

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ROBERT
B.DOWNS'dan
EROL GÜNGÖR

Dünyayı değiştiren KİTAPLAR

Dünyayı Değiştiren Kitaplar

ROBERT B. DOWNS

Çeviren:
Erol Güngör

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 285
KÜLTÜR SERİSİ: 86

1. Basım: 1980; Tur Yayınları
2. Basım: 1994
3. Basım: 1995
4. Basım: 1997
5. Basım: 1998
6. Basım: 2000
7. Basım: 2005
8. Basım: 2007

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
1206-34-003178

ISBN 978-975-437-138-3

Bu kitap,
Amerikan Birleşik Devletleri'nde
The New American Library tarafından
Mentor Book serisi içinde
“Books That Changed The World”
adı ile 1956'da yayınlanan eserden
Türkçeye çevrilmiştir.

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.[®]

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
Ankara irtibat bürosu:
Yüksel Caddesi: 33/5 Yenışehir - Ankara
Tel: (0312) 431 96 49
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: grataNONgrata
Dizgi - Tercip: Ötüken
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
Ücretsiz PDF Kütüphane: <https://rantey.org>
İstanbul - 2008

İÇİNDEKİLER

Büyük Eserler ve Biz.....	7
Giriş	13

İnsanın Dünyası

1. KUDRET POLİTİKASININ ANATOMİSİ Niccolo Machiavelli (1469-1527) : Hükümdar	29
2. AMERİKAN MEŞALESİ Thomas Paine (1737-1809) : Sağduyu	44
3. HÜR TEŞEBBÜSÜN PATRON EVLİYASI Adam Smith (1723-1790) : Milletlerin Zenginliği	61
4. YİYECEK BEKLEYEN AĞIZLAR Thomas Malthus (1766-1834) : Nüfusun Artışı Üzerine Deneme	78
5. DEVLETE KARŞI FERT Henry David Thoreau (1817-1862) Sivil İtaatsizlik	93
6. EZİLENLERİN SAVUNUCUSU Harriet Beecher Stowe (1812-1896) : Tom Amca'nın Kulübesi	107
7. PROLETERYANIN PEYGAMBERİ Karl Marx (1818-1883) : Sermaye	121
8. FİLE KARŞI SU CANAVARI Alfred T. Mahan (1840-1914) : Tarihin Akışı Üzerine Deniz Gücünün Etkisi	137

9. MERKEZ-BÖLGE VE DÜNYA ADASI
Sir Halford J. Mackinder (1861-1947) : **Tarihin Coğrafi Mihveri** 150
10. BÜYÜKLÜK HASTALIĞI
Adolf Hitler (1889-1945) : **Kavgam** 164

İlim Dünyası

11. GÖK KÜRELERİNİN DÖNÜŞLERİ ÜZERİNE
Nicolaus Copernicus (1473-1543) : **De Revolutionibus Orbium Coelestium** 183
12. GÖKLERDE İNKILAP
Sir Isaac Newton (1642-1727) : **Principia Mathematica** 199
13. İLMÎ TIBBIN ŞAFAĞI
William Harvey (1578-1657) : **De Motu Cordis** 213
14. EN UYGUNUN YAŞAMASI
Charles Darwin (1809-1882) : **Türlerin Kökeni** 226
15. ŞUURDIŞININ PSİKOLOĞU
Sigmund Freud (1856-1939) : **Rüyaların Yorumu** 242
16. ATOM ÇAĞININ VAFTİZ BABASI
Albert Einstein (1879-1955) : **Özel ve Genel İzafiyet Teorileri** 257

BÜYÜK ESERLER VE BİZ

Çok ünlü kitapların en belirgin tarafları çok satılmış, çok okunmuş olmalarıdır. Fakat hiç kimse çok ünlü kitapların sırf bu şöhretleri yüzünden "az okunmak" gibi bir talihsizlikleri bulunduğunu düşünmez. Bu türlü kitapların ilk şöhret dalgası geçtikten sonra, satış miktarları çok değişmese bile, okuma nisbetlerinde büyük bir düşüş görülüyor. Şöhretli bir kitap artık çok okunan değil, kendinden çok söz edilen kitaptır. Böylece biz onları okumadan da neden ibaret oldukları hakkında kabaca bir fikir ediniriz ve bu bize yeter görünür. Makyavelli'nin *Hükümdar* adlı bir kitabı olduğunu, burada kurnazca ve insafsızca bir devlet politikasının tavsiye edildiğini hepimiz biliriz; Einstein'ın *İzafiyet Teorisi*'ni işitmeyen kalmamıştır; Darwin'in *Türlerin Doğuşu* adlı kitabında canlıların tekamülü ve insanın menşei hakkında ürkütücü iddiaların bulunduğunu biliriz; Freud'un rüyaları cinsî arzularla yorumladığını, insanları cinsî tatmin peşinde koşan yarı-şuurlu yaratıklar diye gördüğünü öğrenmişizdir; Hitler'in *Kavgam* adlı kitabında Nasyonal Sosyalizmin dünya görüşünü anlattığı yine herkesçe bilinen bir şeydir.

İşte bütün bu "bilgilerimiz" sayesinde, dünyayı değiştiren nice büyük eseri okumadan geçmişizdir. Bildiklerimizin büyük ölçüde yanlış ve eksik olmasının başlıca sebebi de budur. Ancak ihtisas sahibi kimseler de kendi sahalarının klasiklerini asıllarından okurlar; onların dışında geniş oku-

yucu kitlesi büyük eserleri ya kulaktan duymak veya ders kitaplarında, gazete ve dergilerde yapılan atıflara bakmak suretiyle öğrenir.

Herkesin herşeyi okuması elbette beklenemez. Büyük eserlerin bazıları ancak ihtisas sahiplerinin takip edebileceği bir teknik dille yazılmıştır; oradaki bilgiler ancak iyi bir hazırlıktan sonra hazmedilebilir. Fakat elinizdeki kitapta yapılan seçmelerde olduğu gibi, kitleler üzerinde büyük tesir yapan kitaplar aynı zamanda kitlelere hitap eden kitaplardır. Ortalama aydın tipine giren herkes bunları okuyup anlayabilir, veya aydın sayılabilmeleri için bunları okumuş olmaları beklenir. Bizim memleketimiz bu bakımdan çok talihsiz görünüyor. Bu kitapta ele alınan on altı büyük eserin ancak birkaç tanesi Türkçeye çevrilmiştir, bunların da -*Kavgam* hariç- birden fazla baskı yapılmamıştır. Türk aydınları elbette Makyavelli'den, Malthus'dan, Kopernik'den haberdardır, ama bu haberdarlığın eserlerle doğrudan doğruya temas şeklinde olmadığı açıkça anlaşılıyor. Memleketimizde yabancı dil bilenlerin sayısını hesaba katacak olursak, dünyanın en büyük yazarlarından sadece isimleri dolayısıyla bilindiği ortaya çıkar. Ders kitaplarında veya başka yerlerde bu insanlar ve eserleri hakkında verilen bilgilerin de asıllarına başvurularak çıkarıldığı çok şüphelidir; bunlar çok defa yabancı ders kitaplarındaki özet bilgilerin aktarılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Batılı ülkelerin birbirini ardından birer "kitle cemiyeti" (Mass Society) haline gelmeleri orada da insanların kültürle ilişkilerine eskisinden çok farklı bir şekil ve mahiyet kazandırmıştır. Kitle cemiyeti insanların gitgide kültürsüz birer sürü haline gelmelerini değil, fakat kültürün küçük bir azınlık inhisarında kalmayıp büyük kitlelere yayılması mânâsına gelmektedir. Şimdi insanların daha büyük bir kısmı tiyatroya gidiyor, daha büyük bir kısmı müzik dinliyor, sergileri geziyor ve kitap okuyor. Fakat kültür kitlelere yayılırken ister-istemez yeni bir şekil kazanmaktadır. Bugün Batı'da mesela klasik müziği eskiden olduğu gibi se-

ven, dinleyen ve anlayan bir aydın kitlesi mevcuttur; ama aynı müzik biraz kılık değiştirerek bu azınlığın dışındaki kitlelere de mal olmaktadır. Büyük klasik eserlerin başlıca melodilerinin hafif müziğe adapte edilmiş örnekleri artık Türkiye'de de çok rastlanan bir hale gelmiş bulunuyor. Resim sanatının şaheserleri bu kitlelerin evlerini birer ucuz röprodüksiyon halinde süslüyor. Kitle cemiyetinin insanı büyük edebiyat eserlerini televizyon dizileri halinde görüyor. Bu insanların Dickens'i, Dostoyevski'yi, Balzac'ı okuyacak vakitleri olsa bile, göze sadece alfabe harfleri halinde hitap eden bu kitapları baştan sona sabırla, düşünce ile takip edecek bir zihin yapıları yoktur.

Sosyolog P. Sorokin, 1948'de yazdığı *Çağımızın Buh-ranı* (The Crisis of Our Age) adlı eserde, yakın zamanda Beethoven senfonilerinin reklam programlarına fon müziği olarak kullanılacağını söylüyordu. Gerçekten, insanlık tarihinin yarı-kutsal şaheserleri bugün kalabalıklara ancak böyle hafiflikler halinde intikal edebilmektedir. Bazılar bu hale bakarak kitle cemiyetinin kültür bakımından dejenere olduğunu düşünüyorlar. Nitekim Toynbee teknolojik seviye ile kültür seviyesinin ters orantılı olduğunu iddia etmektedir. Fakat kitle cemiyetinde gördüğümüz kültür fenomeni ondan evvelki cemiyette hiç yoktu, yani vaktiyle kültürün hiç nüfuz etmediği kitleler bugün hiç değilse ona şu veya bu şekilde ulaşabilmektedir.

Türkiye'nin talihsizliği henüz kitle cemiyetinin teknolojik seviyesine erişmeden avamî kültürün yaygınlaşmasıdır. Yüksek seviyede kültür sahibi bir azınlık aydın grubunu hiç yaratamadan vülgarizasyonlar veya kulaktan dolma bilgi kırıntılarıyla yetinmeye çalışan Türkiye âdeta bir çıkmaz içinde görünmektedir. Türkiye modern bir kültür yaratmak zorundadır, ama bunun için öncülük yapacak kalitede bir aydın zümresine sahip değildir. Kitlelere gelince, onların kültür yarattığı hiç görülüş değildir.

Biz Batı medeniyeti denen şeye yönelmeden önce böyle bir aydın elite sahip bulunuyorduk. Osmanlı yüksek

tabakasının klasik İslâm medeniyetine ait temel kitapları okumamış olması düşünülemez. Tefsir ve hadis kitaplarından başlamak üzere Kınalızade, İbn Haldun, Cami, Attar, Rumi ilh. standart kültür eserleri olarak medreseli aydının temel gıdası idi. Bizim bugünkü aydınlarımız Batı Medeniyetinin temel eserlerini okumak şöyle dursun, bu medeniyetin Türkiye Cumhuriyetindeki siyasî öncüsü sayılan Atatürk'ün eserini bile okumuş değildirler. 27 Mayıs 1960'da hükümeti devirerek bir askerî idare kuran kırk kişilik subay heyetinde üyelerin yüzde doksanı en beğendikleri eserin *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* olduğunu söylemişlerdi. Sonradan anlaşıldı ki bu kitap onlara vaktiyle resmen tavsiye edilmiş ve birer nüshası birlik kitaplıklarına alınmıştı. Sivil çevrelerde görülen durum bundan daha iç açıcı değildir. Birçok akademik tezlerde bile kaynaklar yerine derleme eserlerin kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye'de okuma azlığının başlıca sebeplerinden birinin dil eksikliği olduğu muhakkaktır. Yeni nesillere Türkçe öğretilmediği için, bunlar Türkçe yazılmış eserleri doğrudan doğruya okuyamıyor, kendi anladıkları dile tercüme edilmesini bekliyorlar. Modern Türkçe'nin örnek eserleri diye bildiğimiz Reşad Nuri'nin romanları şimdi "öztürkçe" denilen dile çevrilmektedir. Pek muhtemeldir ki dildeki "süreklili devrim" pek yakında bu tercümeleri de aşacak ve aynı eserler, eğer hâlâ okumak isteyenler kalmışsa, yeniden çevrilecektir.

Türkiye'de yabancı dil eğitimi de Türkçe öğretiminden daha başarılı olamamıştır. Bu yüzden, yabancı okullarında tahsil ve ihtisas görenler hariç, Türk aydınları arasında yabancı bir dilde rahatlıkla kitap okuyabileceklerin sayısı çok azdır. Bu durumda özellikle Batı dillerinden yapılacak tercümelerin ne kadar önem taşıdığı kolayca görülebilir.

Elinizdeki kitap Batı dünyasının -ve dolayısıyla bütün dünyanın- bugünkü halini almasında büyük tesirleri olmuş bulunan on altı eseri asıllarından ve bütünüyle okuma imkânı bulamayanlar için tertiplenmiştir. Bu kitabın yazıldığı ülkede bu on altı eserin hepsinin de detaylıca baskısı

yapılmış bulunuyor. Böylece, Amerikan aydını bunların hepsini olmasa bile kendini ilgilendiren bazılarını bütünüyle okumuştur. Geriye bu eserlerin neden ibaret olduğu hakkında kısa fakat doğru bilgi edinmek isteyen geniş bir okuyucu kitlesi kalıyor. İşte yazar onlara hitap edecek şekilde eserleri özetlemiş, yazarları hakkında bilgi vermiş, uyandırdıkları tesirleri de ana hatlarıyla belirtmiş bulunmaktadır.

Türkiye'de bu on altı eserden sadece *Kavgam* tam olarak tercüme edilmiş ve birkaç defa basılmış, *Türlerin Çıkışı*, *Kapital* ve *Rüyaların Yorumu* eksik olarak yayınlanmıştır. Diğer eserlerin hiçbirinin Türkçe tercümesi yoktur. Şu halde elinizdeki kitap Türkiye'de geniş bir okuyucu kitlesinin yanı sıra aydın elit için de son derecede faydalı olacaktır. Öyle ümit ediyoruz ki, bu kitabı okuyanların pek çoğu artık Makyavelli'yi siyasî iktidar için her türlü ahlâksızlığı mübah sayan bir kudret delisi, Darwin'i insanların maymunluğunu isbata çalışan bir kaçık, Freud'u aklını cinsiyetle bozmuş bir deli doktoru diye görmekten kurtulacaklardır. Einstein artık "herşey izafidir" şeklinde ilkel ve mânâsız bir ifade çerçevesine sokulmayacak, Newton'ın elma ağacı altında otururken yerçekimini keşfettiği şeklindeki yanlış ve ilkel bilgi geride kalacak, Kopernik ve Harvey'in ilim tarihindeki gerçek yerleri anlaşılacak, hatta uğruna nice vatan çocuğunun anarşist kurşunlarıyla öldürüldüğü Marksist doktrinin neden ibaret olduğu da öğrenilecektir.

Ötüken Yayınevi idarecilerini bu güzel teşebbüslerinden dolayı tebrik eder, kitabı okuyuculara hararetle tavsiye ederim.

Prof. Dr. Erol Güngör

GİRİŞ

Halk arasında çok yaygın olan bir yanlış inanışa göre, kitaplar manastırların loş odalarına ve akademik sükûnetine, üniversitelere ve maddeci, kötü bir dünyadan kurtulmak için sığılan buna benzer yerlere yakışan birtakım cansız, etkisiz, sessiz şeylerdir. Bu dikkati çekici yanlış anlayışa göre kitaplar hiçbir pratik değer taşımayan nazariyelerle dolu olup, lâf yerine işle uğraşan insanlar için pek az önem taşırlar.

Mesaj taşımadaki tabiat-üstü gücü dolayısıyla yazılı kitap önünde saygı ile eğilen orman vahşisi daha gerçekçi bir anlayış içindedir. Tarih boyunca rastladığımız yığınlarla örnek gösteriyor ki kitaplar faydasız, zararsız veya masum olmaktan çok, bütün olayların yönünü değiştirebilen -bazan iyi, bazan kötü yönde- dinamik, canlı vasıtalarlardır.

Her çağın diktatörleri kitapların gücünü kurnazca sezmışlerdir. Tiranlar ve otoriter rejimler nerede, ne zaman kendilerine karşı olan muhalefeti ezmek ve aksi fikirleri öldürmek istemişlerse, hemen her defasında ilk düşündükleri şey bütün zıt görüşlü kitapları ve çok defa da onların yazarlarını ortadan kaldırmak olmuştur. Bunların karşısına kendi taraflarını destekleyen kitaplar -Hitler'in *Kavgam*'ı, K. Marx'ın *Kapital*'i, Lenin

ve Stalin'in ciltler dolusu kitapları gibi- çıkararak halkı avuçları içine almak istemişlerdir. Kitaplarda gizli olan muazzam patlayıcı kuvvetleri bir despottan daha iyi ortaya çıkaracak hiç kimse yoktur.

Zaman zaman bu çeşit olaylara demokratik ülkelerde de rastlıyoruz. Bunun bir örneği, birkaç yıl önce Amerika'da görüldü. Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığının yabancı ülkelerdeki Amerikan kütüphanelerinde bulunan kitaplar üzerinde sansür uygulamaya başladığı ve bazı yerlerde birtakım kitapları yaktırdığı haberleri yayıldığı zaman Amerikan halkı ve onların yurt dışındaki dostları büyük bir şaşkınlığa düşmüş, duyduklarına inanmamışlardı. Halkın tepkisi o kadar şiddetli oldu ki, bizzat Başkan Eisenhower meseleye el koydu ve o meşhur "Kitap yakanlarla bir olmayın" nutkunu vererek Amerikan hükümetinin adını temize çıkarmaya çalıştı. İnsanlar, âdeta bir içgüdü ile, kitapların geçmiş yüzyıllardaki kadar şimdiki kültür ve medeniyet için de temel taşı olduğunu anlamış bulunmaktadır.

Bu kitabın gayesi, birtakım özel örnekleri ele almak suretiyle, kitapların muazzam gücünü göstermektir. Daha baştan belirtmeliyiz ki, "en iyi" veya "büyük" kitapların bir listesini vermek niyetinde değiliz. Eskiden edebiyat tenkitçilerinin, yazarların, editörlerin, eğitimcilerin ve kütüphanecilerin en beğendikleri boş zaman eğlencesi böyle listeler yapmaktı; ve onların tavsiye ettikleri arasında "edebî" kitaplar büyük yer tutardı. Biz böyle yapmak yerine, aşağı-yukarı Rönesans devrinde yirminci yüzyıl ortalarına kadar tarih, iktisat, kültür, medeniyet ve ilmî düşünce üzerinde en derin tesirler bırakmış olan kitapları ortaya çıkarmak istiyoruz.

Böyle bir projenin en güç tarafı, elbette ki, seçimin nasıl yapılacağıdır. Aklımıza hemen birtakım isimler geliyor. Bu bir avuç isimden sonra gelecek eserler herkesin fikrine göre değişiyor. Biz bir numaranın kriterimizi uygulayarak bunların çoğunu

tasfiye ettik: Listeye alınacak kitap sadece tek bir millet için değil, dünyanın büyük bir kısmı bakımından, insan düşüncesi ve davranışı üzerinde büyük ve devamlı bir etki yapmış olmalı. Bu türlü bir imtihan uygulanınca, kitaplar birbiri ardınca listeden düştü.

Pratik sebeplerle, din, felsefe ve edebiyat gibi gayet önemli sahaları bırakıp sadece fen ilimleri ve sosyal ilimlerde yazılmış kitaplar üzerinde durmaya karar verdik. Dinî ve edebî şaheserlerin yarattığı topyekûn intiba bütün diğer sahalardaki eserlerin hepsinin etkilerini çok geçebilir. Ama yine de, mesela Kral James İncil'inin gerçek tesirini kim belirleyebilir? Bu esere veya Shakespeare ve Milton'un yazdıklarına objektif, tartışılmaz kriterlerin uygulanması hemen hemen aşılmaz engeller ortaya çıkarmaktadır. Bu kitapların toplum üzerine vurdukları damga -dilde, edebiyatta, felsefede, düşünce tarzlarında, ahlâkta ve hayatın diğer bütün alanlarında- ölçülemeyecek derecede büyük ve yaygın olmuştur.

Eski ve yeni din ve felsefe eserlerini listeye sokacak olsaydık oldukça yüklü bir grup gelirdi: Mukaddes Kitap (Kral James ve Doway Versiyonları), Talmud, Kur'ân, Budist ve Hindu kutsal metinleri, Konfüçyüs, Yunan filozofları, St. Augustine, Saint Thomas, Martin Luther, Emmanuel Kant ve daha birçokları. Etki bakımından ele alınırsa, Amerikan toprağının mahsulü iki eser, Mary Baker Eddy'nin *İlim ve Sağlık* ve Joseph Smith'in *Mormon Kitabı* adlı eserleri de hesaba katılmalıydı.

Belki bundan da zoru, dünyayı yerinden oynatan ve değiştiren en büyük edebî -roman, tiyatro, şiir, deneme- eserlerin seçimi olurdu. Eski Yunan ve Romalı yazarlar, Dante, Chaucer, Rabelais, Cervantes, Molière, Shakespeare, Milton, Goethe, Heine, Dostoyevsky ve belki daha alt kademedeki birçoklarının isimleri hemen akla gelenler arasındadır.

Etkilerini daha kolay ölçebileceklerimiz Marco Polo'dan bu

yana insanın ufkunu genişleten ve dünyasını büyüten meşhur seyahat eserleridir. Ortaçağın emsalsiz seyyahı Marco Polo, onüçüncü yüzyılda, hemen hiç bilinmeyen Doğu'yu Avrupa'ya tanıttı ve başından geçenlerle gördüğü şeyler hakkında göz kamaştırıcı hatıralar bıraktı. Kristof Kolomb'un Amerika'ya ilk seyahatini anlatmış olduğu 1493 tarihli mektup ise Avrupa memleketlerinde derhal çeşitli dillere çevrilerek basılmış, son derece büyük ilgi ve heyecan uyandırmıştı. Onun arkasından hemen Amerigo Vespucci'nin 1502'de Martin Waldseemüller tarafından yazılan ve Yeni Dünya'ya Amerika adının verilmesine yol açan *Cosmographiae Introductio* adlı kitapta neşredilen mektuplar geldi. Sonraki yüzyıl, bilinen tarihin keşifler bakımından en dikkate değer devri, basılı seyahat eserlerinin sel gibi aktığına şahit oldu. Bu eserlerin çoğu onaltıncı yüzyıl sonlarında Richard Hakluyt'ın *Principall Navigations, Voiages, Traffiques and Discoveries of the English Nation* adlı eserinde ve Samuel Purchas'ın *Pilgrimes* adlı kitabında toplanmıştır.

Seyahat sahasında da tamamıyla hayal ürünü olan bir eseri ihmal edemeyiz. Jules Verne'in "*Seksen Günde Devriale*" (1872) adlı kitabı belki de hiçbir gerçekçi eserin yapamadığı derecede insanların hayal gücünü harekete geçirmiştir. Yakın zamanda Wendell Wilkie'nin *Tek Dünya* (1943) adlı kitabı da kendi vatandaşlarına milletlerarası bir görüş açısı vermek hususunda muazzam etki yapmış ve hiç şüphesiz Birleşmiş Milletler teşkilatı fikrinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

En çok etki yapmış olan kitapların neler olduğunu tesbit etmek için daha önce yapılmış teşebbüsleri de belirtmekte fayda görüyoruz. 1935 yılında *Publishers' Weekly* adlı dergi için Edward Weeks, John Dewey ve Charles A. Beard böyle bir liste yapmışlardı. Bu adamlardan herbiri 1885'ten bu yana yayınlanmış bulunan kitaplar arasından kendilerine göre en çok etkili olan yirmi beş kitap seçtiler. Bu seçmeler sonunda elli isimlik bir nihaî liste ortaya çıktı. İsmi buharlı olan dört tanesi

(Marx'ın *Kapital*'i, Bellamy'nin *Looking Backward*'ı, Frazer'in *Golden Bough*'ı ve Spengler'in *Decline of the West*'i) ittifakla seçilmiş, yirmi dokuz tanesi sadece tek kişiden oy almıştı. Bizim kitabımızda aynı yıllar içinde yayınlanmış kitaplardan sadece Mackinder onlarca da listeye alınmamış, Hitler sadece Beard'den bir oy almış, Marx ise oybirliğiyle listeye girmiştir. Geçen yirmi yılı göz önünde tutunca, bu seçkin jürinin imkân olsaydı eski tercihlerinde önemli değişiklikler yapacaklarını söyleyebiliriz.

Yukarıdakinden birkaç yıl sonra Malcolm Cowley ile Bernard Smith de "*Zihinlerimizi Değiştiren Kitaplar*" adlı eserlerinde buna yakın bir metod kullandılar. Amerikalı eğitimciler, tarihçiler, tenkitçiler ve üniversite hocalarıyla yapılan bir anket sonunda, bu grubun kanaatına göre, çağdaş Amerikan düşüncesine yön vermekte en çok etkili olmuş bir düzine kitap ismi ortaya çıktı. Bunların yanında, kendilerine danışılan kimse-ler 134 tane kitap tavsiye ettiler. Son seçimde ortaya çıkan eserler bunlardı:

Freud, *Rüyaların Yorumu*

Adams, *Henry Adams'ın Eğitimi*

Turner, *Amerika Tarihinde Sınır Boyları*

Sumner, *Örf ve Adetler (Folkways)*

Veblen, *İktisadî Teşebbüs*

Dewey, *Mantık Teorisi İncelemeleri*

Boas, *İlkel İnsanın Zihni*

Beard, *Anayasanın İktisadî Yorumu*

Richards, *Edebiyat Tenkidinin Prensipleri*

Parrington, *Amerikan Düşüncesinde Belli-başlı*

Fikir Cereyanları

Lenin, *Devlet ve İhtilâl*

Spengler, *Batının Çöküşü*

Weeks, Dewey ve Beard bu on iki kitaptan ancak Freud, Adams, Turner ve Spengler'in eserlerini kendi listelerine almışlardı.

En etkili kitapları belirlemek için yapılan bir başka deneme de İngiliz yazarı Horace Shipp tarafından yapılmıştır. Shipp, *Dünyayı Yerinden Oynatan Kitaplar* (1945) adlı küçük kitabında hiçbir zaman, yer veya konu sınırlaması yapmaksızın şu on kitabı gösteriyor:

Mukaddes Kitap (Tevrat ve İncil)
 Eflatun, *Cumhuriyet*
 St. Augustine, *Tanrı Sitesi*
 Kur'ân
 Dante, *İlâhî Komedyâ*
 Shakespeare, *Tiyatro Eserleri*
 Bunyan, *Kudüs Ziyaretçisinin İlerleyişi*
 Milton, *Areopagitica*
 Darwin, *Türlerin Çıkışı*
 Marx, *Kapital*

Bizim bu eserimizde gözettiğimiz ölçülere, bu on kitaptan sadece son üçü uymaktadır. Gerçekte bunlardan ancak son ikisini listemize aldık.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılıyor ki, muayyen bir kitap üzerinde herkesin anlaşmasını sağlamak son derece güçtür. Seçim, kaçınılmaz bir şekilde çok şahsî ve sübjektif bir iştir. Seçtiğimiz on altı yazar ve onların eserlerini listeye alışımızın sebeplerini kuvvetli bir şekilde savunduğumuzu ümit ediyoruz, ama bu kitapların çoğu üzerinde tam bir uzlaşma ihtimali yoktur. Dikkatle üzerinde durulan ve sonradan, şu veya bu sebeple, reddedilen kitaplardan bazılarını kısaca zikretmekte fayda görüyoruz. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Mesela klasik ilim eserleri arasında Andreas Vesalius'un *De Corporis Humani Fabrica* (1943) adlı kitabı tıp tarihinde Harvey'in *De Motu Cordis*'i ile eş bir yere konabilir; Leibniz'in matematik ve fizikle ilgili kitapları da Newton'un *Principia Mathematica*'sı ile aynı seviyede sayılabilir. Sosyal ilimlerde Frederick Jackson Turner'in "*Amerikan Tarihinde Sınır Boyları*" ise, çığır açan parlak bir eser olmakla birlikte, kendi sahasında Mackinder'in *Tarihin Coğrafî Mihveri* adlı kitabı kadar dünya çapında önemli değildir. Marx ile Engels'in "*Komünist Beyannamesi*" yüz yıldan fazla bir zamandır sosyal değişme alanında dinamik bir güç olmuştur, ama Marx'ın *Sermaye* (Kapital) adlı eserinden daha az olgun, daha dikkatsizce belgelenmiş ve muhtemelen uzun vadede ondan daha az etkili bir kitaptır. Bazı tenkitçiler Thoreau'nun *Walden* adlı eserini onun *Civil Disobedience* (Sivil İtaatsızlık) adlı denemesine tercih ederler; fakat bunlardan birincisi etkisi bakımından ikinciden daha ağırlıklıdır. Akla gelen başka kitaplar arasında Parson Mason Locke Weems'in "*Washington'un Hayatı*" (1800) tam altı nesil boyunca Amerikan düşüncesine ve geleneğine (özellikle Abraham Lincoln'a) yön vermede etkili olmuştur; Richard Henry Dana'nın "*Seren Direğinden Önceki İki Yıl*" (1840) adlı eseri Amerikan gemicileri için deniz şartlarının düzeltilmesine büyük etki yapmış bir kahramanlık hikâyesidir; Upton Sinclair'in "*Balta Girmemiş Orman*" (1906) adlı eseri Chicago mezbahalarındaki feci durumları ortaya dökerek köklü reformlara yol açmıştır. Bu son saydığımız üç kitap da, listeye alınmayı haklı göstermeyecek kadar dar bir konuyu ele almış ve sınırlı bir etki yapmış olanlardır.

Teklifler aslında değersiz olmamakla birlikte, belki de şaka niyetine, Fannie Farmer'in *Boston Aşçılar Okulu Yemek Kitabı*, Emily Post'un *Etiket*i, ve Dr. Alfred Kinsey'in *İnsan Dışısında ve Erkeğinde Cinsî Davranış* adlı kitabı da listeye alınmak üzere tavsiye edilmiştir.

Son listedeki on altı kitaptan altısı 1543-1915 tarihleri arasında yayınlanmış ilim eserleri, on tanesi ise yaklaşık 1523-1927 arasında yayınlanmış sosyal ilim eserleridir. Bununla birlikte böyle bir sınıflamanın pek mânâsı olmadığını da belirtmeliyiz, çünkü ilim eserlerinin sosyal etkileri sosyal ilim eseri denilen kitaplarınkı kadar derin olmuştur. Stowe'nin *Tom Amca'nın Kulübesi* roman tarzında olmasına rağmen her bakımdan bir sosyoloji eseri sayılmaya lâyıktır.

Bu on altı tane dinamit yüklü kitabı gözden geçirirken insanın aklına daima şu soru geliyor: Kitap mı bir devrin eseridir, yoksa bir devir mi kitapların eseridir? Yani belli bir kitabın etkili olması daha çok o devrin böyle bir etkiye çok müsait bulunuşundan mı ileri gelmektedir? Aynı kitap başka bir devirde de aynı derecede etkili olur muydu, veya onun bir başka çağda da yazılması mümkün müdür? Hemen her kitabın kendi devrinin bir ürünü olduğu fikrini kabul etmemek imkânsız görünüyor. Tarihin bir başka devrinde o kitap ya hiç yazılmamış olurdu, ya da pek az dikkati çekerti.

Misaller pek çok. Makyavelli'nin "*Hükümdar*"¹, kendi ifadesiyle, sevgili İtalya'sını yabancı tecavüzlerinden kurtarmak maksadıyla yazılmıştır. Adam Smith "*Milletlerin Serveti*" adlı kitabını yazarken İngiltere ticarî ve sınaî ekonomisini geniş bir sahaya yaymaya hazır bulunuyordu. Thomas Paine'in *Sağduyu* adlı eseri zaten patlamaya hazır duran Amerikan İhtilâli için tetiği çekti. Harriet Beecher Stowe'un "*Tom Amca'nın Kulübesi*" adlı eseri de Amerikan İç Savaşı için aynı şeyi yaptı. Avrupa sanayisinde, özellikle İngiliz fabrika sisteminde mevcut feci şartlar olmasaydı, Karl Marx "*Sermaye*" için cephane bulamazdı. Dünyanın büyük devletleri arasında 1890'dan sonra bir denizcilik mücadelesinin başlamasına Amiral Mahan'ın "*Tarihte Deniz Gücünün Etkisi*" adlı kitabı çok ilham vermişti, ama yayılma ve emperyalist maceralar için baskılar zaten mevcuttu. Almanya Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki tekar

ne düşmeseydi, Adolf Hitler pekâlâ meçhul bir Avusturyalı olarak kalabilirdi.

Öbür yandan, yavaş ilerleyen yangınlar gibi, bazı kitaplar da ilk basılışlarından ancak yıllar geçtikten sonra tam etkilerini göstermişlerdir. Misal olmak üzere, kitapları anlaşıldığı zaman Adam Smith ve K. Marx çoktan ölmüşlerdi. Thoreau'nun "Sivil Direnme" doktrini Güney Afrika'da ve Mahatma Gandi tarafından Hindistan'da uygulandığı zaman, bu doktrinin sahibi yarım yüzyıl önce ölmüş bulunuyordu. Mackinder'in teorileri, ortaya atıldıktan nice on yıllar sonra Haushofer'in yönetimindeki Alman jeopolitik ekolünün çıkışına kadar, lââyık olduğu ilgiyi görmedi. Bunlar, ilk baskılarının hiç satılmadığını görerek hayal kırıklığına uğramış çığır açan düşünürlerin sadece bir kısmıdır.

Bu arada insanın aklına sık sık bir soru daha takılıyor: Etki nasıl ölçülebilir? Söylemiş olduğumuz gibi, her defasında gayemiz etkilerini somut neticeler veya eylemler bakımından ölçebileceğimiz kitapları seçmektir. Yani, bu kitaplar birtakım olaylarla doğrudan doğruya bağlantılı olmalıdır. Çok defa, bir kitap belli bir zamanda belli bir sahadaki problemlere bir çözüm bulmaya çalışır. Bu yüzden, belli zaman ve konularla ilgilenirken de, ister istemez, büyük din, felsefe veya edebiyat eserlerinden daha çabuk tarihe karışırlar.

Etki derecesi hakkında oldukça yanılmaz bir ölçü de, kendi çağında lehte ve aleyhteki kanaatlerin kuvvetidir. Eğer bir kitap şiddetli bir muhalefete yol açar veya aynı derecede partizan bir taraftarlık havası yaratırsa, insanların düşüncesini derin bir şekilde etkilemiş olması ihtimali çok kuvvetlidir. Resmî makamların koyduğu sansür veya başka yasaklama teşebbüsleri de onun çok ilgi uyandırdığını gösterir. O zamanın gazetelerine, birbiri aleyhine yayınlanmış broşürlere, tarihçilerin anlattıklarına ve biyografi araştırmalarına bakarak bu tavırlar hakkında bilgi edinebiliriz. Burada esas ölçü şu olmalıdır: Kitapta ileri sürülen teoriler, projeler veya fikirler en sonunda kabul gör-

müş, memleket sınırlarını aşmış, başka dillere çevrilmiş, taraftarlar, taklitçiler ve rakipler bulmuş, yavaş yavaş milletlerin ve toplumların hayatına ve düşüncesine girmiş midir?

Şöhretin bir göstergesi de, belli bir kavramı veya düşünce tarzını ifade etmek üzere bir yazardan alınan sıfatların ve isimlerin kullanılmasıdır. Mesela Makyavelci, Kopernikçi, Maltuscu, Newtoncu, Freudcu, Darwincilik, Marksçılık, Hitlercilik gibi terimler günlük dilimize girmiş bulunuyor. Bu terimlerin herbiri belli bir grup fikri belirtmekte ve bu fikir bütünü'nün prototipine lââyık görülen lehte veya aleyhte şöhreti -görüş noktasına bağlı olarak- ifade etmektedir.

Seçilen listedeki isimlerin belki de çoğunun okunmasında ki aşırı güçlüğü bakarak, şu soruyu sormakta haklıyız: Bu eserler az sayıda uzmanlar dışındaki insanlara nasıl olur da etki edebilir? Muhakkak ki o sahanın uzmanı olmayanların pek azı Kopernik'in, Harvey'in, Newton'un orijinal Latince yazılarını veya herhangi bir dilde Einstein'ın teorilerini kolayca anlayıp takip edebilir. Bir Adam Smith'in, bir Malthus'un veya bir Marx'ın çok defa girift düşünce tarzlarını ancak yetişmiş bir sosyal ilimci tam anlayabilir; bir Harvey'in, Darwin'in, veya Freud'un anlaşılması için de biyoloji bilgisi lâzımdır. Yukarıdaki soruya verilecek cevap şudur: Halkın büyük çoğunluğu kendi fikirlerini ikinci elden edinir; bu fikirler kitap, dergi, gazete, ders gibi yollarla ve yakın zamanlarda radyo, televizyon, sinema filmi vasıtasıyla süzgeçten geçirilmiş, basitleştirilmiş şekilde halka intikal eder. *Sağduyu, Tom Amca'nın Kulübesi ve Kavgam* hariç, on altı eserden hiçbiri de kendi zamanında en çok satılan kitap değildi. Bu yüzden onların etkisi uzmanların yorumları sonunda ortaya çıkmıştır. Çok defa bu kitaplardan çıkan bir takım sonuçlar da halkın pek şuurlu bilgisi olmaksızın hayata uygulanmıştır. Mesela Newton'un mekanikteki keşifleri; Einstein'ın nükleer parçalanma ve atom enerjisi ile ilgili teorilerinde durum böyledir.

İnsan bu on altı kitabı tarih sırasına göre gözden geçirirken, bilginin devamlılığı -bilgileri birbirine bağlayan bağlar- karşısında şaşırıyor. Gerçekten, Hutchins'in ifade ettiği gibi, burada "Büyük Görüşme" olayının devam edip gittiği görülüyor. Kopernik eski Yunan filozoflarından ilham almıştır. Newton da "devlerin omuzları -Kopernik'in, Galile'nin, Kepler'in ve öbürlerinin- üzerinde durdu". Bu saydıklarımız olmasaydı Einstein hiç olmazdı. Darwin kendinden önceki birçok biyolog, coğrafyacı ve jeologlara ne kadar borçlu olduğunu, türlerin çıkışı konusundaki teorisini geliştirirken bunların eserlerine dayandığını açıkça ifade etmektedir. Tamamen felsefî düşünce tarzı karşısında laboratuvar tecrübesi yoluyla ilim yapma geleneğinin Kopernik'le başladığı ve onun bütün büyük halefleri tarafından -Harvey, Newton, Darwin ve Freud dahil- uygulandığı söylenebilir.

Hürriyet tutkusu, insanlık tarihiyle yaşıt bu saplantı, Mak-yavelli'nin, Adam Smith'in, Paine'in, Thoreau'nun ve Stowe'un yaptıkları hararetli savunmalarda örneğini bulmuştur. Karl Marx klasik İngiliz iktisatçılarından, özellikle Adam Smith, Malthus ve Ricardo'dan çok şeyler almış, kendi eserini de Darwin'in getirdiği modele uydurmaya çalışmıştır. Mahan'ın *"Deniz Gücünün Tarihe Etkileri"* adlı eseri esas itibarıyla daha önceki deniz tarihi, askerî tarih ve umumî tarih yazarlarının kitaplarını kaynak olarak kullanan ikinci elden bir kitaptır.

Mackinder, Mahan'ın vardığı sonuçlardan bazılarını kabul etmemekle birlikte, onun fikirlerini çok uyarıcı ve kamçılayıcı buluyordu. Sonraki jeopolitikçiler de aynı görüşü paylaşmışlardır. Hitler ise *"Kavgam"*daki görüşlerinin çoğunu, farkında olarak veya olmayarak, Makyavelli'den, Darwin'den, Marx'tan, Mahan'dan, Mackinder'den ve Freud'dan almıştır.

Bu kitapta sevdiğimiz yazarlar ve eserleri hakkında bazı ilave yorumlar da yapılabilir. Mesela, insanın kendi ülkesi ve kendi diline önem vermesi gibi tabii bir eğilimden nasıl kaçını-

labilir? Belki hiç. Listemizde dört Amerikalı -Paine, Thoreau, Stowe ve Mahan-, altı tane de İngiliz -Harwey, Newton, Smith, Malthus, Darwin, Mackinder- var. Üç tanesi Alman -Marx, Einstein, Hitler-, biri İtalyan -Makyavel-, biri Polonyalı -Kopernik-, biri de Avusturyalı -Freud-. Kıta Avrupasından seçilen altı kişiden üçü Yahudidir. Eğer bu listeyi bir Çinli, bir Fransız, veya bir Rus yapsaydı, hiç şüphesiz, başka yönlerde subjektif davranırdı.

Tenkide müsait bir başka nokta ise bir kitabın tarifidir. Kitap nedir? Sadece büyüklüğüne göre mi hüküm verilmelidir? Böyle bir düşünce elbette saçma olurdu. Yine de, kesin çizgilerle tarif edilirse, Paine'in *Sağduyu'su*, Thoreau'nun *Sivil İtaatsizlik'i*, Mackinder'in *Tarihin Coğrafi Mihveri* ve Einstein'ın *İzafiyet Özel Teorisi'nin* orijinal metni birer risaleden ibarettir. Bu son üç eser ilk olarak dergi makalesi halinde çıkmıştır. *Principia Mathematica*, *Milletlerin Servetleri*, Malthus'un nüfus hakkındaki son kitapları, *Sermaye* ve *Kavgam* gibi koca ciltlerle karşılaştırıldıkları zaman ne büyük tezat teşkil ediyorlar. Voltaire'in büyük kitapları, hiçbir zaman bir milleti tutuşturan şeyler olarak görmediği söylenir: "Daima heyecanla dolu, ihtiraslarla yanan küçük kitaplar bu işi yapar". Voltaire'in bu sözleri Paine ve Thoreau'ya uygun düşer, ama Mackinder ve Einstein'a değil. Gerçekten, bizim listemizde büyüklüğün hemen hiç tesiri olmamıştır.

Bir başka husus, kitabın yazılmasına harcanan zamandır. Bu sahadaki rekor Kopernik'e ait bulunuyor; gerçi Kopernik devamlı hep aynı iş üzerinde durmadı, ama onun *De Revolutionibus* adlı kitabının yazılması otuz yıldan fazla zaman almıştır. Kim diyebilir ki, Kopernik'in bu kitabı Newton'un on sekiz ayda tamamladığı *Principia Mathematica'sından* daha derin bir eserdir? Garip bir tesadüfle, Adam Smith'in "*Milletlerin Servetleri*", Darwin'in *Türlerin Çıkışı* ve Marx'ın *Sermaye'si* hep on yedi yılda yazılmışlardır. Obür yanda Makyaveli'nin *Hü-*

kümdar'ı altı ay, Paine'in *Sağduyu*'su ise belki üç veya dört ay almıştır.

Yazılma zamanlarındaki bu büyük farklar birçok sebeplere bağlanabilir. Bu farkların bir kısmı yazarların şahsiyetlerindeki farktan doğmaktadır. Kopernik, Newton, Harvey ve Darwin gibi ilim adamları, buluşları tamamen doğrulanıncaya ve çok sıkı testlerden geçinceye kadar matbaaya koşmayı reddettiler. En dikkatli ve ince kontrollardan sonra bile yayına geçmekte tereddüt ettiler, çünkü karşı fikirlerden, sansürden, meslektaşlarının muhtemel tenkitlerinden korkuyorlar, adlarının çıkmasını istemiyorlar, herşeyin mükemmel olmasına çalışıyorlardı. Smith ve Marx'ın iktisadî eserleri muazzam bir malûmat yığınının toplanması ve yoğun düzeltmeler gibi çok zaman alıcı bir çalışmayı gerektirmişti. Öbür yanda Makyavelli, genç Malthus, Paine ve Thoreau gibi sabırsızların hiç gecikmeden verecekleri acele mesajları vardı.

Seçilen on altı yazardan çoğu daha ziyade bir tek eseriyle tanınmıştır. Birkaç istisnasıyla, hepsinin de şöhretleri bir kitaba bağlı olup bütün diğerleri unutulmuştur. Harvey, Newton, Smith, Malthus, Marx, Stowe, Mahan ve Einstein başka kitaplar da yazdılar -bazıları velut yazarlardı-, ama o kitapların isimlerini birkaç uzmandan başka kimse bilmez. Paine, Thoreau, Darwin ve Freud bu kuralın istisnalarıdır, çünkü onların bereketli kalemleri bazı bakımlardan buraya alınanlar kadar tanınmış başka kitaplar da yazdı.

Birkaç biyografi bilgisi yazarların karakter ve şahsiyetlerinin başka yönlerini de ortaya çıkarabilir. Mesela bir yazarın evli olup olmaması onun bir şaheser yaratmasında ne derecede önemlidir? Kopernik bir keşişti. Newton, Smith, Thoreau ve Hitler de bekârdılar. Harvey, Mahan, Mackinder ve Paine çocuksuz evlilikler yaptılar ve Paine'in iki evliliği de felaketle sonuçlandı. Malthus'un üç, Einstein'ın iki çocuğu vardı; Malthus bir, Einstein iki kere evlendi. Birçokları ise Makyavel, Stowe,

Darwin, Marx ve Freud- sadece iyi birer aile değil, aynı zamanda büyük aileler çıkardılar. Burada da, insan bu bilgilerden herhangi bir sonuç çıkarmakta tereddüde düşüyor.

Yaş ve olgunluğun büyük bir eser yazmak için şart olduğu düşünülebilir. Bu iki faktör acaba bizim seçtiğimiz on altı kişi için ne derece önemliydi? Hepsinin en yaşlısı olan Kopernik, kitabının ilk baskıları matbaadan geldiği zaman 70 yaşında, en genci olan Einstein ise 26 yaşında idi. Malthus ve Thoreau 30-35 arasında, Paine ve Hitler ise 35-40 arasında bulunuyorlardı. 44-54 yaşları arasındaki on yıllık devre en verimli çağ olmuştur; en gencinden en yaşlısına doğru sayarsak, Makyavelli, Freud, Newton, Marx, Mahan, Darwin, Harvey ve Smith bu çağlarında eser verdiler. Stowe ve Mackinder 40-45 yaş arasındaydılar.

Özetle söyleyecek olursak, yazarların çoğunda ortak bulunan birtakım özellikler göze çarpıyor. Bizim yorumlarımıza daha az uygun düşen ilim adamlarını bir tarafa bırakırsak, kitaplar topluma uymayan, radikal, fanatik, ihtilâlcî ve tethişçiler tarafından yazılmıştır. Bunların çoğu kötü yazılmış, edebî üsluptan mahrum şeylerdir. Bu kitapların başarılarının sırrı, tekrar edecek olursak, o çağın böyle eserler için hazır bulunmasıydı. Kitaplar çoğunlukla fazla heyecan yüklü, milyonlarca insana hitap eden mesajlar taşıyorlardı. Yaptıkları etki bazan iyi bazan kötü oldu. Açıkça belli ki, kitaplar hem iyi hem kötü yolda birer kuvvet olabiliyor. Ne olursa olsun, bizim buradaki gayemiz onların ahlâkî değerlerini ölçmek yerine, kitapların dinamik ve güçlü âletler, vasıtalar veya silahlar olduğunu göstermektedir.

İNSANIN DÜNYASI

•

KUDRET POLİTİKASININ ANATOMİSİ

NICCOLO MACHIAVELLİ

"Hükümdar"

Tam dört yüzyıl Makyavelci denince herkesin aklına iblis, hilekâr, hain, barbar ve kötü ahlâklı kimseler gelmiştir. Kelimenin dayandığı isim, Niccolo Machiavelli, gayenin vasıtayı meşrû kılacağı felsefesini kabul etmiş düzenbaz, becerikli, iki yüzlü, ahlâksız, hiçbir prensip tanımayan, vicdansız politikacıları ifade eden bir semboldür. Herkes inanır ki, Makyavelli'nin tanıdığı en yüksek kanun politika yaparak menfaat sağlamaktır. On yedinci yüzyıl İngilteresinde "Old Nick" tabiri hem Makyavelli hem de şeytan için kullanılırdı. Acaba suçlanan adamı hiç savunulacak tarafı, hiç affedilir yanı yok mudur?

Makyavel'in meş'um şöhreti hemen tamamıyla tek bir kitap, 1513'te yazılmış olan fakat 1532'ye, yani yazarının ölümünden beş yıl sonraya kadar basılmayan "Hükümdar" adlı esere dayanır. Hiçbir kitap yazıldığı çağın karakterinden ayrı düşünülemez ve bu gerçeği "*Hükümdar*"dan daha iyi gösteren hiçbir örneğe rastlanmamıştır. Yine de, her büyük eser gibi, bu kitap her çağda faydalanılacak dersler ihtiva etmektedir.

Makyavelli'nin hayatının 1498'den öncesi hakkında pek az şey biliniyor. O tarihte 29 yaşında iken Floransa Cumhuriyetine hariciye sekreteri oldu. O zamanlar bir şehir-devleti olan Floransa'ya on sekiz yıl hizmet etti. Diplomatik görevle Toskana'ya, sonra Apeninleri aşarak Roma'ya, daha sonra da Alplerin ötesine gitti. Kontes Katerina Sforza, Siena tiranı Pandolfo Petruccu, Aragon Kralı Ferdinand, Fransa Kralı 12. Louis, İmparator Maximillian, Papa 6. Alexander, Papa 2. Julius ve Cesare Borgia ile tanıştı. Floransa ile öbür şehir devletleri Venedik, Pisa, Milano ve Napoli arasındaki diplomatik ihtilâfların ardı arkası kesilmiyordu. Devrin siyasî havası inanılmaz derecede kokuşmuştu. İnsan tabiatını akıllıca tetkik eden biri olarak Makyavel tam aradığı ortama düşmüştü; birçok vesilelerle yapılması güç anlaşmaları yürütmekteki kabiliyet ve maharetini gösterdi. Onda daha sonraları siyasî işlere karşı görülen gerçekçi ve şüpheli tavır, hiç şüphesiz, edinmiş olduğu tecrübelere dayanıyordu, çünkü bu gibi işlerde hırs ve bencillik dışındaki bütün davranış saiklerini hesap dışı tutmayı öğrenmişti.

Kader çarkı Makyavel'den yana döndü. Medici ailesi, İspanya'nın yardımıyla, cumhuriyeti yıkmış ve Floransa'da kendi hâkimiyetini kurmuştu. Makyavel görevinden alındı, hapse atıldı, işkence gördü ve nihayet San Casciano yakınındaki küçük çiftliğine sürgün edildi. Orada, kısa fasıllar dışında, 1527'de ölünceye kadar kaldı. Kendi ifadesine göre, o uzun, sıkıcı yıllarda boş zamanlarını daha çok yazma ile geçiriyordu: *Hükümdar*, *Nutuklar*, *Harp Sanatı* ve *Floransa Tarihi* adlı eserlerinin hepsi de esas itibarıyla eski ve çağdaş politika ile ilgilidir.

Makyavelli'nin tabiatında devlet işleri konusunda herhangi bir duyguya rastlamak zordur, ama bir meselede çok duyguluydu. Kuvvetli ve birleşmiş bir İtalya'yı hararetle isteyen samimî bir vatanseverdi. İtalyan birliği konusuna gelinceye kadar soğuk ve şüpheli bir gözlemci, sırf düşünceden ibaret biri olarak görülebilir, ama iş İtalyan birliğine gelince, coşku, akılcılık,

sıcaklık ve canlılık yazılarına hâkim olur. Unutmayalım ki, İtalya'nın on altıncı yüzyılın ilk yarısındaki durumu bir vatanseveri ağlatacak kadar acı idi.

Makyavel devrinin İtalyasında muazzam bir siyasî, iktisadî ve teolojik kaynaşma vardı. Avrupa'nın başka yerlerinde, İngiltere, Fransa ve İspanya'da uzun mücadeleler sonunda millî birlik sağlam bir şekilde kurulmuş bulunuyordu. Fakat İtalya'da bir millî veya federal teşkilat fikri bilinmiyordu. Memleketi idare eden beş büyük siyasî birlik vardı: Milano, Floransa, Venedik, Vatikan ve Napoli. Sayısı hayli kabarık siyasî hizipler İtalya için devamlı bir zafiyet kaynağı teşkil ediyor ve neticede yabancı entrikalarına ve müdahalelerine yol açıyordu. Yabancı istilas 1494'te Fransa Kralı 8. Charles ile başlamıştı. Onun geri çekilmesinden birkaç yıl sonra 12. Louis ile Aragonlu Ferdinand Napoli krallığını kendi aralarında bölmek için anlaştılar. İmparator Maximillian Venedik'i işgal etmek için birlikler gönderdi. Almanya'dan, İsviçre'den, Fransa'dan ve İspanya'dan gelen ordular İtalyan toprakları üzerinde yürüyor, orada savaşıyorlardı.

Bu arada, bizzat İtalyanların arasında hususî kavgalar, gruplar halinde kan davaları, soygunculuk ve cinayetler de çoktu. Bir cumhuriyet öbürüyle harbe giriyor, herbiri öbürünün kudretini kıskanıyor, dış düşmanlara karşı ortak bir cephe kuramıyorlardı. Kilise, tarihinin en düşük devrini yaşıyor, kendi dünyevî saltanatına bir rakip çıkmasından korktuğu için İtalya'nın birleşmesinden çok, dağınık kalmasını tercih ediyordu.

Makyavelli, belki de zamanının bütün insanlarından daha açık bir şekilde, İtalya'yı tehdit eden tehlikeleri gördü. Mecburî inzivasında sevgili ülkesinin içine düştüğü felâketleri düşünürken şu fikre vardı ki, kurtuluş için tek ümit büyük bir liderin çıkmasıydı: küçük İtalyan devletleri üzerinde kendi otoritesini kabul ettirecek kadar kuvvetli ve azimli, onları kendini savunabilecek ve menfur düşmanları ülkeden kovabilecek tek bir dev-

let haline sokacak güçte bir lider. Böyle bir hükümdar nerede bulunur? İşte "Hükümdar" Makyavelli'nin ihtiyaç duyulan lider hakkındaki görüşlerini ve onun başarı kazanmak için takip edeceği yolların ayrıntılı krokisini veren bir kitaptır.

Gerçi bu kitap o zaman Floransa'nın yeni hükümdarı olan Lorenzo ve Medici'ye ithaf edilmişti, ama Makyavelli'nin kafasındaki kahraman başkasıydı. Bu adam Papa VI. Alexander'ın oğlu, on yedi yaşında kardinalliğe yükselen, Romagna fatihi, kabiliyetli bir kumandan ve zalim, merhametsiz bir diktatör olan Cesar Borgia idi. Makyavelli 1502'de onun sarayına diplomatik görevle gönderilmiş ve Nevins'in belirttiği gibi, "Borgia'nın nerede cesur nerede ihtiyatlı olunacağını ne kadar iyi bildiğini, nazik ifadeler kullanırken yeri gelince nasıl kanlı eylemlere giriştiğini, nasıl soğukkanlılıkla sahtekârlık ve ikiyüzlülük yaptığını, hükmü altına aldığı ülke halkını sindirmek için nasıl vahşice şiddet uyguladığını, ele geçirdiği bir devlet üzerindeki ezici gücünün nasıl etkili olduğunu hayranlıkla müşahade etti". Cesar Borgia ikiyüzlülük, zulüm ve sahtekârlıkla parlak bir başarı kazandı, ama bu başarısı çok sürmedi. Makyavelli cumhuriyet idaresini çok tutuyordu, ama İtalya'nın acıklı ve ümitsiz halini gördükçe Cesar Borgia'nın bu kargaşalığa son verebilecek ideal bir lider olduğuna inandı.

Ve böylece, birleşmiş bir millet fikrinden ilham alan vatan aşkıyla, zamanın acil ihtiyaçlarını gözönünde tutarak ve yeni hükümdar için hazır olan muazzam fırsatın farkında olarak, bütün enerji ve heyecanını "*Hükümdar*"ın yazılmasına verdi. Eser 1513 yılının son altı ayında yazıldı ve yazılışından bir müddet sonra Lorenzo'nun sarayına takdim edildi. Makyavelli ithaf kısmında şöyle diyordu: "Bunca yıl içinde, bunca dertler ve tehlikeler görerek öğrendiğim herşeyi en kısa zamanda size ifade etmekten daha iyi bir hediye olamayacağı kanaatiyle".

"*Hükümdar*"daki esas fikir şudur: Devletin menfaatleri uğruna herşey mübah ve devlet hayatı ile özel hayatın ahlâk öl-

çüleri birbirinden farklıdır. Bu doktrine göre bir devlet adamının özel müzakerelerde tamamen ayıp, hatta suç sayılacak hiyle ve şiddet yollarına başvurması normaldir. Hakikaten, Makyavelli ahlâkı siyasetten ayırıyordu.

Hükümdar, hükümdarlara iktidarı nasıl kazanacaklarını ve nasıl ellerinde tutacaklarını öğreten bir rehber (yahut, bazıların dediği gibi, tiranlar için elkitabı) dir. Fakat bu iktidar hükümdarın şahsı için değil halkın iyiliği için, halka ihtilâl veya istiladan emin, istikrarlı bir hükümet sağlamak içindir. İstikrar ve güvenlik nasıl elde edilir?

Kitapta verasete dayanan monarşiler kısaca geçilmiştir, çünkü bir hükümdar normal bir zekâ ve basirete sahip olacağına göre, hükümeti kontrol edebilecektir. Öbür yandan, yeni bir monarşinin karşılaşıacağı problemler çok daha karmaşıktır. Eğer yeni fethedilen topraklar kendisine ilhak edildikleri devlet ile aynı dilden ve aynı milliyetten ise bunların kontrolü nisbeten, özellikle şu iki ilke gözönünde tutulunca, kolaydır: "Eski hükümdar soyunun kökü kurutulacak, kanunlar ve vergilerde hiçbir değişiklik yapılmayacak".

"Ama devletler dil, örf ve âdet, kanunlar bakımından farklı bir ülkeyi ilhak etmişlerse güçlükler çoğalır, bu güçlükleri yenmek için büyük bir talih ve idare kabiliyeti gerekir..." Makyavelli'nin kanaatine göre, bunların kontrol edilebilmesi için hükümdarın o bölgeye gitmesi ve orada oturması, zayıf komşuları dost edinip onları kuvvetli komşuları zayıflatmaya teşvik etmek üzere oralara kendi ülkesinden göçmenler göndermesi (işgal orduları tutmaktan daha ucuz) mümkündür. Fransa Kralı 12. Louis bu temel kuralları uygulamadığı için yenildi ve kazandığı toprakları kaybetti.

"Eyaletler Nasıl İdare Edilmeli" konusunu incelerken, Makyavelli "kendi kanunları altında ve hürriyet içinde yaşama-ya alışmış" bir devletin kontrol altında tutulabilmesi için üç

metod ileri sürmektedir. Birincisi o devleti tamamen ortadan kaldırmaktır. İkincisi şahsen oraya gidip orada oturmaktır. Üçüncüsü ise onu kendi kanunları ile yaşamaya bırakmak, haraç ödemeye mecbur etmek ve oradaki hükümeti de halkının geri kalan kısmını size dost tutacak birkaç yerli idareciye tevdi etmektir. Yapılacak tercihler arasında bunların ilk ikisi en güvenli yol olarak tavsiye edilmektedir.

Bununla birlikte, yeni ele geçirilen şehir veya eyalet bir hükümdarın idaresi altında yaşamaya alışmışsa ve onun sülâlesi de tükenmişse, eski idarecilerine alışmış fakat ondan mahrum kalmış halkın kendi aralarından bir lider seçmek üzere anlaşmaları imkânsızdır. Hür insanlar olarak nasıl yaşayacaklarını bilmeyen ve böylece silâha sarılmakta çok yavaş davranan bu insanlar üzerinde bir yabancı kolayca hâkimiyet kurar ve onları kendi davasına çeker.

"Yeni Prenslikler" bahsinin tartışılmasında Makyavel şu uyarıyı yapıyor: "Unutmamalıdır ki kalabalıklar karakter bakımından kaypak olurlar; onları bir şeye inandırmak kolay olmakla birlikte aynı inançta tutmak zordur. Bu sebeple, işler öyle düzenlenmelidir ki, insanlar artık bir şeye kendi gönülleriyle inanmaz hale geldikleri zaman onları zor kullanarak inandırmak mümkün olsun".

Yazar daha sonra Cesar Borgia'nın faaliyetlerini hararetle övüyor, onu kudretli bir liderin mükemmel örneği olarak görüyor, yaptığı ihanet ve suikastleri haklı çıkarmaya çalışıyor.

Dükün bütün faaliyetlerini gözönüne getirince, onu nasıl suçlayacağımı bilmiyorum. Hatta bana öyle geliyor ki.. talih eseri veya başkalarının yardımıyla iktidara gelen herkese onu bir örnek olarak göstermem gerekiyor. Çünkü o, yüce bir ruh ve çok ileriye dönük emellerin sahibi olarak, davranışlarını başka türlü ayarlamazdı.. Bu yüzden kendisini yeni ülkesinde emniyete almak, dost kazanmak, kuvvet veya hıtle yoluyla galip gelmek, kendisini

halka hem sevdirmek hem onları korkutmak, askerlerinde saygı ve itaat uyandırmak, kendisine zarar verebilecek şekilde güç ve akıl sahibi olanları tasfiye etmek, eski düzeni yeniye çevirmek, sert ve lütufkâr, cömert ve mükrim olmak, sadakatsiz bir orduyu yıkıp yerine yenisini kurmak, kralların ve prenslerin dostluğunu kazanarak onların hem kendisine hararetle yardım etmelerini hem de karşısına ihtiyatlı çıkmalarını sağlamak isteyen bir kimse, bu adamın yaptıklarından daha canlı bir misal bulamaz.

Kuvvet kullanarak bir devleti eline geçiren bir kimse "oraya vermek istediği zararı bir darbeye açabilmek için acele etmeli, böylece her gün yeni bir hoşnutsuzluk yaratmak zorunda kalmamalı, halka artık bunların sona erdiği intibainı vermeli ki sonra faydalı işler yaparak onların gönlünü kazansın.. Faydalı işler de azar azar yapılmalı ki halk bunların daha çok farkına varsın".

Ceza korkusu, tebasını kontrol etmeye çalışan bir hükümdarın kullanacağı vasıtalarından sadece bir tanesidir:

Bir hükümdarın kendi halkıyla dostça geçinmesi esas olmalıdır, yoksa zor zamanlarda kullanacağı bir kaynak bulamaz... Şimdi bana burada kimse eski atasözünü hatırlatmaya kalkmasın: Halkın üzerine bina yapan kum üstüne bina yapmış olur. Halk tarafından sevildiğini zanneden ve düşmanlarının veya devlet kuvvetlerinin eline düştüğü zaman halk tarafından kurtulacağına inanan bir şahıs için bu atasözü geçerlidir. Ama cesaret sahibi, kumanda kabiliyeti olan, devletin düzenini nasıl muhafaza edeceğini bilen bir hükümdar kendi güvenliğini halkın sevgisi üzerine dayandırmıyorsa dolayısıyla hiçbir zaman pişmanlık duyacak durumlara düşmez.

Doğrudan doğruya kilisenin idaresi altında bulunan kilise devletlerinden bahsederken de Makyavelli en acı ve iğneleyici ifadeleri kullanıyor.

Bu devletler liyakat veya iyi talihle kazanılmıştır, ama idare edilmelerinde bu ikisinin de yeri yoktur. Bunlar kilisenin saygıdeğer emirnameleri ile idare edilir, emirnameler ise hükümdarlar her ne yaparlarsa yapsınlar onların otoritesini sağlayacak niteliktedir. Bu hükümdarlar müdafaa etmedikleri toprakların, idare etmedikleri tebaların sahibi kimselerdir.

Makyavelli burada yazılarının başka yerlerinde onaltıncı yüzyıl başındaki Katolik Kilisesine İtalya'yı yabancılara karşı birleştirmede için acı hücumlarda bulunmaktadır. Kilise ile devletin tamamen ayrılmasından yanadır.

Kuvvetli bir devletin iyi bir orduya ihtiyacı olacağı için, Makyavelli askerî işlerin son derecede önemli bulunduğunu söylüyor ve bu konuya büyük yer ayırıyor. Onun zamanındaki İtalyan devletlerinin pekçoğu kendilerini savunmak için çoğu yabancı olan paralı askerler kullanırlardı. Makyavelli böyle askerlerden oluşmuş birliklerin "faydasız ve tehlikeli" olduğunu iddia ediyor, vatandaşlardan kurulu bir millî ordunun çok daha etkili ve güvenilir olacağını belirtiyor. Milletın hayatı onun silahlı gücüne bağılı kaldığına göre, bir hükümdar askerî meseleleri kendisinin başlıca inceleme ve meşguliyet konusu olarak görmelidir.

Makyavelli hükümdarların davranışlarını -çeşitli durumlara uygun davranışlarını- incelemek için birçok bölümler ayırmıştır.

İnsanların gerçekte yaşadıkları hayat ile yaşamaları gereken hayat arasında çok büyük fark vardır.. Mevkiini korumak isteyen bir hükümdarın iyi olmaktan daha başka şeyleri de öğrenmesi, şartların gereğine göre iyiliğini kullanıp kullanamayacağını bilmesi lâzımdır... Biliyorum ki bir hükümdarın iyi sayılan bütün niteliklere sahip olmasının takdire değer birşey olduğunu herkes kabul edecektir; ama onun bütün iyiliklere sahip bulunması veya onları devamlı bir şekilde uygulaması imkânsız olduğuna göre... kendisini iktidardan mahrum edecek kötülüklerden nasıl kaçınacağını bilecek kadar bari ihtiyatlı olması gerekir.

Bir hükümdar, "kendisine veya tebasına yahut başkalarına ait olan şeyleri harcadıkça" cimri diye şöhret bulacağından korkmamalıdır. "Size veya tebanıza ait olmayan şeyler hususunda bol bol cömertlik yapmalısınız.. zira başkalarının (askerî işgal yoluyla elde edilmiş) serveti için cömert davranmak sizin şöhretinizden birşey eksiltmez, onu ancak artırır. Size zararlı olan, kendinize ait olanları vermenizdir. Bu türlü cömertlik kadar insanın kendi kendini yıkan başka bir özellik daha bulunamaz. Kendi kesenizden cömertlik yaptıkça bunun için size imkân veren şeyleri kaybedersiniz, yoksul ve sefil olursunuz; yoksulluktan kurtulmak isteyince de tamahkâr olursunuz, herkes sizden nefret eder".

Zalimlik, bir hükümdarın tebasını birlik halinde ve itaatkâr tutabilmek için kullanacağı silahlardan biridir. "Bir-iki ibretli örnekle düzeni yeniden sağlayan bir hükümdar, neticede, işleri kendi haline bırakacak ve sonunda kan dökülmesine yol açacak kadar yumuşaklık gösteren birinden daha merhametli olacaktır. Çünkü hükümdarların şiddeti sadece fertlere zarar verdiği halde onların gereksiz yumuşaklığı bütün devlete zarar verir".

Makyavelli meşhur bir pasajında da şöyle diyor:

Burada şu soru ortaya çıkıyor: Sevmek mi korkulmaktan daha iyidir, yoksa korkulmak mı sevmekten? Belki de bu soruya, ikisini de isteriz diyerek cevap verebiliriz. Ama sevgi ile korku birarada pek güç bulunacağına göre, aralarından birini seçmemiz gerekirse, korkulmak sevmekten çok daha emniyetlidir. Zira, genellikle görülmüştür ki insanlar nimete şükretmesini bilmeyen, kaypak, güvenilmez, tehlikeden kaçmaya çalışan, kazanç hırsı ile tutuşan, kendisine menfaat sağladığınız müddetçe size bağlı, tehlike uzakta oldukça kanını dökmeye, malından fedakârlık etmeye, canını vermeye, çocuklarını bile feda etmeye hazırdırlar; ama onlara gerçekten ihtiyaç duyduğunuz zaman sırtlarını dönerler.

Gerçi Makyavelli sevgi mi, yoksa korku mu tartışmasında sevgiye olan tercihini hükümdara "nefretten kaçmak için bütün gücünü kalkanmasını" tavsiye ederek sonuçlandırıyor; ama bu satırlar hudutsuz bir şüpheciliğin işaretidir.

Hükümdar'ın hiçbir bölümü "Hükümdarlar sözüne sadık olmak için ne yapmalıdır" başlığını taşıyan onsekizinci bölümden daha çok zemmedilmiş, daha çok lânetlenmiş değildir. Makyavelci teriminin yaptığı bütün kötü çağırışımın sebebi de daha ziyade bu bölümdür. Yazar burada dürüstlüğün övgüye değer olduğunu kabul ediyor, ama siyasî iktidarın muhafazası için hiylekârlık, ikiyüzlülük ve yalan yere yemin etmeyi de zorunlu sayıyor.

Güçlülere karşı çıkmanın iki yolu vardır, biri kanunlara uygun hareket etmek, öbürü ise zor kullanmak. Bunlardan birincisi insanlara, ikincisi hayvanlara mahsustur. Ama birinci metod çok defa etkisiz olduğundan, ikinciye başvurmak zorunlu oluyor. Bu yüzden, bir hükümdar hem insana hem hayvana mahsus olan şeyleri iyi kullanmasını bilmelidir... Ama bir hükümdar hayvan tabiatını iyi bilmek zorunda olduğuna göre, bunlardan da hem aslanı hem tilkiyi seçmelidir. Çünkü aslan kendini tuzaktan koruyamaz, tilki ise kurtlara karşı kendini savunamaz... İhtiyatlı bir hükümdar sözünde durmakla zarar göreceği ve onun vaad yapmasına yol açan sebepler ortadan kalktığı zamanlarda dürüstlük yapamayacağı gibi, yapması da gerekmez. Eğer bütün insanlar iyi olsaydı benim bu söylediklerim iyi bir nasihat sayılmazdı, ama insanlar dürüst olmadıklarına, size verdikleri söze sadık kalmadıklarına göre siz de onlara sadık kalmak ihtiyacında değilsiniz. Ve bir hükümdar ahdinde vefa göstermeyişi izah için daima makul bir sebep bulur... Ama insanlar o kadar basit, günlük ihtiyaçlarının o kadar esiridirler ki, onlara aldatmak isteyen biri aldanmaya istekli enayiler bulmakta hiç güçlük çekmez.. Böylece, merhametli, dürüst, insancıl, dindar ve sağlam karakterli görünmek, böyle olmak iyi şeylerdir, ama insanın kafası öyle dengelenmelidir ki, bu iyi vasıflara sahip olmamak gerektiği zaman her bir istikamette

nasıl değişmek gerektiğini bilmeli ve bunu yapabilmelisiniz... Sizin nasıl görüldüğünüzü herkes görür, ama nasıl olduğunuzu pek az kişi bilir.

Makyavelli, bir hükümdar için nefret edilmekten ve horlanmaktan kaçınmanın esas olduğunu söylüyor. Büyük ihtimalle nefret uyandırmasına yol açan belli-başlı iki davranış şunlardır: "Fazla muhteris olmak, tebaanın mülküne ve kadınlarına müdahale etmek.. Bir hükümdarın kaypak, laubali, efemine, korkak, kararsız olduğu görülürse onu kimse ciddiye alamaz. Ayrıca, hükümdarlar bütün lütuflarını şahsen vererek halka kendilerini tanıtmalı ve sevdirmeli, ceza vermek ve halkın hoşnutsuzluğuna sebep olacak şeyleri yapmak hususunda ise sorumluluğu devlet görevlilerine bırakmalıdırlar". Eğer halk bir hükümdardan nefret ederse onu şatosunun kalın duvarları bile kurtaramaz.

Hükümdarı "kendini nasıl göstereceği" hususunda öğütleyen Makyavelli şöyle diyor:

... Bir hükümdar kendisini kabiliyet ve liyakat sahiplerini koruyan biri olarak göstermeli, her ilim ve sanatta yükselmiş kişilere ih-sanda bulunmalıdır. Aynı şekilde, tebasının gerek ticaret, gerek ziraat, gerek diğer işlerini güvenlik içinde yürütmelerini sağlamak suretiyle onlara cesaret vermeli, öyle ki bir adam elindeki mal ve mülkün zaptedileceği korkusuyla bu serveti geliştirmekten veya bir başkası vergi korkusuyla bir ticaret işine girmekten kendini alıkoymasın.

Çok hayran olduğu eski Roma'yı hatırlatan bir öğüdü de ilave ediyor: yılın uygun mevsimlerinde halkı festival ve gösterilerle eğlendirmek.

Makyavelli, belki de zamanında astrolojiye gösterilen ilginin bir eseri olarak, şans veya kadere kuvvetle inanıyor. "Belki de", diye yazıyor, "talih bizim hareketlerimizin yarısına

hâkimdir, öbür yarısını veya daha azını da, bize bırakır". Yine de onun görüşü mutedil bir kaderciliği aksettiriyor, çünkü insanın kendi kaderini bir dereceye kadar kontrol edebileceğini, "atılğanlığın tedbirliklikten daha iyi" olduğunu söylüyor. "Talih bir kadındır, onu kontrol altında tutabilmek için dayak atmalı ve kaba muamele etmeli. Kendisine mahcup bir şekilde yaklaşanlardan çok, sert muamele edenlerin emrine daha kolay girdiğini görüyoruz. Talih daima, tıpkı bir kadın gibi, gençlerden hoşlanır, çünkü gençlerin vicdanı zayıf, davranışları daha yırtıcıdır ve kadınlara daha cesurca kumanda ederler".

Hükümdar "İtalya'nın Hürriyete Kavuşturulması İçin Bir Öğüt"le biter. Bu kısım okuyucunun vatansever duygularına hitap etmektedir. Artık yeni bir hükümdarın, "Bir İtalyan Kahramanı"nın ortaya çıkma zamanı gelmiştir; çünkü İtalya "şimdiki ümitsiz halinde bir Yahudiden daha çok esir, bir İranlıdan daha çok ezilmiş, bir Atinalıdan daha çok bölük-pörçük olmuştur; lideri yoktur, nizamı yoktur, yenilmiş, harcanmış, parça parça edilmiş, bitirilmiş, her yönden tükenip yıkılmaya terkedilmiştir... Kendisini barbarca zulümlerden ve ezilmekten kurtaracak birini göndermesi için Tanrı'ya nasıl yalvardığını görüyoruz. Eğer bir lider bulunsaydı, o ne derse desin takip etmeye nasıl hazır ve istekli olduğunu da görüyoruz"...

Makyavelli bu cazip hitabesini şu sözlerle bitiriyor:

İtalya'nın beklediği bu fırsat kaçırılmamalı. Ona bu fırsatı verecek adamı (yeni hükümdar) düşman işgalinden ızdırap çeken bütün eyaletlerin nasıl bir aşkla, nasıl bir intikam susamışlığıyla, ne kadar sadakatle, nasıl bir bağlılıkla, ne göz yaşlarıyla karşılayıp kabul edeceğini benim şu kelimelerim hiçbir zaman ifade edemez. Ona hangi kapılar kapanacak? Kimler ona boyun eğmeği reddedecek? Onun yoluna hangi kıskançlık çıkacak? Hangi İtalyan onun önünde saygı ile eğilmeyecek? Bu zalim diktatörlük herkesin burnunun direğini sıratmaktadır.

Makyavelli'nin hayal ettiği gibi birleşmiş, yabancı işgal ve hakimiyetinden kurtulmuş bir İtalya'nın gerçekleşmesi için üç buçuk yüzyılı aşkın zaman geçmesi gerekiyordu.

Hükümdar'ın el yazması nüshaları yazar hayatta iken ve ölümünden yıllar sonra elden ele dolaştı. 1532'de basılması için Papa 7. Clement, yani kitabın ithaf edildiği prensin kuzeni izin verdi. Sonraki yirmi yıl içinde kitabın yirmi beş baskısı yapıldı. Sonra kara bulutlar toplanmaya başladı. Trent Meclisi Makyavelli'nin eserlerinin imhasını emretti. Yazar Roma'da dinsiz ilan edildi, eserleri orada ve Avrupa'nın başka yerlerinde yasaklandı. Cizvitler Almanya'da onu sembolik olarak yaktılar. Hem Katolikler hem de Protestanlar onun aleyhindeki kampanyaya katıldılar. 1559'da Makyavelli'nin bütün eserleri Yasaklanmış Kitaplar Listesi'ne alındı.

Makyavelli'nin şöhreti ancak ondokuzuncu yüzyılda sansürden kurtuldu ve itibar görmeye başladı. Amerika, Fransa ve Almanya'daki ihtilâlciler hareketler hükümetlerin laikleşmesi, kilise ile devletin birbirinden ayrılması istikametinde karşı konmaz bir eğilime sebep olmuştu. İtalyanların 1870'de doruk noktasına erişen hürriyet mücadeleleri büyük vatansever Makyavelli'den ilham aldı. H. Douglas Gregory son derece derin bir incelemesinde, İtalyan lideri Kont Kavur'un Makyavel prensiplerini takip ederek İtalya'yı birliğe kavuşturduğunu ve işgalcileri attığını, başka bir yol denemiş olsaydı başarısızlığa ve felakete gideceğini söylemektedir.

Her devrin diktatörleri ve despotlarının *Hükümdar*'da kendileri için çok faydalı öğütler buldukları inkâr edilemez. Hareketli okuyucular listesi çok dikkati çekicidir: İmparator 5. Charles ve Katherine de Medici esere hayrandılar; Oliver Cromwell bir el yazması nüshasını buldu ve oradaki ilkeleri İngiltere'deki Commonwealth hükümetine uyguladı; Fransa kralları 3. Henry ve 4. Henry öldürüldükleri zaman yanlarında kitabın birer nüshası vardı; Büyük Frederick Prusya polikasını çizerken oradan

ilham aldı; 14. Louis onu en sevdiği başucu kitabı yaptı; Napoleon Bonaparte'ın Vaterloo'daki arabasında bir özet kopyası bulundu; 3. Napoleon'un devlet idaresi hakkındaki fikirlerinin çoğu oradan çıktı; Bismark ise Makyavelli'nin sadık bir müridi idi. Daha yakınlarda Adolf Hitler, kendi beyanına göre, *Hükümdar*'ı yatağının başucunda tutuyor ve kitap ona devamlı ilham kaynağı oluyordu. Benito Mussolini "Makyavelli'nin *Hükümdar*'ının devlet adamı için en yüksek rehber olduğuna inanıyorum. Onun doktrini bugün canlıdır, çünkü geçen dört yüzyıl içinde insanların kafalarında veya milletlerin davranışlarında hiçbir derin değişiklik olmadı" diyor. (Mussolini daha sonraları bu fikrini değiştirmiştir, çünkü 1939'da faşist idare tarafından hazırlanıp da Roma'da kütüphanecilerin bulundurmamaları gereken yazarlar listesinde Makyavelli ismi de vardı).

Öbür yandan, tarihî olayları keskin bir gözle inceleyenler, Hitler ve Mussolini gibi diktatörlerin Makyavelli tarafından öne sürülen bazı temel prensipleri uygulamadıkları veya yanlış yorumladıkları için kötü akıbete uğradıklarını göstermişlerdir.

Makyavelli'yi inceleyenler onun *Nutuklar* ve *Hükümdar* adlı kitaplarının ikisini de okumadan fikirlerinin tam bir şekilde anlaşılamayacağına ittifak etmektedirler. Beş yılı aşkın bir zaman içinde yazılmış ve ilk defa *Hükümdar*'la aynı yıl içinde basılmış olan *Nutuklar* oldukça hacimli bir kitaptır. Bazıları iki kitap arasındaki farkın şu noktada olduğunu söylerler: *Nutuklar* olması gerekeni, *Hükümdar* ise olanı ele almıştır. *Hükümdar* tamamıyla prensliklerle, yani tek adam tarafından idare edilen devletlerle ilgilidir. *Nutuklar* ise cumhuriyetlerin takip etmesi gereken ilkeleri inceler.

İki kitabı karşılaştırmalı olarak okuyunca Makyavelli'nin inanmış bir cumhuriyetçi olduğu şeklinde şaşırtıcı bir sonuca varmamak elde değildir. O despotizmi hiç sevmiyor, halk idaresi ile monarşi arasında bir bileşimin en iyi şekilde olduğunu düşünüyordu. Halkın sevgisi olmadıkça hiçbir idareci kendini

emniyette hissedemezdi. En istikrarlı devletler, anayasa sınırlamalarıyla kontrol edilen hükümdarlık idareleridir. Makyavelli'nin "halkın üzerine bina yapmak (güvenmek) kum üzerine bina yapmaktır" şeklindeki atasözüne hücum etmesiyle de anlaşıldığı gibi, onun nazarında halkın kararı doğru karardır. Onun idealindeki hükümet eski Roma cumhuriyeti idi ve *Nutuklar*'da devamlı olarak ona atıflar yapıyordu.

O halde denebilir ki, cumhuriyetçi bir rejimi herşeyin üstünde değerlendiren Makyavelli nasıl olur da *Hükümdar* gibi bir kitabı yazar? O kitap belli bir zamanda belli şartlarda yazılmıştır. Makyavelli elbette ki onaltıncı yüzyıl İtalyasında başarılı bir cumhuriyet kurmanın imkânsızlığını biliyordu. *Hükümdar* sırf İtalyan halkını ümitsiz çırpınışlarından ve siyasî ko-kuşmuşluğundan kurtaracak kuvvetli bir adamın yardımını sağlamak amacıyla yazılmıştı. Had safhada bir buhranla karşılaşan İtalya kendini kurtaracak silahlar üzerinde fazla ayırım yapacak durumda değildi.

Makyavelli hakkında hâlâ çok değişik kanaatler vardır: onun adını temize çıkarmak için yapılan gayretlere rağmen bu kanaat farklılığı devam etmektedir. Vaktiyle Giuseppe Prezzolini'nin anlatmış olduğu durum*bugün de devam ediyor:

Şimdi Cizvitlerin bir Makyavelli'si var, Kilisenin düşmanı olan bir Makyavelli; vatanseverlerin bir Makyavelli'si var, birleşik İtalya'nın ve Savoy hanedanının mesihi; militaristlerin bir Makyavelli'si var, millî ordu fikrinin mucidi; filozofların Makyavelli'si var, yeni bir düşünce tarzı -pratik düşünce- icad eden biri; ve yazarların Makyavelli'si var, canlı bir üsluba ve cüretkâr sentaksa sahip biri. Ve bütün bu Makyavellilerin hepsi de meşhurdur.

Şurası pek tartışma götürmez ki, Karl Marx'dan önce hiç kimse siyasî düşünce üzerinde Makyavelli kadar inkılapçı bir etki yapmamıştır. O "Siyaset İlminin Kurucusu" ünvanına gerçekten hak kazanmıştır.

AMERİKAN MEŞALESİ

THOMAS PAINE

"Sağduyu"

Thomas Paine otuz yedi yaşında Amerika'ya geldiği zaman hiçbir mantıklı insan onu parlak bir geleceğin beklediğini düşünemezdi. O güne kadarki bütün hayatı birbiri ardınca başarısızlıklar ve hayal kırıklıkları ile geçmişti. Elini attığı her iş boşa çıkıyordu. Yeni Dünya'ya henüz ayak basmış olan bu adamın birkaç yıl içinde İngiliz dilinin en usta risale yazarı, Amerikan tarihinin en tartışmalı şahıslarından biri, adı bütün İngiliz kolonilerinde, İngiltere'de ve Batı Avrupa'da bilinen, korku ve nefretle anılan veya övülen ve alkışlanan bir siyasî tethişçi ve ihtilâlcı olacağına kim ihtimal verebilirdi? Sanki yaptığı okyanus yolculuğu onun şahsiyet ve karakterinde şaşırtıcı bir değişim yaratmış, onu bir gecede vasat bir insandan bir dehaya dönüştürmüştür.

Yine de Paine'in daha önceki yılları incelenince görülür ki bu yıllar hiç de boşa geçmemiş, onun yeni hayatı için bir hazırlık teşkil etmiştir. Doğu İngiltere'de Norfolk'a bağlı Thetford'da 29 Ocak 1737'de Kuveykır bir baba ile Anglikan bir ananın oğ-

lu olarak dünyaya gelen Paine daha hayatının başında son derece büyük bir yoksulluk, mahrumiyet ve ağır çalışma şartları içinde yaşadı. On üç yaşına kadar halk çocuklarına mahsus okullardan birine devam etti ve orada kendi ifadesine göre "fevkalâde iyi bir ahlâk eğitimi ve hayli faydalı bilgiler" kazandı. İlime ve yeni icatlara -teorik olandan ziyade pratik şeylere- istidadı daha o zamanlar ortaya çıktı ve bütün hayatı boyunca devam etti.

Bu kısa tahsilden sonra babasının korse yapma sanatını öğrenmek üzere ona çırak oldu. Üç yıl çalıştıktan sonra denizin cazibesi ve elindeki monoton işin verdiği bıkkınlık onun evden kaçarak *Ölüm* adıyla anılan bir kaptanın idaresindeki *Dehşet* gemisine tayfa yazılmasına sebep oldu. Babası onu geri getirdi, üç yıl daha korse terziliği yaptırdı. Fakat Paine 19 yaşına gelince yine evi terkedip bu defa *Prusya Kralı* adlı gemiye tayfa oldu. Orada denizcilik hayatı hakkındaki romantik heveslerinden kurtulduktan sonra tekrar eski sanatına döndü, ama bu defa Thetford'da değil de Londra'da, Drury Lane yakınındaki bir korseci dükkânında çalışmaya başladı.

Sonra dert ve avarelik yılları geldi. Sandwich'de bir yetim kızla evlendi, fakat karısı bir yıl içinde öldü. Kızın babası vergi tahsildarı idi; Paine kendisine başka işler için serbest vakit bırakacağını düşünerek bu mesleğe heves etti ve vergi memuru olarak tayin edildi. Dostlarını kaybetmek ve insanlara yabancılaşmak için daha güvenilir bir yol bulunamazdı, çünkü Paine'in işi kaçakçıları yakalamaktı ve hem zenginler hem de fakirler karşısındaydı. Kanun ve nizamları uygulamakta dürüst davranmadığı gerekçesiyle işten atılınca kısa bir müddet için tekrar korseciliğe döndü, sonra Kensington'da yılda 25 sterlin ücretle yarı aç-yarı tok öğretmenlik yaptı. Vergi dairesine yeniden alındı, 1771'de tekrar evlendi ve ek gelir sağlamak için Lewes'de karısı ve kayınvalidesi ile birlikte tütün ve bakkaliye dükkânı işletmeye başladı.

Bu son yıllarda Paine zamanının büyük kısmını White Hart Tavern'de üye olduğu bir sosyal kulübün toplantılarında geçiriyordu. Üyelerin faydalanması için mizahî şiirler ve vatan şarkıları, zaman zaman ise daha ciddi konularda tebliğler yazıyor, sık sık günün konuları üzerinde hararetli tartışmalara girişiyordu. Tartışmada kabiliyetli olması yüzünden tahsildar arkadaşları onu daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma şartları sağlamak üzere yaptıkları müracaat sırasında kendilerine sözcü seçtiler. Bunun üzerine Paine haftalarca çalışarak "*Vergi Tahsil Memurlarının Ücret Meselesi ve Tahsil Memurlarının Yoksulluğundan Doğan Kokuşma Üzerine Düşünceler*" adlı raporunu hazırladı. 1772-73 kışında bu raporu Parlamento üyelerine ve öbür görevlilere takdim etmek üzere Londra'ya gitti.

Paine'in tahsil memurları için yaptığı müracaat reddedilmekle kalmadı, kendisi de görevi ihmal suçuyla işten atıldı, tü-tüncü dükkânı iflas etti; Paine evinin mefruşatı ve şahsî eşyalarını kendini hapisten kurtarmak için satmak zorunda kaldı, karısından da ayrıldı. Böylece, orta yaş çağına yaklaşırken yapayalnız ve beş parasız kaldı.

Bereket versin, Londra'ya gidişi sırasında o zaman Londra'ya Koloniler Komiseri olarak gönderilmiş bulunan Benjamin Franklin'le tanışmıştı. Franklin, belki de onun dehasını farkettiği için talihini Amerika'da aramaya onu ikna etti. Paine için Philadelphia'daki damadı Richard Bache'a yazdığı tavsiye mektubunda "fevkalâde zeki, kıymetli bir genç adam" diyor ve onun bir memur, bir okulda yardımcı öğretmen veya yardımcı nezaretçi olarak istihdam edilmesini tavsiye ediyordu. Paine 1774 Aralık ayı başlarında Philadelphia'ya ayak bastığı zaman bu mektup onun tek varlığı idi.

Bununla birlikte, Paine yanında bir başka kıymetli varlık daha taşıyordu: hayat tecrübesi. İngiltere'de adaletin nasıl ilkel bir sertlikle uygulandığını görmüş, ümitsiz yoksulluğu tanımış, insanın tabii hakları konusunda çok şeyler öğrenmiş ve okumuş,

İngiltere'de milyonlarca sıradan insanı kral ailesinden ve diğer binlerce soyludan ayıran geniş uçurumu görmüş, Avam Kamarası üyelerinin seçimindeki bozuk usulleri, kral ailesindeki budalalığı ve kokuşmuşluğu öğrenmişti. Bu meseleler üzerinde derin derin düşündüğü için insanlığa karşı derin bir şefkat ve sevgi, demokrasi aşkı ve bütün dünyada siyasî ve sosyal bir reform yapılması için kuvvetli bir istekle dolu bulunuyordu.

Philadelphia'ya gelişinden hemen sonra *Pennsylvania Magazine*'in başyazarı olarak çalışmaya başladı. Yeni kurulan bu derginin on sekiz aylık ömrü boyunca bu görevinde kaldı. Daha işe başlar başlamaz bir reform havarisi olarak geçireceği ömrünün ilk eserini verdi ve zencilerin köleliğini kınayan, onlara hürriyet verilmesini şiddetle savunan bir deneme yazısı yayınladı. Beş hafta sonra Philadelphia'da ilk Amerikan kölelik aleyhtarı derneği kurulmuştu. Arkasından kadınlar için eşit haklar isteyen yazıları geldi; milletlerarası telif hakkı kanunlarının çıkarılmasını teklif etti; hayvanlara yapılan zulümleri kınadı; düello âdeti ile alay etti; milletler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi yolunda savaşa başvurma usulünün kaldırılmasını istedi.

Yine de, o bunları yazarken, milletlerarası bir savaş süratle ilerliyordu ve Paine bu savaşta önemli bir rol oynayacaktı. 1775 baharında Concord, Lexington ve Bunker Hill muharebeleri oldu. Nisan ayındaki "Lexington Katliamı"ndan sonra Paine, B. Franklin'e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Daha savaşa girdiğim an, memleketi ateşe vermenin ne kadar zor bir iş olduğunu düşündüm".

Hangi yolun takip edilmesi konusunda kolonilerde değişik fikirler vardı; Samuel Adams ve John Hancock gibi kuvvetle savaş taraftarı olan aşırı uçlardan Kral'a her zaman sadık muhafazakârlara kadar herkes bir ayrı fikirdeydi. George Washington, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson ise İngiltere'ye sadakatlerini beyan eden ve aydın, bağımsızlık gibi fi-

kirlere şüphe ile bakan liderler arasında bulunuyorlardı. Hem birinci hem de ikinci Kıta Meclisleri (Continental Congress) İngiliz tahtına bağlılıklarını bildiren, sadece dertlerine adil çareler bulunmasını isteyen karar tasarıları kabul etmişti.

Bu düşünce kargaşalığı içinde, bu zıt görüşler ve davranışlar, bu itiş-kakışlar arasında bir kişi olayların gidişini ve muhtemel sonucunu açıkça gördü. Daha baştan beri Thomas Paine, İngiltere'den ayrılmayı kaçınılmaz görmüştü. 1775 kışı boyunca bu fikirlerini yazmakla vaktini geçirdi. Yazdıklarını yayınlamadan önce birçok dostuna gösterdi; bu dostlarından biri, Dr. Benjamin Rush, kitap için *Sağduyu* adını teklif etti ve bir yayıncı bulmasına yardım etti. Bu yayıncı Philadelphia'da yerleşmiş bir İskoç kitapçı ve matbaacı olan Robert Bell idi.

Sağduyu ilk defa 10 Ocak 1776'da "bir İngiliz tarafından yazılmış", 2 şilin fiyatlı, kırk yedi sayfalık bir risale olarak yayınlandı. Üç ay içinde 120.000 tane satıldı, bütün satış hacmi ise yarım milyon kadar tahmin edilmişti. Bu sayı bugünkü A.B.D. için otuz milyon nüshalık bir satış demektir. O zamanın Amerikasındaki on üç kolonide hemen herkesin bu kitabı okumuş olduğu sanılıyor. Muazzam satışa rağmen Paine bir kuruş telif hakkı bile almamayı tercih etmişti.

Dünya kitap tarihinde derhal ve doğrudan doğruya etkileri bakımından *Sağduyu* ile kıyas edilebilecek başka bir eser yoktur. *Sağduyu* Amerikan kolonileri halkına kendi bağımsızlıkları uğrunda -hiçbir taviz ve tereddüde yer vermeden- savaşmaları için bir açık çağrı idi. Bu insanlara Büyük Britanya ve 3. George ile olan ihtilâflarının çözümünde tek yolun ihtilâl olduğu söyleniyordu. "Savaştan başka birşey bu işi yapamayacağına göre" diyordu Paine, "Allah aşkına artık tam ayrılmaya karar verelim. Kanunların koyduğu yasakların bedelini çok ağır bir şekilde ödüyoruz, eğer bütün mücadelemiz bunun içinse... kanun için bir Bunker Hill bedeli ödemek de toprak için aynı bedeli ödemek kadar büyük aptallıktır... Bu bir şeyin, bir bölge-

nin, bir eyaletin veya bir krallığın meselesi değildir, bütün bir kıtanın davasıdır... Bu bir günün, bir yılın ve bir devrin meselesi değildir.. İşte bütün kıtanın birleşmesi için tohum atma zamanı, namus ve şeref günü gelmiştir... Kıta kemeri çok gevşek bağlanmış bulunuyor... bağımsızlık bizi bağlayacak ve birarada tutacak tek bağıdır".

Sağduyu nisbeten yumuşak ve barışçı bir paragrafla başlıyor:

Önümüzdeki sayfalarda rastlayacağınız düşünceler belki de çoğunluğun sempatisini toplayacak kadar havaya uygun değildir. Uzun zaman yanlış düşünmemeye alışan bir insan kendi fikirlerini doğru imiş gibi görmeye de alışıyor ve böylece geleneği temsil edenlerden şiddetli tepki görüyor. Ama bu şiddet biraz sonra durulur. Zaman insanları değiştirmekte akıl ve mantıktan daha kuvvetlidir.

Risalenin birinci kısmı hükümetin kökü ve niteliği ile ilgili olup, özellikle İngiliz anayasası incelenmiştir. Yazarın hükümet felsefesi şöyle cümlelerde ifadesini buluyor:

Hükümet, en iyi olduğu zaman bile, kaçınılmaz bir kötünden ibarettir. En kötü olduğu zaman ise tahammül edilmez hale gelir... Hükümet, tıpkı elbise gibi, masum çağın geçtiğini belirten bir işarettir; kralların sarayları cennet bahçelerinin harabelerinin üzerinde kurulmuştur... Bir medeniyet ne kadar mükemmel olursa, onun bir hükümete sahip olma fırsatı o kadar azalır.

Paine'in iddiasına göre, hükümetin doğuşu ve gelişmesi "ahlâkî faziletin dünyayı idare etmedeki kabiliyetsizliği yüzünden zorunlu hale gelmiştir; zaten hükümetin yapısı ve gayesi (hürriyet ve güvenlik) de buradadır".

Toplum ve hükümet arasında keskin bir ayırım yapılmaktadır. İnsanlar birtakım isteklerinin işbirliği ile gerçekleştireceğini

gördükleri için cemiyet hayatına girmektedirler. Bu durumda insan hürriyet, eşitlik gibi birtakım tabîî haklara sahiptir. Eğer "vicdanın emirleri" "açık, değişmez ve mutlak surette boyun eğilen" şeyler olsaydı, o zaman insan pekâlâ hükümet olmadan da barış, mutluluk içinde ideal bir hayat yaşayabilirdi. Ama insanlık doğuştan zayıf yaratılışlı ve ahlâkî bakımdan da kusurlu olduğu için birtakım sınırlayıcı güçlere ihtiyaç vardır ve bu güçleri hükümet temin eder. Bununla birlikte insanların güvenliği, refahı ve terakkisi hükümetten çok cemiyete bağlıdır. Sosyal âdet ve gelenekler, insanların karşılıklı ilişkileri ve karşılıklı menfaatleri herhangi bir siyasî müesseseden daha kuvvetlidir.

Paine daha sonra "İngiltere'nin o kadar göklere çıkarılan anayasası üzerine birkaç söz" söylüyor ve diyor ki: "Bu anayasa ortaya çıktığı karanlık ve kölelik çağı için gerçekten yüce bir eserdi, bunu kabul ediyoruz. Dünyanın tiranlıkla idare edildiği bir zamanda ondan birazcık uzaklaşmak şahane bir kurtuluş sayılırdı. Ama o anayasanın kusurlu, karışıklıklara sebep olucu ve vaadettiği şeyi gerçekleştirmeye yetersiz olduğu kolayca isbat edilebilir". Hükümetin aslî vasıflarından birisi olması gereken şey -sorumluluk- İngiliz anayasasında hiç yer almamıştır. Anayasa o kadar karmaşıktır ki kimin neden sorumlu olduğunu belirlemek imkânsızdır. Anayasanın tavsiyeye değer yegâne tarafı halkın -hiç değilse teorik olarak- Avam Kamarası üyelerini seçme hakkıydı. Paine Amerikan kolonileri için demokratik şekilde seçilmiş tek bir teşriî meclis, bir başkan ve bir kabine teklif ediyordu. İcra meclise karşı sorumlu olacaktı.

Paine en haşın ifadelerini, en sert şikâyetlerini irsiyete dayanan monarşi müessesesi için kullanıyor. Monarşi prensibinin köküne ve özellikle İngiliz monarşisine hücum ediyor:

Krallık idaresi dünyaya ilk defa putperest kâfirler tarafından getirildi, İsrail oğulları da bu âdeti onlardan aldı. Krallık, şeytanın putperestliği ve iftiharının en güçlü

icattır. Kâfirler ölmüş krallarına ilâhî özellikler yakıştıırırlardı, Hristiyanlar ise aynı şeyi hayattaki krallarına yaparak işi büyüttüler... Biz monarşi denilen belaya bir de verasetle intikal (babadan oğula) prensibi ilave ettik; bunlardan birincisi şahsiyetlerimizin aşağılanması ve küçültülmesi anlamına gelirken, ikincisi de bir hak meselesi diye ortaya sürülerek bizim kendi çocuklarımıza bir hakaret ve müdahale teşkil etmiştir... Krallığın bir hak olarak babadan oğula geçmesinin ne biçim bir aptallık olduğunun en kuvvetli tabii delillerinden biri de tabiatın bu prensibi yanlış çıkarmasıdır, yoksa insanlığa Aslan yerine Eşek vererek onu sık sık gü-lünç duruma sokar mıydı?

İngiliz hanedanının Norman istilâsı devrine kadar meşru bir şekilde devam ettiği, Paine'ye göre, şüphelidir. Onun söylediğine göre "Silahlı bir çete ile karaya çıkan ve yerli halkın rızası hilafına kendisini kral ilan eden bir Fransız piçi kelimenin tam mânâsıyla orijinal bir hergeledir... Muhakkak ki hiçbir ilâhî el bu işe karışmamıştır". Eğer monarşi iyi ve akıllı insanlardan müteşekkil bir nesil getirseydi ona itiraz etmezdik, ama "budala, kötü ahlâklı, ehliyetsiz kişilere kapı açmaktadır... Kendilerini hükmetmek üzere doğmuş, başkalarını ise itaat etmek üzere yaratılmış gören insanlar kısa zamanda ahlâksızlaşıyorlar. İnsanlardan tecrid edilerek erken yaşta zihinleri zehirlenen bu adamlar... tahta geçtikleri zaman bütün dominyonlardaki insanların en cahili ve en ehliyetsizi haline gelmektedirler". Çok küçük ve çok ihtiyar yaşta kralların tahta oturtulması da pekçok şerlere sebep oluyor: küçük çocuklar kral olunca memleket idaresi bir kral naibinin elinde kalıyor, çok yaşlılar kral olunca da idare bunaklara kalmış oluyor.

Krallığın veraset yoluyla intikal etmesinin iç savaşları önlediği iddiasına karşı ise Paine, İngiltere'nin Norman İstilâsından bu yana "en az sekiz iç savaş ve on dokuz ayaklanma geçirdiğini" belirtiyor. Onun verdiği netice şudur:

İngiltere'de bir kralın savaş yapmaktan ve toprak vermekten pek fazla yapacağı bir iş yoktur. Bu da tam anlamıyla milleti yoksulluğa düşürmek ve fitneye sebep olmak demektir. Bir adama yılda sekiz yüz bin sterlin kazandırmak için iyi bir ticaret doğrusu. Namuslu ve dürüst bir adam hem Tanrı nazarında hem toplum için, gelmiş geçmiş bütün taçlı budalalardan daha hayırlıdır.

Birçok sahifelerde Kral Üçüncü George'a saygılarını ifade ediyor. Lexington katliamından sonra şunları yazmıştır: "Vahşi, menfur tabiatlı İngiliz Firavununu ebediyen reddediyorum. *Halkının Babası* namını alıp da onların kılıçtan geçirilmeleri karşısında hissiz kalan, üstünde onların kanlarıyla rahat uyuyan bu adamı lânetliyorum". Daha sonraki bir paragrafta ise şunları ilave ediyor: "Bazıları, nerede Amerika'nın Kralı diyorlar. Söyleyeyim sizlere, dostlarım, o yukarıda hüküm sürüyor ve İngiltere'nin zorba kralı gibi insanlığa dehşet salmıyor".

Paine monarşi hükümeti hakkındaki popüler fikirleri çürüttükten sonra "Amerika Meselelerinin Şimdiki Durumu Hakkında Bazı Düşünceler'e geçiyor. Burada İngiltere'den ayrılmanın iktisadî sebepleri üzerinde bilhassa durulmaktadır. Amerika'nın İngiltere ile olan bağları sayesinde geliştiğini iddia eden muhafazakâr politikacıların görüşlerine karşı Paine şunları söylüyor:

Hiçbir Avrupa devleti onun işlerine karışmamış olsaydı Amerika yine, hatta daha çok geliştirdi. Amerika'nın zenginlik kaynağı olan ticaret malları zarurî ihtiyaç maddeleridir, Avrupa yerme alışkanlığına devam ettikçe bu maddeler daima bir pazar bulacaktır... Bizim mısırmız Avrupa'nın hangi pazarında olursa olsun fiyat bulacak ve biz ithal ettiğimiz malları nereden istersek isteyelim satın alabileceğiz.

İngiltere'nin kendi sömürgelerini İspanyollara, Fransızlara ve Kızılderililere karşı koruduğu vakıasını ise Paine şu ifadeyle kıymetten düşürüyor: "Aynı sebeplerle, yani ticaret ve sö-

mürgecilik saikiyle, Türkiye'yi müdafaa ederdi" ve ne olursa olsun, bu müdafaaa "kendisi için olduğu kadar bizim de zararımıza" idi.

Paine'e göre, sömürgeleri İngiltere'ye bağlayan en kuvvetli bağlardan biri İngiltere'nin anavatan olduğu hakkındaki hissî anlayıştı. Eğer bu doğru ise "İngiltere'nin davranışları büsbütün ayıptır. Yırtıcı hayvanlar bile çocuklarını yemez, vahşiler kendi aileleriyle harbetmezler... Ana vatan tabiri, bizim zihinlerimizdeki herşeye kolayca inanmak zaafını papalara yakışır bir aşağılıkla istismar etmek üzere, kralın ve etrafındaki asalakların Cizvitce buldukları bir usuldür. Amerika'nın anavatanı İngiltere değil, Avrupa'dır". Paine'in belirttiğine göre, Yeni Dünya "Avrupa'nın her köşesindeki medenî ve dinî hürriyet âşıkları için bir sığınak olmuştu... Amerikan halkının üçte biri bile, hatta bu eyalette, İngiliz asıllı değildir. Şu halde anavatan kavramının sadece İngiltere için kullanılmasını yanlış, bencil, darkafalı ve cimrice bir uygulama olarak reddediyorum".

George Washington'un daha sonraki tarihlerde "dış dünyanın herhangi bir ülkesi ile hiçbir devamlı ittifaka girmek" şeklindeki uyarısını ve Thomas Jefferson'un "bütün milletlerle barış, ticaret ve dürüst dostluk, hiçbirisiyle ittifak" politikasını gölgede bırakan Paine, İngiltere ile bağlantıyı devam ettirmenin sayısız zararları olduğunu belirtiyor:

... çünkü, Büyük Britanya'ya herhangi bir şekilde boyun eğmek veya ona bağımlı kalmak bu kıtayı doğrudan doğruya Avrupa harplerine ve mücadelelerine sokacaktır. Böylece aslında ne öfkemiz ne şikâyetimiz olan ve aslında bizim dostluğumuzu isteyen milletlerle ihtilâfa gireceğiz. Avrupa bizim ticarî pazarımız olduğuna göre, onun herhangi bir kısmı ile herhangi bir ikili bağlantıya girmemeliyiz. Amerika'nın gerçek menfaati Avrupa ile onun bağlantılarından kurtulmaktır, halbuki İngiltere'ye bağımlılığımız yüzünden onun siyaset terazisinde bir ağırlık olduğumuz müddetçe bunu yapamayız. Avrupa uzun zaman barış içinde kalmayacak

kadar çok sayıda krallıklarla doludur, ne zaman İngiltere ile başka bir devlet arasında bir harp çıksa Amerika'nın ticareti mahvoluyor, çünkü o İngiltere'ye bağlıdır.

İngiliz idaresinin çok yanlış mahzurlarını gözden geçirdikten sonra, Paine şu neticeye varıyor:

... Bu kıtaya adaletli davranmak İngiltere'nin iktidarında olan birşey değildir; Amerika'nın işleri pek yakında o derece ağır ve karmaşık bir hale gelecektir ki, bu işlerin bize bu kadar uzak ve bizden bu kadar habersiz bir devlet tarafından müsamaha edilebilir ölçüde yürütülebilmesi imkânı kalmayacaktır. Eğer bizi istilâ edemezlerse idare de edemezler. Bir tek haber veya dilekçe için her defasında üç dört bin mil koşturmak, cevap için dört beş ay beklemek, alınan cevabı izah etmek için de ayrıca beş veya altı aya ihtiyaç duymak artık önümüzdeki birkaç yıl içinde sırf aptallık ve çocukluk sayılacaktır... Bir kıtanın devamlı şekilde bir adadan idare edilmesini düşünmek saçmalıktır. Tabiatla hiç asıl gezeğenden daha büyük bir uydu mevcut değildir.

Hâlâ uzlaşma imkânının bulunduğu inanan zayıf kalplilere ve şüphecilere ise şu hararetle satırları yazıyor:

Geçmiş zamanı yeniden geri getirebilir misiniz? Bir fahişeyi eski masum haline döndürebilir misiniz? Son bağ da artık kopmuştur, İngiliz halkı bize hakaret etmektedir. Tabiatın hiç affetmediği bir takım zararlar vardır, eğer tabiat o zararları ika edenleri affetseydi yok olurdu. Bir âşık kendi sevgilisini mahvedeni affedebilirse, kıta (Amerika) da İngiltere'nin cinayetlerini affeder.

Dünyanın öbür ülkeleri baskı altında ezilirken Amerika kapılarını hürriyete tamamen açmalı ve mazlum insanlar için bir sığınak hazırlamalıdır.

Paine kitabının son bölümünü "Amerika'nın Halihazır Kabiliyeti" hakkında gayet pratik düşüncelere ayırmıştır. Bu pra-

tik düşüncelerin amacı Amerikalıların kendilerine güvenini sağlamak ve onları sadece İngiltere'ye karşı başarılı bir savaşı yürütebilmek için değil, gerektiğinde bütün düşman ülkeleri yenebilmek için yetecek kadar işgücüne, imalât tecrübesine ve tabii kaynaklara sahip bulunduklarına inandırmaktır. Kolonilerin o sırada zaten çok sayıda silahlı ve disiplinli askeri vardı. Kısa bir zamanda İngilizlerinkine denk bir deniz gücü kurulabilirdi, çünkü katran, kereste, demir ve gemi halatı çok miktarda mevcuttu. Üstelik "gemi inşası Amerika'nın en büyük gururudur ve Amerika bu işte, zamanla, dünyada birinci olacaktır". Her ne olursa olsun, savunma ve korunma için bir deniz gücüne ihtiyaç vardı, çünkü İngiliz bahriyesinin "üç veya dört bin mil uzaktan pek az etkisi olabilir ve acil durumlarda ise hiç kullanılamaz"dı.

Daha sonraları içine karıştığı din tartışmalarına gelince, Paine'in hayatının o safhasındaki dinî görüşlerini kaydetmekte fayda vardır:

Dine gelince, bütün inanç sahiplerini korumanın her hükümet için vazgeçilmez bir görev olduğuna inanıyorum; ve hükümetin vicdan hürriyetini korumaktan başka din sahasında hiçbir işi olamaz (açıkça mevcut kilisenin aleyhinde, kilise ile devletin ayrılması lehine bir görüş) ... Bana gelince, ben tam mânâsıyla ve bütün samimiyetimle inanıyorum ki aramızda birbirinden farklı dinî kanaatlerin mevcut olması Tanrı'nın iradesi sonucudur: Bu farklılık bizim Hristiyanlığa mahsus nezaket ve müsamahamız için daha geniş bir alan sağlamaktadır. Hepimiz bir şekilde inansaydık o zaman dinî kanaatlerimizin tahkik edilmesi gerekirdi. Bu liberal ilkeye dayanarak diyorum ki, Hristiyanlıktaki çeşitli mezhepler aynı ailenin çocukları gibidir, aralarındaki tek fark Hristiyan adı dediğimiz isimlerinin değişik olmasıdır.

Paine "hiçbir şey bizim meselelerimizi açık ve kararlı bir Bağımsızlık Beyannamesinden daha iyi halledemez" şeklindeki

görüşünün dayandığı sebepleri özetledikten sonra, eseri şu dört faktörü sayarak sonuca vardiıyor: (1) Amerika'ya İngiltere'nin tebası gözüyle bakıldıkça hiçbir millet bizimle İngiltere arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmaya yanaşmayacaktır; (2) İngiltere ile Amerika arasındaki ihtilâfın giderilmesi ve aradaki bağların kuvvetlendirilmesi hususunda Fransa ve İspanya'dan hiçbir yardım beklenemez, çünkü bunu yapmakta onlar için fayda değil zarar vardır; (3) Amerikalılar İngiliz tebası olduklarını beyan ederlerse yabancı ülkeler nazarında asî sayılırlar ve bu yüzden pek az sempati toplarlar; (4) Eğer Amerikalılar İngiltere'ye karşı şikâyetlerini, onunla bütün bağlarını koparma niyetlerini ortaya koyan bir beyanname hazırlar, bunun kopyalarını öbür ülkelere gönderirler, yabancı ülkelere karşı barışçı tavırlarını ve onlarla ticarî ilişkiler kurma isteklerini ifade ederlerse, çok faydalı sonuçlar alırlar.

Paine bu davayı sonuca bağlarken aşağıdaki iddialarını ileri sürüyor:

... bağımsızlık ilan edilinceye kadar, Amerika tıpkı nahoş bir işi her gün yarına bırakan, ama onun yapılması gerektiğini bilen, yapmaktan nefret eden, bitmesini isteyen ve o işten kaçınamıyacağı düşüncesiyle devamlı sıkıntılar geçiren bir adama benzeyecektir.

Şu halde, şüpheli ve kuşku nazarlarla birbirimize bakıp duracağımıza, herbirimiz komşusuna dostluk elini uzatsın, öyle bir ayırım çizgisi çizmek için birleşelim ki bu birleşme, tıpkı bir unutma olayında olduğu gibi, bundan önce geçmiş bütün ayrılıkları nisyana gömsün. Muhafazakâr ve liberal (tory ve whig) adları artık ortadan kalksın; bundan sonra aramızda iyi bir vatandaş, açık kalpli ve azimli bir dost; İNSAN HAKLARINI samimiyetle destekleyen biri, HÜR VE BAĞIMSIZ AMERİKA DEVLETLERİ adlarından başka ad işitilmesin.

Sağduyu adlı eser vasıtasıyla Amerikan halkına tebliğ edilen mesaj işte buydu; ayağı yere basan, gerçekçi, pratik iddialardan bir siyasî militanın heyecan yüklü, şiddetle partizan ve taraflı çağrılarına kadar özellikler taşıyan bir mesaj.

Sağduyu'nun o andaki bomba tesiri zamanın bazı liderlerinden yapılan iktibaslarda görülebilir. George Washington'un şüpheleri, Norfolk'daki Joseph Reed'e şu satırları yazarken tamamen ortadan kalkmıştır: "Falmouth ve Norfolk'dakiler gibi daha birkaç böyle ateşli çıkış, *Sağduyu* risalesinde görülen sağlam doktrin ve karşı çıkılamaz mantığa ilave edilirse, büyük çoğunluğu ayrılma kararına götürmeye yetecektir"; birkaç hafta sonra yine Reed'e yazdığı mektupta "son zamanlarda Virginia'dan aldığım özel mektuplardan anlaşıldığına göre, Paine'in *Sağduyu*'su orada insanların zihinlerinde fevkalâde bir değişme meydana getirmektedir". John Adams ise karısına yazdığı bir mektupta şöyle diyor: "Sana *Sağduyu* adlı bir risale gönderdim; bu risale tiranlık ve zulmün insanları ezmesi arttıkça buna karşı bir birliğin doğacağını belirten görüşleri destekleyici mahiyette yazılmıştır" diyor. Karısı Abigail'in cevap mektubunda şu satır yer alıyor: "*Sağduyu*, tıpkı bir ilâhî ışık gibi, şüphelerimizden kurtulmamız ve tercihiimizi yapmamız için tam zamanında geldi". Benjamin Rush, Paine'in yazıları hakkında şunları söylüyor: "Bu yazılar matbaadan öyle bir etki ile yayılmaktadır ki, hiçbir çağda veya ülkede makine ve kâğıttan böyle etkili şey çıkmamış gibidir". General Charles Lee şunları ilave ediyor: "Beni inandırdı". Franklin "çok büyük etkiler yaptı" diyor. William Henry Drayton ise Kıta Meclisinin "üyeleri üzerinde bu beyanname bir gökgürlemesi gibi geldi" diye naklediyor.

Amerikan İhtilâlinin Tarihi adlı eserinde Sir George Trevelyan'ın yorumu şöyledir:

Hem bu kadar ani, hem bu kadar geniş ve devamlı etki yapmış bir başka insan eseri göstermek çok zordur... Bu kitap intihallere uğradı, sulandırıldı, taklit edildi ve yeni cumhuriyetin sempati-

zanlarının bulunduğu her ülkenin diline tercüme edildi.. O günün gazetelerine göre *Sağduyu* daha önce bağımsızlık fikrine bile tahammül edemeyen binlerce kişiyi bağımsızlık hareketinden yana döndürdü. Tıpkı bir mucize gibi etki yaptı ve Muhafazakârları Liberal yaptı.

Sağduyu'nun yayınlanmasından sonra birkaç ay içinde eyaletlerin pekçoğu delegelerine bağımsızlık lehine de oy kullanmaları için talimat verdi, sadece Maryland tereddüt etti, New York da karşı çıktı. 4 Temmuz 1776'da, yani Paine'in meşhur risalesinin neşrinden altı ay geçmeden, Philadelphia'daki Eyalet Binasında toplanan Amerikan Meclisi bağımsızlık ilan etti. Gerçi Paine Bağımsızlık Beyannamesini kaleme almadı, ama Beyanname yazılırken Thomas Jefferson'la sıkı irtibat içindeydi ve Paine'in savunduğu bir kölelik aleyhtarı maddenin kaldırılması dışında, onun desteklediği ilkelerin hepsi de meşhur beyannameye ithal edildi.

Paine'in daha sonraki hayatı *Sağduyu*'nun hikâyesiyle ancak dolaylı şekilde ilgilidir. Bu hayatın önemli noktaları kısaca şöyle özetlenebilir: Paine, bağımsızlık ilanından hemen sonra İhtilâl Ordusu'na katıldı. Amerikan davasının bıkip usanmaz bir sözcüsü olarak, herbiri "*Buhran*" başlığı altında yayınlanan bir dizi risalelerle millî birlik ve ruhun kuvvetlenmesine büyük hizmetler yaptı. Bu risalelerin ilki çok ictibas edilen şu satırlarla başlar: "İçinde bulunduğumuz zaman insanların ruhlarını imtihan eden bir devirdir. Yaz askeri ve gün ışığı vatanperveri bu buhranda vatanına hizmetten kaçacaktır; ama bu sıkıntıya dayananlar herkesin sevgi ve şükranını hakeder". Bundan birkaç ay sonra, Paine'in bir propagandacı ve moral verici olarak kıymetini takdir eden Amerikan Meclisi onu ordudan aldı ve Dışişleri Komitesine -yani Amerika'nın ilk Dışişleri Bakanlığına- Sekreter tayin etti. Birtakım anlaşmazlıklar sonunda bu görevinden istifa etmek zorunda kaldı, sonra Pennsylvania Eyalet Meclisine kâtip oldu. 1781'de sıkıntı içindeki Amerikan hükümetine

malî yardım sağlamak için John Lawrens'le birlikte Fransa'ya gönderildi; aynı yıl para ve teçhizat yardımı ile döndü.

1783'de ihtilâl sona erince Paine mekanik icatlarla uğraşmaya başladı; ilk demir asma köprü projesini hazırladı, buhar gücü üzerinde tecrübeler yaptı. Bazı teknik meseleler üzerinde Fransa ve İngiltere'deki mühendislerle müşaverede bulunmasına gerek duyulunca 1787'de Avrupa'ya gitti ve orada tam on beş yıl kaldı.

Avrupa'ya varışından hemen sonra Fransız İhtilâli patlak vermişti. Paine bu ihtilâli kendi fikirlerinin bir defa daha doğrulanışını gösterdiği için heyecanla destekledi. Edmund Burke'ün hücumlarına cevap olarak İhtilâlin savunulması yönünde meşhur *İnsan Hakları* adlı kitabını yayınladı. Kitapta ortaya atıldığı fikirler yüzünden hiyanet suçuyla tevkif edilmekten kurtulmak için Fransa'ya kaçtı, orada Konvansiyon Meclisine Calais temsilcisi olarak seçildi. 16. Louis'yi idamdan kurtarmak için yaptığı bir teşebbüs üzerine Robespierre ve Marat gibi aşırılarla arası bozuldu. Bu adamlar iktidarı ele geçirdikleri zaman Paine tutuklandı, fahrî Fransız vatandaşlığından çıkarıldı, on ay hapiste kaldı ve giyotinden kıl payı kurtuldu. Amerikan Büyükelçisi James Munroe'nun araya girmesiyle hapisten çıkarılınca Monroe'nun evinde kalarak bakım gördü ve eski sıhhatine kavuştu.

Bu devrede yazdığı büyük eser, bazan "Allahsızların Kutsal Kitabı" diye anılan *Akıl Çağı* (The Age of Reason) olmuştu. Paine aslında tek bir Tanrı'ya ve ahirete samimiyetle inanan bir kimseydi; *Akıl Çağı* adlı kitabı da, Tevrat'ı büyük ölçüde tenkit etmekle birlikte, İhtilâl devrinde Fransa'yı saran ateizm fırtınasına karşı çıkmak için yazılmıştı. Yine de, ilâhiyatçılar ve mutaasıp dindar gruplar Paine tehlikeli bir radikal ve bir imansız diye şiddetle tel'in ettiler.

Paine 1802'de Amerika'ya döndüğü zaman ihtilâlciler bir kahraman olarak karşılanmak şöyle dursun, *Akıl Çağı*'nı yazmış olması ve radikal siyasî görüşler ileri sürmesi yüzünden siyasî

liderler ve dindar Hristiyanlarca âdeta afaroz edildi. New York'daki New Rochelle'de, yani yerleştiği yerde, Amerikan vatandaşı olmadığı gerekçesiyle oy hakkından mahrum edildi. Hatta kendisini öldürmeye teşebbüs edenler bile oldu. Böyle nefret, horlanma, ihmal, yoksulluk ve hastalık içinde yedi yıl yaşadıktan sonra 1809'da, 72 yaşındayken öldü. Kuveykir mezarlığına gömülmesine bile müsaade etmediler.

Paine'in son yıllarında karşılaştığı kırıncılık, yanlış anlamalar ve şiddetli peşin hükümler yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Theodore Roosevelt ona "pis küçük Allahsız" diyor, ki bu tıpkı ne kutsal, ne Romalı, ne de İmparatorluk olan bir krallığa "Kutsal Roma İmparatorluğu" denmesi gibidir. Daha 1933'de bile bir New York radyo istasyonundan onun hakkında yapılan yayın yasaklanmıştı. Ancak 1945'de, yani kuruluşundan kırk beş yıl sonra, Büyük Amerikalı Şöhretler Müzesi'ne onu da koydular. Aynı yıl New Rochelle şehri İhtilâlin kahramanından 1806 yılında almış olduğu vatandaşlık hakkını ona iade etti.

Belki herkesten daha çok "Amerikan Bağımsızlığının Kurucusu" sayılmaya lâyık olan adam işte buydu. "Amerika Birleşik Devletleri" adını ilk o kullandı; "Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihte Büyük Britanya Krallığı kadar büyük ve itibarlı bir yer tutacağı"nı ilk defa önceden gören o oldu. "Amerika'nın davası, büyük bir ölçüde, bütün insanlığın davasıdır" diyordu. Paine'in karakterini, onun Franklin'e ait bir söze verdiği cevap kadar güzel gösteren birşey olamaz. Franklin "Nerede hürriyet varsa orası benim vatanımdır" demişti. Paine şöyle dedi: "Nerede hürriyet yoksa orası benim vatanımdır".

Kendi yaşadığı devirde bile Paine hakkında sonraki kadar büyük yanlış anlamalara ve nefrete rastlanmamıştı. Andrew Jackson şu sözleri söylemek cesaretini göstermişti: "Thomas Paine insan eliyle yapılmış abidelere muhtaç değildir; o bütün hürriyet aşıklarının kalplerine bir abide dikmiş bulunuyor".

HÜR TEŞEBBÜSÜN PATRON EVLİYASI

ADAM SMİTH

"Milletlerin Zenginliği"

Thomas Paine'in *Sağduyu* adlı eserinin Bağımsızlık Beyannamesinin çıkışına ve Amerikan İhtilâlinin öbür büyük olaylarına yardımcı olmasından iki ay sonra, Londra'da insan hayatının başka bir sahasında derin etkiler bırakacak bir kitap çıktı. Paine'in ateşli risalesine karşılık, Adam Smith'in iki ciltlik, hacimli eseri "*Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Sebepleri Üzerine Bir Araştırma*" ilk anda fazla dikkati çekmeyen, gecikmeli patlayan bir bomba idi. Gerçekten, bu eser yazarın ölümünden yüz yıl geçinceye kadar tam etkisini göstermemiştir.

1776 yılına bir devrin kapanışı ve öbürünün başlaması olarak bakılabilir. Amerikan İhtilâli başlamıştı, Fransız İhtilâli kaynamaktadır ve buhar makinesinin keşfiyle ateşlenen sanayi inkılabı da hız kazanmaktadır. Bir yorumcu daha önceki devri "modern zamanın karanlık çağı" diye tasvir etmiştir. İngiltere'de o zaman iktisadî hayatın hemen her alanı sıkı bir hükümet kontrolü altındaydı. Fiyatlar istikrar kazanmış, ücretler ve iş saatları tesbit edilmiş, imalât düzenlenmiş, ithalât ve ihracât ta-

mamen devlet kontrolu altına girmişti. Savaş hiç eksik değildi. Millî politika kuvvetli bir ordu ve donanmayı, kalabalık bir nüfusu, bütün dünyada sömürgeler kazanılmasını ve Fransa gibi rakip ölkelerin hangi yoldan olursa olsun zayıflatılmasını gerekli kılıyordu. İdareci hakim sınıflar, zenginliğin eşit dağılımı için yapılan her türlü teklife şiddetle karşı çıkıyorlardı. Tahsil imkânı ancak az sayıda imtiyazlı kişiler için vardı, geniş halk yığınlarının siyasî hakları gerçekte olmaktan daha çok teoride mevcuttu.

Toprak sahibi asiller, nesiller boyunca yapmış oldukları gibi, şimdi de hükümeti ellerinde tutuyorlardı. Fakat tüccar ve sanayicilerden müteşekkil yeni ve güçlü bir sınıf doğmuş, kendileri için özel imtiyaz talep ediyor ve alıyordu. Bu sınıfın gözünde ihracât saadet, ithalât felaketti. Paranın yurt dışına çıkarılmasına müsaade verilmemeliydi. "Müsait" bir ticaret dengesi daima muhafaza edilmeliydi; ücretler düşük, iş saatleri çok olmalıydı; yerli sanayi yüksek gümrük resimleri ile himaye edilmeliydi. Kuvvetli bir ticarî bahriye şarttı ve merkantilistlere yardımcı olan her tedbir bütün millet için faydalıydı. Çok şiddetli baskı altında, Parlamento bu görüşlerin pek çoğunu kanun haline getirdi.

Böyle bir ortamda Adam Smith yanlış ve zararlı bulduğu fikirleri yıkmak üzere çıktı. Smith'in yetişkin hayatı, bu noktaya kadar, şimdi ele aldığı büyük eser için bir hazırlık devresi olarak görölebilir. İskoçya'nın yerlisi olan Smith 1737'de, 14 yaşında iken Glasgow Üniversitesine kaydoldu. Orada büyük bir hocanın, Francis Hutcheson'ın çok tesirinde kaldı; Hutcheson'un sık sık tekrarladığı "En çok kişiye en çok saadet" sözü Smith'in idare felsefesinin devamlı prensibi olmuştur. Daha sonra Oxford Üniversitesine giden ve orada altı yıl kalan Smith, zamanının pekçoğunu çeşitli sahalarda yoğun okumalarla geçirdi. İskoçya'ya dönüşünde 1751'e kadar Edinburgh'da konferanslar verdi, Glasgow Üniversitesinde önce Mantık ve

Metafizik, kısa zaman sonra da Ahlâk Felsefesi kürsüsüne tayin edildi. On iki yıl parlak ve sevilen bir hoca olarak orada hizmet etti, "*Theory of Moral Sentiments*" adında bir eser yayınlarak şöhretini büsbütün artırdı. Bu eser kendi çağdaşları tarafından *Milletlerin Zenginliği*'ne üstün tutulmuştur. Kendisine bol maddî imkân arz edilince bunu daha cazip bulan Smith, profesörlükten istifa etti ve genç bir asilzadeye, Avrupa'da üç yıllık bir seyahat için, hem hoca hem arkadaş olarak katılmayı kabul etti. Avrupa'da, özellikle Fransa'da zamanın en gözde iktisatçı-larını, filozoflarını ve siyaset düşünürlerini tanıdı.

Daha 1759'da, *Milletlerin Zenginliği* adıyla kitap halinde geliştirilecek olan fikirlerin ilk müsvetteleri Smith'in notları arasında mevcuttu, ama bunların eser haline gelmesi işi yavaş gidiyordu. Smith büyük eserini matbaaya vermeden önce yıllarca tefekkür, inceleme, okuma, birinci elden müşahade, birçok sahalarda insanlarla görüşmeler ve bitip-tükenmez düzeltmeler gerekmişti. Basımdan önceki üç yılın çoğunu Londra'da geçirmiş, orada Amerikan Koloniler Temsilcisi Benjamin Franklin ile kitabın tartışmasını yapmıştı. Kitabın matbaadan çıkması için 9 Mart 1776'ya kadar beklemek gerekti. O tarihten bu yana *Milletlerin Zenginliği* sayısız baskılar yaptı ve dünyanın yaşayan pekçok diline tercüme edildi.

Eserin ansiklopedik genişliği onu sırf bir iktisat eseri olmaktan daha fazla bir değer kazandırmaktadır. Tenkitçilerden biri onu "Tekmil Avrupa Medeniyetinin Tarihi ve Tenkidi" olarak vasıflandırıyor. İş bölümünün tartışması ile kitaba başlayan Smith paranın doğuşu ve kullanılışı, emtia fiyatları, ücretler, stok kârları, toprak kirası, gümüşün değeri, üretici ve üretici olmayan emek gibi çeşitli sahalara giriyor. Sonra Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından bu yana iktisadî gelişme hakkında bilgi veriyor, Avrupa milletlerinin ticareti ve sömürge politikası, hükümdarların geliri, ilkel toplumlarda değişik savunma ve adalet metodları, Avrupa'da devamlı orduların çıkışı

ve gelişmesi, ortaçağda eğitim tarihi ve Smith zamanının üniversiteleri, kilisenin dünyevî gücünün tarihi, devlet borçlarının büyümesi gibi konularda geniş tenkit ve tahliller yapıyor ve sonunda da vergileme prensiplerini ve kamu geliri sistemlerini inceliyor.

Smith'in, bu eserini dayandırmış olduğu ana fikir Niccolo Machiavelli tarafından da ortaya atılmış olabilir: Her insan esas itibarıyla şahsî menfaat saikiyle davranır. Zenginlik arzusu bu saikin görüntülerinden sadece bir tanesidir. Bencil ilcalar (impulse) ve pekiştiriciler (incentives) bütün insan davranışlarının temelini oluşturur. Üstelik, Smith insan davranışının bu yönünü istenmeyen ve karşı çıkılabilecek birşey gibi görmekten ziyade, insandaki bencilliğin toplumun refahına yol açtığına inanmaktadır. Smith'e göre bir milletin zenginliğini sağlamanın en iyi yolu "her insanı kendi durumunu iyileştirmek üzere tekdüze, değişmez ve kesiksiz bir çaba harcamakta" serbest bırakmaktır. "... Biz yemeğimizi kasabın, biracının veya fırıncının lütüfkârlığından değil, onların kendi menfaatlarını gözetir olmalarından bekliyoruz. Onların insaniyetine değil bencilliklerine hitap ediyoruz ve hiçbir zaman onlara kendi ihtiyaçlarımızdan değil, onların menfaatlarından bahsediyoruz". Kitaptaki bu gibi pasajlar dolayısıyladır ki Ruskin, yazardan şöyle sözediyor: "Maksatlı bir şekilde dinsizlik öğreten eksik görgülü, eksik akıllı bir İskoç: Efendinden, yani Tanrı'dan nefret edeceksin, onun kanununu lânetleyeceksin ve komşunun malına göz dikeceksin".

Smith'e göre, modern sanayi işbölümü ve sermaye birikim sayesinde ortaya çıkmıştır; işbölümü ve sermaye birikimi ise şahsî menfaatle, yahut onsekizinci yüzyıl filozoflarının bahsettiği "tabiat düzeni" ile açıklanabilir. İnsanı, farkında olmadan, "ilâhî bir el" öyle yönetir ki, kendi kazancı için çalışırken bütün toplumun iyiliğine de yardım etmiş olur. Şu halde iktisadî hayata hükümetin müdahalesi asgarî seviyede olmalıdır -Paine'in

başka bir vesile ile söylediği gibi, en iyi hükümet en az hükmedendir.

Smith işbölümünün faydalarını anlatırken, mil yapımından misal veriyor: "Bu işte eğitilmemiş... kullanılan makine hakkında da bilgisi olmayan bir işçi... bütün gücüyle çalışarak günde belki bir mil yapabilir, ama muhakkak ki günde yirmi tane yapamaz". İmar projesini "on sekiz ayrı operasyona ayırarak, ki bazı fabrikalarda hepsi de ayrı kişiler tarafından yapılır.. bu çeşit ufak bir imalâthanede sadece on kişinin çalıştığını ... ve günde kırk sekiz mil yaptıklarını gördüm". Bu durum "onların güç operasyonlarının uygun bir şekilde bölünmesi ve terkibi sonunda" mümkün olmuştur.

Smith devam ediyor ve iş bölümünün ilkel topluluklarda başladığını söylüyor.

Avcı ve çobanlardan oluşan bir kabilede belli bir adam, meselâ, ok ve yayları başkalarından daha kolay ve daha mahirane bir şekilde yapar. Bunları arkadaşlarıyla sığır veya geyik karşılığında mübadele eder ve bakar ki bu şekilde kendi başına ava çıktığı takdirde elde edebileceğinden daha fazla sığır ve geyiğe sahip olabilmektedir. Şu halde kendi menfaatlari açısından, ok ve yay yapımı onun asıl işi olarak gelişecektir...

Bir başka şahıs küçük kulübeleri veya seyyar evleri için çerçeve ve örtüler yapmakta usta olur.

Aynı şekilde, üçüncü bir kimse demir, bakır gibi madenleri işler; bir döndüncüsü hayvan derilerini işler... ve böylece bir kimse-nin kendi emeğiyle ürettiklerinden fazla kalan kısmını başka birinin artık üretimi ile değiştirebilme imkânı herkesi belli bir iş tutmaya teşvik eder, her insan o belli iş sahası için ne gibi maharet ve kabiliyete sahipse bu vasıflarını geliştirir, mükemmelleştirir.

Smith bundan sonra parayı ve emtia fiyatlarını incelemeye geçiyor, orada mutaassıp iktisatçıların genellikle yanlış saydıkları, fakat daha sonraki devirlerin sosyalist düşünürleri için sa-

vaş narası haline gelen bir ilke ortaya atıyor: "Sadece ve sadece emektir ki, kendi kıymetinde hiçbir değışme olmaksızın, her yerde ve her zaman bütün malların değerini biçmekte ve kıyaslamakta kullanılabilen gerçek ve nihaî standardı teşkil eder. Emek malların gerçek değeridir, para onların sadece nominal değeridir".

Smith eserinin hiçbir yerinde işverenle işçiler arasındaki pazarlık gücü farklarını anlatırken ve düşük ücretlerin işçileri daha fazla çalışmaya iteceği ve böylece İngiltere'nin zenginliğini artıracığına dair merkantilist anlayışa karşı çıkarken yaptığı kadar açık sözlü ve bazan öfkeli olmamıştır. Bu noktalardan birincisi ile ilgili olarak şu fikri ileri sürüyor: "İşçi daha çok almak, işveren ise mümkün olduğu kadar az vermek ister. İşçiler ücretlerini artırmak için, işverenler ise iş ücretlerini düşürmek için birleşmeye mütemayildirler".

Sonra devam ediyor:

Yine de, normal şartlar altında bu anlaşmazlıkta iki taraftan hangisinin avantajlı olacağını ve öbürünü kendi şartlarını kabul etmeye zorlayacağını kestirmek güç değildir. İşverenler, sayıları daha az olduğu için, çok kolayca biraraya gelebilirler. Üstelik kanun işçilerin birlik kurmasını yasakladığı halde işverenlerinkini tasdik ediyor, yahut hiç değilse onlara mani olmuyor. Bizde işçi ücretlerini düşürmek için birleşmeye karşı parlamento hiçbir kanun çıkarmış değildir; ama ücreti artırma birleşmelerine karşı pek çok kanun vardır. Bütün ücret anlaşmazlıklarında işverenler daha uzun zaman dayanabilirler. Bir mülk sahibi, bir çiftçi, bir imalâtçı veya tüccar, tek bir işçi çalıştırmamakla birlikte, daha önce biriktirmiş olduklarını kullanarak bir veya iki yıl geçinebilirler. İşçilerin çoğu bir hafta dayanamaz, pek azı bir ay dayanabilir, iş bulmadan bir yıl yaşayabilen ise enderdir. Uzun vadede işveren işçiye ne kadar lâzımsa, işçi de işveren için o kadar lâzımdır, ama işverenin işçiye ihtiyacı o kadar acil değildir.

Smith'in yoksul işçilere olan sempatisi aşağıdaki satırlarda açıkça belirmektedir:

Hizmetkârlar, emekçiler ve her çeşit işçiler her büyük siyasî cemiyetin çok büyük bir kısmını meydana getirirler. Ama cemiyetin daha büyük kısmının durumunu düzelten şartlar hiçbir zaman bütünün zararına olarak görülemez. Çoğunluğu yoksul ve sefil yaşayan hiçbir cemiyet gelişip mutlu olamaz. Üstelik, cemiyetteki herkesi yediren, giydiren, barındıran insanların kendilerinin de mümkün merteye gıda, giyecek ve barınak bulmak için emeklerinin ürününden pay almaları ahlâkî eşitlik gereğidir.

... Emeğin cömertçe değerlendirilmesi insanları daha çalışkan yapar. İşçi ücretleri çalışmayı teşvik eder; çalışkanlık da, her beşerî vasıf gibi, gördüğü teşvikle orantılı olarak gelişir... Böylece, ücretlerin yüksek olması halinde işçiler daima şimdikinden daha faal, daha dikkatli ve verimli olacaklardır.

Ve yine:

Tüccarlarımız imalât sanayicilerimiz yüksek ücretlerin fiyatları yükseltmek ve böylece gerek yurt içinde gerek dışarıya mal satma şansını azaltmak gibi kötü etkilerinden çok şikâyet ederler. Bunlar yüksek kârların etkileri hakkında hiçbir şey söylemiyorlar. Kendi kazançlarının yıkıcı etkileri konusunda suskundurlar. Sadece başkalarının kazancından şikâyetçi oluyolar.

Malthus'un nüfus hakkındaki meşhur eserinin neşrinden yirmi iki yıl önce, oradaki teorileri Smith önceden görüyor:

Her hayvan türü tabiî olarak geçim şartlarına nisbetle çoğalır, hiçbir tür bu oranı aşacak şekilde çoğalmaz. Ama medenî cemiyette ancak aşağı tabakalardaki insanlar arasında geçim şartlarının çoğalmaya bir sınır koyduğunu görüyoruz. Bu sınırlama ise o insanların verimli evliliklerinden doğan çocuklarının çoğunun ölmesi şeklinde olmaktadır.

İşçilerin modern zamanlarda kazandığı haklara bakınca, Adam Smith'in zamanında geçerli olan feodal baskılar ve kısıntılar inanılmaz şeyler gibi görünmektedir. Herhangi bir şekilde işçi teşkilatı kurmanın yasaklanması o zamanlar işçinin karşı-sındaki şiddetli engellerden sadece bir tanesiydi. Çıraklık kanunları ve yerleşme kanunu daha da ağırdı.

Çıraklık statüsü Birinci Elizabeth'in kraliçelik devrine kadar gider. Smith'in anlattığına göre, bu kanun dolayısıyla "Hiçbir kimse, o tarihte İngiltere'de icra edilen herhangi bir ticaret veya zanaati, o sahada en az yedi yıl müddetle çıraklık yapmadığı takdirde icra edemez". Bu yedi yıl zarfında işveren çırağı karın tokluğuna çalıştırırđı. Fırsatçı işveren tabiatıyla bu kanunu işçileri istismar edecek şekilde kullanıyorlar, çok alıp az veriyorlardı; çıraklar bir bakıma esir durumundaydılar. Smith bu uygulamayı yerdı ve uzun süre çıraklığın gereksiz olduğunu, birçok mesleklerin birkaç hafta içinde öğrenilebileceğini iddia etti. Ayrıca, çıraklık nizamnamesinin işçinin kendi emeği için serbest mukavele yapma, kendi işini seçme hakkına ve düşük ücretli bir işten yüksek ücretli bir işe geçme hakkına karşı adaletsiz bir müdahale olduğunu söylüyordu.

Yerleşme kanunu da bunun kadar ağırdı. Smith şöyle yazıyor: "Diyebilirim ki bu gün İngiltere'de kırk yaşına gelip de hayatının bir devresinde bu kötü hazırlanmış yerleşme kanununun kendisini nasıl ezdiğini hissetmemiş bir yoksul insana nadir rastlanır". Çıraklık kanunu gibi, yerleşme kanunu da Elizabeth devrinde çıkarılmıştı. Bu kanunun asıl maksadı fakirlere yapılan yardımın dağılımında düzeni sağlamaktı. Her mahalle veya köy kendi yoksullarından sorumlu kılınmıştı. Cemaat içinde yoksul sayısını artırmamak için, geçimini sağlamaktan aciz kimselerin o bölgeye yerleşmesine müsaade edilmiyordu. Fakat bu kanun işçilere uygulanınca bir çeşit mahkumlar sınıfının doğmasına yol açtı; yoksul işçiler böylece başka bir bölgeye gidip yerleşemedikleri için, doğdukları yerde ölmeye mahkum

edilmiş oluyorlardı. Adam Smith'e göre bu da hükümetin insan haklarına ve ekonominin tabii işleyişine yaptığı müdahalenin kötü sonuçlarını gösteren bir başka örnekti.

Smith "üretken" ve üretken olmayan" emek arasında bir fark bulmaya çalıştı:

Büyük milletler şahısların israfından ve kötü idaresinden dolayı hiçbir zaman yoksulluğa düşmezler, ama bazan devletin elindeki geliri boşa harcaması yüzünden yoksullaşma halleri görülmektedir. Kamu gelirinin tamamı veya tamamına yakın kısmı pekçok ülkelerde üretken olmayanları geçindirmek için kullanılmaktadır. Kalabalık ve ihtişamlı bir sarayda yaşayanlar, büyük bir kilise teşkilatında bulunanlar, büyük ordu ve donanmalarda istihdam edilenler hep böyle kimselerdir. Ordu mensupları barış zamanında kendileri için yapılan masrafları karşılayacak hiçbir üretim faaliyetinde bulunmazlar. Kendileri hiçbir şey üretmeyen böyle insanların hepsi de başkalarının emeğinin ürünü ile geçinirler. Bazan bunların sayısı o kadar gereksiz bir şekilde artar ki, o yıl elde edilen üründen emek sahiplerine geçinecek birşey bırakmayacak kadar büyük bir kısmını tüketirler.

Köle emeği hakkında da, maalesef Amerikan kolonilerinin hiç dinlemediği sağlam tavsiyelerde bulunmaktadır:

Benim kanaatimce, bütün çağların ve milletlerin tecrübesi göstermiştir ki köleliğin yaptığı iş, sadece onları doyurma pahasına görünmekle birlikte, neticede en ağır ödenenidir. Hiçbir şeye sahip olamayan bir kimse elden geldiğince çok yemek ve mümkün olduğu kadar az çalışmaktan başka birşeye ilgi duymaz. Kendi karınını doyurabilmek için gerekli olanın ötesinde ne yapmışsa onu kendi menfaati yüzünden değil, ancak zor kullanarak elinden alabilirsiniz.

Smith emek meselelerinden sonra toprak reformu savunuculuğuna geçiyor. O konuda da akıllıca olmayan hükümet müdahalelerinin ve modası geçmiş kanunların ilerleme yolunda bi-

rer engel teşkil ettiğini düşünmektedir. On sekizinci yüzyılda toprağın büyük kısmı mirasla intikal ediyordu; bu yüzden bir toprak sahibi kendi arazisinin bölümü ve satışı hususunda nizamlar koyabilir ve ölümünden yüzlerce yıl sonra bile mirasçı-larını bu nizamlarla bağlayabilirdi. Bir başka âdet de "ekber evlat" denilen feodal uygulamaydı ki bu sayede geniş toprakların parçalanması önleniyordu. "Ekber evlat" kaidesine göre toprak sahibinin yegâne mirasçısı onun en büyük oğlu idi. Adam Smith şöyle diyor: "Kalabalık bir ailenin bundan daha aleyhine birşey olamaz, çünkü bir tanesi zengin olsun diye ailenin bütün öbür evlatları dilenci yapılıyor". Smith arazinin hediye, vasiyet ve satış yoluyla serbestçe transferi üzerindeki veraset kanunu-nun, "ekber evlat" kaidesinin ve diğer kısıntıların kaldırılması-nı, toprağın serbest ticaret malı haline getirilmesini ısrarla isti-yor.

Milletlerin Zenginliği'ndeki meşhur bir bölüm de sömür-gelerle ilgilidir. Bu sahanın bir otoritesi bu bölümün "halen sö-mürge siyaseti konusunda yazılmış en iyi parça" olduğunu id-dia etmektedir. Smith meseleyi üç kısımda ele alıyor: (1) "Yeni sömürgeler kurmanın saikleri" adı altında Eski Yunan, Roma, Venedik, Portekiz ve İspanya'nın sömürgecilik hareketlerini gözden geçiriyor; (2) "Yeni sömürgelerin zenginlik sebepleri" başlığı altında bol ve ucuz toprak, yüksek ücretler, süratli nüfus artışı, sömürgecilerin tarım ve diğer zenaatlardaki bilgisi (ki burada İngiltere'nin nisbeten bilgili sömürge politikası Portekiz ve İspanya'nın dar ve kısıtlayıcı politikalarıyla kıyaslanıyor) gibi faktörleri sayıyor; (3) Avrupa'nın Amerika'nın keşfinden ve Ümit Burnu yoluyla Hindistan'a açılan geçitten sağladığı faydalar". Smith bu son iki olayı "İnsanlığın bilinen tarihinin en büyük ve en önemli iki keşfi" saymaktadır.

Smith sömürgelerin ticareti üzerinde tekel kurmak için bu-ralara konan sınırlamaları sömürgelerin "tabiî hakları"nın çiğ-nenmesi sayıyor ve hiç doğru bulmuyor. Sömürgelere uygula-

nan merkantil sistem ana ülkeye olduğu kadar onlara da pahalıya mal olan saçma bir uygulama idi. Ayrıca, sömürgeci ülke devamlı surette malî sıkıntı içinde kalıyordu, çünkü sömürgeler hiçbir zaman kendi savunmaları için yapılan harcamaları karşılamak üzere isteye isteye kendilerini vergilendiremezdi.

Smith isyancı Amerikan kolonilerini kendi vatandaşlarının pekçoğundan daha büyük bir objektiflik içinde görebiliyordu. Onun inancına göre, İngiltere ile sömürgeler arasındaki çatışmayı gidermenin en uygun yolu Amerikan sömürgelerinin İngiliz Parlamentosunda temsil edilmesiydi -ayrılma değil, vergi gelirlerine dayalı bir birlik-. Eğer sonunda, ki pek olmayacak bir iş değildi, Amerikalıların vergi miktarı İngilizlerinkini aşarsa devletin merkezi Atlantik'in öbür yakasına, "İmparatorluğun genel savunmaya ve herkesin refahına en yüksek oranda katılan kısımına" taşınabilirdi. Smith'in bu teklifi Tom Paine'in "bir kıtanın devamlı şekilde bir adadan idare edilmesinde saçma bir taraf var" şeklindeki iddiasına iyi bir cevap olurdu, çünkü bu defa roller değişmiş olacaktı.

Eğer İngiltere ile onun Amerika sömürgeleri arasındaki ihtilâf barışçı yollardan çözülemezse o zaman sömürgelere mutlaka bağımsızlık verilmesi gerekirdi. Bununla birlikte Smith şu noktayı da gerçekçi bir şekilde görüyordu: "Büyük Britanya'ya sömürgeleri üzerindeki bütün otoritesinden vazgeçmesini ve onları kendi idarelerini kurmaya, kendi kanunlarını koymaya, kendi kararlarına göre savaş ve barış yapmaya bırakmasını teklif etmek, dünyada hiç görülmemiş ve hiçbir milletin kabul etmeyeceği bir teklifte bulunmak olur... fakat onları idare etmek ne kadar zor, onlardan alınan gelir ise açtıkları masrafa nisbetle ne kadar az olacaktır?"

Amerika'nın geleceği hakkında yazdığı şu satırlar Smith'in berrak düşüncesini ve sezgisini nasıl belli etmektedir:

Bunlar (Amerikan sömürgeleri halkı) dükkâncılardan, tüccarlar-
dan ve ticaret mümessillerinden devlet adamları, parlamenterler
çıkardılar; geniş bir imparatorluk için yeni bir hükümet şekli üze-
rinde çalışıyorlar. Bu imparatorlukla rahatlıkla övünebilirler, dün-
yada gelmiş geçmiş en büyük ve en müthiş devletlerden biri ola-
caktır ve böyle olması çok muhtemeldir.

Milletlerin Zenginliği'nin en meşhur ve şüphesiz en can
alıcı bölümü onun "Politik Ekonomi Sistemleri" başlığını taşı-
yan Dördüncü Kısım'dır. Burada iki farklı sistem ele alınmıştır:
Ticarî Ekonomi sistemi ve Ziraî Ekonomi sistemi. Mamafih
ticarî ekonomiye ziraattan sekiz misli daha fazla yer ayrılmıştır.
Smith burada o tarihten beri kendi adına bağlanan "laissez-fai-
re" (mutlak liberalizm veya bırak yapsın, bırak geçsin sistemi)
ilkelerini geliştiriyor. Emek, toprak, mamul maddeler, para, fi-
yatlar, ziraat, hisse ve vergilerle ilgili bütün neticeler iç ve dış
ticaretin serbest olması noktasına gelip dayanıyor. Ancak sınır-
lamasız bir iç ve dış ticaret yoluyla bir millet tam gelişme ve
refaha kavuşur. Smith bu yüzden gümrük vergilerini, primleri,
merkantilist rejimin yasaklarını, imtiyazlı şirketlerin ticaret ü-
zerindeki tekellerini kaldırmak gerektiğini söylüyor, çünkü bü-
tün bunlar sanayi ve ticaretin tabîî gelişmesini köstekliyor, mal-
ların tüketiciye serbest akışını engelliyor. Merkantilistlerin son
derece önem verdikleri "ticaret dengesi" denen doktrini de orta-
dan kaldırmak gerekir. Para sadece bir alettir, "iki ülke arasın-
daki denge denen şeyin hangi tarafa yattığını veya bunların
hangisinin en yüksek değerle ihracat yaptıklarını tayin edebil-
memiz için kesin bir kriterimiz yoktur... Zenginlik paradan, al-
tın ve gümüşten ibaret değildir; paranın satın aldığı şey zengin-
liktir ve zenginlik sadece satın aldığı şey bakımından kıymet
taşır".

Fertler arasında olduğu kadar milletler arasında da bir işbö-
lümü hem mantıkî hem faydalıdır.

Belli malların üretimi bakımından bir ülkenin öbürüne olan tabî üstünlüğü bazan o kadar büyüktür ki bunlarla başa çıkmanın imkân-sız olduğunu herkes bilmektedir. Camekân ve ısıtma sistemiyle İskoçya'da pek güzel üzümler yetiştirilebilir ve bunlardan yapılacak güzel şaraplar ise aynı kalitede dış ülkelerden alınacak şarap bedelinin otuz katına mal olur. Şimdi İskoçya'da klaret ve burgundi şaraplarını teşvik edeceğiz diye bütün yabancı şarapların ithalini yasaklamanın ne anlamı vardır?

Smith serbest ticaretin iktisadî avantajlarını şu şekilde açıklıyor:

Her tedbirli aile reisinin şıartı daha ucuza dışarıdan satın alabileceği şeyi evde yapmaya kalkmamaktır... Her özel ailenin kendi hayatında tedbirlilik diye gözetdiği şey büyük bir krallığın hayatında da akıllılık olur. Eğer bir yabancı ülke bir malı bizim burada mallettiğimizden daha ucuza satabilirse, onu burada kârlı olarak yaptığımız bir sanayi malı karşılığında dışarıdan satın almak elbette daha iyidir.

Dış ticaretin karşılıklı avantajları üzerinde özellikle duruyor:

Dış ticaret hangi ülkeler arasında yapılırsa yapılsın, bu ülkeler ondan iki belirgin fayda elde ederler. Dış ticaret sayesinde kendilerinin fazla ürettikleri mal ve talep etmedikleri emek dışarı gider, onların yerine ihtiyaç duydukları birşey alırlar. ... İç pazarın darlığı, bu sayede, belli bir zenaat veya imalât dalındaki iş bölümünün en yüksek seviyeye çıkmasını engelleyemez. Emeklerinin hangi ürünü yurt içinde tüketebildikleri miktarı aşıyorsa ona daha geniş bir pazar bulunmuş olur, böylece ülkenin üretici güçlerinin gelişmesi ve yıllık üretimin en yüksek seviyeye ulaşması teşvik edilir, neticede toplumun gerçek geliri ve zenginliği artar.

Bununla birlikte, serbest ticaret ilkesinin uygulanışına bazı istisnalar veya sınırlamalar konmasını müsbet karşılığına ba-

kılırsa, bu ilke üzerinde tam dogmatik bir şekilde durmadığı görülür. Pek az sayıda bazı hallerde, diyor, "yerli sanayiın teşviki için ithalât üzerine bazı kısıtlamalar koymak genellikle faydalı olur. Bunlardan birincisi, belli bir sanayi kolunun ülke savunması için zarurî olması halidir". Tamamen ekonomik açıdan böyle bir uygulama haklı görülemez, ama "savunma zenginlikten daha önemlidir". Savaşan bir dünyada yaşamış olan Smith, barış zamanı kendileriyle kârlı ticaret yapılabilen zengin ülkelerin savaş zamanı yoksul ülkelere daha tehlikeli birer düşman olabileceklerini kabul etmektedir. Bazı "genç" sanayi kollarının süratle gelişebilmesi için -belki iktisadî bakımdan savunulabilecek bir noktaya gelinceye kadar- birtakım gümrük resimleri yoluyla korunmalarını da kabul ediyor. Hatta, yabancı rekabetine karşı henüz cılız olan sanayi kollarında teçhizat yatırımlarını himaye etmek ve işçilere yeni iş arama zamanı verebilmek için, gümrük indirimlerinin "yavaş, tedricen ve çok önceden uyarmak" suretiyle yapılmasını tavsiye ediyor. Bütün bu söyledikleri, liberalizme karşı çıkanların iddialarına verilmiş tavizlerdir.

Eğer hükümet, Smith'in savunduğu gibi, iş hayatından, sanayiden, ziraatten ve milletin daha pekçok günlük faaliyetlerinden elini çekseydi, ona göre hükümet için yapacak en uygun işler neler olurdu? Hükümetin sorumluluk sahası daralırdı. Aslında devletin işi ülkeyi yabancı saldırısından korumak ve adalet uygulamaktır. Smith hükümetin "herhangi bir fert veya bir grup insanın menfaatıyla hiç ilgili olmayan birtakım yapılar kurmak ve bakmak işiyle uğraşmasını da uygun görüyor; bu yapıların dikilmesi ve bakımından alınacak kâr hiçbir zaman bir ferdin veya grubun ona yapacağı masrafı karşılamaz, ama büyük bir cemiyet için masrafını karşılamaktan daha büyük hayırlara sebep olabilir". Smith'in devlet için uygun gördüğü işlere ait kısa liste içinde anayolların bakımı, şehir sokaklarının ışıklandırılması, su temini de bulunmaktadır. Böylece, Adam Smith "ca-

hillerin devlet adamı veya politikacı adını verdiği kurnaz ve hiylebaz hayvan" için, dışarıda barış ve içeride nizamı sağlamakdan başka hiçbir makul varlık sebebi görmüyor.

Bununla birlikte, koyduğu bazı istisnaların bir tanesi bakımından kendi zamanının çok ilerisindedir: Halka verilecek genel eğitime hükümetin de katılması. Genel eğitim hakkındaki görüşünü desteklemek üzere şunları söylüyor:

İnsana ait kafa gücünü gereği gibi kullanamayan bir kimse bir korkaktan bile daha kötüdür ve insan tabiatının karakteri bakımından çok daha bozulmuş, laçka olmuş demektir. Gerçi devletin aşağı tabakadan insanlara tahsil vermekle elde edeceği bir fayda yoktur, ama bunların eğitimsiz kalmamalarına dikkat etmesi de gerekir. Aslında bu insanların eğitiminden sağlanacak fayda hiç de az sayılmaz. Bunlar ne kadar çok eğitilirse, batıl itikat ve hurafeler peşinde sapık hareketlere girişmeleri ihtimali o kadar azalır ki, cahil ülkelerde böyle hareketler sık sık son derece dehşet verici kargaşalıklara yol açmaktadır. Ayrıca, akıllı ve bilgili bir halk cahil ve budala bir halktan daima daha ahlâklı ve düzenlidir. Herbiri tek tek daha saygıdeğer olan bu insanlar kendi kendilerine saygı duyacaklar ve kanun karşısında kendilerinin üstünde bulunan kimselerden de daha çok saygı göreceklerini düşünecekler, böylece kendilerine üstün olanlara saygılı davranmaya hazır olacaklardır... Hükümetin güvenliğinin onun gidişatı hakkında vatan-daşlarda uyanan müsbet kanaata çok bağlı bulunduğu hür ülkelerde, muhakkak ki halkın hükümet hakkında sert veya keyfi hükümler vermeye müsait bulundurulmaması son derecede önemlidir.

Ölümünden yaklaşık iki yüzyıl sonra bile Adam Smith ve eseri hakkında tarafsız, objektif bir hüküm vermek çok zordur. Meselâ *Medeniyet Tarihi* adlı eserinde Buckle şu görüşü ortaya atıyor: *Milletlerin Zenginliği*... ister içindeki orijinal fikir miktarına göre ister pratik etkileri açısından ele alınsın, muhtemelen şimdiye kadar yazılmış en önemli kitaptır". Smith'in fikirle-

rine daha az sempati duyan Max Lerner yine de *Milletlerin Zenginliği* "bugün yaşıadığımız hayatın bütün manzarasına şekil vermek bakımından belki de herhangi bir modern eser kadar büyük etkisi olmuştur" diyor. Lerner'in keskin müşahadesine göre "bu kitabı okuyanlar daha çok oradaki dünya görüşünden çıkar sağlayanlardır: Yükselen bir işadamları sınıfı, bunların her ülkedeki parlamentolarda işlerini gördürdükleri siyasî icra komiteleri. Kitap bu adamlar vasıtasıyla bütün dünyadaki insanlar üzerinde, gerçi çoğu tarafından bilinmemekle birlikte, muazzam bir etki yapmış, yine onlar vasıtasıyla iktisadî düşünce ve millî politika üzerinde de pek büyük tesirleri olmuştur".

Bu iki otoritenin hükümlerini tanınmış İngiliz iktisatçısı J. A. R. Mariott da doğruluyor: "Bu dilde yazılmış ve kendi devrinde ilmî ekonomik düşünce ve idarî uygulama üzerinde bu derece büyük etki yapmış bir başka eser herhalde bulunamaz. Şimdi de aynı etkiyi yapmaması için hiçbir sebep yoktur". Bir başka iktisatçı, W. R. Scott, şunları ilave ediyor: "Entellektüel bakımdan, Smith iktisadî hayatı muntazam bir bütün olarak görmekte kıyas kabul etmez bir üstaddı".

Diğer taraftan, birçok liberal ve radikal düşünürler, Smith'in yazdıklarını kutsal kitap gibi gören iş adamları ve sanayicilerin uyguladığı liberalizmin aşırılıkları için Smith'in kolay kolay affedilemeyeceğini söylemişlerdir. Onun işçiyi, çiftçiyi, tüketiciyi, bütün olarak toplumu himaye etmek için savunduğu doktrinler neticede birtakım dizginsiz menfaat sahipleri tarafından, kendilerini her türlü hükümet kontrolü veya müdahalesinin dışında tamamıyla serbest saymak için, esas gayesinden saptırılmıştır.

Bir de tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan çıkar şeklindeki klasik iddia var. Eğer Smith bu kitabı yazmamış olsaydı ticaret ve sanayiin gelişmesi yine onun anlattığı gibi mi olurdu, yoksa daha sonraki değişmelere yol açan, yeni hareket

için uygun bir plan ve felsefe veren bu kitap mıdır? Hakikat belki bu ikisi ortasında bir yerde bulunabilir.

Herhalde Adam Smith tam uygun zamanda doğmuştu. İki tarihî devir arasındaki eşikte yeni iktisadî liberalizmi savundu ve onun görüşleri duyarlı bir dünya tarafından, büyük bir ekonomik istihale yaratacak ölçüde dinlendi ve kullanıldı. Sanayi Devrimi ilerledikçe, İngiliz işadamları Smith'in görüşlerinin geçerliliğini anladılar, merkantilist kısıtlamaları ve imtiyazları kaldırdılar ve on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'yi dünyanın en zengin ülkesi haline getirdiler. Smith'in fikirlerinin etkisi başta gelen öbür ticaret ülkelerinde de bundan çok az olmamıştır. Adam Smith'in "Modern İktisadın Babası" ünvanına hak kazandığını ancak pek az kimse inkâr edebilir.

YİYECEK BEKLEYEN AĞIZLAR

THOMAS MALTHUS

"Nüfus Olayı Üzerine Bir Deneme"

On sekizinci yüzyıl sonlarının çok gözde bir eğlencesi mükemmel toplumlar hayal etmektir. Amerika'da ve Fransa'daki ihtilâl hareketleriyle doğan idealizm bazı hayalci düşünörlere insanın mükemmelliğe erişmesinin pek yakın olduğu ve dünyada bir cennet kurmanın kısa zamanda mümkün olacağı fikrini ilham etmişti.

Bu hayalci düşünörlöer içinde iki tanesi, İngiltere'de William Godwin ve Fransa'da Marki dö Condorcet en fazla taraftar toplayanlardı; bunlar büyük kalabalıklara yeni bir çağın müjdesini veriyorlardı. Godwin'in *Siyasî Adalet* (Political Justice) adlı kitabında şıfa kabul etmez iyimserlere mahsus görüşler ifade edilmekteydi. Godwin'in inancına göre, bir gün gelecek, o kadar hayatla dolu olacak ki uykuya ihtiyaç duymayacaktık, o kadar yoğun bir hayat yaşayacak ki ölüme ihtiyaç duymayacaktık ve zihnimizi geliştirmek için yaptığımız çalışmalar evlenme ihtiyacını geri plana atacaktı. Godwin şöyle diyordu: "Sağlık ve uzun ömürle birlikte başka birtakım gelişmelerin de aynı hızla

ortaya çıkması beklenebilir. Artık ne savaş, ne suç, ne adaletin yerine getirilmesi denen şey, ne de hükümet olacaktır. Ayrıca, hastalık, endişe ve sıkıntı, melankoli, bıkkınlık da olmayacak. Her insan, tarifsiz bir gayretle, herkesin iyiliğine koşacak".

Nüfusun pek çok, yiyeceğin de pek az olması korkusunu atmak için Godwin şöyle yazıyordu: "Nüfus binlerce yüzyıl böyle artıp gidebilir, dünyada yine insanları doyuracak kadar yiyecek bulunur". Godwin en sonunda cinsî ihtirasın da sona ereceğini düşündü. Condorcet ise yüksek bir doğum hızına yol açmaksızın cinsî iştahın tatmin edileceğini söylüyordu.

Bu güzel sabun köpükleri biraz iğnelenmek istiyordu, bu iğneyi ele avuca sığmaz bir genç rahip buldu. Cambridge'teki Jesus College'de hocalık eden bu 32 yaşındaki adam, Thomas Robert Malthus, yukarıdakiler gibi ütopyalara 1798 yılında *Nüfus Olayı Üzerine Bir Deneme* adlı eseriyle cevap verdi. Bu eser politik ekonominin en büyük klasiklerinden biri oldu.

Yaşça çok daha genç olmakla birlikte, Adam Smith ve Thomas Paine'in çağdaşı olan Malthus, Daniel Malthus'un ikinci oğlu idi. Baba Malthus hali vakti yerinde bir taşra efendisiydi; Rousseau'nun dostu ve onun mülkünün idarecisi, Godwin'in de en hararetli hayranı idi. Baba da oğul da tartışmaya pek meraklıydılar, Daniel ütopyacı görüşleri savunurken Thomas da bu görüşlere hücum ederdi. Sonunda, babanın ısrarı üzerine, Thomas bu görüşlerini yazıyla ifade etmeye karar verdi. Meşhur "Deneme" bu kararın sonunda ortaya çıktı ve bu eser geçen 156 yıl içinde insan düşüncesi ve hayatında derin tesirler yaptı. Belki bu tesirler çağımızda hiç rastlanmamış derecede büyük olmuştur. Adam Smith'in yirmi iki yıl önce zenginliğin niteliği ve sebepleri üzerindeki incelemesinde yapmış olduğu şeyi Malthus yoksulluğun niteliği ve sebepleri üzerindeki incelemesiyle tamamlamış oluyordu.

Orijinal adı "*Cemiyetin Müstakbel Gelişmesine Tesiri Ba-*

kımından Nüfus Olayı Üzerinde Bir İnceleme ve Mr. Godwin, Mr. Condorcet ve Diğer Yazarların Spekülasyonları Üzerine Düşünceler" olan eser 1798 baskısında isim konmadan neşre-dilmişti ve elli bin kelimelik bir risaleden ibaretti. Baskı sayı-sının az tutulduğu anlaşıyor, çünkü orijinal nüshalara çok nadir rastlanmaktadır. Kendisi daha sonra şöyle anlatıyor: "Bu kitap o günün şartlarının zorlaması ile ve bir taşra kasabasında bula-bildiğim malzemeye dayanılarak yazılmıştı". Kitabın ana fikri yeni değildi, zira onsekizinci yüzyıl yazarlarının birçoğu, bu arada Benjamin Franklin, nüfus artışı problemini incelemişler-di, ama hiçbirisi de meseleyi bu derecede kuvvetle, bu kadar ha-raretle ve bu kadar açık-seçik şekilde ortaya koyamamıştı.

Malthus başlangıçta iki temel faraziye ortaya koyuyor:

Birincisi, insanın varlığı için gıda şarttır; ikincisi, karşı cinslerin birbirini arzulamasından vazgeçilemez ve bu arzu bundan sonra da hemen hemen aynı kalacaktır. Ütopyacılar bile insanın en so-nunda gıdasız yaşayabileceğini düşünmemişlerdir. Fakat Mr. Godwin erkekle kadın arasındaki şiddetli arzunun zamanla söne-ceğini düşünmüştür. ... İnsanın mükemmel olabileceği hakkındaki en kuvvetli delil onun vahşilikten bu yana yaptığı büyük ilerleme-den çıkarılıyor... Fakat kadınla erkek arasındaki karşılıklı arzunun ortadan kalkması yönünde şimdiye kadar hiçbir işaret görülmüş değildir. İki bin, belki dört bin yıl evvel ne idiyse, cinsî iştia şimdi de aynı kuvvetle hüküm sürüyor.

Sonra bu "postülaları"nın çürütülemeyecek şeyler olduğu-nu farzeden Malthus, kendisine ait meşhur prensibi ortaya atı-yor:

... Nüfusun kuvveti dünyada insanın geçimi için üretim yapan kuvvetten açıkça daha büyüktür. Nüfus, kontrol altında tutulmadı-ğı müddetçe, geometrik bir hızla artar. Gıda maddeleri ise aritme-

tik hızla artar. Rakamlar hakkında ufacık bir bilgi bu kuvvetlerden birincisinin ikincisine olan muazzam üstünlüğünü gösterecektir.

Ortaya attığı fikri daha da geliştiren Malthus, iddiasını şu şekilde destekliyor:

Tabiat, hayvanlar ve bitkiler alemleri vasıtasıyla, en cömert ve serbest bir elle hayatın tohumlarını saçmıştır. Tabiatın eli oda içinde o kadar açık değildir ve odalardaki tohumları yetiştirmek için onları beslemek gerekir... Bu büyük sınırlayıcı kanun altında bitki nesilleri ve hayvan soyları küçülüp kaybolur. Ve insan nesli de, akli ne kadar kudretli olursa olsun, bu kanundan kurtulamaz. Bu tabiat kanunu bitki ve hayvanlar aleminde tohum israfı, hastalık ve vakitsiz ölüm şeklinde etkisini gösterir. İnsanlık arasında ise sefalet ve ahlâksızlık halinde görünür.

Bu acı fakat gerçek olgular, Malthus'un tahminlerine göre toplumun mükemmelleşmesi yoluna aşılmaz engeller koymaktadır. Tabiat kanunlarının baskısını hiçbir reform kaldıramaz; "Bütün üyelerinin rahat, mutlu ve serbest yaşadığı, kendileri ve aileleri için geçim sağlama endişesi duymadığı bir toplumun varlığı" bu kanunlarla engellenmektedir.

Malthus nüfus hakkında ileri sürdüğü "geometrik hız prensibi"nin işleyişini göstermek üzere Amerika Birleşik Devletleri'ndeki nüfus artışını misal veriyor. "Bu memlekette geçim kaynakları daha bol, insanların hayat tarzı daha sade ve dolayısıyla erken evlenme üzerindeki sınırlamalar daha azdır". Bu ülkede, göçmenler hariç tutulursa, nüfus yirmi beş yıl içinde iki misli artmıştır. Malthus bu bilgiye dayanarak şöyle bir sonuca varıyor: Nüfus kontrolünün bulunmadığı, tabiat üzerine sınırlamaların konmadığı her yerde nüfus her nesilde bir kat daha artar. Tenkitçiler Malthus'un koyduğu prensibe uymayan hallere sık sık dikkati çektiler, çünkü onun bahsettiği devirdeki Ame-

rikan nüfusu, Amerikan tarihinin başka devirlerine veya başka bir milletin tarihine uymayacak şekilde gelişmiştir.

Aynı ölçüyü her yirmi beş yılda iki kat kadar artan İngiliz nüfusuna uygulayan Malthus geçim meselesini ele alıyor. Vardığı neticeye göre, "mümkün olan en iyi bir politika ile, daha fazla arazi açmakla, tarımı daha çok teşvik etmekle bu ülkenin gıda üretimi ilk yirmi beş yılda iki katına çıkarabilir".

Bununla birlikte, bir sonraki nesilde sıkıntılar birikmeye başlar. Nüfus yine iki kat artmakla birlikte, yani elli yılda dört misline çıktığı halde, "gıda üretiminin dört misli artacağını düşünmek imkânsızdır". En fazla ümit edebileceğimiz şey gıda üretiminin başlangıçtaki hızının üç misline çıkmasıdır. Rakamlarla ifade edilirse, Malthus'un nüfus artışı için verdiği formül 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, ilh... şeklinde gitmektedir. Gıda maddele-
rindeki artış ise 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, ilh... şeklinde ilerler.

Malthus'un düşünce tarzının tabiî ve mantikî bir neticesi, nüfus artışı üzerinde devamlı kontrollar yapma gereğidir. Bu kontrolların en etkilisi ve köklüsü ise gıda azlığıdır. "Pozitif grup" dediğimiz kontrollar içine bir dizi acil tedbirler de girmektedir: İnsanı harap edici meslekler, ağır iş, aşırı yoksulluk, hastalıklar, çocukların kötü beslenmesi, büyüklerde yaşama, veba ve kolera, kıtlık gibi. Bir de önleyici tedbirler grubu vardır ki bunlar ahlâkî dizginlemeler ve ahlâk düşüklüğüdür.

Malthus'un görüşünden birtakım kaçınılmaz pratik sonuçlar çıkıyor. Eğer insanlar mümkün olan en büyük mutluluk içinde yaşamış olsalardı, yerine getiremeyecekleri takdirde aile mesuliyeti altına girmezlerdi. Bir aileyi geçindirecek imkân bulunmayanlar bekâr kalmalıdılar. Üstelik, devletin politikası, meselâ yoksullarla ilgili kanunlar, işçi sınıfını ve diğerlerini dünyaya geçindiremeyecekleri çocuklar getirmek hususunda teşvik etmelidir.

Dolu bir dünyaya gözlerini açmış bir insan, eğer haklı olarak kendilerine başvurduğu ailesi tarafından bakılmazsa, toplum da onun emeğini istemiyorsa, en ufak bir parça yiyecek istemeye hakkı yoktur ve zaten onun dünyada yaşaması da gerekmez.

Bu satırlar Paine'in *İnsan Hakları* kitabına cevap olarak yazılmıştır.

Özel yardım veya hükümet yardımı arzu edilir birşey değildir, çünkü böylece eldeki para mevcut yiyecek miktarını artırmaksızın yoksula verilmiş oluyor ve böylece fiyatlar yükseliyor, kıtlık doğuyor. Devletin konut yardımı da kabul edilemez, çünkü bu yüzden erken evlenmeler teşvik ediliyor ve sonunda nüfus daha çok artıyor. Yüksek ücretler aynı şekilde felakete yol açar. Bu çıkmazdan kurtulmanın tek yolu evlenmenin geciktirilmesi ve "ahlâkî dizgin" (cinsî perhizkârlık) tır.

Gerçekten, Malthus'un nazarında, toplumu düzeltmek ve geçim sıkıntısını azaltmak için yapılacak her teşebbüs, tedavi edeceği dertleri artırmaktan başka işe yaramayacak gibi görünüyor. Genç rahibin bu sert, açıkça anti-sosyal tavrı gerek kendi çağının gerek daha sonraki nesillerin insancıl düşünce sahiplerini tedirgin etti. Bununla birlikte Malthus'un doktrinleri zamanın zengin ve kudret sahibi sınıfları tarafından heyecanla kabul edildi. Artık kitlelerin yoksulluğu ve sosyal uyumsuzlukların günahı erken evlenmelere ve çocuk çokluğuna -servetin kötü dağılımına değil- yüklenebilirdi.

Hükümetin yoksullara yardım programına Malthus'un bakışı şu alıntıdan anlaşılabilir:

İngiltere'nin yoksullarla ilgili kanunları yoksulların durumunu iki bakımdan daha kötüleştirecek yöndedir. Bunlardan en belirgin olanı yiyecek gıda miktarını artırmaksızın nüfusu artırma temayülüdür. Fakir bir insan ailesini kendi başına geçindireceğine dair pek az veya hiçbir ümidi olmadan evlenebiliyor. Bu bakımdan ka-

nunların yaşatmaya çalıştığı yoksulları kendilerinin yarattığı söylenebilir. Artan nüfus dolayısıyla, ülkenin mevcut gıda maddeleri herkese gitgide daha küçük miktarda dağıtılacağından, mahallî kilise cemaatinin yardımını almayanların emeklerinin satınalma gücü de gitgide azalacak ve sonunda daha çok kimse yardım ihtiyacında kalacaktır. İkinci olarak, toplumun muhakkak ki en kıymetli sayılamayacak olan bir kısmının tüketimine ayrılan gıda maddeleri onlar tarafından alınınca toplumun daha kıymetli üyelerine gidecek olan payı azaltır, böylece iş gücü daha da bağımlı bir hale gelir.

Kitabın sonuna doğru, Malthus'un teorilerinin bir özeti niteliğindeki görüşler yer almaktadır:

Öbür şartlar aynı kaldığı takdirde, denebilir ki ülkeler ürettikleri veya satın alabildikleri gıda miktarına göre nüfus kazanırlar ve bu gıdanın bölüşülmesindeki bolluğa veya bir günlük işin satınalma gücüne göre mutlu olurlar. Mısır yetiştiren ülkeler hayvan yemi üretenlerden daha kalabalık, pirinç yetiştirenler ise mısır yetiştirenlerden daha çok nüfusludur. Ama onların mutluluğu nüfuslarının az veya çok oluşuna, yoksulluklarına veya zenginliklerine, gençliklerine veya yaşlılıklarına değil, nüfuslarıyla gıda maddeleri arasındaki orana bağlıdır.

Malthus'un bu incelemesinin yayınlanması üzerine, özellikle iki kaynaktan şiddetli tenkitler, protestolar, tezyifler yağmaya başladı: Dinî muhafazakârlar ve sosyal radikaller. Malthus'un hayatını yazan Bonar, "Otuz yıl boyunca reddiye yağmuru yağdı" diyor. Malthus zamanının en çok yanlış anlaşılan adamıydı, "çiçek hastalığını, köleliği ve çocuk öldürmeyi savunan, fakirler için aş ocaklarının, erken evlenmenin ve kilise yardımının aleyhinde bulunan, aile kurmanın fenalıklarına dair vaaz verdikten sonra kendisi evlenen, dünyanın çok kötü idare edilmesi yüzünden en iyi işlerin bile en zararlı sonuçları doğuracağını düşünen, kısacası hayatın hiçbir güzel tarafını bırakmayan bir adam" gibi görüldü.

Birkaç tenkitçi bütün Malthus teorisini hafife alarak reddetti. Hazlitt "Nuh'un torunlarına ait tabloları okuyarak ve dünyanın yuvarlak olduğunu bilerek keşfedilecek birşey görmediğini" söylüyordu. Coleridge ise şunları söyledi: "Şimdi büyük sefaletin ve büyük ahlâk bozukluğunun yoksulluktan doğduğunu, ekmek diliminden daha fazla ağızın ve beyinden daha çok kafanın bulunduğu her yerde en kötü şekliyle yoksulluğun bulunacağını bir formalık bir kitaptan mı öğreneceğiz?"

Öbür yorumcular daha sert ve kırıncı idiler. İlk İngiliz sosyalizminin lideri William Thompson şöyle yazıyor:

Nüfusu sınırlamak veya patates yememek suretiyle kendi mutluluklarının kendi ellerinde olduğu söylenerek insanlığın büyük bir kısmının ızdırabı böyle apaçık yanlış fikirlerle alay konusu yapılıyor; öbür yandan bu insanların patates yemeden veya istikbali belli olmayan çocuklar doğurarak yaşamalarını hem fizikî hem ahlâkî bakımdan imkânsız kılan sebepler üzerinde durulmuyor.

Bir başka şiddetli hücum da William Cobbett'den geldi: "Malthus ve onun çirkin, budala taraftarları, Yoksullara Yardım Sisteminin kaldırılmasını isteyenler, nasıl olur da yoksulları evlenmekten menedebilirler? Nasıl olur da bu aptal ve kibirli tayfa hâlâ ülkenin savunması için silah altına çağırdıkları ve hayatını tehlikeye koymasını istedikleri işçi zümresinin yüzüne bakabilir?"

Bu arada, Malthus'a "Papaz" adını takan da Cobbett olmuştu. Cobbett genç bir çiftçiye şöyle hitap ediyordu:

— Niçin, dedim, sen kaç tane çocuk sahibi olacağını düşünüyorsun?

— Kaç tane olduğuna hiç aldırmam, dedi. "Tanrı boş bırakacağı gırtlığı yaratmaz".

— Papaz Malthus diye birini hiç işittin mi?

— Hayır efendim.

— Eğer o senin söylediklerini işitseydi öfkesinden çıldırırdı, çünkü o yoksulların erken evlenmelerini ve bu kadar çok çocuk yapmalarını önlemek için bir kanun çıkarılmasını istiyor.

— Vay insafsız vay, dedi çiftçinin karısı. Koca ise benim şaka söylediğimi zannettiği için gülüyordu.

Malthus'un doktrini ilk ortaya çıktığı zaman ona karşı sık sık yapılan itirazlardan biri de bu teorinin Tanrı'nın lütuflukârılığı ve inayeti ile zıt düştüğü idi. Malthus dine aykırı bir kitap yayınlamakla -teşkilâtli kilisenin bir rahibine karşı çok yıpratıcı bir itham- suçlandı. Malthus bu tenkitler dolayısıyla, kitabının ikinci baskısında "Ahlâkî dizgin" üzerinde çok durdu; bu sayede insanlar bir taraftan sefaleti ve ahlâksızlığı ortadan kaldırırken, bir taraftan da nüfusu belli sınırlar içinde tutabilecekler, böylece "Tanrı'nın lütf ve inayeti üzerindeki bütün asılsız şüpheleri" silmiş olacaktı.

Malthus'un yüzüncü ölüm yıldönümü olan 1935 yılındaki bir anma programında Bonar onu yanlış takdim etmiş, yanlış okumuş, yanlış aktarmış ve yanlış anlamış olduklarına inandığı kimselere karşı savunmaya çalıştı. Bonar'a göre Malthus karşıındaki meseleye menfi değil, yapıcı bir şekilde yaklaşmıştı. Onun "insan nesli için en içten arzuları" arasında şunlar da vardı:

1. Herkes için daha düşük bir ölüm hızı,
2. Yoksullar için daha yüksek bir hayat ve yaşama standardı,
3. Genç insanların hayatlarının boşa gitmesine bir son.

Malthus açıkça görmüştü ki milletler daha medenî ve daha iyi eğitilmiş oldukça, daha yüksek yaşama standartlarına kavuştukça doğum hızını gittikçe düşürüyorlar. Bu yüzden kendisi insanlığın istikbali hakkında hesaplı bir iyimserlik içindeydi. Malthus'un müşahedesine göre, şöyle bir baktığımız zaman İngiltere'de de toplumun her tabakasında nüfusu önleyici mahi-

yette önemli ölçüde tedbirler alınmaktadır!... Kendisi, realist bir şekilde, her çeşit sosyal sınıfı -kibar tabaka, tacir ve ziraatçiler, işçiler ve ev hizmetlerinde çalışanlar- ayrı ayrı ele almıştır, çünkü bunların hepsinin iktisadî durumları birbirinden farklıdır. Ona göre, belli bir sosyal mevkiî kaybetmek endişesi insanları acele evlenmekten menedecektir. Mesela,

Tahsil görmüş, fakat kendisini kibar tabakada tutmaya ancak yetecek kadar geliri bulunan bir kimse mutlak surette emin olacaktır ki, eğer evlenir ve çocuk yaparsa, eğer toplum içinde kalacaksa, orta halli çiftçiler ve alt tabakadan tüccarlar zümresi içine girmek zorunda kalacaktır. Toplumda iki veya üç kademe aşağı doğru inme, özellikle tahsilin bitip de cehaletin başladığı tabakalara düşme, halkın büyük bir kısmı tarafından, hiç de özenilecek bir şey değil, ancak gerçek ve esaslı bir bela olarak görülecektir.

O zamanın yazarlarından alınan pasajlardan anlaşılacağı gibi, Malthus kendi yaşadığı devirde hiç de ihmal edilmiş değildir. Kitabının ilk baskısının okuyucularda yaptığı etki, İngiliz Hükümetinin 1801'de bir nüfus sayımı yapmasına sebep oldu, ki bu Armada'nın gelişinden bu yana ilk etkili sayımdır. Daha önce sayım için yapılan tekliflere kutsal kitaplara ve İngiliz örf ve âdetlerine uymadığı iddiasıyla karşı çıkılmıştı. Malthus'un kitabının başka bir etkisi de, İngiliz Hükümetinin Yoksulluk Kanununda, Malthus tarafından işaret edilen bazı hatalardan kaçınmak için, değişiklikler yapmış olmasıdır.

Malthus'un fikirlerinin tabiat ilimleri üzerindeki etkisi de sosyal ilimlerdeki kadar geniş ve büyük oldu. Gerek Charles Darwin gerekse Alfred Russell Wallace, tabii ayıklanma yoluyla tekamül teorisinin geliştirilmesinde Malthus'a olan minnettarlıklarını açıkça belirtmişlerdir. Darwin şöyle diyor:

1838 Ekiminde, yani sistemli araştırmama başlamamdan on beş ay sonra, Malthus'un "*Nüfus*" adlı incelemesini zevkle okudum

ve gerek hayvanlar gerek bitkiler üzerindeki uzun müşahedeler sonucu her yerde sürüp gittiği anlaşılan varolma kavgasını (bu ifade aynen Malthus'dan alınmıştır) gereği gibi anlamaya iyice hazırdım. Birdenbire aklıma geldi ki, bu şartlar altında uyumlu değişimler muhafaza edilecek, uyumsuz olanlar ise yok olacaktı. Bunun neticesi ise yeni bir türün ortaya çıkması idi. Nihayet bu noktada üzerinde çalışacağım teoriyi yakalamıştım.

Aynı şekilde, Wallace da şöyle yazıyor:

Felsefî biyoloji meselelerini ele alan bir eser olarak ilk defa okuduğum kitap bu idi. Eserin temel prensiplerini devamlı malım gibi hep kafamda taşıdım ve yirmi yıl sonra bu prensipler bana canlı türlerin tekamülündeki etkili faktör hakkında uzun zamandır aranan ipucunu verdi.

Kitabın 1798 baskısında ruhban zümresinden ve sosyal isyancılar gelen öfkeli protestolar Malthus'u rahatsız etmedi. O bu konuya âdeta tutulmuştu ve daha ileri seviyede geliştirmeye kararlıydı. İddialarını kuvvetlendirmek için 1799'da Avrupa'yı dolaştı ve "o tarihlerde İngiliz seyyahları için açık olan İsveç, Norveç, Finlandiya ve Rusya'nın bir kısmında" kendisine yarar malzeme aradı. 1802'deki kısa süren barış içinde tekrar seyahate çıktı, Fransa ile İsviçre'yi dolaştı. Bu devrede "*Gıda Maddelerinin Bugünkü Yüksek Fiyatlarının Sebebi Üzerine Bir Araştırma*" adlı risalesini yayınladı. Bu küçük eserde fiyatları ve kârları asıl belirleyen faktörün "Efektif Talep" adını verdiği şey olduğunu söylüyordu.

Nüfus hakkındaki denemesinin ilk basımından beş yıl sonra aynı eserin oldukça genişletilmiş bir ikinci baskısını -610 sahife- yaptı. Bu ikinci baskıda ilk baskının canlı ve kıvrak üslubu, fazla kendinden emin havası yoktu; artık çok belgeli ve dipnotlu, alimane bir iktisat eseri halini almıştı. Ama elbette "ahlâkî dizgin" konusu hariç, esas fikirleri değişmiş değildi.

Yazarın hayatı içinde dört baskı daha yapıldı. Beşinci baskıda artık 1000 sayfa tutan üç cilt olmuştu. Malthus bu kitabın birbiri ardınca genişletilmiş baskılarını hazırlamaya çok vakit ve emek harcadı; onun bundan başka tek önemli eseri, 1820'de yayınlanan "*Pratik Uygulamalar Açısından Politik Ekonomi Prensipleri*"dir.

Malthus'un özel hayatı nisbeten barış ve sükûn içinde geçti. 1804 tarihinde, otuz sekiz yaşında evleninceye kadar pek az sorumluluğu vardı ve iktisat araştırmalarıyla, yazmakla uğraşacak kadar serbestti. Evlendiğinden bir yıl sonra Doğu Hint Kumpanyasının kendi personelini yetiştirmek üzere Haileybury'de kurduğu koleje modern tarih ve politik ekonomi hocası olarak tayin edildi. Bu mevki, bir İngiliz koleji veya üniversitesinde ilk defa açılan politik ekonomi kürsüsü oluyordu. Malthus 1834'de ölünceye kadar, tam otuz yıl bu okulda kaldı. Üç çocuğu oldu, bunlardan iki tanesi, biri kız biri oğlan, olgun yaşa erişecek kadar yaşadılar.

Malthus'un kaydattığı kazan hiçbir zaman sönmedi. Lehte ve aleyhte tartışmalar hâlâ devam etmektedir. *İnsanın Geleceğinin Meydan Okuyuşu, Yaşamaya Giden Yol, Dünyanın Sınırları, Yağmalanmış Gezegen* gibi Malthus doktrinini destekleyen yeni kitaplar başka birtakım yazılarda keskin cevaplarla karşılanmıştır: *Malthusçu Korkuluk, Tıkabasa Yeyin, Malthusculuğun Açtığı Zarar, İnsanlık Aç Kalmak Zorunda Değildir* gibi. Acaba Malthus'un teorisi hakkında bugün dengeli bir görüş ne olabilir?

On dokuzuncu yüzyıl ortasından bu yana nüfus meselesinde önemli bir faktör, gebeliği önleme tekniklerinin kabulü olmuştur; bu sayede ancak bilgisi olmayan veya dinî sebeplere takılıp kalanlar dışında çoğunluk planlı bir aile sınırlaması yoluna gitmektedir. Yeni Malhusçuluk, Doğum Kontrolü veya Planlı Aile gibi çeşitli isimler alan bu harekete "Modern dünya-daki en önemli demografi hareketi" adı verilmiştir. Fakat Malt-

hus gebeliğin önlenmesini özellikle reddetmiş ve aleyhinde bulunmuş, onun zamanında bu türlü uygulamalara "aptalca, acayip ve tabiata aykırı" nazarıyla bakılmıştı. Yine de, gebeliğin önlenmesi modern toplumdaki başlıca nüfus kontrolü vasıtalarından biri olmuş, Malthus'un "ahlâk dışı hayat, sefalet ve ahlâkî dizgin" üçlüsüne böylece bir dördüncü eklenmiştir.

1800'de, yani Malthus'un bu konuları yazdığı sırada, dünya nüfusu bir milyar olarak tahmin ediliyor. Son 150 yılda bu sayı iki buçuk milyara ulaşmıştır. Bu artışın büyük bir kısmı doğum hızındaki belli bir yükselişten ziyade hayat süresindeki artıştan ileri gelmiştir. Dünyanın kalkınmış ülkelerinde tıpta, sıhhat tekniklerinde ve sosyal tekniklerde meydana gelen değişmeler dolayısıyla sayısız hayat kurtarılmıştır. Sanayi İnkılabı sayesinde İngiltere'de mamul madde üretiminde muazzam bir artış olmuş, bu maddeler sanayileşmemiş ülkelere gelen gıda maddeleri ve ham madde ile mübadele edilmiştir. Hareketliliği artırmak üzere her çeşit taşıma araçları geliştirilmiştir. Fazla nüfus muhaceret yoluyla yeni gelişen ülkelere aktarılmıştır. Şu halde Malthus'un dehşet verici tahminleri en azından Batı dünyası açısından, ya gecikmiş veya belirsiz bir zamana kalmıştır.

Bununla birlikte, dünyada Malthusçu teorilerin mükemmel örnekleri sayılabilecek yerler bulunmaktadır. Yakındoğu, Asya'nın çoğu, Orta ve Güney Amerika'nın büyük kısmı doğum hızı yüksek ve buna mukabil ölüm hızı da yüksek olan yerlerdir. Bu bölgelerde ilaçlarla ve modern sıhhi tekniklerle kurtarılan hayatlar pek muhtemelen yoksulluk ve açlık yüzünden kaybedilecektir.

Bu durumun tersi olarak, dünyanın en medenî ve kültürlü ülkelerinden bazıları, özellikle Fransa, İsveç, İzlanda, Avusturya, İngiltere, Galler ve İrlanda, bir istikrar veya nüfus düşmesi devresine girmiş bulunuyorlar. Bu istikrar doğumlarda azalma, genç nüfus sayısında azalma ve hayat süresinin uzaması sayesinde mümkün olmuştur.

Gıda üretimi Malthus'un zamanından bu yana muazzam miktarda arttı ve bu sahada otorite olan kişilerin bildirdiklerine göre, daha verimli üretim metodlarıyla, boş arazinin sulanması ve işlenmesiyle, hayvanî gıdalar yerine bitkisel gıdaların geçmesiyle, haşeratla daha iyi mücadele etmekle bu miktarın daha önemli ölçülerde artırılması mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da ihtiyaç fazlası mısır üretimi Malthus'un teorisindeki bir hatanın açık delili olarak görülebilir. Ama ne kadar fazla gıda üretirsek üretelim, Doğu'da veya başka yerlerde yarı aç veya ancak doyacak kadar aşağı bir geçim seviyesinde yaşayan yüz milyonlarca insanın bulunduğunu unutmamalıyız. Böylece, dünya nüfusunun belki üçte ikisinin kötü beslenme, kıtlık, bozuk sıhhat ve hastalık çekmesi Malthus'un birbuçuk asır önce ortaya attığı meselenin bugün de aynı derecede gerçek ve canlı olduğunu gösterir mahiyettedir.

Malthus'un teorisinin daha sonra ortaya çıkan ve Malthus tarafından tahmin edilmesine imkân olmayan gelişmeler dolaısıyla geçerliğini kaybettiğini söyleyen tenkitçiler bile, onun fikirlerinden oldukça büyük birtakım sonuçlar doğduğunu kabul etmektedirler. Hobhouse'ın şu keskin müşahedesinde olduğu gibi, "Malthus teorisi, kendi kehanetlerinin boşa çıkmasının bir sebebini kendi içinde taşıyordu. Bu da nüfusun kendini dolaylı olarak kontrol edecek şekilde süratle artışı inancı idi".

Malthus'un *"Nüfus İlkeleri Üzerine Deneme"* adlı eseri üzerinde yapılan yorumlardan belki hiçbirisi John Maynard Keynes'in ki kadar insafli ve anlayışlı olmamıştır. Keynes inanıyordu ki,

Bu kitap insan düşüncesinin gelişmesine büyük etki yapan eserler arasında bir yer almaya lâyıktır. Beşerî ilimlerde İngiliz geleneğinin tam bir örneğidir -benim kanaatimce on sekizinci yüzyıldan bugüne kadar fevkalâde bir *duygu* devamlılığı taşıyan o İskoç ve İngiliz düşünce geleneği-. Bu gelenekte Locke, Hume, Adam

Smith, Paley, Bentham, Darwin ve Mill gibi isimler, bir hakikat aşkı ve en asil bir vuzuh, hislerden veya metafizikten kurtulmuş bir sağlam nesir, muazzam bir hasbîlik ve halkçı ruh vardır. Bütün o yazılarda sadece duygu ve düşünce değil, aynı zamanda gerçek bir maddî devamlılık da bulunmaktadır. Malthus işte bu kafi-leye dahil bulunuyor.

DEVLETE KARŞI FERT
HENRY DAVID THOREAU
"Sivil İtaatsizlik"

Henry David Thoreau denince insanın aklına keskin bir tabiat gözlemcisi, bir inziva ve kır aşığı, bir sade hayat taraftarı, bir şair ve mistik, İngiliz nesrinin bir ustası gelir.

Thoreau Amerikan tarihinin en aşırı radikal manifestolarından birinin yazarı ve biyografisini yazanlardan birinin ifadesiyle, "bu kıtada kaleme alınmış en samimi direnme doktrininin" sahibi olarak pek az hatırlanır. Thomas Jefferson'ın "En iyi hükümet en az hükümet -idare- edendir" fikrinin de ötesine giden Thoreau, "En iyi hükümet hiç hükümet etmeyendir" demiştir.

Thoreau'nun ilk defa 1849 Mayısında tanınmamış, kısa ömürlü bir dergide -Elizabeth Peabody'nin *Aesthetic Papers*'ında- yayınlanan meşhur "*Sivil İtaatsizlik*" adlı denemesi bu ifadelerle başlar. Önceki adı "*Sivil Hükümete Karşı Direnme*" olan denemenin başlığı daha sonra "*Sivil İtaatsizlik Görevi Üzerine*" ve sadece "*Sivil İtaatsizlik*" olarak değiştirilmiştir. İlk yayınlandığında pek az dikkat çekmiş ve pek az kişi tarafından okunmuştu. Sonraki yüz yıl içinde binlerce kişi onu okudu ve milyonlarca kişinin hayatı etkilendi.

Thoreau inançları itibarıyla bir felsefî anarşist miydi? "*Sivil İtaatsizlik*" adlı denemenin kaynağı ve sosyal atmosferi iyice incelenirse bu karmaşık soruya bir cevap bulunabilir.

Thoreau'nun yetişmesinde onu bir sosyal isyancı yapmaya yarayacak pek az şeye rastlanır. Massachusetts eyaletinin Concord kasabasında 1817'de Fransız ve İskoç soyundan ana-babadan dünyaya gelen Thoreau fakir fakat kültürlü bir muhafazakâr çevrede büyüdü. Dört yıllık Harvard'daki tahsili sırasında parlak bir öğrenci değildi, ama kiliseye siyah ceketle gidilmesi âdet olduğu için yeşil ceket giyip gitmesi onun ileride topluma karşı çıkan biri olacağını gösteriyordu. Vaktinin çoğunu Kolej'in kütüphanesinde geçiriyordu. Yazı yazmaya ilgisini kamçılayan ise şu iki fevkalâde öğretmeni olmuştu: Erward T. Channing ve Jones Very.

Concord'un yeşil tarlalarına ve ormanlarına döndüğü zaman büyük bir mutluluk duyan Thoreau artık orayı kısa ziyaretler dışında hiç terketmedi. Çok çeşitli işlere el attı. Kısa süre başarısız bir ortaokul öğretmenliğinden sonra, kardeşi John ile ortak olarak üç yıl bir özel okul işletti. Sonra zaman zaman aile işleri olan kurşun kalem yapımında babasına yardım etmek, cemaatin çeşitli işlerini takip etmek, arazi kontrolörlüğü yapmak, arasıra dersler vermek, ve profesyonel yazarlığa çalışmak gibi işler yaptı.

İki defa, kısa fasılalarla, Ralph Waldo Emerson'un evinde kaldı. Orada Transandantal Kulüb'ün üyeleriyle tanıştı ve New England bölgesinin bu seçkin yazar ve düşünürlerinin tartışmalarına aktif bir şekilde katıldı. Emerson'un onun fikrî gelişmesi üzerinde kuvvetli bir tesiri olmuş, bu arada "*Sivil İtaatsizlik*"teki bazı fikirleri de o aşlamıştı.

Thoreau'nun hiçbir zenginlik hırsı yoktu, kendisine asgarî geçim şartlarını sağlamaktan ötede bir iş de istemiyordu. En büyük emeli Concord kırlarında dolaşmak, tabiatı doğrudan doğruya müşahade etmek, tefekküre dalmak, okumak, yazmak -kısacası istediği şeyi yapmak- gibi önemli saydığı şeyler için

yeteri kadar boş zaman bulabilmekti. Kendisinin basit ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, komşularının yaptıkları gibi, ağır işlere girmeye hacet yoktu. Kutsal Kitabın "altı gün çalışma, bir gün istirahat" formülü yerine o tam tersini yaptı, haftanın yedinci gününü çalışmaya ayırdı. Kısacası, savunduğu herşey Adam Smith'in fikirlerinin, Franklin'in "Yoksul Richard"ının vecizelerinin ve "çok çalışma, çabuk zengin olma" şeklindeki geleneksel Amerikan ideallerinin tam tersi idi.

Kendisini her türlü fuzulî şeylerden arınmış sade bir hayat idealine örnek vermek üzere, iki yılını Concord yakınındaki Walden Pond'da geçirdi. Orada bir kulübe yaptı, fasulye ve papates ekti, en taze gıdaları (özellikle pirinç, mısır, patates, şeker pancarı) yedi ve orada cemiyetten uzak, tek başına yaşadı. Bu süre içinde yoğun bir okuma ve yazma imkânı buldu ve Amerikan edebiyatının en büyük eserlerinden birini meydana getirdi: *Walden*, yahut *Ormandaki Hayat* (1854).

Dıştan bakılınca, *Walden* Thoreau'nun kıra çekilişinin hikâyesidir ve mevsimlerin, manzaraların, çevredeki hayvanlara ait hayatın unutulmaz tasvirleriyle doludur. Fakat bu kitap bir tabiat gözlemcisinin gözlemlerinden daha fazla birşeyler taşımaktadır; tıpkı İzaak Walton'ın "*Her Yönüyle Balıkçılık*" adlı kitabının basit bir balıkçılık el kitabı olmadığı gibi. *Walden*'da toplum ve hükümetin sathî ve kısıtlı yönleri üzerindeki yorumların her yer ve zaman için geçerli bir önemi vardır. Geçen yıllar içinde onun tabiat tarihi ile ilgili bölümleri kadar sosyal tenkitleri de çok sayıda okuyucu çekmiş bulunuyor. Bu bakımdan *Walden* daha önce yayınlanan ve kendisi ile yakın benzerliği olan "*Sivil İtaatsizlik*" kadar radikal bir belge sayılmalıdır.

Walden Pond'a çekilişinden hemen sonra Concord'a 1843'de yaptığı bir ziyaret sırasında Thoreau, seçmen vergisini ödemeyi reddetmesinden dolayı tutuklandı ve hapse atıldı. Bu vergiyi reddederken, iki yıl önce aynı vergiyi reddetmekten dolayı tutuklanan Bronson Alcott'ı, Küçük Kadınlar'ın babasını örnek almıştı. İkisi de devletin köleliği desteklemesini protesto

etmek için bu vasıtayı kullanıyorlardı. Thoreau hapiste ancak bir gün kaldı, çünkü teyzesi, kendisinin arzusu hilâfına, müdahale etmiş ve vergiyi ödemişti.

Aradan ancak pekçok yıl geçtikten sonra Thoreau bu hikâyeyi "*Sivil İtaatsizlik*"te anlattı ve seçmen vergisi kanununa şiddetle çattı. 1848'de bir konferans metni olarak kaleme alınmış bulunan bu denemenin basılmış şekli ertesi yıl çıktı. 1946-47 Meksika Harbi daha yeni sona ermişti ve kölelik hararetle tartışılan bir mesele idi. Thoreau'yu özellikle kızdıran "Kaçak Köleler Kanunu" pek yakında yürürlüğe girecekti. Bu meseleler, bir de kendisinin seçmen vergisi davası, "*Sivil İtaatsizlik*" adlı denemenin başlıca ilham kaynağını teşkil etti.

Harbin her türlü Thoreau'nun düşüncelerine aykırı idi, ama Meksika Harbine özellikle karşı çıkıyordu. Çünkü onun inancına göre Meksika ile yapılan savaşın tek gayesi zenci köleliği müessesesini yeni bir bölgeye daha yaymaktır. Böyle adaletsizlikler ve budalalıklar işleyen bir hükümeti malî bakımdan desteklemeye niçin mecbur olmalıydı? İşte sivil itaatsizlik doktrininin doğuşu böyle oldu. İçinde hiçbir siyasî emel taşımayan Thoreau, devletin ve hükümetin mahiyetini incelemenin vakti geldiğine karar verdi. Ferdin devletle münasebeti, devletin fertle münasebeti ne olmalıydı? Bu soruların ele alınması sonunda Thoreau'nun şahsiyet bütünlüğü ve insanın toplumdaki yeri ile ilgili felsefesi ortaya çıktı.

"Hükümet", diyor, "en iyi halinde bile nihayet bir vasıttan (idare-i maslahat için) ibarettir; ama hükümetlerin çoğu bazan bu işe de yaramıyor. Devamlı ordu beslemeye karşı ileri sürülen çok sayıda ve ciddî itirazlar devamlı bir hükümet bulundurmaya karşı da ileri sürülebilir".

Thoreau Amerikan hükümetinin nisbeten mükemmel bir hükümet olduğunu belirtiyor:

Ama bu hükümetin kendi başına ilerlettiği hiçbir teşebbüs yoktur, ancak aşırı heves ve acele ile işleri yolundan çıkarır. Memlekette hürriyeti korumuyor. Batıyı iskân etmiyor. Vatandaş eğitmiyor.

Şimdiye kadar elde edilenlerin hepsi de Amerikan halkının karakterindeki cevher sayesinde başarılmıştır. Eğer hükümet karışmasa, bu karakter daha çok şeyler yapabilirdi. Zira hükümet öyle bir vasıta ki o sayede insanlar birbirlerinin işine karışmamayı başaracaklardır; en iyi hükümet de işte insanları en çok kendi başına bırakanıdır.

Thoreau hükümete bir ülke için savunmasını yapar yapmaz hemen insanların henüz hükümete ihtiyaç duyurmayacak kadar mükemmel olmadıklarının farkına varıyor ve görüşünü biraz tadil ediyor:

Kendilerini hükümete bir ülke taraftarı diye gösterenlerin aksine ben, bir vatandaş olarak ve pratik gayelerle, hemen hükümetin ortadan kaldırılmasını değil de, hemen daha iyi bir hükümetin kurulmasını istiyorum. Ne türlü bir hükümete saygı duyulacağını herkes bilmeli ve bu hükümete bir ülkeye kavuşmak yolunda bir adım olmalıdır.

Thoreau azınlıkların haklarını ve çoğunluğun hatalarını kuvvetle belirtiyor. Onun kanaatine göre "bir çoğunluk büyük bir ihtimalle haklı olduğu için veya azınlık onun idaresini çok adil saydığı için yönetimin başında değildir; çoğunluğun bir ülkeye hâkim olması sırf onun fizikî kuvveti diğerlerinden daha fazla olduğu içindir. Ama her meselede çoğunluk kararına göre hüküm veren bir hükümet her zaman haklı olamaz; insanların adalet anlayışı bile onu her konuda adil saymamıza yetmez". Vatandaşlar hiçbir zaman "vicdanlarını kanun yapıcıya bırakmamalıdır. ... Önce insan, sonra bir devletin tebaası olmalıyız. Kanuna saygıdan daha çok haklara saygıyı geliştirmeye çalışmalıyız".

Bir sınıf olarak politikacılar Thoreau'nun gözünde düşük bir yer işgal ederler. "Kanun yapıcıların, politikacıların, hukukçuların, bakanların ve yüksek bürokratların çoğu devlete daha ziyade kafalarıyla hizmet ederler; ahlâkî ayırımlar gözetmediklerine göre, pek muhtemelen Tanrı'ya olduğu kadar Şeytana da

hizmet ediyorlar demektir. Ancak pek az kimse, kahramanlar, büyük vatanseverler, vatan için ölenler, kelimenin geniş mânâsıyla reformcular ve yiğit insanlar devlete vicdanlarıyla da hizmet ederler ve böylece ister istemez ona karşı koyarlar! Devlet onları genellikle düşman sayar".

Thoreau daha sonra kendi zamanındaki Amerikan hükümetine hücum ediyor. "Bir an için bile, benim hükümetim diye görünen siyasî teşkilatın kölelerin de hükümeti olduğunu düşünmüyorum", diyor. Ona göre, kanunlara karşı açık ve maksatlı bir itaatsizlik noktasına kadar da varsa devletin haksızlıklarına karşı koymak vatandaşın görevidir.

Hürriyetin beşiği denilen bir ülkede halkın altıda biri köle ise... artık namuslu insanların başkaldırması ve inkılap yapması için vakit erken sayılmaz. ... Bu halk, kendi varlıkları için pahalıya mal olsa bile, köle kullanmayı ve Meksika'ya harp açmayı artık bırakmalıdır.

Sadece seçimlerde oy kullanmakla görevini yaptığını sanan vatandaşları da Thoreau çok hatalı buluyor:

Bütün seçimler, tıpkı satranç veya tavla gibi, içinde pek az bir ahlâkî unsur bulunan bir çeşit oyundan ibarettir; doğru ve yanlışla ahlâkî meselelerle oynanan bir oyun; ve elbette içinde bahis tutmak da var. Oy verenlerin karakteri kayıp ve kazanç konusu oluyor.... Doğru yönde oy vermek bile doğru veya haklı yönde hiçbir şey yapmamak anlamına geliyor. Verdiğiniz oyla sadece doğrunun hâkim olması yönünde zayıf bir istek belirtmiş oluyorsunuz. ... İnsanın yığınlarının eylemlerinde pek az fazilet mevcuttur.

Vatandaşların adaletsiz kanunlara karşı alması gereken tavır Thoreau tarafından tartışılmıştır. Kanunların değişmesi için çoğunluğun hareketini mi beklemek doğru olur, yoksa onlara uymayı hemen reddetmek mi? Thoreau'nun kesin cevabı şudur: Eğer hükümet "sizi başkasına haksızlık yapmaya âlet ediyorsa,

o zaman kanunu çiğneyin derim... Yapmam gereken şey, her ne olursa olsun, kötülediğim davranışlara kendimi âlet etmektir".

Thoreau'nun fikrine göre, değişikliklere ve reformlara karşı çıkmak, kendini tenkit edenlere kötü muamele yapmak hükümetin tabiatında vardır. "Niçin hükümler hep İsa'yı çarmıha gererler, Kopernik ve Luther'i cemaattan ihraç ederler, Washington ve Franklin'i asî ilan ederler?"

Köleliğe karşı çıkanlar "derhal ve etkili bir şekilde, Massachusetts hükümetine yaptıkları şahsî ve malî desteği çekmeli ve tek kişilik bir çoğunluğa erişinceye kadar beklememelidirler. Bence Tanrı onlarla birlikte ise, başka birinin gelmesi ile çoğunluk sağlamayı beklemeleri gerekmez. Üstelik, komşularından daha haklı olan herkes bir farkla çoğunluğa zaten sahip demektir".

Her vatandaşa açık olan sivil itaatsizlik metodunun bir sembolü olarak, Thoreau vergi ödemenin reddedilmesini savundu. Bin kişi veya daha az kimse bu şekilde hükümeti tasvip etmediklerini belirtirlerse ister istemez bir reform yapılacaktır diye düşünüyordu. Devlet otoritesine karşı mukavemet ceza görme anlamına gelse bile, "bir kimseyi haksız yere hapse atan bir devlet idaresinde adil insanın yeri de hapishanedir. ... Eğer buna karşı bütün dürüst insanları hapse koymak veya savaşı ve köleliği kaldırmak gibi alternatifler mevcutsa, devlet bu alternatiflerden hangisini seçeceği konusunda tereddüt etmeyecektir". Adaletsiz bir devlete vergi ödemekle, vatandaş devletin yaptığı haksızlıklara ortak oluyor demektir.

Yine de, Thoreau varlıklı zümrenin başkaldırma riskine katlanamayacağını gördü, çünkü "zengin insan daima kendisini zengin eden müesseseye satılmış demektir. Mutlak mânâda söylersek, para arttıkça fazilet azalır, çünkü para bir insanla onun hedefleri arasına girer ve o hedefleri elde etmeye yarar". Zengin olmayışına hiç aldırmayan Thoreau zenginliğe pekâlâ mukavemet edebilirdi: "Devlete itaatsizlik yüzünden ceza görmek benim için her bakımdan ona boyun eğmekten daha az pa-

halıya mal oluyor. Başka türlü olsaydı kendimi çok değersiz sayardım".

Thoreau Massachusetts eyaletinin köleliğe karşı harekete geçmesini engelleyen iktisadî sebeplerin ağırlığını da gerçekçi bir şekilde görüyordu:

Pratik olarak düşünürsek, Massachusetts'de reforma karşı çıkanlar Güneydeki yüzbin politikacı değildir, buradaki yüzbin tüccar ve çiftçidir. Bunlar ticaret ve ziraatle insanlıktan daha çok ilgilidirler ve kölelerle Meksika'ya, *ne pahasına olursa olsun*, adaletli hareket etmeye hazır değildirler.

Thoreau, prensiplerine bağlı kalarak, altı yıl hiç vergi ödemediğini söyledi. Onun kısa hapislik müddeti inançlarını hiç sarsmamış, devlete karşı saygısını azaltmamıştı.

Gördüm ki devlet yarım akıllıdır, gümüş takımlara sahip kimsesiz bir kadın gibi çekingendir, dostları ile düşmanlarını ayırdetmesini bilmez; böylece ona kalan son saygımı da kaybettim ve acımaya başladım. Devlet bir insanın zihnî ve ahlâkî çehresiyle hiçbir zaman isteyerek karşı karşıya gelmiyor, sadece bedenine, duygularına hitap ediyor. Yüksek bir akıl veya dürüstlikle değil, yüksek maddî güçle silahlanmıştı. Ben zora gelecek adam değilim. Hayatımı istediğim gibi yaşayacağım.

Thoreau vergiler arasında ayırım yapıyor. Kendisinin "karayolu vergisini vermekten hiç kaçınmadığı"nı, okul vergisini de verdiğini söylüyor, "çünkü kötü bir teba olduğum kadar iyi bir komşu olma arzusu da taşıyorum" diyor. Onun istemediği, köleliği ve savaşı destekleyen genel vergilerin ödenmesidir. "Ben sadece bu maddelerde devlete bağlılığı reddediyorum, onun etki sahası dışında kalmak istiyorum".

Thoreau bir martir veya aziz olmak niyetinde de değildir.

Hiç kimseyle ve hiçbir milletle kavgaya girmek istemiyorum, kılı kırk yarmak, ince ayırımlar yapmak veya kendimi komşularımdan

üstün görmek de istemiyorum. Benim istediğim daha çok ülkenin kanunlarına uymak için bir bahane bulabilmektir. Bu kanunlara uymaya tamamen hazırım. Hatta bu konuda kendimden şüphe etmem için sebepler de var. Her yıl vergi toplayıcılar gelince, kanunlara uymam için bir vesile bulmak üzere, merkezî devletin ve eyalet idarelerinin davranışlarını ve tutumlarını yeniden gözden geçirmeye çalışıyorum.

Üstelik, Thoreau ideallerine çok uzak kalmakla beraber yine de kabul ediyor ki "Anayasa bütün kusurlarına rağmen çok iyidir; kanunlar ve mahkemeler son derece saygıya değer; hatta bu eyalet ve bu Amerikan hükümeti birçok bakımlardan minnettar kılınacak kadar hayranlık verici, az bulunur şeylerdir".

Çoğunluk usulü hakkındaki itirazlarına rağmen yine de halkın kararına inanıyor. Ona göre kanun koyucular "vergi, maliye, ticaret, sanayi ve ziraat gibi nisbeten mütevazî konularla" etkili bir şekilde uğraşma kabiliyetinden mahrumdurlar. "Eğer sadece Kongre'deki lâf ustası kanun koyucuları kendimize rehber edinecek olsaydık, değişen şartlara ve halkın şikâyetlerine göre değişmeyen bu kanunlar yüzünden Amerika milletler arasındaki mevkiini uzun zaman muhafaza edemezdi".

Thoreau "*Sivil İtaatsizlik*" denemesini kendisinin mükemmel hükümet anlayışı hakkında bir ifade ve ferdin kıymetine, insan haysiyetine olan inancını yeniden belirten cümlelerle bitiriyor.

Tam mânâsıyla adaletli olabilmek için, hükümetin otoritesi... idare edilenlerin desteğini ve tasvibini kazanmalıdır. Ben razı olmadıkça, onun benim şahsım ve servetim üzerinde hiçbir mutlak hakkı olamaz. Mutlakiyetçi monarşiden sınırlı bir monarşiye, sınırlı bir monarşiden de demokrasiye doğru ilerleme insana karşı hakikî saygı yönünde bir ilerleme demektir... Demokrasi, bizim bildiğimiz gibi, mümkün olan en iyi idare midir? İnsan haklarını tanıma ve düzenlemeye doğru bir adım daha atmak imkânı yok mudur? Devlet ferdi yüksek ve bağımsız bir kuvvet olarak tanımadıkça, kendi kudret ve otoritesini ondan almadıkça, ona bu

yönde muamele yapmadıkça gerçekten hür ve aydınlık bir ülkeden hiçbir zaman söz edemeyiz. Ben hiç değilse herkese karşı adaletli davranabilen, fertlere bir komşu olarak saygı gösteren, hatta komşularına ve diğer insanlara karşı ödevlerini yapmakla birlikte devlet işlerine karışmayan ve onun dışında bir hayat sürmek isteyen birkaç kişinin varlığını da kendi varlığına uygunsuz bulmayan bir devlet hayal ederek avunuyorum. Bu çeşit bir meyve taşıyan ve olgunlaştığı an derhal onu düşüren bir devlet daha mükemmel ve yüce bir devletin gelmesine yol açacaktır, ki ben bunu da hayal ediyorum ama henüz hiçbir yerde görmüyorum.

Thoreau'nun *Sivil İtaatsizlik*'teki esas fikri fertlerin devlet için değil, devletin fertler için varolduğu idi. Bir azınlık eğer çoğunluğa uyunca ahlâkî prensiplerden taviz vermek durumunda ise, çoğunluğu reddedebilmelidir. Ayrıca devletin vatandaşları adaletsizliği desteklemeye zorlamak suretiyle ahlâkî hürriyeti çiğnemeye hiç hakkı yoktur. İnsanın vicdanı daima onun en yüce rehberi olmalıdır.

"*Sivil İtaatsizlik*" Thoreau'nun kendi zamanında oldukça az bir etki yaptı. Çağdaşlarının yazılarında buna hemen hemen hiç atıf yapılmıyor. İç Savaştan ancak on sene önce, bu deneyimin halk arasında geniş bir yankı yapması beklenirdi. Belli ki Abolüsyoncu (zencileri kurtarma) hareketin çığ gibi büyük neşriyatı arasında kaynayıp gitmiş, ertesi yüzyıla kadar meçhul ve unutulmuş bir halde kalmıştı.

Sahne artık Güney Afrika ve Hindistan'a kayıyordu. 1907 tarihinde "*Sivil İtaatsizlik*"ten bir nüsha, Afrika'daki bir Hindu avukatının, Mohandas Karamchand Gandhi'nin eline geçti. Gandhi kendi halkının savunması için pasif direnmenin faydaları üzerinde düşünüyordu. Kendisi yirmi iki yıl sonra, Thoreau hakkında ilk biyografi yazarlardan Henry Salt'a bu olayı şöyle anlatıyor:

Thoreau'nun yazılarıyla ilk karşılaşmam zannederim 1907 yılında veya daha sonra oldu; o sırada pasif direnme mücadelesinin iyice içindeydim. Bir dostum bana "*Sivil İtaatsizlik*" üzerindeki dene-

meyi göndermişti. Bu deneme bende derin bir etki bıraktı. Bir kısmını o sırada yayınlamakta olduğum "*Indian Opinion in South Afrika*" gazetesinin okuyucuları için tercüme ettim ve gazetenin İngilizce kısmında ondan bol bol pasajlar yayınladım. Bu eser bana o kadar doğru ve inandırıcı geldi ki Thoreau hakkında daha fazla bilgi edinmek ihtiyacını duydum ve o sırada sizin onun hayatı hakkındaki kitabınızı, kendisinin *Walden* adlı eserini ve öbür kısa denemelerini buldum, hepsini de büyük zevk ve istifade ile okudum.

Gandhi'nin Güney Afrika'daki en yakın arkadaşlarından Henry Polak aynı olayı biraz farklı şekilde şöyle naklediyor:

Şimdi (1931) iyice hatırlayamıyorum, 1907 başlarında ya ben ya Gandhi ilk defa *Thoreau'nun Denemeleri* adlı kitapla (galiba Scott Library tarafından yayınlanmıştı) karşılaştık, ikimiz de "*Sivil İtaatsizlik Üzerine*" adlı denemede...pasif bir direnme ve sivil itaatsizlik ilkesinin doğruluğunu teyid eden ifadelerin muazzam etkisinde kaldık. Gandhi'ye danıştıktan sonra bu denemeyi *Indian Opinion*'in sütunlarında yayınladım, ve deneme gazetenin İngilizce yanında ikinci dili olan Gucarat diline de tercüme edildi, daha sonra risale şeklinde yayınlandı. O yılın sonlarında *Indian Opinion* gazetesi Thoreau'nun denemesine ve Gandhi'nin daha önce görmüş olduğu Sokrates'in yazılarına paralel yönde, "Pasif Direnme Ahlâkı" üzerinde bir yarışma tertipledi.

Pasif Direnme tabirini pek yeterli bulmayan fakat onun yerine konacak başka bir tabir de göremeyen Gandhi derhal kendi hareketini ifade etmek üzere "*Sivil İtaatsizlik*" tabirini benimsedi. Ona göre bu terim şiddete başvurmaksızın sert direnme ve hakikate ve adalete derin bağlılık -Gandhi'nin felsefesiyle tam ahenkli bir siyasî tavır- ifade ediyordu. Mahatma Gandhi'nin elinde "*Sivil İtaatsizlik*", pasif direnmenin kutsal kitabı haline geldi. Gandhi, kendi halkı için bu tabirin *Satyagraha* şeklinde bir karşılığını buldu; iki Sanskritçe kelimedenden meydana gelmiş olan Satyagraha "ruh kuvveti" veya "hakikat ve sevgiden veya yumuşaklıktan doğan kuvvet" demekti.

Gandhi'nin hayatını yazan Krishnalal Shridharani, Thoreau'nun Amerika'da köleliğe karşı savaşının "Gandhi'ye Satyagraha için önemli olan şeyin direnişçi sayısı değil, fedakârlık anlamındaki ızdırıp ve acının temizliği, saflığı olduğu inancını vermiştir" diyor. Gandhi de şunları ifade etmektedir:

Birkaç serkeş için çıkarılan kanunlar ve emirnameler hiçbir hadise yaratmaz. Ama bunlar hiçbir yanlış hareket yapmamış ve bir prensibi çiğnememek için vergi ödemeyi reddeden birçok yüksek vicdanlı kişiye karşı tatbik edilirse sıkıntılar doğurur. Bu şekilde protesto yapanlar birbirinden habersiz kimseler ise fazla ilgi uyandırmayabilirler. Ama çok iyi örnekler garip bir şekilde kalabalık tarafından taklit edilir. Bunlar ilgi çeker ve muzdarip insanlar ayıplanacakları yerde tebrik edilirler. Thoreau gibi adamlar kendi şahıslarının verdiği örneklerle köleliğin kaldırılmasına yol açmışlardır.

Gandhi bu ifadesiyle Thoreau'nun ufak fakat kararlı bir azınlık hakkındaki sözlerine yankı yapıyordu. Böylece Thoreau, Shridharani'nin ifadesiyle, "Gandhi'nin Satyagraha'sında önemli bir metod teşkil eden sivil itaatsizlik silahını yaymakla kalmamış, devletle işbirliği etmekten kaçınmanın gücüne de işaret etmiş oluyordu ki, Gandhi daha sonra bu metodu kokuşmuş bir devleti yıkmanın vasıtası olarak genişletti".

Gandhi 1914 boyunca Güney Afrika'da kaldı, General Jan Smuts tarafından yönetilen hükümet kuvvetleriyle devamlı bir mücadele verdi. Bu kampanyada zulüm, her türlü şiddet, hapis ve zayıf bir azınlığı bastırmak isteyen kuvvetli bir hükümetin başvurabileceği bütün diğer vasıtalar kullanıldı. Ama nihayetle Gandhi'nin işbirliğinden kaçma, pasif direnme, sivil itaatsizlik ve Satyagraha teknikleri meyvesini verdi ve Başbakan Smuts ile hükümeti Hintlilerin her önemli isteğini kabul etti; bu istekler arasında parmak-izi kanununun kaldırılması, adam başına üç sterlin verginin ilgası, Hindularla Müslümanlar arasındaki evliliklerin geçerliliği, tahsil yapmış Hintlilerin göç etmesi

üzerine konan sınırlamaların kaldırılması ve Hind vatandaşlarının ka-nunî haklarının korunmasına dair bir vaad da bulunuyordu.

Gandhi hakkında biyografi yazanlardan bir başkası, Andrews, Güney Afrika kampanyasının "şikayet konusu şeylerin düzeltilmesi için organize olmuş kitleler tarafından pasif direnme metodunun kullanılışının sadece ilk değil, klasik örneği" sayılması gerektiğini söylüyor.

Shridharani'ye göre, Gandhi sivil itaatsizliği şöyle yorumlamaktaydı:

Ancak başka hallerde kanunlara itaat etmeye razı olanlar... adaletsiz kanunlara karşı sivil itaatsizliğe başvurma hakkına sahip olabilirler. Sivil itaatsizlik kanundışı kimselerin davranışlarından çok farklı birşeydir, çünkü o açıkça ve gerekli dikkat çekildikten sonra uygulanır. Bu yüzden sivil itaatsizliğin kanunları çiğneme alışkanlığı yaratması veya bir anarşi havası doğurması muhtemel değildir. Bu yola ancak dilekçe ile müracaat, uzlaşma, hakem koyma gibi bütün diğer barışçı yollarla kötülüğü düzeltme imkânı kalmadığı zaman başvurulmalıdır.

1915'te Gandhi Hindistan'a döndü. Orada, 1948'de bir Hintli suikastçi tarafından öldürülünceye kadar, sonunda Hindistan ve Pakistan'a hürriyet kazandıracak olan kuvvetleri idare etti. Yine kalabalık hareketleri, katliamlar, uzun süreli hapisler, medenî hakların çiğnenmesi, uyulması istenen adaletsiz kanunlarla karşı karşıya bulunuyordu. O yıllarda sivil itaatsizlik metodu sık sık kullanıldı ve Gandhi onu çok tesirli bir silah haline getirdi. İlk adım kamuoyunu tahrik etmek, gösteriler yapmak, anlaşılmaya girişmek ve mümkünse hakem koymaktı. Bunlar netice vermezse grev, işe engel olma, genel grev, ticarî boykot, oturma grevi gibi iktisadî müeyyidelere başvuruluyordu. Bir başka taktik de vergileri ödememektir.

1947 Ağustosunda İngiltere tarafından Hindu Hindistan'a ve Müslüman Pakistan'a dominyon statüsü verildi.

Şüphesiz, gelecekte sivil itaatsizlik prensibinin Thoreau tarafından ortaya atılmış ve Gandhi tarafından mükemmelleştirilmiş tarzda yeni uygulamalarına şahit olacağız. Dünyanın her yerinde ezilen halkların gücü, zamanımızın acımasız diktatörlüklerinde bile, kendini bu vasıtalarla duyurabilir. Bunun yeni bir misali Güney Afrika'daki siyahların Strijdom hükümetine karşı verdikleri mücadeledir -Gandhi'nin mücadelesinin tekrarı-.

"En despot idare bile", diyor Gandhi, "çok defa despot tarafından zor kullanılarak halkın rızası sağlanmadıkça ayakta kalamaz. Halk despotun kuvvetinden artık korkmadığı anda onun kuvveti gitmiş demektir".

Thoreau her türlü otoriter ve totaliter rejimi reddedmiştir. Onun fikirleri sosyalizme, komünizme veya devleti ferdî hakların üstünde tutan herhangi bir ideolojiye tamamen karşıdır. Denebilir ki yirminci yüzyıl ortasında rejimlerin gidişatı Thoreau'nun fikirlerinin mağlup olduğunu gösteriyor. Ama yine de dünyada vatandaşlarla hükümet ilişkileri meselesi -yani vatandaşın devlete itaatinin mahiyeti ve sınırları- hiçbir zaman şimdiki kadar acil olmamıştır.

Parrington şöyle diyor: "Thoreau'nun yazılarıyla, onsekizinci yüzyılın ferdîyetçi felsefesi, Jean Jacques Rousseau'nun dünyaya bıraktığı liberalizm New England'da tam ifadesini bulmuştur. O devletleştirici bir sosyal düzene karşı mutlak liberalizm tepkisinin tam bir ifadesi, insanın hürriyet hayallerini boşa çıkaran aşağılık bir iktisadî sistemin en şiddetli tenkitçisi idi. İstismar çağıının onun ırmağını ağaçlarıyla birlikte ortadan kaldırmasını görmeden öldüğü için talihli çıktı. Ümitlerini bağladığı o hür insanların cemiyetinin ne kadar uzak olduğunu görmediği için de bahtiyar sayılır".

EZİLENLERİN SAVUNUCUSU

HARRİET BEECHER STOWE

"Tom Amca'nın Kulübesi"

Tom Amca'nın Kulübesi'nin lehinde ve aleyhinde bulunanların ortaklaşa kabul ettikleri bir tek nokta vardır: İstisnasız hepsi de, bu kitabın kendi çağı üzerindeki ve Amerikan İç Savaşının hazırlanışındaki derin tesirini kabul etmektedirler. Bir uçta o zamanın bir yorumcusu kitabı "Kölelik aleyhtarı yobazlık cereyanının etkisiyle hadiseleri tamamen tahrif eden ve halk kesimleri arasında çatışma yaratmak gayesiyle tertiplenmiş bir eser" gösteriyordu. Yüzyılımızın başında meşhur bir konferansçı ve yazar ise *"Tom Amca'nın Kulübesi* dünyaya başka hiçbir kitabın yapamayacağı kadar büyük zarar vermiştir" diyor.

Öbür yandan Longfellow'ın bir mektubunda kitabın pekçok hayranının hisleri ifade edilmektedir; aynı eser burada "ahlâkî etkileri bir yana, edebiyat tarihinin en büyük harikalarından biri" olarak kaydediliyor. Bazıları bu kitabı "gerçeğin zaferi", "ölümsüz" gibi ifadelerle selamlamış, yazarından ise "hiç şüphesiz dâhi bir kadın" diye bahsetmişlerdir.

Hiçbir kitap bunun kadar zamanın olaylarına uygun veya psikolojik bakımdan bu kadar iyi zamanlanmış olamazdı. Köle-

lik meselesi üzerindeki mücadele iyice kızışmış -kaçak köle kanununun çıkışıyla daha da alevlenmiş-, Abolüsyonist denen grup yirmi yıldan beri kölelik aleyhine gittikçe şiddetini artıran bir kampanya yürütmüş, Amerikan parlamentosu bu konuda artan tartışmalarla ortadan ikiye bölünmüş, kuzeyli ve güneyli din adamları vaaz kürsülerinden "kölelik müessesesinin" lehinde ve aleyhinde kutsal kitaptan delil getirme yarışına girmişlerdi. Ülkenin manevî atmosferi o kadar elektriklenmişti ki, dünyayı sarsacak patlama için ufacık bir kıvılcım yeterdi.

Zamanın uygun olması yanında bir de nesiller boyunca irsî veraset ve çevre artık köleliğe karşı büyük haçlı seferini başlatacak uygun şahsı yetiştirmiş bulunuyordu.

On dokuzuncu yüzyılın en şöhretli din adamlarından biri olan Lyman Beecher'in kızı, ondan daha şöhretli bir rahip olan Henry Ward Beecher'in kızkardeşidir, bir rahibin karısı, kardeşleri ve çocukları arasında başka rahipler de bulunan Harriet Beecher Stowe hemen bütün hayatını son derece dinî bir atmosfer içinde geçirdi. Üstelik Jonathan Edwards, Samuel Hopkins ve diğer New England püritenlerinin geleneği içinde Kalvinci bir eğitim görmüştü. İlk çocukluğundan beri hep hararetle bir dinî hava ile çevrili olarak büyüyen Harriet bir vaiz olmaktan kolay kolay kurtulamazdı. Kürsüden olmasa bile kalemiyle vaaz verecekti. *Tom Amca'nın Kulübesi* adlı kitabı da dahil olmak üzere, yazdığı pekçok eser içinde bu dinî hava daima belirgindir; onun dinî hayatı ve üslubundaki kutsal metinlere mahsus hareket ve zarafet buradan gelir.

Harriet Beecher Stowe, Connecticut eyaletinin Litchfiel kasabasında 1811'de doğdu. Hartford'da o tarihlerde kadınlar için verilen tahsilden daha üst seviyede bir eğitim gördü. Bu eğitimin üçte ikisi dinî nitelikte idi. Harriet okumaya pek meraklıydı. İlâhiyat kitapları dışında en sevdiği yazarlar olan Byron ve Scott'un kitaplarını okudu. Bunların ikisi de onun daha sonraki yazı üslubuna tesir etmiştir.

Hareketli, huzursuz bir adam olan Lyman Beecher ailesi ile birlikte, Boston'da bir papazlık almak üzere Litchfield'den ayrıldığı zaman Harriet 14 yaşındaydı. Baba Beecher birkaç yıl sonra tekrar yer değiştirdi, bu defa Lane İlahiyat Semineri'ne başkan olmak üzere Cincinatti'ye çağırılmıştı. Harriet 1850'ye kadar orada kaldı; öğretmenlik yaptı, babasının seminerindeki hocalardan biri olan Calvin Stowe ile evlendi, yedi çocuğundan altısını orada doğurdu ve ara sıra dergilere kısa yazılar ve hikâyeler yazdı.

Cincinatti'deki yıllar onun gelişmesinde birçok yönlerden etkili oldu. Kentucky'deki büyük köle çiftliklerinden Ohio nehri ile ayrılan Cincinatti şehri gitgide ateşlenen kölelik tartışmasının merkezi haline gelmişti. Köleleri kurtarmaya çalışanlara (abolutionist) karşı toplanan çılgın kalabalıklar sokaklarda kol geziyor, muhalif gazetelerin matbaalarını tahrip ediyor, hür zencilere de kötü muamele yapıyorlardı. Her tarafta köleliğin lehinde ve aleyhinde şiddetli nutuklar işitiliyordu. Kaçak köleler gizlice Kanada'ya kaçarken yol üstündeki Cincinatti'ye sığınıyorlardı. İlahiyat Semineri kölelik aleyhtarı duyguların beslendiği bir yerdi, sırf şehirden iki mil uzakta bozuk, çamurlu bir yol üzerinde bulunduğu için kâlabalığın hücumlarından kurtuluyordu. Lyman Beecher'in evi birçok defa oraya sığınan köleler için barınak olmuştu. Harriet kölelerin dağılan ailelerini, amelebaşılar tarafından yapılan vahşî muameleleri, köle pazarındaki vahşeti, kaçarken yakalanmanın dehşetini kölelerin anlattığı hikâyelerden doğrudan doğruya dinleyerek öğrendi.

Köle çalıştırma sisteminin nasıl işlediğini sadece bir defa gördü. Dostlarıyla birlikte 1833'de Kentucky'de Maysville kasabasına kısa bir ziyaret yapmıştı. Orada muazzam çiftlik evleri ve köle barakaları bulunan birçok çiftlikler gördü. *Tom Amca'nın Kulübesi*'ndeki Hayalî Shelby çiftliğinin modelini oradan aldı; kölelik sisteminin nasıl çalıştığına dair başka intibalar da edindi. Kardeşi Charles, New Orleans ile Red River kasaba-

sı arasında seyahat eden bir iş adamı idi. Harriet ondan da pek çok malzeme aldı, çünkü Charles güneyden çok feci köle hikâyeleriyle dönüyordu. Kitaptaki Simon Legree'nin modeli işte Charles'ın Mississippi üzerindeki bir nehir gemisinde karşılaştığı vahşî amele çavuşudur.

Harriet, Cincinatti'de yaşadığı yıllarda militan bir kölelik aleyhtarı olmadı. Belki de babasının abolüsyonistler hakkında "bunlar sirke, şarap, sülfirik asit, tuz ruhu ve kömürden yapılmış adamlardır; patlamaya ve etrafa yanıcı madde saçmaya hazırdırlar" şeklindeki kanaatini paylaşıyordu. Gerçekten, Bayan Stowe New England'a dönünceye kadar kölelik savaşında aktif bir taraftar olmaktan ziyade bir gözlemci olarak kaldı. Kocası Maine eyaletindeki Bawdoin Kolejinde profesörlüğe tayin edilince aile de 1850'de oraya yerleşti.

O tarihte bütün New England bölgesi Kaçak Köleler Hakkındaki Kanun'un kabulü ve özellikle bu kanunun Boston'da uygulanmasıyla ilgili olaylardan dolayı hoşnutsuzluk içindeydi. Güneydeki köle sahipleri köleliğin bulunmadığı eyaletlere kaçan köleleri takip edebiliyorlar ve o eyaletlerdeki resmî görevliler köle sahiplerine kayıp mallarını bulup iade etmeye mecbur tutuluyorlardı. Uzun zamandır kanunî bakımdan hür olan zenciler toplanıp tekrar eski sahiplerine verilmişti. Kölelerin aileleri ise bu işlemler sırasında dağılıyordu.

Harriet Stowe, yengesi Bayan Ed Beecher'den bir mektup almıştı. Bayan Beecher bu mektubunda onu "köleliğin ne lânetli birşey olduğunu bütün milletin öğrenmesi için birşeyler yazmaya" teşvik ediyordu. Stowe ailesinin geleneğine göre Harriet o zaman "Tanrı yardım ederse, ömrüm yeterse, birşeyler yazacağım" diye karar verdi. Bu arada kardeşi Edward Boston'daki bir kilisede köleliğe karşı ateş püskürüyor, öbür kardeşi Henry ise Boorklyn'deki kilisesinde artırma ile köle satışlarına giriyor ve satın aldığı köleleri serbest bırakarak hürriyetlerine kavuşturuyordu.

Tom Amca'nın Kulübesi'nin birinci kısmı Tom'un ölümünü tasvir eden bir heyecan zirvesi olacaktı. Bayan Stowe'un anlattığına göre, Brunswick'deki kilisede bir komünyon ayini sırasında bütün sahne zihninde bir şerit gibi geçmişti. O gün öğleden sonra odasına kapandı, kapıyı kilitledi ve zihninde gördüklerini yazdı. Elindeki kâğıtlar tükenince hikâyeyi tamamlamak için kahverengi paket kâğıtlarını kullandı. Bu yazılanlar daha sonra *Tom Amca'nın Kulübesi*'ndeki "Kutsal Ölü" başlığını taşıyan bölümü oluşturuyordu. Önce çocuklarına ve kocasına okudu, hepsi de beğendiler. Calvin Stowe'un şöyle dediği söylenir: "Harriet, İzabel'e yazmayı vadettiğin kölelik hikâyesinin doruk noktası işte budur. Buradan başla ve üzerinde işle, böylece bir kitap olur".

Birkaç hafta sonra Harriet, o tarihte Washington şehrinde yayınlanan bir abolüsyonist gazetesi olan *National Era*'nın editörü Gamaliel Bailey'ye bir mektup yazdı. Bailey daha önceleri Cincinatti'de *Philanthropist* adlı bir başka kölelik aleyhtarı gazete çıkarmış, kölelik taraftarı bir kalabalık tarafından şehirden atılınca kadar bu işe devam etmişti; Beecher ailesini oradan tanıyordu. Bayan Stowe mektubunda "*Tom Amca'nın Kulübesi*" veya "*Eşya Gibi Görünen Bir Adam*" (Daha sonra, alt tabaka insanlar arasında hayat şeklinde değişecek olan bir alt-başlık) adlı bir hikâye yazmayı plânladığını bildiriyordu; hikâye üç veya dört sayı tefrika edilecekti. Bailey ona telif hakkı olarak üç yüz dolar verdi ve *National Era*, 1851 Haziranında tefrika-ya başladı.

Bayan Stowe'un bir ayda bitirmeyi düşündüğü eser uzadı gitti. Haftasına eski hatıralardan veya okuduklarından bir sürü sahneler, olaylar, karakterler ve konuşmalar doluyor, bir yandan da hayal gücü ve yaratma kabiliyeti gitgide geliyordu. Yorgun yazar kitaba bir son verinceye kadar haftalık tefrikalar bir yıla yakın devam etti. Sonraları Bayan Stowe şunları söylemişti: Bu kitabı bizzat Tanrı yazdı, ben onun elinde bir vasıta- dan ibarettim.

İçinde birçok karakterler bulunmakla birlikte, *Tom Amca'nın Kulübesi*'nin esas tertibi oldukça basittir. Giriş sahnesinde Kentuckyli iyiliksever bir köle sahibi, Bay Shelby, borçlarını ödeyebilmek için kölelerin en iyilerinden birkaçını satmak zorundadır. Bu satılanlar arasında Tom Amca da bulunmaktadır. Köleler Haley adında New Orleans'lı bir köle tüccarına satılır. Bu arada Shelby ile Haley arasındaki bir konuşmaya kulak misafiri olan Eliza adındaki melez kız, kendi oğlu Harry'nin de satılacağını işitince geceleyin çocuğunu da alarak buz tutmuş Ohio ırmağını geçip Canada'da hürriyete kavuşmaya çalışır. Yakındaki bir çiftlikte köle olarak çalışan kocası George Harris de kaçar ve onun arkasından gelir. Nihayet köle yakalayıcıları ile birçok maceradan sonra, yolda Kuveykırlar ve diğer zenci sempatzanı beyazların yardımıyla Kanada'ya, oradan Afrika'ya geçmeye muvaffak olurlar.

Tom Amca onlar kadar talihli değildir. Efendisini mahcup duruma düşürmemek için kaçmayı kabul etmez, böylece karısından ve çocuklarından ayrı düşer. Misisippi boyunca New Orleans'a yapılan bir seyahatte Tom küçük Eva'nın hayatını kurtarır; Eva'nın babası St. Calare de buna bir şükran nişanesi olmak üzere Tom'u köle tüccarından satın alır. Sonraki iki yıl boyunca St. Clare'e hizmetçilik yapan Tom, onun New Orleans'daki güzel evinde melek tabiatlı Eva ve onun küçük zenci arkadaşı Topsy ile güzel günler geçirir. Sonra Eva ölür; babası onun hatırası dolayısıyla Tom'u ve diğer köleleri hürriyete kavuşturmaya karar verir. Fakat St. Clare bir gün kavga eden iki adamı ayırmaya çalışırken kazaen vurlur ve karısı Tom'u köle pazarına götürür. Tom orada Simon Legree adında ayyaş, barbar bir çiftçiye açık artırma ile satılır. Zalim efendisini memnun edebilmek için harcadığı bütün çabalara rağmen, Tom onun nefretinden kurtulamaz ve sık sık dayak yer. Emmeline ve Carry adlarında iki kadın köle çiftlikten kaçıp saklanmaya karar verirler. Legree, Tom'u onlara yardım etmekle suçlar ve kadın-

ların nerede saklandıklarını Tom'un bildiğini sanır. Tom bu konuda herhangi bir bilgi vermeyi reddedince Legree onu bayıltıncaya kadar kamçılar. Birkaç gün sonra Tom'un eski efendisi Shelby'nin oğlu Tom'u kurtarmaya gelir, ama artık çok geçtir. Yediği dayakla vücudunda öldürücü yaralar açılan Tom ölür. Shelby'nin oğlu Legree'yi dövdükten sonra Kentucky'ye döner ve Tom Amca adına elindeki bütün köleleri serbest bırakır, kendini köleleri kurtarma davasına adar.

National Era'nın tirajı pek yüksek olmamakla birlikte, *Tom Amca'nın Kulübesi* birkaç ay içinde gayet heyecanlı ve hararetle bir okuyucu kitlesi kazanmıştı. Tefrikanın son bölümü çıkmadan önce Bayan Stowe'un zihninde doğan çocuk, kitap halinde matbaadan çıktı. Boston'daki küçük John P. Jewett yayınevi bu işi hayli korku ve endişe içinde yapabiliyordu. Çünkü kitap çok hacimli, yazarı bir kadın ve konusu da çoğunluğun ilgisi dışında idi. Bu yüzden yayıncı, kitaba yaptığı masrafları çıkaramama ihtimaline karşı masrafın yarısının yerine geçmek üzere yazara kârın yüzde ellisini teklif etti. Buna karşılık Stowe satılan nüshalar üzerinden yüzde on telif hakkı almayı tercih etti ve bu tercih Stowe ailesine bir servet kazandırdı.

Kitabın başarısı konusunda ne yazar ne de yayıncı iyimserdi. Bayan Stowe kitaptan gelecek para ile kendisine yeni bir ipekli elbise alabileceğini ümid ediyordu. *Tom Amca'nın Kulübesi* ilk olarak iki cilt halinde beşbin adet basıldı; kapağında bir zenci kulübesinin gravürü vardı.

Yayınladığı gün 3000 adet satıldı. Ertesi gün artık siparişlerin çokluğundan sayısı unutulmuştu. Sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde bir hafta içinde onbin adet, birinci yılın sonuna kadar ise üçyüz binin üstünde satış yapıldı. İstekleri karşılayabilmek için geceli-gündüzlü sekiz baskı makinesi, kâğıdını temin etmek için üç kâğıt imalâthanesi çalışıyor, yine de yayınevi "siparişin binlerce adet gerisinde" kaldıklarını bildiriyordu.

Anlaşıyor ki kitap memlekette yeteri kadar okuması olan herkes tarafından okunmuştu.

Kitabın dış ülkelerdeki okuyucuları Amerika'yı da geçti. Putnam Yayınevi'nde çalışan bir genç, kitabın bir nüshasını beş sterlin karşılığında bir İngiliz yayıncısına göndermişti. O zamanlar milletlerarası telif hakları nizamı olmadığı için, korsan baskılar yapılıyordu. Kısa zamanda onsekiz tane İngiliz yayınevi kitabın kırk baskısını yaptı. Bir yıl içinde İngiltere'de ve sömürgelerinde birbuçuk milyon kitap satıldı. Fakat Bayan Stowe bunlardan hiçbir telif hakkı alamadı. Aynı tarihlerde kıta Avrupası ülkelerindeki yayınevleri de bu altın harmanını hasat etmeye başladılar. Nihayet kitap en azından yirmi iki yabancı dile çevrildi, İngilizce konuşan ülkelerdeki kadar Fransa'da, Almanya'da, İsveç'te, Hollanda'da ve öbür memleketlerde de başarı kazandı.

Bütün bunların yanısıra roman hemen tiyatroya aktarılmış, Amerikan tiyatrosunun çıkardığı en beğenilen oyunlardan biri olmuştu. Sayısız tiyatro grupları tarafından yapılan yine sayısız denecek kadar çok versiyonları geçen yüzyıl boyunca bütün ülkeyi dolaştı. Bayan Stowe'un eline bunlardan da birşey geçmedi. Çünkü 1852'de yürürlükte olan Telif Hakları Kanunu ona tiyatrolaştırılan eser üzerinde hiçbir kontrol hakkı tanımıyordu. Aslında Bayan Stowe eserin tiyatrodaki oynatılmasını tasvip etmemiş, kitabının tiyatro haline getirilmesi için kendisine yapılan müracaatları reddetmişti.

Kısacası, *Tom Amca'nın Kulübesi*'nin başarısı modern yayıncılık tarihindeki bütün diğer satış rekorlarını aşmıştır. Ancak Kutsal Kitabın bu rekorla başa çıkabileceği akla gelir. Hem roman, hem tiyatro, hem şiir ve müzik şeklinde bu eser milyonların malı olmuş ve bütün dünyaya yayılmıştır.

Kitabın o çağdaki düşünceler ve duygular üzerindeki etkisi muazzam satış rekoru kadar büyük olmuştur. Bayan Stowe'un

oğlu ve oğlan torunu daha sonraki bir tarihte bu kitabın "büyük yangınlara yol açan bir çıra gibi" gönülleri tutuşturduğunu söylüyorlar. Sanki "gök kubbe altındaki herşeyi silip süpüren ve hatta geniş okyanusu aşan karşı konmaz bir heyecan dalgası ile kızıl renge bürünmüştü; bütün dünya başka hiçbir şey düşünmüyor, hiçbir şey konuşmuyor gibiydi".

Fakat kitabın yazarına karşı Amerika'nın güneyinden bir gazap, inkâr ve tenkit fırtınası esti. Kısa zamanda onun adı artık "Şer Kralı" olmuştu. Gazeteler sütunlarla tenkitler yayınladılar; bu yayınların gayesi Bayan Stowe'un kölelik hakkında anlattığı şeylerdeki hata ve yanlışları göstermekti. Bu türlü yazıların tipik bir örneği *Southern Literary Messenger*'de çıktı, burada kitap "Yüksek zihin fonksiyonlarının işlediği bir fuhuş suçu" olarak gösteriliyor, Bayan Stowe'un da bu kitabı yazarak işlemiş olduğu suç dolayısıyla her türlü haşin muameleye hak kazandığı söyleniyordu. Bayan Stowe'un şahsına binlerce öfke dolu ve tezyif edici mektup geldi. Başlangıçta kitap güney eyaletlerinde serbestçe satılıyordu, ama şiddetli tepkiler sonunda oralarda bu kitabı bulundurmamak büyük tehlike halini aldı.

Gariptir ki Bayan Stowe yazdığı romanın yıllardır süren kölelik tartışmasına barışçı bir çözüm getireceğini ümid etmiş ve buna inanmıştı. Güneyli bir dostu kitabı okuduktan sonra ona şöyle yazıyordu: "Kitabınız büyük bir barış vasıtası olacak, Kuzey ve Güney'i birleştirecektir". Tom Amca'nın Kulübesi'nde Bayan Stowe kölelik kavgasında iki tarafı da (bir tarafta güzel manzaralı ve patriyarkal karakteri, öbür tarafta zalim ve kötü olan yanını) adil bir şekilde temsil etmeye çalışmıştı. Kitapta anlatılan iki köle sahibi, Bay Shelby ve Augustine St. Clare, emsalsiz fazilet sahibi iki Güneyli beyefendi idiler. St. Clare'in kızı küçük Eva belki de bütün edebiyat içinde rastlanan en melek tabiatlı çocuktur. En kötü adam, Simon Legree ise Vermont'lu bir hayduttur; kitabın komedi unsurunun çoğunu sağlayanlar da Bayan Ophelia ve Marks adlı iki New England'lıdır.

Bayan Stowe açıkça belirtmiştir ki, Kuzeyliler zencilere karşı soyut anlamda ne kadar sempati duysalar da somut olarak onu pek az anlamışlardır.

Fakat bu türlü tavizler güneylilerin öfkesini yatıştırmaya yetmedi. Her taraftan şiddetli hücumlar devam etti ve Bayan Stowe gerçekleri yanlış aksettirmekle suçlandı. Mesela, deniyordu ki güneyin kanunları zencilerin öldürülmesine karşı da beyazlar için olduğu kadar serttir ve nizamlar on yaşımdan küçük çocukların analarından ayrılmasına cevaz vermez. Keza, köleler kötü muamele edilmeyecek kadar kıymetli bir maldır.

Kuzeyde kitap hem lehte hem de aleyhte kabul gördü. Kölelikten hoşlanmayan bazı kimseler bile bu kitabın iç kargaşalık yaratabileceğini düşünerek ona karşı çıktılar. Güneydeki pamuk işine yatırım yapan Kuzeyli iş adamları kendi yatırımlarına sekte vurur düşüncesiyle kitabın aleyhinde bulundular. Bunların görüşleri New York'da çıkan *Journal of Commerce*'de bayan Stowe'un ne derece doğru şeyler yazdığını eleştiren bir başyazıda belirtilmiştir. Yine de, genellikle, *Tom Amca'nın Kulübesi* kuzeyli okuyucular tarafından kölelik sisteminin haklı ve adil bir suçlanması olarak kabul edilmiştir. Bu kitap millî şuuru ve insancıl duyguları başka hiçbir şeyin yapamadığı bir derecede uyandırdı. Kuvvetli dinî havası ise köleliğin insanların ruhlarını ilgilendirdiği iddiasına karşı sağlam bir dayanak kazandırmıştı.

Kitabın ilk etkilerinden biri de kaçak köleler hakkındaki kanunun uygulanmasını imkânsız hale getirişidir. Güney Eyaletleri dışında her yerde kimse bu kanunun gereğini yerine getirmede. Daha fenası, kitap kölelik aleyhindeki duyguları ve düşünceleri büyük ölçüde kamçıladi ve belki de iç savaşın patlamasını kaçınılmaz hale getirdi. Gerçekten *Tom Amca'nın Kulübesi* o felaketli çatışmanın belli-başlı sebeplerinden biriydi; nitekim Abraham Lincoln 1862'de Beyaz Sarayı ziyareti sırasında Bayan Stowe'u tebrik ederken, ondan "Büyük savaş çıkaran

kitabın küçük yazarı" diye söz etmişti. Bu arada Charles Sumner'ın belirttiğine göre, *Tom Amca'nın Kulübesi* yazılmamış olsaydı A. Lincoln Birleşik Devletler Başkanlığına seçilemezdi.

Romanın edebî değeri önceleri pek az dikkati çekmiş, fakat sonraları eleştiriciler arasında çok tartışma konusu yapılmıştı. Tarihçi James Ford Rhodes, "Üslup harcıâlem, lisan çok defa bayat ve kaba, hatta zaman zaman argo seviyesinde, mizah ise zorlama" diyor. Güneyli eleştirici Stark Young ise Bayan Stowe'un zenci şivesini kullanışını incelerken "çok siyah görmüş ama onları konuşturamıyor" demektedir. "Hiç kulak denen şey yok; konuşmanın ritmi ve canlılığı konusunda da hiçbir şey bilmiyor". Van Wyck Brooks kitabı "Büyük bir beşerî vesika" olarak karakterize etmekle birlikte onun "apaçık yapı kusurları ve santimentalizm" taşıdığını söylüyor. Bir başka modern yorumcu, Katharine Anthony, *Tom Amca'nın Kulübesi*'nin "bir romantik hikâyede Amerikan örf ve âdetlerinin tasviri olarak... hiç şüphesiz yüksek bir kıymet taşıdığı" fikrindedir. "Bayan Stowe belli ki Güneyi çok seviyor. Güneyin kölelik tarafında olmasından şiddetle nefret etmekle birlikte, oranın atmosferini sıcak ve sentetik bir şekilde tasvir etmiştir. O, zencileri ciddiye alan ve siyah bir adamın kahraman olduğu bir romanı düşünebilen ilk Amerikan yazarıdır. Kitap gerçi ahlâkî bir gaye ile yazılmıştır, ama yazar bazan hikâyesini anlatmanın zevki içinde bu gayeyi unutuyor". Fakat muhakkak ki, tarihî açıdan bakılınca, kitabın asıl önemi bir edebiyat klasiği veya sanat eseri olmaktan ziyade bir sosyolojik belge oluşundan ileri gelmektedir. Elbette o, hicivci bir kalemin anlattığı gibi, "cinayet, şehvet, kanunsuz aşk, intihar, sadist işkenceler, dinsizlik, sarhoşluk ve meyhane kavgalarıyla dolu" bir hikâyeden ibaret değildir.

Tom Amca'nın Kulübesi Bayan Stowe'u hemen milletlerarası bir şöhret yaptı. Romanın yayınlanışından bir yıl sonra Bayan Stowe yurt dışına üç gezisinden ilkinin yaptı ve İngiltere ile İskoçya'ya gitti. Orada İngiliz asilzadelerinden, kral ailesinden

ve diğer tanınmış kimselerden yüzlercesiyle tanıştı; bunlar arasında Prens Albert, Dickens, George Eliot, Kingsley, Ruskin, Macaulay ve Gladstone da vardı. Bu başarılı gezisinde halktan insanlardan da aynı derecede büyük ilgi gördü; halk onu ezilmişlerin savunucusu olarak alkışlıyordu. Edinburgh'da ülke çapında bir bağış kampanyası açıldı ve onun köleliğe karşı mücadelesine yardım olmak üzere bin altın lira toplandı. Ne daha önce, ne de daha sonra bir Amerikan yazarı İngiltere'de bu derecede heyecan uyandırmış veya bu kadar alkışlanmıştı.

Kitabında kölelik hakkında anlatılanların bazılarınca iddia edildiği gibi abartmalar veya "yalan dokumaları" olmadığını isbat etmek için, *"Tom Amca'nın Kulübesi'ne Anahtar"* adlı bir derleme yaptı; burada "hikâyenin dayandığı bütün orijinal olayları anekdotlar, belgeler ve Tom Amca'dakine benzer pek ilgi çekici, heyecanlı bazı hikâyeler" bulunacaktı. Kitap dört kısma ayrılmıştı. Önce şahısların gerçek hayata uygun olduklarını göstermek üzere, karakterlerin açıklanmasıyla işe başlıyordu. İkinci kısım kölelikle ilgili kanunlara, mevcut kanunların köleleri korumadığını göstermeye ayrılmıştı. Sonra bazı kölelerin anlattıkları olayları nakleden, kamuoyunun köleleri korumadaki başarısızlığını belirten, köleliğin Güneydeki hür işçiler üzerinde yaptığı moral bozucu etkileri tartışan bir kısım gelmektedir. Son bölümde kiliseler kölelik konusundaki bölünmeleri ve etkisiz tutumları dolayısıyla şiddetle suçlanmaktadır.

Anahtar, *Tom Amca'nın Kulübesi* yazıldıktan sonra toplanmış malzeme ile meydana geldiği için zayıf, ciddî şekilde kusurlu tarafları vardır, malzemesinin çoğu da kulaktan işitme şeylere dayalıdır. Bu kitap geniş okuyucu kitlesi tarafından tutulmadı ve romanın köleliğe karşı olan tavrına birşey eklemedi. Tanrı'nın işi bu ya, başlangıçta *Tom Amca'nın Kulübesi*'nin korsan baskı olarak yayınlamış olan İngiliz yayıncı *Anahtar*'ı da ellibin bastı ve yeni bir servet daha kazanacağını sandı, ama iflas etti.

Bayan Stowe'un velûd kaleminden kölelikle ilgili bir tek eser daha çıkmıştı. *Dred, a Tale of the Great Dismal Swamp* adlı bu roman 1856'da basıldı. Hiçbir zaman *Tom Amca'nın Kulübesi* kadar popüler olmamakla birlikte, dört hafta içinde yüzbin adet satıldı. Yazarın bu romanda anlatmak istediği şey köle sisteminin beyazlar üzerindeki kötü tesirleridir, hem köle sahibi hem de fakir beyaz işçiler üzerinde. İki ırk arasındaki karışma ve bunun bütün ilgili karakterler üzerindeki şiddetli tesirleri ele alınmıştır. Bu roman beyazlar, rahipler ve büyük çiftlik hayatı ile ilgili çok zengin parçalar ihtiva etmektedir, ama *Tom Amca'nın Kulübesi*'ndeki gibi okuyucunun sempatisini toplayacak merkezî bir kahramanı yoktur.

Bayan Stowe seksenbeş yıllık hayatının geri kalan yıllarında pekçok romanlar, hikâyeler, biyografiler, makaleler ve dinî incelemeler yayınladı. Yaklaşık olarak otuz yıl boyunca ortalama yılda bir kitap yazdı, ama kölelik konusunu artık büyük ölçüde terketmiş bulunuyordu. Amerikan İç Savaşı sırasında başlıca katkısı İngiliz kadınlarına bir açık mektup yazmak ve onlara sekiz-dokuz yıl kadar önce *Tom Amca'nın Kulübesi* lehine gösterdikleri büyük tepkiyi hatırlatmak, şimdiki Güney taraftarı tavırlarından ve savaşın çıkışından sonra yaptıklarından dolayı onları kınamak oldu. Bunun sonunda İngiltere'de İngiliz hükümetinin Kuzeyin davası lehine kanaat değiştirmesine yardımcı olmak maksadıyla büyük mitingler tertiplendi. Bu yüzden denebilir ki Bayan Stowe'un mektubu Kuzey için tehlikeli olabilecek bir zamanda İngiliz müdahalesini önlemekte önemli bir rol oynamıştır.

Harriet Beecher Stowe'un tarihteki yerini değerlendirirken Kirk Monroe şunları söylüyor: "O sadece dünyanın meşhur kadınları arasında en ileri mertebeyi işgal etmekle kalmamış, tarihin en kritik bir devrinde Amerikan halkının kaderinin çizilmesine yaptığı etki belki hiçbir kimsenin yapamadığı kadar büyük olmuştur.... Elbette ki köleliğin kaldırılması bir tek kişinin

eseri değildi ve olamazdı da". Monroe kölelik mücadelesindeki son zaferi sağlayan unsurları gözden geçirirken, yine de diyor, "bütün bu etkilerin en büyüğü ve en geniş çapta olanı *Tom Amca'nın Kulübesi*'nin etkisidir".

Tom Amca'nın Kulübesi hakkında mümkün olan en kesin değerlendirme belki de yüz yıl sonra bir başka kadın yazar, Constance Rourke, tarafından yapılmıştır:

Fazla heyecanla yüklü olmakla, bazı esas noktalarda kusurlu bulunmakla birlikte bu roman yine de kendisini bir inceleme eseri olarak çağındaki mevkiinin üstüne çıkaran niteliklere sahiptir; bu nitelikler her zaman ve kolaylıkla yapılan "aşırılık" veya "abartma" suçlamasını silmelidir. Elbette ki eser orijinal bir realizmden mahrumdur, ama belki onu realizm noktasından değerlendirmek de doğru olmaz. Büyük yazarlara mahsus görüş kuvveti ve beraklığı onda yoktur; heyecanları hiçbir zaman serbest değil ama yoğun, derin, marazî isterseniz santimental diyebilirsiniz, sanki histeriden kaynaklanmış gibi kontrolsüz bir akış içinde. Ama o heyecan yükünün kırılmayan kuvveti ona bir soluk kazandırıyor; roman uzatmalar ve hesaplanmamış dengeleriyle, uzun uzadıya sürüp giden olaylar içinde sürüklenip gitmesi ve birbiriyle ilgili hususları gayet gevşek bir şekilde bağlamasıyla, hiç değilse epik ölçü denen şeyin ne olduğunu bize göstermektedir. Herşeyin üstünde, büyük eserlerde karşı konmaz bir tema olarak gördüğümüz o uzak mesafelerdeki meçhul hedeflere doğru gidiş hareketi burada acıklı bir hale gelmiştir, çünkü macera hiçbir zaman serbest değildir, daima engellenmekte ve kadere doğru sürüklenmektedir.

Van Wyck Brooks'un söylediği gibi, "İçinde yazılmış olduğu atmosferden çıkarılırsa, *Tom Amca'nın Kulübesi* bir çağın ve bir milletin büyük bir tasviri olarak kalacaktır".

PROLETERYANIN PEYGAMBERİ**KARL MARX****"Sermaye"**

Karl Marx'ın cenaze merasiminde yaptığı konuşmada Friedrich Engels şöyle diyordu: "Marx herşeyin üstünde bir ihtilâlcı idi, hayattaki asıl gayesi kapitalist toplumun ve kapitalist toplum tarafından yaratılan devlet müesseselerinin yıkılmasına şu veya bu şekilde katılmaktı". Marx'ın mesai arkadaşı, en yakın dostu ve müridi Engels bu sözleriyle meşhur sosyal isyancının hayatındaki asıl itici gücü veciz bir şekilde özetlemiş oluyordu.

Marx kargaşalıklarla dolu bir çağda doğdu. Her tarafta isyan ve huzursuzluk vardı. Bir Fransız ihtilalinin hatırası daha taptaze dururken bir yenisi patlamak üzereydi. Sonraki onyılların en belirgin özelliği büyük kitlelerin öfke ve hoşnutsuzluğu, mevcut müesseselerin şiddetle eleştirilmesi olacaktı. Bu psikolojik atmosfer 1848'e kadar bir patlayıcı güç oluşturmuş, ondan sonra Avrupa'nın her yanında ihtilâller patlak vermişti. İngiltere'de bile Chartist hareketi zamanın hükümetini tehdit ediyordu. Yeni sanayileşmenin doğurduğu suistimallerin önlenmesi ve feodalizmin son kalıntılarının ortadan kaldırılması yolundaki

baskılar her yerde hissedilir olmuştu. Devir Karl Marx'ın yıkıcı, isyancı mizacına çok uygundu.

Marx 1818'de Almanya'nın Rhein bölgesinde Trier'de doğdu. Babası zengin bir avukattı. Karl hem ana ve hem baba tarafından haham atalardan geliyordu, ama kendisi küçük bir çocukken bütün aile hristiyanlığa dönmüştü. Hayatının geri kalan yıllarında belki de yahudi soyundan gelmenin önüne çıkardığı engellere karşı bir tepki olmak üzere, yahudi aleyhtarı bir dünya görüşüne sahip oldu.

Genç Marx, Bonn ve Berlin üniversitelerinde hukuk ve felsefe okudu, bütün gayesi bir profesörlük elde etmektir. Ama gitgide çoğunluğun görüşünden uzaklaşan fikirleri yüzünden bu kapı kendisine kapandı, o da gazeteciliğe döndü. 1842'de *Rheinische Zeitung* adlı yeni bir gazete çıkmaya başlamıştı. Marx buraya önce yazılar yazmaya başladı, kısa zaman sonra da editörü oldu. Gazetenin genellikle radikal görüşlere sahip olması ve Prusya hükümetine yaptığı hücumlar bir yıldan biraz fazla bir yayın hayatından sonra kapanmasına yol açtı.

Marx bir başka kısa ömürlü gazete, *Fransız-Alman Yıllığı*, için yazılar yazmak, sosyalizm üzerinde incelemeler yapmak üzere Paris'e gitti. Orada sosyalist ve komünist düşüncenin önde gelen temsilcileriyle tanıştı. Marx'ın istikbali açısından bu devrenin en önemli hadisesi, Friedrich Engels ile ömür boyu sürecek bir arkadaşlığa başlamış olmasıydı. Kendisi de Marx gibi Alman olan Engels bir pamuk fabrikatörünün oğluydu ve oldukça zengindi; yine Marx gibi o da sosyalist ideallere kendini adanmıştı. Engels'in 1845'de yayınladığı *"İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu"* adlı eser Marx'ın daha sonra yazacağı *"Sermaye" (Kapital)*'in temelini teşkil etmiştir.

Marx'ın burada da Prusya hükümeti aleyhine neşriyata devam etmesi Fransız hükümetinin onu istenmeyen bir yabancı olarak ülkeden dışarı atmasına yol açtı. Marx üç yıl Brüksel'de

kaldı, sonra kısa bir zaman için Almanya'ya döndü. Tekrar sürgün edilince 1848 ihtilâli sırasında Paris'e döndü. O yıl Engels'le birlikte meşhur "*Komünist Manifesto*"sunu yazdı ve yayınladı. Radikal literatürün en şiddetli ve etkili örneklerinden biri olan bu risale aşağıdaki tahrik edici sloganla bitiyordu:

Komünistler kanaatlerini ve niyetlerini saklamaya hiç lüzum görmezler. Onlar kendi gayelerinin ancak bugünkü sosyal düzenin tamamen ve şiddet yoluyla ortadan kaldırılmasıyla elde edilebileceğini açıkça beyan ederler. İdareci sınıflar komünist ihtilâli karşısında titresinler. İşçilerin zincirlerinden başka kaybedecekleri şeyleri yoktur. Onlar bütün dünyayı kazanacaklardır. Bütün dünya işçileri, birleşin.

Marx nereye gittiye aktif ve saldırgan bir tahrikçi olarak çalıştı; işçi hareketlerini organize etti, komünist gazeteler çıkardı, isyanları teşvik etti.

1848-49 tarihlerinde Avrupa'da çıkan ihtilâllerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Avrupa artık Marx'a dar gelmeye başlamıştı. 1849 yazında, otuzbir yaşında iken, İngiltere'ye göç etti ve hayatının geri kalan kısmını Londra'da geçirdi. Daha önce Prusyalı bir zabitanın kızı olan Jenny von Westfalen ile evlenmişti. Bu kadın kırk yıla yakın onun sadık eşi olarak kaldı, kocasıyla birlikte son derece yoksulluk, mahrumiyet, talihsizliklerle dolu bir hayatı paylaştı. Altı çocuklarından sadece üç tane si yaşadı, bunlardan ikisi de olgunluk yaşlarında intihar etti. Muhakkak ki bu son derece güç yıllar Marx'ın görüşlerini renklendirmiş ve yazılarındaki sert, düşmanca tutum üzerine çok tesir etmiştir. Aileyi açlıktan kurtaran tek şey Engels'in sık sık gönderdiği yardımdı. Marx'ın yegâne kazancı Avrupa işlerine dair haftada bir yazdığı mektup karşılığı olarak New York *Tribune*'den aldığı bir Gine ve arada sırada istek üzerine yazdığı yazılardan aldığı paradan ibaretti.

Sefaletine, devamlı para isteyenlere, hastalıklara ve Londra'da oturduğu monoton Soho semtinin devamlı mahrumiyetlerine rağmen Marx sosyalizm davasının yücelmesi için hiç yorulmadan mücadele etti. Yıllarca, çok defa günde onaltı saat olmak üzere, British Museum'a gitti ve orada "Sermaye" adlı eseri için muazzam bir malzeme yığını topladı. Başka işleri ve hastalıkları dolayısıyla aradaki kesiklikleri saymazsak, bu kitabın hazırlanması tam on sekiz yıl aldı. Bu süre içinde Marx ailesine para ile destek olan Engels kitabın tamamlanacağı konusunda ümitsizdi. "Müsvetteler matbaaya verildiği gün zil-zurna sarhoş olacağım" diyordu. O da, Marx da kitaptan "Lanetli kitap" diye bahsediyorlar, Marx bunun "tam bir kâbus" olduğunu söylüyordu.

Bu yıllar içinde Marx'ın hayatındaki başlıca olay 1864'de şimdi Birinci Enternasyonal diye bilinen "Milletlerarası İşçi Kongresi" olmuştu. Bu kongre dünyanın bütün işçi sınıflarını milletlerarası bir dernek halinde biraraya getirme teşebbüsüydü. Aktif politikadan çekilmiş olmakla birlikte, Marx bu teşebbüsün arkasındaki esas gücü temsil ediyordu; kongrenin dökümanlarının, nutuklarının, kurallarının ve programının büyük bir kısmını kendisi yazdı. İç mücadeleler ve liderlik rekabeti, ayrıca Paris Komününün 1871'de çöküşü üzerine organizasyonun içine düştüğü itibarsızlık sonunda dağılmaya yol açtı. Onun arkasından Batılı sosyalist grupları temsil eden İkinci Enternasyonal, daha sonra da komünist ülkeleri temsil eden Üçüncü Enternasyonal, yahut Komintern, kuruldu.

Uzun bir hazırlık devresinden sonra "*Das Kapital*" (Sermaye) nihayet bitti. 1866 sonlarında birinci cildin tamamlanmış müsvetteleri Hamburg'a gönderildi ve ertesi yılın sonbaharında basılmış olarak çıktı. Kitap Almanca yazılmıştı, İngilizce tercümesi yirmi yıl kadar sonra yapıldı. Almancadan başka bir dile ilk tercümesi -sonraki hadiseler de uygun olarak- 1872'deki Rusça baskısı idi.

Marx'ın zamanında İngiltere kapitalist sistemin işleyişini tam mânâsıyla gösteren tek ülke idi. Onun iktisadî teorileri için gösterdiği misallerin hemen hepsi de İngiltere'den alınmıştı. Dehşet verici olaylar pek çoktu, çünkü Viktorya çağı ortalarında İngiliz kapitalizmi en kötü devrini yaşıyordu. Fabrika işçilerinin yaşadıkları çevrenin şartları son derece berbatı. Verdiği bilgileri hükümet müfettişlerinin resmî raporlarına dayandıran Marx, eserinde gerçekten doğru vakalar anlatmaktadır. Kadınlar kanaldaki tekneleri kıydan sırtlarında iplerle çekerlerdi; kadınlar tıpkı çift öküzleri gibi, İngiliz madenlerinden kömür çekmek için araba taşırlardı. Çocuklar daha dokuz-on yaşlarında dokuma fabrikalarında çalışmaya başlıyorlar, günde oniki ila onbeş saat çalıştırılıyorlardı. Gece vardiyası usulü çıktığı zaman çocukların yattıkları yatağın hiç soğumadığı söyleniyordu, çünkü bunlar vardiyada çalıştırılıyorlardı. Verem ve diğer iş hastalıkları çok yüksek sayıda ölümlere yol açıyordu.

Bu müthiş hayat şartlarına karşı protesto sesleri elbetteki sadece Marx'tan gelmiyordu. Charles Dickens, John Ruskin, Thomas Carlyle gibi sıcak kalpli insancıl kimseler gayet ateşli ve sahifeler dolusu yazılar yazıp reformlar istediler. Parlamento da bu işleri düzeltici birtakım kanunlar çıkarması için teşvik ediliyordu.

Marx kendisinin iktisadî meselelere "ilmî" yaklaşımından pek fazla gurur duydu. Engels'in ifadesiyle, "Darwin nasıl organik tabiattaki tekamül kanunlarını keşfettiye, Marx da insanlık tarihindeki tekamülün kanununu keşfetti". Marx "iktisadî hadiseler, tabiat ilimlerindeki kadar kesinlikle gözlenebilir ve kaydedilebilir" diyordu. Kitabında biyologlara, kimyacılar, fizikçilere çok atıfta bulunur, belli ki kendisi de sosyolojinin Darwin'i veya belki iktisadın Newton'ı olmak hevesindeydi. Toplumun ilmî bir tahlilini yapmak suretiyle kapitalist toplumu sosyalist topluma dönüştürmenin yolunu keşfettiğine inanıyordu.

Marx'ın "ilmî" metodu onun geniş çapta kabul görmesine

muazzam bir etki yaptı, çünkü ondokuzuncu yüzyıl insanının kafası her sahada tekamülün bulunduğu fikrine iyice kapılmıştı. Marx kendisinin sınıf mücadelesine dayanan tarih tezi ile Darwin'in tekamül teorisini birbirine bağlayarak kendi fikirlerine itibar kazandırdı ve aynı zamanda bu fikirlerin çürütülemez olduğuna inandı.

Marx ve taraftarlarının gözünde Marksist teorinin iktisat, tarih ve öbür sosyal ilimlerin incelenmesine en büyük katkısı "diyalektik materyalizm" denilen anlaşılması güç, müphem bir prensibin geliştirilmesi olmuştur. Marx'ın daha önceki yazılarında daha geniş çapta açıklanmakla birlikte, bu teori ayrıntılarıyla "Kapital" adlı eserinde uygulanmıştır.

Diyalektik metodu Marx Alman filozofu Hegel'den aldı. Hegel'in diyalektiği esas itibarıyla dünyadaki herşeyin devamlı değişme halinde olduğunu iddia ediyordu. Ona göre, ilerleme dediğimiz şey birbirine zıt kuvvetlerin birbirine etkisi ile meydana gelir. Mesela İngiliz sömürgeciliği ile Amerikan ihtilâli arasındaki çatışmadan Amerika Birleşik Devletleri doğmuştur. Laski'nin ifadesiyle, "Hayatın kanunu tezatların (çelişki) savaşıdır, gelişme (büyüme) de bunun neticesidir".

İşte bu görüş Marx'ı tarihî materyalizm, yahut tarihin iktisadî açıdan izahı teorisine götürdü. Marx ve Engels şunu iddia ediyorlardı: "Dünya üzerindeki bütün toplumların tarihî sınıf mücadelelerinin tarihidir. Hür insan ve köle, patrisyen ve pleb, lord ve toprağa bağlı köylü, lonca reisi ile usta olmak isteyen çırak, kısacası ezen ve ezilen birbiriyle keskin bir zıtlasma halindedirler. Bunlar devamlı savaş içindedirler". Engels, Marx'ın cenazesinde yaptığı övgüde bu noktayı daha da açıklıyor:

O şimdiye kadar ideolojik çatışmalar altında gizli kalmış basit bir gerçeği ortaya çıkardı: İnsanlar siyaset, ilim, sanat, din ve benzeri şeylerle ilgilenmeden önce kendilerine yiyecek, içecek, giyecek ve barınak bulmak zorundadırlar. Bu demektir ki hayatın acil maddî ihtiyaçları ve dolayısıyla bir milletin veya bir çağın iktisadî

gelişme merhalesi orada bütün devlet müesseselerinin, hukukî görüşlerin, sanat ve hatta dinle ilgili fikirlerin dayandığı temeli teşkil eder.

Kısacası, yiyecek ve barınak için yapılan mücadele insanın başka bütün faaliyetlerini tayin eden mutlak kuvvettir.

Marx'a göre, insanlığın tarihi esas itibarıyla bir sınıfın bir başka sınıfı sömürmesinin hikâyesidir. Sınıflar tarih içinde gelişmişler, insan yığınları önce köle ve esir, sonra toprağa bağlı köle (Feodal çağ), ondan sonra da hiçbir malı mülkü olmayan ücretli köleler (kapitalist çağ) haline gelmişlerdir. Diyalektik materyalizm teorisini uygulayan Marx bundan sonraki kaçınılmaz merhalenin bir işçi ihtilâli olacağına, "işçi sınıfının diktatörlüğü"nün kurulacağına ve ondan sonra mülkiyetin topluma geçeceğine ve insanların sınıfsız bir sosyal organizasyona döneceklerine inandı.

Kapital adlı eserinde kapitalist sisteme karşı iddialarını ortaya attı ve işledi, kendi tahminine göre niçin bu sistemin en sonunda kaçınılmaz bir şekilde yıkılacağını ve ortadan kaybolacağını göstermeye çalıştı. Burada komünistlerin genellikle sosyal ilimlere ikinci en büyük katkı diye baktıkları bir meseleyi, emeğin değeri teorisini ortaya attı. Bu da Marx'ın orijinal bir buluşu değildi. Adam Smith ve David Ricardo gibi daha önceki iktisatçıları izleyerek, bütün değerlerin kaynağının emek olduğunu söyledi. Benjamin Franklin'in yüz yıl önce söylediği şu sözleri naklediyordu: "Ticaret genellikle emekle emeğin mübadelesinden ibarettir, herşeyin bir değeri en adil bir şekilde emekle ölçülür". Adam Smith'den sermayenin tarifini aldı: "Biriktilmiş ve muhafaza edilmiş bir miktar emek". Ricardo da bir malın kıymet ve fiyatının ona harcanan emek miktarına göre tayin edilmesi gerektiğini belirtiyordu.

Marx emek hakkındaki bu görüşleri bir kriter olarak kullandı ve kendisinin "artık değer" teorisini kurdu. Artık değer te-

orisi ilk defa "*Siyasî İktisadın Tenkidi*" adlı kitabında ifade edilmiş, sonra da "*Kapital*"de değiştirilmiş bir şekli kullanılmıştır. Bu teoriye göre, mülkiyet sahibi olmayan işçinin satacak tek bir malı vardır: Emeği. Ve açlıktan ölmek için onu satmak zorundadır. Mevcut iktisadî düzeni gözönünde tutarsak, işveren bir malı mümkün olan en düşük fiyatıyla satın alacaktır. Şu halde emeğin gerçek değeri ona ödenen ücretten daima daha fazladır. Günde dört şilin ücret alan bir işçi gerçekte onu mese-lâ altı saat içinde hak etmiştir, ama on saat çalışması istenmektedir. Bu geri kalan (fazladan) dört saat kapitalist tarafından işçiden çalınmış demektir. Böylece kâr, faiz ve rant tamamen işçiden çalınan emeğin artık değerinin ürünüdür. Şundan çıkacak mantikî neticeye göre, kapitalist düzen işçi sınıfını sömürmek ve soymak için kurulmuş bir tuzaktan başka birşey değildir.

Gerçi Marx'ın değer ve artık-değer teorileri propaganda ve tahrik açısından kıymetli olmuştur, ama iktisatçılar genellikle bu görüşleri geçersiz ve değersiz saymaktadırlar. Bu görüşlerin reddedilmesinin bir sebebi üretimde makinelerin gitgide daha çok kullanılması, böylece çeşitli mallar için gerekli emek miktarında büyük değişmelerin olmasıdır. Freehof'un belirttiği gibi, "kimyacı toprağın verimliliği konusunda bir keşif yapacak, bu da on milyon ziraat işçisinin verimliliğini yüz kat artıracaktır". Yine bu teorinin çürütülmesi konusunda bir başka tenkitçi şöyle diyor: "İnsanlar inci çıkarmak için denize dalarlar, çünkü inci çok kıymetlidir; inciler insanların onlar için denize dalması yüzünden kıymetli değildir". Marx ilim, teknoloji, sanat veya organizasyonun değerlere ve fiyatlara birşeyler ilave edeceğini düşünmemiştir.

Gerçekte, iktisatçılar iki yüz yıldan beri bu konuda düşünmeye ve yazmaya devam etmekle birlikte, değerin nasıl ölçüleceği konusunda hiçbir zaman bir anlaşmaya varmış değillerdir. Talep ve kullanışlılık en çok kullanılan kriterler olarak görünü-

yor. Barzun'ün belirttiği gibi, modern iktisat "Marx'ın teorisini yıktı ama onun yerine denenmiş, ilmî bir teori koymadı".

Artık-değer teorisi Marx'ı kendi tezinin daha ileriki safhalarına götürdü. Şiddetli rekabetle başedebilmek için, her kapitalist iş saatlarını artırmak, ücretleri düşürmek veya aynı ücrete daha çok iş yaptırmak gibi usullerle işçilerden daha çok artık-değer çalmayı deneyecektir. Emegi bertaraf etmek için daha çok makine kullanma ve üretimi hızlandırma yoluna da gider. Kullanılması için daha az beden gücü isteyen makineler kullanarak işçilerin yerine daha az ücretle çalıştırabileceği kadın ve çocukları kullanır. Bunun neticeleri Marx tarafından şöyle tasvir edilmektedir:

İşçiye bir insanın parçaları haline bölerler, onu bir makine parçası seviyesine düşürürler, yaptığı işte hiçbir cazip taraf bırakmazlar, çalışmayı azap haline getirirler. İşin içine bağımsız bir kuvvet olarak teknoloji girdiği ölçüde işçi çalışma hayatının kafaya hitap eden taraflarına tamamen yabancılaşır; çalışma şartlarını bozarlar, iş yapma sırasında onu aşağılık oluşu yüzünden daha çok nefret uyandıran bir despotluğa boyun eğdirirler; bütün ömrünü iş hayatı haline döndürürler, karısını ve çocuğunu sermayenin kahredici terkerekleri altında ezerler.

Böylece Marx'a göre üretimin makineleşmesi, hızlanması ve artması sadece işçinin yükünü hafifletmeye yaramamakla kalmaz, aynı zamanda işsizliğe (insanların yerini makine alıyor), kadın ve çocukların sömürülmesine, fazla mal üretimine ve işçinin kendi işine duyduğu ilgiyi öldürmeye sebep olmak gibi kötü tesirler de yapar. Marx devam ediyor:

Makineleşme grevlerin, yani işçi sınıfının sermaye otokrasisine karşı periyodik başkaldırımlarının bastırılması için en kuvvetli silahtır. Buhar makinesi daha başlangıçta kapitalistin işçiden gelen istekleri ayaklar altına almasına böylece yeni doğan fabrika siste-

minin üzerindeki tehditleri savuşturmasına imkân veren bir hasım olmuştu. 1830'dan beri yapılan icatların işçi sınıfının başkaldırmalarına karşı sermayeye silah sağlamaktan başka bir gayeye hizmet etmediğini söyleyebiliriz.

Malthus'un teorisini biraz çarpıtmak suretiyle, aşırı nüfus artışının daima kapitalizmi takip ettiğini söylüyor. Yeni sanayi kollarının ortaya çıktığı veya eskilerinin canlandırıldığı zamanlarda, üretimdeki büyük artış safhaları için kapitalist sistemin bir "yedek sanayi ordusu"na ihtiyacı vardır. Eşyanın tabiatı ıca-bı, artık-emek gücü uzun süren işsizlik devrelerine katlanmak zorundadır. İşte bu noktada kapitalizmin büyük lâneti ortaya çıkar: İktisadî krizler (bunalım) ve panikler. İşçiler ancak karınları doyacak kadar ücret aldıkları için, fabrikaların çıkardığı bütün malları satın alacak güçleri yoktur; piyasa tıka-basa malla dolar; iş gücü düşer ve şiddetli buhranlar doğar.

Depolara dolup kalmış mallarına bir çıkış arayan kapitalist bu defa yabancı ülkelere döner, kendi işçilerinin satın alamadığı malları boşaltmak için dışarıda geri kalmış ülkelerin pazarlarını denemeye kalkar. Bu gayret ve fabrikaları çalıştırmaya devam etmek için gerekli ham madde ihtiyacı, milletlerarası çatışmalara ve sömürge savaşlarına yol açar.

Marx'ın inancına göre kapitalist mücadele ve kargaşalığın sonunda merkezîleşme ve tekelleşme artar, çünkü "bir kapitalist daima birçok kapitilasti öldürür". Ufak kapitalistler büyükler tarafından yutulurken orta sınıf da ortadan kalkar. Nihayet, geriye ancak bir avuç kapitalist ve onların karşısında büyük proleter çoğunluğu kalır. O zaman geldiğinde proleterya (ücretinden başka geliri ve mülkü olmayan işçi sınıfı) fırsatı eline geçirecektir. *Kapital*'deki en canlı ve en unutulmaz pasajlardan biri, son çözüme kadar geçen safhaları şöyle tasvir ediyor:

Büyük kapitalistlerin sayısı gitgide azaldıkça yoksul, ezilen, köleleşen, dejenere olan ve sömürülen kitle gitgide kabarır. Fakat aynı zamanda işçi sınıfının kin ve nefreti de gitgide yoğunlaşmaktadır; bu sınıf her zamankinden daha çok büyümüş, disiplin kazanmış, birlik halinde ve kapitalist üretim metodunun mekanizması yüzünden teşkilâtlanmış durumdadır. Sermayeci tekeli kendisinin gelişmesine yol açmış bulunan üretim metodu için bir engel haline gelir. Üretim vasıtalarının merkezileştirilmesi ve emeğin sosyalizasyonu öyle bir noktaya erişir ki artık orada kapitalizmin emelleriyle uzlaşmaz bir duruma girerler. Kapitalizm darmadağın olur. Kapitalizmin cenaze çanları duyulmaya başlar. Başkalarının mülkiyetini çalanlar şimdi mal ve mülklerinden mahrum olurlar.

Sınıf mücadelesi proleteryanın zaferiyle sonuçlanacaktır.

Proleterya devleti ele geçirince kendi sınıfının diktatörlüğünü kurar. Mamafih, Marx'ın kehanetine göre bu safha "bütün sınıfların ortadan kaldırılması ve hür ve eşit bir cemiyetin kurulması yolunda bir geçiş döneminden ibarettir". Diktatörlük devresinin ne kadar sürmesi gerektiği hakkında birşey belirtilmiyor -Rusya'nın otuz sekiz yıldan beri başında bulunan ve hiçbir yumuşama işareti göstermeyen demir pençeli otoriter rejimi düşünülürse, bu nokta oldukça önemlidir. Gerçekte Marx bahsettiği sınıfsız cemiyetin mahiyeti hakkında son derece müphem ifadeler kullanmıştır. Devlet eğiticilik ve organizatörlük görevini yaptıktan sonra hükümet "bertaraf edilecektir". Ne zorlama ne kavga olacak, barış ve bolluktan herkes nasibini alacaktır. Cemiyetin asıl gayesi "ferdin tam ve hür bir şekilde kendini geliştirmesi", temel prensibi de "herkesten kabiliyetine göre, herkeşe ihtiyacına göre" olacaktır.

Bu güzel hayal ile ondan önceki kanlı, insafsız sınıf kavgası arasındaki tutarsızlık ve açık tezat pekçok tenkitçiler tarafından ele alınmıştır. Ne olursa olsun, Hallett'in yazdığı gibi:

Marx'ın sınıfsız cemiyeti Kraliçe Viktorya devri dindarlarının cenneti kadar donuk ve renksizdir. Bir defa dünya ihtilâli geri plana düştükten sonra artık Marksizmin kuru kemiklerinde insanların ihtiraslarını kamçılayacak veya onları yeni tahammüller, yeni gayretler için harekete getirecek birşey bulmak zor olur.

Yine de, Marksizm milyonlarca inanmış komünist için tam bir din gücüne sahip bulunuyor. Diyalektik materyalizm bütün öbür inanç sistemlerinin yerine geçecek bir iman hizmeti görmektedir. Marx'ın söylediğine göre, meselâ Hristiyanlık gibi eski dinler insanın hayatı pasif bir şekilde kabul etmesini öğretiyor, dünyadan el-etek çekmeyi, boyun eğmeyi, horlanmayı yüceltiyor. Böylece dinler "halkın afyonu" oluyor, proleteryanın kendi kaderini görmesini engelliyor ve ihtilâle giden yola büyük engeller koyuyor.

Marx'ın söylediklerinde ne kadar hakikat payı var? Bu soru geçen yüzyılda pekçok sosyal ilimciyi, ilâhiyatçıyı ve diğer yazar ve düşünürleri meşgul etti. Aradan geçen zaman Marx'ın teori ve tahminlerinin birçok ana noktalarda temelli yanlışlar taşıdığını göstermiş bulunuyor. Artık Marksçı olmayan hiçbir iktisatçı onun düşüncesindeki temeli oluşturan "emeğin değer teorisi"ni ve "artık değer" teorisini ciddiye almıyor. Hiçbir ülkede, Marx'ın kehanetine uygun olarak proleter ihtilâline giden bir sınıf kavgası olmamıştır. Tanınmış marksistlerden Sidney Hook (*) bu doktrinin de komünist amentüsünün bir temeli olduğuna dikkati çekmektedir: "Eğer sınıf kavgası ile ilgili olgular başarılı bir şekilde araştırılacak olursa, Marx'ın bütün teorik yapısı yıkılıp gider".

Kapitalist sistem, en azından çok gelişmiş ülkelerde, Marx'ın tahminlerinden tamamıyla farklı bir yol takip etmiştir. Bura-

(*) Hook, Marx üzerindeki araştırmalarıyla tanınmış büyük bir Amerikan filozofudur. Bir zaman sosyalist fikirler taşımakla birlikte şimdi tanınmış bir anti-komünisttir. (Ç)

larda işçi sınıfı içinde sefalet, yoksulluk ve ızdırap gitgide artacağına bunun tersi olmuştur. Kuvvetli sendikalar ve hükümet düzenlemeleri sayesinde kapitalist rekabet ve teşebbüsün aşırılıkları kontrol altında tutulabiliyor. Marx'ın "iktisatçılar, filantropistler, hümaniterler, işçi sınıfının hayat şartlarını düzeltmeye çalışanlar, hayırsever dernekler kuranlar, hayvanlara yapılan kötü muameleyi önleyici derneklerin üyeleri, alkol düşmanları ve her cinsten ucuz reformcular"a karşı bütün nahoş hislerine rağmen, bu adamlar kapitalizmin en büyük kötülüklerinin ortadan kaldırılmasında başarılı oldular; ve bu sistemi aşırı derecede karmaşık bir insan yapısı müesseseden beklenebilen azamî yumuşaklık ve intizamla çalıştırdılar. Yirminci Yüzyıl Vakfı'nın son raporlarından birinde belirtildiği gibi, "Bütün büyük sanayi ülkeleri arasında özel sermayeciliğe en fazla bağlı olan ülke, sosyalistlerin sınıfsız bir toplumda herkese refah sağlama gayesine en fazla yaklaşmış ve insanlığın büyük çoğunluğunun aklına bile getiremediğinden ötede bir maddî refah seviyesine ulaşmıştır".

Marx proleterya arasında millî bağların zayıflatılmasına büyük ümitler bağlamış, bu bağların yerine bütün dünya işçileri arasında bir milletlerarası dayanışma duygusunun geçirilmesini gaye edinmişti. Belki de iyi olan bu hedefin elde edilmesindeki başarısızlık iki dünya harbinde ve bugünkü dünya sahnesine hâkim olan milliyetçilik hareketlerinde görülmüştür. Rusya, Çin ve öbür komünist bölgelerde milliyetçiliğe başka ülkelerdekinden daha az rastlamıyoruz. Marx'ın kanaatine göre proleter ihtilâli önce en ileri sanayi ülkelerinde yani İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayacaktı -Rusya bu iş için iyice olgunlaşmamıştı-, ama daha sonraki olaylar bu tahmini de boşa çıkardı.

Marx'ın kullandığı diyalektik metod daha sonraki tarihçiler üzerinde çok büyük tesir yaptı. William Henry Chamberlin bunu şöyle belirtiyor:

Marx'ın tarihî maddecilik metodu iktisadî gelişmenin aynı merhalesinde bulunan milletler arasındaki apaçık farkları hesaba katmıyor. Irk, din ve milliyet gibi hayatî faktörleri hesap dışı bırakıyor. İnsan şahsiyetinin muazzam önemini ihmal ediyor. Bu teorinin kavramlarıyla tek bir tarihî olayın bile doğru bir şekilde yorumlanabileceği şüphelidir.

Yine de, Marx'ın düşüncesindeki hataları gözönünde tutmakla birlikte, onun çağımız üzerindeki tesirlerini hafife almak çok zordur. Bazı önemli noktalarda, onun kapitalist dünya üzerindeki etkisi faydalı olmuştur. Sanayileşmenin kötü tarafları ve bir proleter ihtilâlinin çıkma ihtimali üzerinde durulmak suretiyle temelli reformlar yapıldı. Kısacası, komünist ve sosyalistlerin kapitalizmdeki kusurlar üzerinde devamlı durmaları bu kötü noktalardan birçoğunun düzeltilmesine ve dolayısıyla Marx'ın kehanetine göre bir proleter ihtilâlinin çıkma ihtimalinin -tamamen ortadan kaldırılmasa bile- büyük ölçüde azaltılmasına yol açmıştır.

Diğer taraftan Marksizmin Rusya'ya, Çin'e ve diğer bazı bölgelere hâkim olması ve hükmü altına dokuz yüz milyon kadar insan toplaması bugün dünyanın en acil meselelerinin temel kaynağı olmuştur. İşin garibi, Marx genellikle Ruslar ve özellikle Rus ihtilâlcileri için hiç de iyi şeyler söylememiştir. Onun kendi zamanındaki Çarlık Rusyası hakkında söyledikleri bugünün komünist Rusyasına son derece uyuyor: "Rusya'nın politikası değişmez. Rusya'nın metodları, taklitleri, manevraları değişebilir, ama politikasının kutup yıldızı sabit bir yıldızdır: Dünya hâkimiyeti".

Gerçekten, bugünün Rusyası Marx'ın komünizmle ilgili fikir ve ideallerinin pek azını gerçekleştirmiş bulunuyor. Başkan Truman'ın 1950'de işaret etmiş olduğu gibi, ne Rusya bir komünist devlet ne de Stalin bir gerçek komünisttir. Meselâ hakikî bir proleterya diktatörlüğünden ziyade bir komünist partisi diktatörlüğü vardır. Marx'a göre ihtilâlden kısa zaman sonra

bertaraf edilecek olan siyasî devlet zamanla herşeye muktedir bir hale gelmiştir. Lenin'le başlayarak, komünist liderler Marx'ı uygulamaktansa onu öğretmeyi daha kolay bulmuşlardır. Marksist felsefeye rüşvet-i kelimeler vermekle birlikte siyasî hal ve şartlara ve idare-i maslahat maksadıyla, Marx'tan devraldıkları dogmayı tadil etmişlerdir. Marx kendi taraftarlarının faaliyetine bakarak şöyle demişti: "Ben Marksist değilim". Belki kendi teorilerinin yirminci yüzyıl ortasında uygulanacağından o da şüphe ederdi. Sosyalistlerin meşhur bir lafı vardır: "Marx eğer Stalin devrinde yaşamış olsaydı fazla yaşamazdı".

Marx hayatta iken "İşçi Sınıfının Kutsal Kitabı"nın ancak birinci bölümü yayınlanabildi. 1883'de ölümünden sonra onun bol, fakat eksik ve çok kötü tertiplenmiş notları ikinci ve üçüncü bölümü teşkil etmek üzere Engels tarafından toplandı. İkinci cilt 1885'de, üçüncüsü de 1894'de, yani Engels'in ölümünden bir yıl önce yayınlandı. Bu ciltlerde Marx'ın esas tezi geliştirilmiş ve uygulama sahaları belirtilmiş, "sermaye dolaşımı" ve "bir bütün olarak kapitalist üretim prosesi" ele alınmıştır. Maafih Marx'ın asıl şöhreti birinci cilde dayanır, son iki cilt oldukça az okunmuştur. *Artı Değer Teorisi* adlı eseri ise *Kapital*'in dördüncü cildini teşkil etmek üzere planlanmıştı, bu eser Karl Kautsky tarafından Marx'ın müsvettelerinden derlenmiş ve Almanya'da 1905-10 tarihlerinde yayınlanmıştır.

Kapital'in okunması gerçekten zordur. Bir eleştirici (Barzun) onu "kötü yazılmış, kötü tertiplenmiş, malzemesi düzensiz, mantık veya homojenlikten mahrum" diye tasvir ediyor. Bir başkası (Croce) "genel teori, şiddetli polemik, hiciv, tarihî örnekler ve istidratların tuhaf bir karışımı" diyor, ve "ölçsüz, kötü tertiplenmiş, nisbetleri bozuk" bir araştırma olduğunu söylüyor. Bir üçüncüsü ise (Standen), "üç cildin de fevkalâde muhteşem bir şeması" bulunduğunu beyan etmekle birlikte, "*Kapital*'in sunuluş biçimi, uzun çıkmaları ve son derece ağır gidişiyle, okuyucuyu bezdirebilir" demektedir.

Tarihte herhangi bir şahsın Karl Marx'dan daha şiddetle birbirine zıt kanaatler uyandırdığı şüphelidir. Onun "medeniye-
tin çöküşü için şeytanî fesatlar yürüten bir Yahudi" olduğunu
tutan görüşle, bunun tam aksine, "kendisini ondokuzuncu yüz-
yılında dünyanın yoksul sınıfına hiçbir menfaat gözetmeden ada-
mış sevimli bir aziz" olduğunu tutan görüş arasında hiçbir ortak
nokta bulmak kabil değildir. Acımasız bir eleştirici "Marx in-
sanlığın ilerlemesi adına muhtemelen gelmiş geçmiş hiçbir
kimsenin yapamadığı kadar büyük ölümlere, sefalete, alçalma-
ya ve ümitsizliğe sebep olmuştur" demektedir.

O halde Marx'ın milyonlarca kişiyi cezbetmesinde, onları
etkilemesinde ve onlar üzerinde otorite kurmasındaki sır ne idi?
Neill'e göre Marx "yoksulların varlıklılara karşı mücadelesinde
sembolik liderleri" olduğunu söylüyor. Barzun ise "Marx'ın asıl
kuvveti onun ezilmişlerin duygularını paylaşmasından, eşitlik
peşin hükmüne sımsıkı bağlı olmasından ve bu peşin hükme bir
de kendisinin hayal ettiği daha yüce düzen adına mevcut ahlâk
düzenini yıkmaya hazır bulunan iktidar hırsı ve kıskançlığını
katmış bulunmasından ileri gelmektedir" diyor. Bir başka yo-
rum Harold Laski'den: "Temelde onu harekete geçiren asıl tut-
ku adalet tutkusu idi. Çok kuvvetli nefretleri olabilirdi, kıskanç
ve kibirli idi. Ama hayatının zenbereği halkı ezen yükü onun
sırtından almak arzusu olmuştu". Bir başka kuvvetli değerklen-
dirme Freehof'tan geliyor: "Karl Marx'ın bugünkü sosyalist
topluma da kapitalist topluma da büyük yapıcı hediyesi, sefalet
ve ızdırabın mutlaka sona ereceği bir cemiyet tasviri vermesi-
dir. Bu ideal her sosyal sisteme bir meydan okumadır. Onun
iktisa-dî görüşlerini reddeden bizimki gibi bir cemiyet bile yine
de o ideali kendine göre kabul etmektedir. Kendisi sefalet için-
de yaşamış olan bir adam bütün dünyaya sefaletin tamamen or-
tadan kalkacağı ümidini verdi. Karl Marx'ın başarısı işte budur.
Bugünkü dünyanın kafasını da bu yoldan değiştirmiştir".

FILE KARŞI SU CANAVARI

ALFRED T. MAHAN

"Tarihin Akışı Üzerinde Deniz Gücünün Etkisi"

Amiral Alfred T. Mahan'ın *"Tarihin Akışı Üzerinde Deniz Gücünün Etkisi"* adlı kitabı çıktığı zaman, bir eleştirici şunu demişti: "Hayran olunacak bir kitap, ama modern zamanların en tehlikeli kitabı da". Bu hükümde büyük bir önsezi vardır. Modern deniz kuvvetleri üzerinde Mahan kadar etkili olmuş başka kimse yoktur. Onun kalemi için "bir filodan daha güçlü" deyiimi kullanılmıştır. "Ağır dşretnotlar onun çocuğı" sayılmış, on altılık topların tarakasına da "Mahan'ın sesinin yankısı" denilmiştir. Gerçekten hiçbir tarihçinin yazdıkları Mahan'inki kadar geniş ve derin etki yapmamıştır.

Mahan, dünya hâkimiyeti kurmada bütün tarih boyunca hâkim rolü deniz gücünün oynadığını ortaya koydu. Ülkede refah ve emniyetini mümkün olan en yüksek seviyeye çıkarmak ve dünya siyasetinde söz sahibi olmak arzusunda olan her devlet için deniz hâkimiyetini elde etmek esastır. Sahili bulunmayan (kara) devletler, gücü ne olursa olsun, gerilemeye ve yıkılmaya mahkûmdurlar. Çünkü kara, Mahan'a göre, "baştanbaşa engel demektir, deniz ise açıklık ve kolaylık zemini'dir". Bu açıklığı deniz kuvvetleriyle kontrolü altına almayı beceren ve

güçlü bir deniz ticaret filosunu elinde bulunduran bir ülke dünyanın bütün zenginliklerinden istediği gibi faydalanabilir.

Bu tehlikeli fikirleri ortaya atan Mahan nasıl bir adamdı? Devrimci, statükoyu allak-bullak eden, barışı bozan bir adama hiç mi benzemiyordu. Amerikan Harp Okulu West Point'de istihkâm hocası olan bir babanın oğlu olarak 1840'da doğdu. Annapolis'ten mezun oldu ve bahriye sınıfı subayı olarak uzun yıllar kıyı ve deniz görevleri arasında dolaştı durdu. Amerikan İç Savaşı sırasındaki kısa görevi dışında hiç savaş da görmedi. Ancak Brezilya'da ve Doğu'da yaptığı görevler ve Avrupa'daki gezileri ufkunu epeyce genişletmişti.

Bu seyahatların arkasından, herhangi bir özelliği bulunmayan on beş yıl daha geçti; bu arada sadece *The Gulf and Inland Waters* (Körfez ve İç Sular) adında, İç Savaşın denizcilik tarihi ile ilgili olan ve 1883'de Mahan'dan yazması istenilen küçük bir kitabı çıktı. Sonra onun şöhretini sağlayan ve gelecekteki kariyerinde köklü değişiklik getiren devre geldi. Mahan, Amiral Stephen B. Luce tarafından, New Post'da yeni kurulan Harp Okulu'nda taktik ve denizcilik tarihi dersleri vermeye çağrıldı.

İşte Mahan'ın tam beklemekte olduğu cinsten fırsat ele geçmişti. Bir bahriye subayı olarak hiçbir şekilde temayüz etmemiş, bahriye hizmetinin yeknasaklığından bıkmış ve hâlâ yüzbaşı rütbesinden öteye geçmemiş (emekliliğinden sonra amirallik verildi) olan Mahan için bu yeni görevi âdetâ Allah göndermişti. Vazifeye başlamadan önce bir yıl okuması ve düşünmesi için izin verildi; 1886 Eylülünde de küçük bir subay grubuna dersler vermeye başladı. Bu dersler dört yıl sonra, genişletilmiş bir şekilde, *"Tarihin Akışı Üzerinde Deniz Gücünün Etkisi, 1660-1783"* adıyla yayınlanacaktı.

Mahan kitabı İngiltere'de basan yayınevine gönderdiği bir mektupta "deniz gücü" tabirini "dikkati çekmek ve çağdaş görünmek" için özellikle seçtiğini belirtiyor. "Denizcilik tabirini

insanların dikkatini çekmeyecek veya zihinlerine yerleşmeyecek kadar yumuşak bulduğum için kasten kullanmadım" diyor. Güç kelimesinin buhar, elektrik, güç politikası çağında kuvvetli bir yankı uyandıracak belli idi. Böylece *Deniz Gücünün Etkisi* başlığı okuyucu üzerinde öyle bir intiba yaratmak için özenle seçilmişti.

Mahan'ın şöhretinin asıl kaynağı olan bu meşhur kitap, özü itibarıyla, onyedinci yüzyıl ortasından Napolyon savaşlarının sonuna kadar İngiliz deniz gücünün doğuşu ve gelişmesinin bir hikâyesidir.

Mahan geniş çizgilerle büyük deniz güçlerinin yükselişi ve çöküşünü anlatmaya başlıyor, denizde güç kazanmak isteyen bir milletin sahip olması gereken şeyleri birtakım ayrıntılar vererek gözden geçiriyor. Bu gerekli şeylerin altı tane olduğunu söylüyor: Coğrafi mevki, fizikî olgunluk (tabii ürünler ve iklim dahil), arazi genişliği, nüfus, halkın karakteri ve hükümetin karakteri.

Bu "Deniz Gücünün Unsurları" üzerinde fikirlerini geliştiren Mahan İngiltere'nin altı noktada da nasıl rakiplerine üstün olduğunu anlatıyor. Onun yorumuna göre, deniz gücü donanma gücünden çok fazla birşeydir, deniz gücü içine sadece savaş gemileri değil ticarî denizcilik ve kuvvetli bir anavatan da girer. "Deniz gücünün tarihi bir milletin deniz üstünde veya deniz yoluyla büyüklüğünü mümkün kılan herşeyi içine alan geniş bir konu olmakla birlikte, esas itibarıyla bir askerî tarihtir", diyor. Yine de, donanmaların, seferlerin ve savaşların sadece bir gaye uğrundaki vasıtalarından ibaret bulunduğunu sık sık belirtiyor. İhtişamlı bir ticaret bahriyesi ve başarılı bir donanmadan biri olmazsa öbürü de olmaz. Milletin zenginliği ikisine birden bağlıdır.

Coğrafi mevkiden bahsederken şu noktanın birinci derecede önemli olduğunu söylüyor: "Sınırları karada olan bir ülkeye

kıyasla, kendini ne karadan savunma zorunda kalan ne de topraklarını kara yoluyla genişletmek durumunda bulunan bir ülke" coğrafî bakımdan çok büyük avantajlara sahiptir. Bunun misallerini bir tarafta İngiltere, bir tarafta Fransa ve Hollanda vermektedir. Modern çağın başlarında Hollanda kuvvetli bir ordu beslemek ve bağımsızlığını korumak için savaşlar yapmak zorunda kaldığı için gücünü tüketmişti. Fransa bir taraftan deniz gücü kurmak, bir taraftan da kara Avrupasında genişlemek projeleri yüzünden elindeki serveti ve insan gücünü ikiye bölmek zorunda kaldı, böylece zayıfladı. Fransa'nın durumu hem Akdeniz'e hem Okyanus'a cephesi olmak yüzünden de zayıflıyordu, çünkü tek bir donanma kullanmak imkânı bulamıyordu. Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri'nin her iki okyanus üzerindeki mevkii onu böyle bir zayıf duruma sokmaktaydı. Merkezî bir mevkide bulunmak, yani büyük ticaret yollarına yakın limanlara ve muhtemel düşmanlara karşı girilecek savaşlar için kuvvetli üslere sahip olmak stratejik bakımdan büyük avantaj sağlar. Burada yine İngiltere, Manş'a ve Kuzey Denizi ticaret yollarına hâkimiyeti dolayısıyla, üstünlük kazanabilmiştir.

Mahan ikinci unsuru, yani fizikî olgunluğu ele alırken de şunları söylüyor: "Bir ülkenin deniz sahili onun sınırlarından birini teşkil eder; bir sınırın (burada deniz) gerideki bölgeye ulaşma hususunda verdiği kolaylık ne kadar çoksa, bir milletin diğer ülkelerle bu yoldan münasebete girme temayülü o kadar fazla olur". Bununla birlikte, çok sayıda ve derin limanlar da son derece önemlidir. İngiltere ve Hollanda gerek toprak gerek iklim bakımından pek şanslı olmadıkları için denize açılmak zorunda kaldılar, buna karşılık Fransa fevkalâde nefis ve zengin bir toprağı bulunduğu için, yine Amerika Birleşik Devletleri aynı şekilde tabiatın lütfuna mazhar olduğu için, deniz yönünde ilerlemeye pek önem vermediler.

Bir milletin bir "deniz gücü" olarak gelişmesini sağlayan

üçüncü ve son tabîî şart ise arazinin genişliğidir. Mahan burada "bir ülkenin sahip olduğu kilometre kare toprağı değil, deniz sahilinin uzunluğu ve tabîî limanlarının özelliklerini" kastediyor. Bir ülkenin nüfusunun onun deniz sahili genişliğine oranı da çok önemlidir. Bu noktaya bir örnek Amerikan İç Savaşından verilebilir.

Güney savaşçı olduğu kadar sayısı da çok bir nüfusa sahip olsaydı, bir deniz gücü olarak öbür kaynaklarıyla oranlı bir donanması bulunsaydı, o zaman deniz sahilinin genişliği ve sayısız tabîî girintileri ona büyük bir güç verebilirdi... Halbuki Güney'in ne bir donanması, ne denizci bir halkı vardı; üstelik nüfusu ile savunmak zorunda bulunduğu sahil uzunluğu arasında bir orantı da yoktu.

Mahan deniz gücünü etkileyen üç tabîî şartı, yani coğrafi mevki, fizikî olgunluk ve arazi genişliğini gözden geçirdikten sonra, ülke halkı ve hükümeti üzerinde duruyor. Burada yine nüfus çokluğu üzerinde önemle duruyor, ama yeni bir ayırım daha getiriyor: "Asıl önemli olan sadece nüfusun genel toplamı değil, denizle uğraşan veya hiç değilse gemilerde ve deniz malzemesinin hazırlanmasında kolayca istihdam edilebilecek cinsten insanların sayısıdır". İngiltere ve Fransa'da bunun tarihî örneklerini görebiliriz. Fransa'nın nüfusu İngiliz nüfusundan oldukça fazla idi, ama İngiltere'nin ticarete ve gemiciliğe yönelik oluşu ona Fransa'nın esas itibarıyla ziraatçı nüfusuna karşı büyük bir üstünlük kazandırdı. Mahan netice olarak "denizle ilgili işlerde çalışan büyük bir nüfus dün olduğu gibi bugün de deniz gücünde büyük bir unsurdur" diyor ve Amerika Birleşik Devletleri'ni "bu unsur bakımından çok eksik" buluyor.

Mahan'ın deniz gücü konusunda önemli saydığı beşinci unsur bir halkın millî karakteri ve kabiliyetidir. "Hemen hemen istisnasız bir şekilde", tarih bize gösteriyor ki, "şu veya bu devirde büyük deniz gücü olmuş bir milletin ayırdedici özelliklerinden biri de onun ticarete karşı kabiliyetidir". İngilizler ve

Hollandalılar çok defa "dükkâncı millet" diye aşağı görülmüşlerse de, bunlar deniz ticareti sahasında altın arayıcısı İspanyol ve Portekizlilerden, yahut dış ticarete yatırım yapmaktan kaçınan cimri, para biriktirici Fransa'dan daha devamlı ve daha büyük çapta kârlar elde etmişlerdir. "Mecburen değiştirilecek bir mal üretimini gerektiren ticaret yapma temayülü deniz gücünün gelişmesinde en önemli millî özelliktir".

Mahan'ın kanaatine göre bir milletin dehası da sağlam sömürgeler kurma kabiliyetinden anlaşılır. Bu bakımdan İngilizler Fransızlara üstündürler, çünkü "İngiltere sömürgecileri yeni girdikleri ülkelerde tabîi olarak ve kolayca yerleşmişler, kendi menfaatlarını oranın menfaatlarıyla bir tutmuşlar ve geldikleri vatan ile duygusal bağlantılarını devam ettirmekle birlikte, oraya dönmek için hiç de acele etmemişlerdir". İspanyollar da güçlü birer sömürgeci olamadılar, çünkü onlar yeni ülkenin kaynaklarını geliştirmekten çok onun zenginliğini hemen sömürmekle ilgileniyorlardı.

Nihayet, Mahan bir ülkenin hükümetinin ve müesseselerinin karakterini deniz gücünün gelişmesiyle ilgisi açısından ele alıyor. Onun kanaatine göre hükümet şekli ve idarecilerin karakteri "deniz gücünün gelişmesi üzerinde çok belirgin bir tesir icra etmiştir". Mahan demokratik idare şeklini tercih etmekle birlikte şunu da belirtmekten geri durmuyor: "Akıllıca ve istikrarlı bir şekilde yürütülen despotik idareler bazı devirlerde hür bir ülkenin yavaş işleyen idare mekanizmasıyla yapılabilecek olandan daha büyük bir verimlilikle büyük bir deniz ticareti ve parlak bir donanma kurmuşlardır". "Bütün zorluk... belli bir diktatörün ölümünden sonra devamlılığı sağlama noktasında ortaya çıkmaktadır". İngiltere herhangi bir modern devletin ulaşabileceği en yüksek seviyede bir deniz gücü oluşturduğuna göre, İngiltere'deki hükümet politikalarının incelenmesi özellikle faydalı olacaktır. İngiliz hükümetlerinin yüzyıllar boyunca takip ettiği politika, çoğunlukla, denizlerin kontrol altında tutul-

masına yönelik olmuştur. Başta bulunan kral veya siyasî parti ne olursa olsun, İngilizler deniz hâkimiyetinin millet için ne kadar önemli olduğunu daima anlamışlardır.

Çeşitli hükümetlerin icraatlarının deniz gücü olmakla ilgili bakımından geniş bir tarihî incelemesini verdikten sonra, hükümet etkisinin iki yolda kendini gösterdiğini söylüyor. Birincisi barış zamanındadır:

Hükümet kendi politikası yoluyla, halkın deniz yoluyla kazanç sağlamak veya maceraya atılmak temayülünü ve bu yoldaki çalışmalarını tabîî bir şekilde geliştirmeye yardım edebilir. Diğer taraftan, yanlış icraatıyla halkın kendi başına yapabileceği ilerlemeyi sınırlandırır veya onu engelleyebilir de.

İkincisi savaş zamanlarında, deniz gücü hükümetin "gemilikteki gelişme ile orantılı büyüklükte ve ona verilen ilgi derecesinde önem verilen bir askerî donanma" yapmak, teçhiz etmek ve bakmak konusunda takındığı tavra göre belirlenir. Burada da esas olan "barışçı ticaret gemilerini takip edecek silahlı gemiler için dünyanın uzak köşelerinde uygun deniz istasyonları kurmak ve elde tutmak"tır. Mahan bu yüzden, gerek sömürge niteliğinde gerek askerî nitelikte yabancı üslerden mahrum bulunduğunu için Amerika Birleşik Devletleri'ni zayıf görüyor.

Deniz gücünü etkileyen altı temel noktayı böylece gözden geçirdikten ve üzerinde fikir yürüttükten sonra Mahan artık 1660-1783 -yaklaşık birbuçuk yüzyıl- arasında Avrupa'daki deniz savaşlarını ayrıntılı bir şekilde tahlil etmeye hazırdır. Kitabın geri kalan kısmı işte bu tarihî incelemeye ayrılmıştır. Mahan konuya girmeden önce onyedinci yüzyıl sonlarında Avrupa'daki durum hakkında, özellikle İspanya, Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi gelecekteki deniz hâkimiyeti mücadelesinin başlıca tarafları olan milletlere atıf yaparak, bilgi veriyor. Mahan'ın gözünde daha sonraki çalkantılı yıllar boyunca Avrupa'nın tarihi esas itibarıyla batılı devletlerin deniz hâkimiyeti için giriştiği rekabetten ibarettir. Böylece tarih incelemesine İkinci Şarl'ın

Hollanda muharabesinden başlayarak, İngiltere'nin Cebelitarık ve Port Mahon'u alarak bir Akdeniz kuvveti haline çıkmış olduğu İngiliz-İspanyol harbinde İngiltere'nin ticarî menfaatlarının ne kadar büyük rol oynadığı üzerinde duruyor. Yedi Yıl Savaşı'nda Wolfe'un başarısı St. Lawrence'i açan ve Fransa'dan takviye gelmesini engelleyen filo sayesinde mümkün olmuştu. Deniz gücünün temel önemi Amerikan ihtilâlinde yine ortaya çıkmıştır; o zaman deniz kuvvetleri bölünmüş olan Amerika, Fransa ve İngiltere'nin birleşik donanmalarıyla başedemez duruma düşmüş, Amerikan sömürgeleri de böylece hürriyetlerini kazanabilmişlerdi.

Mahan'ın bütün kitap boyunca rastlanan temel tezi şudur: Deniz gücü ile kara gücü arasındaki mücadelede bir memleketin denizden kuşatılması ona karşı yenilmez bir kara ordusu çıkarmaktan daima daha etkili olmuştur.

Mahan'ın en önemli biyograflarından biri olan W. D. Puleston şöyle diyor: "Mahan çeşitli savaşların taktik özelliklerini anlatırken, gerçeklere uygun bilgi vermek için her çabayı harcamıştır. Misalleri hep yelkenli gemiler devrinden alındığı için, kendi deniz okulu öğrenciliği zamanında bile artık kullanılmaz olmaya başlayan yelkencilik tekniği ve eski gemicilik terimlerinin kesin anlamları hakkında bilgi kazanmakta çok güçlük çekmişti". Mahan da kendi hayat hikâyesinde yelkenli gemi savaşlarının örneğini çıkarmak ve savaşları canlandırmak için kullandığı mekanik vasıtalarından -kâğıt gemi modelleri gibi- bahsetmektedir.

Deniz Gücünün Tarihin Akışı Üzerine Etkisi'nde Mahan'ın asıl gayesi, daha önceki komutanı Amiral Luce'a ifade etmiş olduğu gibi, "denizcilik olaylarının tarih sırasına göre hikâyesini anlatmak değil, mazideki denizciliğin tenkitçi gözle *askerî* tarihini yazmak"tı. Gayelerinden birinin de denizcilik tarihi ile siyasî tarih arasındaki ilişkileri yazmak olduğunu pekâlâ söyleyebilirdi, çünkü deniz hâkimiyeti ile birlikte giden iktisadî gü-

cün bir millete dünya işlerinde hâkim bir mevki sağladığına kuvvetle inanıyordu. Nitekim Pratt'ın yazdığı gibi, "Böylece İngiltere rakipleri bu işi ihmal ederlerken deniz gücünü geliştirdiği için, Ondördüncü Louis ve Napoleon'un saldırgan emellerini boşa çıkartabilmiş ve Mahan'ın kuvvetle inandığı gibi, medeniyeti tahrip edebilecek olanların ellerinden onu kurtarmayı başarmıştır".

Mahan'ın kitabı yayınlanışından hemen sonra dünya çapında -Amerika'dan daha çok dışarıda- şöhret kazandı. Kısa bir zaman içinde Almanca, Japonca, Fransızca, İtalyanca, Rusça ve İspanyolca tercümeleri çıktı. Kitap her yerde, o sırada özellikle İngiltere, Almanya ve Amerika'da hazırlanmakta olan deniz yoluyla yayılma hareketi için gayet etkili bir cephane yerine geçiyordu.

Birçok tenkitçilerin belirttikleri gibi, bir başka zamanda ve başka şartlar altında çıkmış olsaydı Mahan'ın kitabının bu derece etkili olup olamayacağı meselesi daima sorulabilir. Hiç şüphesiz zaman çok müsaitti ve Mahan'ın deniz gücünün önemine ait ortaya attığı ilkeler verimli topraklara düşen birer tohum gibi gelişmiş, çağın savaşçı ve istilâcı temayüllerine çok uygun gelmişti. Büyük devletler felaketli bir deniz mücadelesi ve yeni sömürgeler elde etme yolunda pazularını sıkıyorlardı. Böyle bir zamanda Mahan'ın bir peygamber gibi karşılanmış olması pek tabiidir. Bir milletin refahı ve saadeti için deniz hâkimiyetinin şart olduğunu zengin belgelerle ispat etmesi, daha önce benimsenmiş veya düşünülmekte olan politikalar için gerekçe sağladı. Bir İngiliz yazarının ifadesiyle, Mahan'ın doktrini "her yerde parlayan sömürgeci yayılma alevi için bir benzin gibi" geldi.

İngiltere'de eleştiriciler Mahan'ın kitabını "İngiltere'nin büyüklüğünün kutsal kitabı" olarak selamladılar. Puleston "İngiltere hükümeti için ısmarlanmış bir kitap olarak yazılmış olabildi, çünkü onun bütün politikasını destekliyordu" demektedir. Bir amiral, İngiliz bahriyesinin 1900'den sonraki düzelmiş du-

rumu için "ne muhafazakârlara ne liberallere, sadece ve sadece Mahan'a teşekkür borçluyuz" diyor. 1914'de öldüğü zaman Londra'daki *Post*'ta çıkan bir anma yazısında ise "İngiltere bu büyük Amerikalıya hiç ödeyemeyeceği şekilde borçludur, çünkü İngiltere'nin deniz gücü felsefesini derinliğine ve genişliğine inceleyip ifade eden ilk insan odur" deniyordu.

Mahan *Deniz Gücünün Tarihin Akışı Üzerindeki Etkisi* adlı kitabını yazarken İngiliz bahriyesinin uzun bir malî kriz ve ihmal devresi yaşadığı, personelinin bir iskelet kadro haline indirildiği, gücünün de daha modern Fransız ve İtalyan gemileri tarafından aşıldığı düşünülürse, yukarıdaki ifadelerin kıymeti daha iyi anlaşılacaktır. Bir denizci o zamanın İngiliz Bahriyesini üçte ikisinden fazlası zırhsız olan "gelişigüzel ve acayip şekilde biraraya getirilmiş gemiler idaresi" diye tasvir etmişti. Bu yüzden Mahan'ın modern, kuvvetli bir İngiliz donanması yolunda verdiği destek tam zamanında gelmiş, bahriyedeki organizasyon ve kuvvet artırma hareketini büyük ölçüde hızlandırmıştır.

İngilizlerin Mahan'a duydukları hayranlık ve takdir, onun 1893 ve 1904 tarihlerinde İngiltere'ye yaptığı iki ziyaret sırasında görülmüştür. Mahan o zaman Kraliçe Viktorya ve Başbakan'ın verdiği devlet ziyafetlerinde şeref misafiri, Ordu ve Bahriye Kulübü'nün ağırladığı ilk yabancı şeref misafiri, Oxford ve Kambriç Üniversitelerinin bir hafta içinde şeref payeleri verdiği bir kimse olmuştur.

Mahan'ın kitabı sadece İngilizlerin ve Amerikalıların anlayabileceği bir dille -ki bir eleştiriciye göre böyle olmalıydı- basılmadığı için, onun Almanlar ve Japonlar üzerindeki etkisi de İngilizler üzerindeki kadar kuvvetli olmuştur. Kayzer II. Wilhelm "Yüzbaşı Mahan'ın kitabını okumuş değil, âdeta su gibi içmiş bulunuyorum. Bütün gemilerimde bu kitap var... Bizim geleceğimiz sularda yatıyor; üç dişli çatal bizim avucumuzda olmalıdır" diyordu. Mahan'ın kitabı Alman Bahriyesi için yeni

bir ilham kaynağı oldu. Mahan'ın biyografisini yazanlardan Taylor, "Kesinlikle biliyoruz ki, hayatının son birkaç ayında Mahan savaş (Birinci Dünya Savaşı) ve onda kendisinin oynadığı rolden dolayı sinir rahatsızlığı geçirmiştir, halbuki Alman Bahriyesinin gelişmesi üzerinde onun oynadığı rol kendisinin hiç aklına gelmemiş bir sonuçtan ibaretti" diyor.

Japonya'da da bir Japon savaş gemisindeki her subaya Mahan'ın kitabından bir nüsha subay teçhizatının bir parçası olarak verilmişti. Japonlar Batı tekniklerini öğrenmeye çok hevesliydiler ve donanma kurma, topların çapları ve diğer denizcilik konularında Mahan'la yoğun bir yazışmaya girişmişlerdi. Devletin resmî bahriye müşaviri olması için Japonlar tarafından yapılan bir teklifi ise Mahan kabul etmedi. Yine de, Japonlar onun fikirlerinden hareket ederek Uzak Doğu'nun en büyük deniz gücü olmaya koyuldular.

Önde gelen ülkeler arasında sadece Amerika Birleşik Devletleri -ki Mahan en çok onu etkilemek istiyordu- bu görüşleri benimsemekte çok yavaş hareket etti. Mahan Amerika'nın yabancı pazarlar üzerinde öbür devletlerle rekabete girmesi, denizlerde üsler elde etmesi ve Batı Yarıküresi dışında sömürgeler elde ederek genişlemesi gerektiğine inanıyordu. Hawaii'nin ilhak edilmesi ve Amerikan üssü olarak kullanılması lâzımdır, diyordu. Ayrıca Akdeniz'in Avrupalılar için önemi ne ise Kariblerin de Amerika için o kadar önemli olduğunu, Panama Kanalı'nın tamamlanmayışla bu önemin iyice artacağını belirtiyordu. Bütün kitap boyunca Mahan Amerika Birleşik Devletleri'ne özel bir dikkat harcadı, onun bir deniz gücü olma yolundaki imkânlarını belirtti. Puleston diyor ki, "Mahan bu kitabı kendi vatandaşları arasında onların deniz gücüne olan eski ilgilerini canlandırmak için yazmıştır. Mahan Amerikalıların kıtanın iç kısmını geliştirmeye çok fazla kendilerini vererek büyük bir mirası boş yere teptiklerine inanmıştı. Kendi ülkesinin 14. Louis devri Fransa'sını takip ederek bir kıta devleti olmasını istemiyordu".

Mahan'ın iddiaları çok önemli mevkilerdeki iki kişiyi kendine çevirdi. Theodore Roosevelt ve Henry Cabot Lodge. Roosevelt Beyaz Saray'da Lodge da Senato'da büyük bir Amerikan bahriyesi kurma fikrinin şampiyonu oldular. Roosevelt Mahan'ın yazılarında kendisinin "İri değnek" felsefesinin mükemmel bir ifadesini buldu ve denizler ötesine yayılma politikası için Amerikan kamuoyunu kendi tarafına çekme yolunda deniz gücü teorisini kullandı. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1890'larda başlayan büyük bir gemi inşaatı programı üzerinde Mahan'ın etkisi gayet açıktır ve herkese belirtilmiştir.

İlk büyük popüler başarısından sonra, Mahan'ın verimli kaleminden bir yığın kitap ve makale akmaya başladı. Kitaplar ve kitap halinde toplanmış denemelerin cilt sayısı yirmiye bulmaktadır, bunlara bir de gazete ve dergi yazıları ilave edilmelidir. Yazdıklarının en önemlileri onun "Deniz gücü dizileri"ne ilavelerdi: *Deniz Gücünün Fransız İhtilâli ve Fransız İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi, 1793-1812* adlı eseri eleştiriciler tarafından onun *Deniz Gücünün Tarihin Akışı Üzerindeki Etkisi* adlı eserine göre daha çok ve daha özenle belgelerle dirilmiş bir kitap olarak gösterilmiştir. Yine önemli kitapları arasında Farragut ve Nelson'un biyografileri, *1812 Savaşındaki Rolü Bakımından Deniz Gücü* adlı kitabı sayılabilir.

Mahan kendisinin deniz gücü konusundaki fikirlerinin orijinal olmadığını, mesela üç yüzyıl önce Bacon ve Raleigh'in aynı konuları yazdıklarını söylüyor. Çok daha önceleri, Tükýditen, Kserkes, Temistokles gibi Eskiçağ adamları da bu konunun önemini kavramışlardı. Bununla birlikte Mahan kendi özel yaklaşımında hiçbir eski yazara kıyaslanmayacak ölçüde başarılı olmuştur. Kendi ifadesiyle bu yaklaşım "zamanın olaylarından başlayarak geçmiş yıllar boyunca deniz hâkimiyetinin belli meseleler üzerinde nasıl etki yaptığını göstermeye çalışan bir tarih incelemesi" idi. "Bu saha boş bırakıldığı için bana bir fırsat geçti" diyor. Gerçi birçok yorumcuların belirttikleri gibi

Mahan'ın tarih görüşü çok dardı, pekçok önemli faktörleri ihmal ediyordu, ama o siyaset ve iktisat sahasında yeni bir görüş getirmişti.

Mahan'ın doktrininin kendi çağı ve daha önceki devirler için oldukça geçerli bulunduğunu kabul edebiliriz, ama acaba bunlar yirminci yüzyılın teknolojik gelişmeleri ile modası geçmiş fikirler haline gelmemiş midir? Özellikle hava gücünün, atom ve hidrojen bombalarının ortaya çıkması bugünün dünyasında deniz gücünü aşmamış mıdır? Uzmanlar bu konuda farklı kanaatler belirtiyorlar. İkinci Dünya Savaşında deniz gücü çok önemli bir rol oynamıştır, ama onun hava gücüyle ayarlı bir şekilde kullanılması gerekmişti, çünkü havadan korunmayan gemiler zayıf durumda kalıyorlardı. Savaştan sonra geliştirilen "cehennem bombası" donanmaların geleceğine gölge düşürdü. Böyle bir bomba toplu haldeki bütün bir donanmayı güçsüz bırakabilir. Fakat yine de Sovyet Rusya'nın büyük bir denizaltı filosu kurması ve Amerika'nın uçak gemileri üzerinde önemle durması deniz gücünün atom çağında bile hâlâ bir yeri bulabileceğini göstermektedir.

Alimlerin kanaatine göre Mahan'ın tarihçi olarak kıymeti onun şöhreti ile aynı seviyede değildir. O asıl başarısını propagandacı tarafına borçludur. Mahan öldüğü zaman artık Birleşik Devletler onun gösterdiği hedeflere -büyük bir donanma kurma, Panama Kanalı'nın inşası, Karaib denizinde ve Pasifikte üsler kurulması- ulaşmış bulunuyordu. Mahan kendisinin "denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur" felsefesinin zafere ulaştığını kendi hayatında gördü; büyük devletler deniz gücü için çılgınca bir mücadeleye girişmişlerdi. İsabetli bir eleştiricinin belirttiği gibi, "Başka hiçbir şahıs bu kadar milletin millî politikaları ve denizcilik doktrinleri üzerinde bu kadar direkt ve derin etki yapmamıştır". Bir Fransız denizcilik uzmanı ise "Mahan yaşadığı çağın tarihini kendi hayatı içinde derin bir şekilde değiştirmiştir" diyor.

MERKEZ-BÖLGE VE DÜNYA ADASI

SIR HALFORD J. MACKINDER

"Tarihin Coğrafi Mihveri"

Amiral Mahan'ın tarih içinde deniz gücünün yenilmezliğini fevkalâde inandırıcı ve kesinlikle göstermesinden itibaren on yıldan biraz fazla zaman geçmişti ki, iki yeni faktör onun doktrininin istikbal için geçerliliğini ortadan kaldırmaya bile çok sarsmış bulunuyordu. Bunlardan biri, maddî sahada, Wright Kardeşlerin 1903'te ilk defa motorlu bir uçak tecrübesini başarı ile tamamlamış olmalarıydı. İkincisi ise fikir sahasında, İngiliz coğrafyacısı Mackinder tarafından 1904'te yazılmış bir ilmî tebliğ idi.

Bu iki hadisenin muazzam önemi hemen anlaşılmadı, ama dünyanın çehresi bunlarla tedavi edilmez bir şekilde değişecekti.

İnkılap yapan teorilerin yayılması için Kraliyet Coğrafya Cemiyeti'nin Londra'da 25 Ocak 1904'deki toplantısı kadar akla gelmedik bir başka yer bulunamazdı. Mackinder *"Tarihin Coğrafi Mihveri"* adlı meşhur tebliğini orada okudu. Sadece yirmi dört daktilo sayfası tutan bu çalışma hacim itibarıyla vasat bir

risaleden daha büyük değildi, ama orada coğrafya ile politika arasında geçmişte ve bugünkü ilişkiler konusunda yapılmış olan harikulâde analiz, daha sonra dünyanın her tarafında siyasî ve askerî liderlerin, iktisatçıların, coğrafyacıların ve tarihçilerin düşüncelerine büyük etki yapacak kavramlar getiriyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Mackinder, esas tezini önemli ölçüde değiştirmeksizin, *Democratic Ideals and Reality* (Demokratik İdealler ve Gerçek) adlı kitabında fikirlerini oldukça genişleterek sundu. Bu kitap ve onun daha önceki tebliği bugünkü "jeopolitik ilmi"nin -coğrafya ve siyasî ilmin birleşimi- temel taşını meydana getirmiştir.

Meşhur tebliğini verdiği zaman Mackinder kırk üç yaşındaydı. Bir kasaba doktorunun oğlu idi; tahsil için 1874'de Epsom koleji, oradan Oxford'a gönderilmişti. Fevkalâde başarılı bir öğrencilik döneminden sonra, Oxford Üniversitesi'nin genişlemesi programı çerçevesinde iki yıl için gezici coğrafya hocalığı yaptı. Arkasından Oxford'a coğrafya hocalığı olarak tayin edildi, orada kendisinin dinamik öğretim metodlarıyla yüzlerce öğrenciyi kendine çekti. Daha çok onun ısrarlarıyla Kraliyet Coğrafya Cemiyeti 1899'da Oxford'da ilk İngiliz Coğrafya Okulu'nu kurdu ve Mackinder de buranın müdürlüğüne getirildi. O yıllarda kendisi Doğu Afrika'daki Kenya Dağına ilk çıkış cesaretini göstererek bir dağcı olarak da şöhret kazanmaya vakit bulmuştu. Oxford'daki görevinin yanı sıra Londra Üniversitesi'nde İktisadî Coğrafya hocalığı yaptı, bu görevi onun 1903-1908 yılları arasında London School Economics'e müdür (dekan) olmasına yol açtı. Siyasetle gayet yakından ilgilendiği için 1910-1922 arasında birçok defalar Parlamente'ye de seçilmişti. Ama onun asıl kariyeri ilim sahasında idi ve kendini coğrafya ilminin, özellikle "insan açısından coğrafya"nın ilerlemesine adanmıştı.

Bu kadar geniş yankılar uyandıran "*Tarihin Coğrafi Mihr-i Veri*" adlı çalışmasında önce kendisinin kapalı mekân teorisini

ortaya attı, ki bu fikir kırk yıl sonra Wendell Wilkie tarafından "Tek Dünya" sloganı ile popüler bir hale getirilecekti. Mackinder "Kolomb Dönemi" dediği dört yüzyıllık coğrafî keşif ve yayılma döneminin yirminci yüzyıl başında artık sona erdiğine inanıyordu. "400 yıl içinde dünya haritasının ana çizgileri hemen hemen mükemmel bir şekilde tamamlanmıştır" diyordu.

Demokratik İdealler ve Gerçek adlı kitabında aynı düşüncüyü takip ederek şunları yazdı:

Son zamanlarda Kuzey Kutbuna ulaştık ve onun derin bir denizin ortasında olduğunu gördük; Güney Kutbunun ise yüksek bir plato üzerinde olduğunu bulduk. Bu son keşiflerle birlikte keşiflerin defteri artık kapanmış bulunuyor. Bundan sonra ne yeni bir bereketli toprak, ne önemli bir dağ silsilesi, ne birinci sınıf bir nehir bulma şansı kalmıştır. Üstelik dünya haritası bütün kıraç topraklara sahip olma konusundaki siyasî iddialar ortaya atılmadan önce tam çizilmiş bile değildi. ... Misyoner, istilâcı, çiftçi, madenci ve son zamanda, mühendis daha önce keşfedilen yerleri o kadar doldurmuştur ki, dünya siyasî olarak paylaşılmadan önce her tarafıyla açılmış bile değildi. Avrupa'da, Kuzey Amerika'da, Güney Afrika'da ve Avustralya'da medenî veya yarı-medenî kuvvetler arasındaki bir savaşla elde edilenlerin dışında, harita üzerinde paylaşılmamış hemen hiçbir yer kalmamıştır.

1890'larda meşhur Amerikalı tarihçi Frederick Jackson Turner de, daha sınırlı olmakla birlikte, sınırların ortadan kalkmaması bunun Amerikan tarihi bakımından önemini anlatırken, buna benzer bir kapalı-mekân fikrinden bahsediyordu. Mackinder artık bütün dünyada sınırların ortadan kalktığını, yani ulaşılmamış ülke kalmadığını iddia etti.

Bu fikrin muhtemel etkilerini kendisi şöyle anlatıyor:

Bugünden itibaren, Kolomb-sonrası çağda, yine bir kapalı siyasî sistemle uğraşacağız ve bu dünya çapında bir siyasî sistem ola-

caktır. Sosyal kuvvetlerdeki her patlama, kendi etrafındaki bir meçhul mekân ve kargaşalık içinde dağılacak yerde, dünyanın en uzak köşelerinden yankılar getirecek ve dünyanın siyasî ve iktisadî bünyesindeki zayıf unsurlar bunun neticesi olarak çatlayacak... Her şok, her felaket veya aşırı bolluk şimdi kutuplara kadar duyulmaktadır ve elbette kutuplardan yankılar getirecektir... İnsanlığın her işi böylece bütün dünyada birbiri ardından yankılara yol açacaktır.

Çağımızın bu kapalı sistem özelliği ve onunla birlikte hem karada hem havada görülen sınırsız hareketlilik dolayısıyla, Mackinder'in kanaatine göre, deniz gücünün hâkim olduğu çağ kapanmıştır. Eğer böyle ise, o zaman bir kara gücü çağının gelmesi beklenir. Yeni dönemin tabiî kuvvet merkezi neresi olacaktır? Elbette ki dünyanın en büyük kara kitlesi, yani Avrupa ve Asya kıtalarının muazzam toprak sahası "dünya politikasının mihver bölgesi"dir. Mackinder bu görüşünü anlatmak için kullandığı beş haritadan sonuncusuna "Kuvvetin Tabiî Beşiği" adını veriyor ve bunu "mihver bölge" olarak gösteriyor. Mackinder'e göre coğrafi mihver Avrasya'nın kuzey ve iç bölgesidir, Kuzey Kutbundan Ortaasya çöllerine ve oradan Batıya, Baltık ile Karadeniz arasındaki geniş berzaha kadar uzanır.

Tebliğin büyük kısmını kaplayan tarihî tahlile göre, Avrupa ve dünyanın geri kalan kısmı yüzyıllar boyunca bu mihver bölgenin devamlı baskısı altında kalmıştır.

Avrupa dışarıdan gelen barbarlığın baskısı altında medeniyete ulaşmıştır. Şu halde bir an için Avrupa'ya ve Avrupa tarihine Asya'nın ve Asya tarihinin bir kolu olarak bakmanızı istiyorum, çünkü Avrupa medeniyeti, çok gerçek bir anlamda, Asya'dan gelen istilâ güçlerine karşı asırlık mücadelenin eseridir. Modern Avrupa'nın siyasî haritasındaki en dikkate değer tezat, kıtanın yarısını işgal eden Rusya'nın geniş sahasıyla Batılı devletlerin sahip bulunduğu ufak arazi parçaları arasındaki tezattır.

Avrupa tarihinin ilk yıllarındaki iniş-çıkışları takip eden Mackinder şöyle devam ediyor:

Bin yıl boyunca Asya'dan, Ural dağlarıyla Hazar Denizi arasındaki geniş bölgeden bir dizi atlı kavimler çıkmış ve bunlar Güney Rusya'nın düz ovalarında at koşturarak oradan Avrupa yarımadasının tam kalbindeki Macaristan'ı vurmuşlar, etraftaki bütün büyük kavimlerin -Ruslar, Cermenler, Fransızlar, İtalyanlar ve Doğu Romalılar- tarihi bu akımlara karşı durma zorunluluğu ile şekillenmiştir.

Devamlı etki konusu bakımından ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllardaki Moğol istilâları Merkezî Avrupa'nın büyük kısmını, Rusya'yı, İran'ı, Hindistan'ı ve Çin'i çiğneyerek en derin etkiyi bırakmıştır. Bu istilâlar hep Mackinder'in "Mihver Bölge" dediği yerden geliyordu ve "Eski Dünyanın bütün yerleşik mıntıkaları, er veya geç, bozkırdan çıkan hareketli gücün yayılma kuvvetini hissetmişti".

Bu geçmişî zamanımıza yansıtan Mackinder, mihver bölgenin dünya işlerindeki ağırlığını artırdığını, aynı zamanda iktisadî ve askerî bakımdan da büyüdüğünü gördü. Tarihî açıdan bakınca, "coğrafî münasebetlerde belli bir devamlılık" olduğu görülüyordu, çünkü:

Dünya siyasetinin mihver bölgesi gemilerle ulaşılmayan fakat eski tarihte atlı kavimlere açık bulunan ve bugün de hemen her tarafı demiryolu şebekesi ile örölmek üzere bulunan o geniş Avrasya bölgesi değil midir? Eskiden olduğu gibi şimdi de burada çok geniş çaplı, sınırsız bir askerî iktisadî gücün seferber olması için uygun şartlar mevcuttur. Moğol İmparatorluğunun yerine Rusya geçmiş bulunuyor. Rusya'nın Finlandiya, İskandinavya, Polonya, Türkiye, İran, Hindistan ve Çin üzerindeki baskısı bozkır kavimlerinin merkezden dışarı doğru akınlarının yerini almıştır. Almanya'nın Avrupa'daki merkezî stratejik mevkiini Rusya bütün dünya içinde işgal etmektedir. Kuzey bölgesi hariç, her tarafa hücum edebilir ve her taraftan hücum görebilir.

Mihver bölgesinin dışında Mackinder iki "hilâl"den bahsediyor. Büyük bir iç hilâlde Almanya, Avusturya, Hindistan ve Çin bulunmaktadır, dış hilâlde ise İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, ABD, Kanada ve Japonya vardır. Hakikatte mihver bölgenin kuvveti kenar devletlerinkine eşit değildir, ama -Mackinder burada en büyük korkusunu dile getiriyor- "Almanya Rusya ile ittifak yaparsa bu mümkün olabilir". Böyle bir durumda mihver devlet Avrasya'nın kenar topraklarına yayılabilir, "filo kurmak için kıtanın geniş kaynaklarını kullanabilir ve o zaman bir dünya imparatorluğu ufukta görünür".

Mackinder kendisinin bir coğrafyacı olarak konuştuğunu belirterek meşhur nutkunu bitiriyor. "Herhangi bir zamanda gerçek siyasî kuvvet dengesi, elbette ki, bir taraftan hem iktisadî hem stratejik mânâda coğrafi şartlara, bir taraftan da rekabet halindeki milletlerin nisbî nüfusu, canlılığı, teşhizatı ve organizasyonuna bağlıdır". Onun tahminine göre "Kuvvet dengesi hesabındaki coğrafi unsurlar beşerî unsurlardan daha sabit ve daha ölçüye gelir şeylerdir". Mihver mevkiinde bulunmanın coğrafi önemi, Rusya'dan başka bir millet orada bulunmuş olsa, yine değişmezdi.

Meselâ Japonlar tarafından organize edilen Çinliler Rus İmparatorluğunu yıksa ve topraklarını işgal etmiş olsalardı, dünyanın hürriyeti için bir sarı tehlike yaratırlardı, çünkü bu defa büyük kıtanın kaynaklarına bir de Okyanus cephesi eklenecek, yani mihver bölgedeki Rusya'nın henüz sahip bulunmadığı bir avantaj daha ortaya çıkacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bunları yazan Mackinder "Savaş benim eski görüşlerimi sarsmadı, kuvvetlendirdi" diyor. *Demokratik İdealler ve Gerçek* adlı kitabında "mihver bölge" kavramını daha da geliştirdi; ancak şimdi ona "Dünya Adasının merkezinde bulunan Kalp bölgesi" diyordu.

Mackinder'in kanaatine Avrupa, Asya ve Afrika üç değil bir tek kıtadır: Dünya Adası. İnsanların düşüncesine eskiden deniz hâkim olduğu için bu büyük saha bir ada olarak görülmüyordu, çünkü onun etrafını dolaşmak imkânsızdı. "İkibin mil uzunluğunda bir buz başlığı, bir ucu Asya'nın kuzey kıyılarına dayanmış durumda, Kutup Denizi'nde yüzüyor. Şu halde, denizciliğin genel gayeleri açısından, bir kıta ada sayılamaz". Ama bu durumun ve genişliğinin dışında, bu bölge diğer adalardan farklı değildir. Gerek alanı gerek nüfusu itibarıyla Dünya Adası dünyanın geri kalan kısmını gölgede bırakır. Toprak olarak Dünya-Adası bütün toprakların üçte ikisine, Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya ve daha ufak diğer bölgeler üçte birine sahiptir. Üstelik, dünya nüfusunun sekizde yedisi Dünya Adasındadır, buna karşılık öbür kara bölgeleri ancak sekizde birini ihtiva eder. Şu halde Eski Dünya "dünyanın tartışmasız en geniş coğrafî birimidir".

Dünya Adasının "nisbetlerini ve ilişkilerini" zikreden Mackinder şöyle devam ediyor:

Dünya Adası, Kuzey Kutbuna bakışla arzın omuzuna yerleşmiş gibidir. Asya'nın merkez meridyeni boyunca kutuptan kutuba ölçecek olursak, önce Sibirya'nın Kuzey sahillerine kadar bin millik bir buzla kaplı kara, sonra buzla kaplı Güney Kutup kıtasına kadar yedi bin millik bir deniz vardır. Ama Bengal Körfezi veya Hint Okyanusu meridyeni boyunca ölçersek Asya sadece üç bin beş yüz millik bir kara parçasıdır. Paris'ten Vladivostok'a altı bin mil, Paris'ten Ümit Burnu'na yine bunun kadar bir mesafe vardır.

İki Amerika kıtası ile Avustralya saha olarak nisbeten ufak olmakla kalmıyor, bunların insan gücü ve tabii kaynakları da "Büyük Kıta" veya Dünya Adasına göre çok düşük kalıyor. "Eğer Büyük Kıta, bütün Dünya Adası veya onun büyük kısmı gelecek bir zamanda tek ve birleşik bir deniz gücü üssü olursa ne olur? Diğer bütün üslerden daha fazla gemisi, daha çok insan-gücü olmaz mı?". Gerçi Almanya yenilmiştir, ama Büyük

Kıtanın geniş bir kısım ileride tek bir idare altında yine birleşebilir ve orada yenilmez bir deniz gücü kurulabilir. Eğer Almanya kazanmış olsaydı, kendi deniz gücünü tarihte hiç görülmemiş ölçüde, daha doğrusu mümkün olan en geniş ölçüde bir üst kurmuş olurdu.

Mackinder'in "Kalbgâh" (Heartland) dediği merkez bölgesi onun daha önce ortaya attığı "mihver bölge"nin hemen hemen aynıdır. Merkez bölgesi, Avrupa ve Asya'nın denizden ve deniz gücünün kontrolundan uzak olan merkez bölgesidir. Bunun içine "Baltık Denizi, gemilerin işlemesine müsait olan Orta ve Aşağı Tuna, Karadeniz, Küçük Asya, Ermenistan, İran, Tibet ve Moğolistan girer. Şu halde Merkez Bölgede Prusya-Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya-eski devirdeki atlı kavimlerin mahrum bulunduğu geniş bir üçlü insan-gücü üssü vardır". Mackinder buraya Baltık denizini ve Karadeniz'i de katıyor, çünkü Birinci Dünya Harbi'nde bunlara deniz gücünün ulaşamadığı ve kontrol edilemediği anlaşılmıştır.

Mackinder devam ediyor: "Merkez Bölgenin" çok önemli bir fizikî durumu vardır ki bu ona şekil olarak birlik kazandırır: Bütün Merkez Bölge, İran Dağlarının kızgın Mezopotamya'ya bakan yamaçlarına kadar bile, kış boyu kar altındadır. Aydan bakılırsa, kışın ortasında geniş bir beyaz tabaka Merkez Bölgeyi tam mânâsıyla gösterir". Mackinder bu bölgenin Dünya Adasının anahtarı olduğuna inanıyor. Merkez bölge aşağı-yukarı Himalayalardan Kuzey Kutup Denizi'ne, Volga Nehri'nden Çin'deki Sarı Nehir'e kadar kuzey-güney istikametinde 2500 mil, doğu-batı istikametinde de yine 2500 mil genişliğe sahiptir. İç bölge olduğu için deniz gücünün etkisinden uzak bulunan Merkez Bölge, eğer uygun şekilde geliştirilir ve askerî bakımdan organize edilirse, müessir bir dünya gücünün beşiği ve mihveri olabilir.

Mackinder iddialarını çok sözü edilen şu formül ile özetliyor:

"Doğu Avrupa'ya hâkim olan Merkez Bölgeye hâkim olur: Merkez Bölgeye hâkim olan Dünya Adasına hâkim olur: Dünya Adasına hâkim olan Dünyaya hâkim olur".

Mackinder Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra herhangi bir milletin, özellikle Rusya veya Almanya'nın, Merkez Bölgeye hâkim olmasını önlemek için Baltık Denizi ile Karadeniz arasında tampon devletlerden bir engel kurmayı tavsiye ediyor. Mackinder'in burada düşündüğü bağımsız devletler Estonya, Litvanya, Polonya, Büyük Bohemya, Macaristan, Büyük Sırbistan, Büyük Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan olacaktı, ki Paris Barış Konferansı'nın kararlarından çok az farklı bir listedir. Fakat yakın tarihe bakınca Mackinder'in kötü bir tahmin yaptığı görülür. Tampon bölge maksadı sağlamaya yetmedi. Önce Almanya, sonra da Rusya bu engeli geçtiler.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1943 yılında yani ölümünden dört yıl önce Mackinder Merkez Bölge teorisini üçüncü defa gözden geçirdi: "Yuvarlak Dünya ve Barışın Kazanılması" adlı makalesinde evvelce ortaya attığı kavramın "şimdi yirmi veya kırk yıl öncekinden daha geçerli ve kullanışlı" olduğunu söyledi. Sonra bir kehanette bulundu: "Sovyetler Birliği savaşı kazanır ve Almanya'yı işgal ederse dünya üzerindeki en büyük kara devleti olur. Üstelik Rusya stratejik bakımdan en kuvvetli savunma pozisyonuna sahip olan devlettir. Merkez Bölge dünyada en büyük tabii istihkâmı teşkil eder. Tarihte ilk defa olarak bu bölge hem sayı hem kalite bakımından yeterli insana sahip olmuştur".

Mackinder'in teorileri hiçbir yerde Nazi Almanyasındaki kadar hararetle karşılanmamıştır. Jeopolitik konularında pekçok yazıları bulunan Karl Haushofer'in yorumuyla, Mackinder'in bir Dünya Adasına yerleşmiş Merkez Bölge fikri 1925-45 arasındaki yirmi yıl boyunca Alman siyasî düşüncesine hâkim oldu.

Haushofer daha 1908'lerde Alman Genelkurmayı adına askerî gözlemci olarak Japonya'ya gönderildiği zaman tanınmıştı. Uzak-Doğu işlerinde ihtisas kazanmaya kendini veren Haushofer bir uzman olarak tanındı. Müstesna bir lisan kabiliyeti ile Çince, Japonca, Korece ve Rusça dahil olmak üzere altı yabancı dil öğrenmişti. Orta ve Uzak-Doğu hakkında birinci elden bilgi sahibi olmak için birçok seyahatler de yaptı. Birinci Dünya Savaşı sırasında askerî kademelerde süratle yükseldi, tuğgeneral olarak emekliye ayrıldı. Almanya'nın teslim olmasından sonra, kariyerinin geri kalan kısmında Münih Üniversitesi'nde siyasî coğrafya ve askerlik tarihi okuttu, yazılar yazdı. Bereketli kaleminden Nazi ideolojisinin iki anahtar kavramını geliştiren ve inceleyen pekçok kitaplar, risale ve makaleler çıktı. Bu kavramların biri dünyadaki siyasî değişimin dinamiği ile uğraşan *Jeopolitik*, öbürü de Alman milletinin daha fazla yaşama sahasına, yayılma ve büyüme sahasına duyduğu ihtiyacı belirten *Lebensraum* idi.

Haushofer'in Mackinder'in eseriyle ilk defa ne zaman karşılaştığı kesinlikle bilinmiyor -belki 1920'lerin başında. Haushofer bu çalışmayı görür görmez derhal üstadını bulduğuna inandı ve ona olan minnettarlığını açıkça belirtti. Meselâ 1937'deki bir yazısında Mackinder'in 1904 tarihli tebliğini "bütün coğrafi görüşlerin en büyüğü" olarak niteledi ve "bu birkaç sahifelik jeopolitik şaheserinden daha büyük birşey görmediği"ni ilave etti. İki yıl sonra bir Rus-Alman ittifakını tavsiye etti, Mackinder'in İngiliz görüşünü tutarak bu iki ülkenin birleşmesinden doğacak kuvvetten korktuğuna dikkati çekti. Haushofer sık sık Ovidyus'un şu vecizesini tekrarlıyordu: "Düşmandan öğrenmek görevdir". En azından dört defa, *Zeitschrift für Geopolitik* adlı dergide Mackinder'in Merkez Bölge haritasını yayınladı ve kendi fikirlerinin Mackinder'den aldığı temele dayandığını açıkça ifade etti.

Haushofer ile Hitler arasındaki bağ, ikisinin de dostu olan

Rudolf Hess tarafından sağlanıyordu. 1923'teki neticesiz Bira-hane Baskınından sonra Hitler hapse girince, Haushofer onu birçok vesilelerle ziyaret etti. Hitler'in Haushofer tarafından şır- rına edilen jeopolitik düşüncelerden bir kısmını yuttuğu onun *Kavgam* adlı kitabındaki bazı pasajlardan anlaşılmaktadır. On yıl sonra Naziler iktidarı kazandıkları zaman Haushofer Alman politikasını etkileyecek bir anahtar mevkiinde bulunuyordu. Nazi Jeopolitik Enstitüsü'ne başkan tayin edildi ve ülkelerin ta- biatı, hayat şartları, kültürleri üzerinde malûmat toplamak ve askerî önem taşıyabilecek diğer coğrafî bölgeler edinmek üzere bütün dünyayı taramak için kalabalık bir personel topladı.

Mackinder'in fikirleriyle büyülenen Haushofer bir sabit fikre kapılmıştı: Almanya Merkez Bölgenin kontrolünü ele ge- çirmeliydi. Rhein Nehri'nden Sarı Nehir'e uzanan bir "Kıtalar- arası blok" tasarladı. Kurduğu şemanın ana fikri İngiliz İmpara- torluğuna karşı Almanya, Japonya, Çin, Rusya ve Hindistan'ın büyük bir ittifak kurmasıydı. Alman Genelkurmayı onun fikir- lerini şiddetle tasdik ediyor ve destekliyordu. 1939'daki Nazi- Sovyet Paktı onun rüyasını gerçekleştirir gibi göründü, ama Hitler generallerine Sovyetler Birliğine taarruz emri vererek İkinci Dünya Savaşı'nın en kritik kararını alınca onun bütün po- litikası altüst oldu. Harbin bitiminden hemen sonra Haushofer ve karısı Bavyera'daki evlerinde intihar ettiler.

Eleştiricilerin Nazi militarizminin temellerinin atılmasına dolaylı olarak yardımcı olduğu iddiası karşısında Mackinder şiddetle tepki gösterdi. 1944'de bir konuşmasında şöyle diyor- du:

İşittiğime göre, benim Haushofer'e ilham verdiğim, onun Hess'i ikna ettiği, Hess'in de Hitler'e *Kavgam*'ı yazdırırken benden çık- tığı söylenen birtakım jeopolitik fikirleri ona telkin ettiği söylen- mektedir. Bunlar bir zincirin üç halkasıdır, ama ikinci ve üçüncü halka konusunda ben hiçbir şey bilmiyorum. Mamafih kendi ya-

zılarından açıkça belli ki Haushofer benden ne almışsa bunların hepsini de benim kırk yıl önce, yani bir Nazi Partisi meselesinin ortaya çıkışından çok önce Kraliyet Coğrafya Cemiyetinde yaptığım "Tarihin Coğrafi Mihveri" başlıklı tebliğden almıştır.

Jeopolitik doktrinlerin yayılması elbette ki sadece Almanya ile kalmadı. Ruslar da en az onlar kadar faal oldular. Moskova'daki Dünya Ekonomisi ve Politikası Enstitüsü uzun zaman Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin ele geçirmeyi ümit ettiği Dünya Adası arasındaki ihtilâf üzerinde durmuştu. Bu arada Mackinder'in 1919'da Komünist rejim henüz yeni iken Rusya hakkındaki görüşünü de hatırlamakta fayda vardır. Mackinder'e göre bir leopar beneklerini hiçbir zaman değiştirmez. İngiliz ve Amerikan hükümet şekilleri ve Milletler Birliği (Cemiyet-i Akvam) idealleri "Doğu Avrupa ve Merkez Bölgenin hanedanlı veya bolşevik bütün despot idarelerinin politikasına karşı şeylerdir. Bolşevik diktatörlüğü hanedan diktatörlüğüne karşı aşırı bir reaksiyon halinde çıkmış olabilir, ama muhakkak ki Rusya, Prusya ve Macaristan, sosyal şartlarındaki geniş yeknesaklık dolayısıyla, militarizmin ilerlemesine ve sendikalizm propagandasına gayet müsait bulunmaktadır".

Mackinder'in coğrafi teorilerinin geçerliliği çok tartışılmış, düşünce silsilesindeki kusurlara işaret edilmiştir. Apaçık hatalarından biri, hava gücünün muazzam potansiyelini hesaba katmayışıdır. Daha sonraki yazılarında göklerin fethinin dünyayı yeni bir birliğe zorladığını kabul etti, fakat bu gelişmenin Merkez Bölge-Dünya Adası tezini zayıflatmaktan ziyade desteklediğini söyledi. Bununla birlikte eleştircilere göre hava gücü o kadar müthiş bir kuvvet olmuştur ki Merkez Bölge doktrini artık stratejik önemini kaybetmiştir. Şimdi uçaklar okyanus ve kıta üzerinde gelip gidiyorlar. Herrick'in belirttiği gibi:

Hava evrenseldir. Gerekli üslerin ulaşım sahası içinde istendiği zaman deniz üzerinden de kara üzerinden de geçilebilecek geniş

bir şose gibidir. Hava gücü yine bir hava gücü ile engellenebilir; hava gücünün ister-istemez dışında kalacağı bir Merkez Bölge mevcut değildir. ... Bugünün strateji formülü şöyle ifade edilebilir: Uçaklara hâkim olan üslere hâkim olur: Üslere hâkim olan göklere hâkim olur: Göklere hâkim olan dünyaya hâkim olur.

Yer küresini incelersek bu görüş kuvvet kazanır. Orada Kuzey Amerika ile Merkez Bölgenin yakınlığı görülecektir. Weigert şöyle diyor: "Kuzey Amerika'dan ve yeni ulaşım vasıtaları hesap edilerek bakılırsa, Merkez Bölgenin ulaşılmazlığı ve genişliği artık onu bizden saklayamaz. Merkez Bölge artık nüfuz edilmesi imkânsız bir tecrid duvarının arkasında değildir". Bugünün uzun menzilli uçakları Mackinder'in ilk felaket uyarısını yapmasından bu yana elli yıl içinde Kutup bölgesini fethetmiştir. Üstelik, Merkez Bölgenin çok geniş olması savunmadaki devlet için de ciddî bir engeldir. Meselâ Sovyet Rusya'nın kara ve deniz sınırlarının çok uzun olması onun düşman hava kuvvetlerine karşı durumunu güçleştirir ve son derece karmaşık bir savunma problemi yaratır. Mackinder'in tabiriyle "her yandan hücum" edebilmekle birlikte, "her yandan hücumda uğrayabilir".

Mackinder'in bir başka eksikliği Kuzey ve Güney Amerika'nın işgal ettiği kudretli mevkii göremeyişiydi. *Demokratik İdealler ve Gerçek* adlı kitabını yazarken, Birinci Dünya Savaşında, Amerika'nın muazzam gücünün bir örneğini görmüş bulunuyordu. Herhalde dünyaya Merkez Bölge-Dünya Adası açısından bakmaya kendini çok kaptırdığı için Yeni Dünyayı sadece bir kenar güç, "eski dünyanın peyklerinden ibaret" gördü.

Yine de, Mackinder'in istikbali görmedeki kusurlarına rağmen, iddiasını destekleyen kuvvetli deliller mevcuttur. Sovyetler Birliği Merkez Bölgeyi demir pençesi altına almış, ziraî ve sınaî gelişme, maden işletmesi, demiryolu ve hava üssü inşası yoluyla bu bölgeyi dünyanın hem iktisadî hem askerî bakımdan

en kuvvetli yerlerinden biri haline getirmiş bulunuyor. Diğer taraftan, geçen yirmi yıl zarfında birçok beş-yıllık plânların zorlayıcı etkilerine rağmen Merkez Bölge henüz Amerika Birleşik Devletleri'nin verim gücüne erişememiştir. Sovyetler Birliği Merkez Bölgeye hâkim olmakla birlikte Dünya Adasına hâkim olma hedefinden hâlâ çok uzak, dünyaya hâkim olma emelinden ise daha da uzak durumdadır.

Eleştiriler Mackinder'in görüşlerindeki bazı ayrıntıların zayıflığını ortaya çıkardı, ama onun temel iddialarını geçersiz kılmadı. John C. Winant'ın ifadesiyle, "bize dünya ve dünya işleri hakkında bütün halinde bir kavram veren ilk yazar" olarak uzun zaman hatırlanacaktır. Kendisi "Bütün dünya yüzeyinden daha küçük veya daha büyük hiçbir tam coğrafi bölge mevcut değildir" diyordu. Daha 1889'da ifade ettiği "coğrafyanın şeref bölümü siyasî coğrafyacıya aittir" inancının geniş çapta yayılması onun sayesinde oldu. Onun asıl davası kendi vatandaşlarını ve diğer demokratik ülkelerin insanlarını, milletlerin ve devletlerin gelişmesinde coğrafi gerçeklerin büyük önemine inandırmaktı. Coğrafi gerçekler tam mânâsıyla anlaşılmadıkça dünyada demokrasinin emniyette olamayacağını düşündü ve öğretti. Modern Coğrafya, Mackinder'in dünya ve dünya bölgeleri hakkındaki fikirleri üzerinde temellenmiştir.

BÜYÜKLÜK HASTALIĞI

ADOLF HİTLER

"Kavgam"

30 Nisan 1945 günü Berlin'deki başbakanlık binasının derinliklerinde bir sığınakta Adolf Hitler ve Eva Braun'un cesetlerini kül eden cenaze ateşi, Hitler'in en çok hayranlık duyduğu opera bestekârı Richard Wagner tarafından yeni bir "Tanrıların Batışı" temi için hayal edilebilecek cinsten bir heyecan zirvesi teşkil ediyordu. Sahne bir nesil önce, istikbalin Führeri iktidara doğru yürürken başlamış olan büyük melodrama perdelerini artık kapatıyordu.

1933'de Nazi Partisi Hitler'in liderliğinde on yıldan fazla süren bir huzursuzluk ve tethiş devresinden sonra Almanya'da iktidarı ele geçirdiği zaman, bütün dünya bu partinin icraatı karşısında irkilmişti. Rejim kendi hâkimiyetini kurmakta hiç insaf göstermiyordu; demokratik hükümetin bütün kalıntıları ortadan kaldırıldı; muhalif görüşler acımasızca yasaklandı; kiliseler, tarikatlar ve sendikalar cezalandırıldı veya "eşgüdüm altına alındı". Yahudiler kitle halinde öldürüldü; ve dost gibi gösterilen komşu ülkelere karşı propaganda dalgaları halinde toprak tehditleri yapıldı.

Fakat eğer Alman olmayanlar *Mein Kampf* (Kavgam) adlı kalın kitabı okuma zahmetine katlanmış olsalardı Nazi Partisi'nin bütün programını, bütün çarpıcı ayrıntılarıyla birlikte, orada verilmiş olarak bulacaklardı. Milletlerarası telif hakları kuralları sayesinde, kitabın yazarı bütün hikâyeyi orijinal Almanca baskısı ile sınırlandırmayı başardı. Gerçi kitabın bütünü İngilizce, Fransızca ve diğer dillerde serbestçe okunabilseydi bile pekçok kimsenin "çılgın bir kâhinin akıl almaz rüyası"nı -o kadar geniş hedefli ve inanılmaz derecede hırsla doluydu ki-ciddiye alacaklarına ihtimal verilmezdi. *Mein Kampf* haklı olarak "çağın propaganda şaheseri" diye adlandırılmış ve bir hâkimin görüşüyle "yirminci yüzyılın en çok suçlanan kitabı" sayılmıştır. Büyük bir millet ve onun müttefikleri bu kitaptaki akıl-dışı fikirlerin gerçekleştirilmesine kendilerini adadılar. İkinci Dünya Savaşı'nın patladığı güne kadar sadece Almanya'da beş milyon kitap basılmıştı.

Viyana'da büyüyen (bir başka Viyanalı, S. Freud bunu tahmin edebilirdi) Hitler çok genç yaşta kendine bütün hayatı boyunca hâkim olacak intibalar, peşin hükümler ve nefretler kazanmıştı. Bütün bunlar kitabının her satırından akmaktadır. Başlangıç bölümleri ve ilk yıllar hakkında kısa fakat önemli bilgiler veriyor. Avusturya'nın Braunau şehrinde, Almanya sınırından geçen ırmağın karşı kıyısında doğan Hitler kendisini her zaman bir Avusturyalıdan ziyade bir Alman olarak görmüş, özellikle rahat ve zevke düşkün Viyanalıları hiç sevmemiştir. Kendi anlattığına göre hayatının ilk yılları mahrumiyet, ızdırap, başarısızlık, hayal kırıklıkları ve intibaksızlıklarla dolu geçti. 13 yaşında okuldan ayrıldı, aynı zamanda hem annesini hem babasını kaybetti. Viyana'da sanatkâr olmak, orada başarısızlığa uğrayınca da mimar olmak için yaptığı mücadele tahsilinin ve kabiliyetinin kurtuluşu yüzünden boşa gitmişti.

Viyana'da yaşadığı dönemde Hitler çok şey okuduğunu, özellikle tarihe önem verdiğini söyler. Onun fikirleri özellikle

Fransa-Prusya savaşı üzerine yazılmış bir kitaptan etkilenmiştir; bu kitap ona Alman ırkından olmanın gururunu ilham etmiş ve Alman halkının kaderini Tanrı'nın yazdığına inandırmıştı. Aynı zamanda Yahudiler hakkında da yoğun bir nefret kazanmaya, Slavlar ve diğer bütün Arî ırktan olmayan ırkları tamamen aşağı görmeye başlamıştı. Kendi söylediğine göre, Yahudi herşeyden önce kozmopolit bir servet meraklısı ve sömürücüdür, genellikle sosyalist veya komünist olur; Slavlar ise kendilerine ait kültürleri bulunmayan aşağılık bir ırktır.

Viyana'da sosyal demokratlarla işbirliği yapması onu sosyalist ve komünist propagandalarına karşı ihtiyatlı yaptı; parti-nin taktiklerini çok iyi öğrenmiş olmakla birlikte, Marksizmden hayatı boyunca nefret etti. Pekçok kitap okumasına rağmen, Marx'ın Kapital'ini açıp baktığına dair hiçbir delil yoktur. Demokrasiye ve demokratik müesseselere karşı nefreti de Marksizme olan nefretinden pek geri kalmıyordu; bu nefreti Viyana'da Avusturya parlamentosundaki celseleri takip ettiği ve bunların verimsiz, etkisiz şeyler olduğuna hükmettiği zaman doğmuştu.

Nihayet Viyana'nın kozmopolit havasını daha fazla tenefüs etmek istemeyen Hitler 1912'de kendisinin "tamamıyla Alman bir şehir" dediği Münih'e yerleşti. İki yıl sonra pek hoşlandığı Dünya Savaşı koptu. Bir Bavyera alayına er olarak girdi, savaş bitmeden önce yaralandı, gazla zehirlendi, iki defa nişan kazandı ve onbaşılık rütbesine terfi etti. Almanya'nın yenilgisi onu hem üzmüş hem de öfkelen-dirmişti -o bu yenilginin Yahudiler, Marksistler ve savaş aleyhtarları yüzünden olduğuna inanıyordu-. Savaştan sonra Almanya'da demokratik bir hükümetin teşkil edilmesi de onu öfkelen-dirmişti. O zaman Hitler politikacı olmaya karar verdi.

Siyasete atılışı Münih'e dönüşünden sonra başlar. Bir müddet Alman Kara Kuvvetlerinde ücretli siyasî haberci olarak hizmet etti. Alman İşçi Partisi adında küçük bir gruba davet

edildi ve oradan gelen üyelik teklifini kabul etti. Bu siyasî grup hemen sonra Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi adını alacak ve Nazi Partisinin çekirdeğini teşkil edecekti. Hitler kısa bir zaman içinde, parti içi manevralarla, teşkilatı sımsıkı avucunun içine aldı, parti kararlarının üyelerin oylarıyla alınması gibi "mânâsız" bir uygulamayı kaldırdı. Partinin Hitler idaresi altında geliştirilen programı işçi sınıfının sempatisini kazanmak, "milletlerarası zehirleyicileri" ortadan kaldırmak, yasama organlarını lağvetmek ve bir lidere veya Führer'e (rehber) kayıtsız şartsız itaat etmek prensibini yerleştirmek maksadına göre tertiplenmişti.

1923'e kadar partisinin üye sayısını 27.000'e çıkaran ve Stresemann hükümetinin sallandığı bir devirde General Ludendorff'un önderliğinde bir askerî hizip tarafından da destek gören Hitler, iktidarı ele geçirme zamanının geldiğine karar vermişti. Taraftarlarına Münih'deki meşhur Birahane Baskını yaptırdı. Bu teşebbüs tam bir fiyasko ile sonuçlanmış, Hitler taraftarlarından onaltısı sokaklarda vurulmuştu. Hitler'in kendisi de tevkif edildi, daha sonra bir yıla indirilecek olan beş yıllık bir hapis cezası yedi.

Landsberg'deki Bavyera kulesinde mahkûm olarak bulunduğu sırada ilk defa kendi hayat hikâyesini yazacak boş zaman bulmuştu. Gerçekten, *Mein Kampf* yazılı bir kitaptan çok sözlü bir kitaptır. Kendisiyle birlikte hapishanede sadık bir taraftarı olan Rudolf Hess de bulunmaktaydı ve kitabın birinci cildi doğrudan doğruya Hess'e dikte edilerek daktiloya çekilmişti. Münih ayaklanmasında ölen onaltı Nazi'ye ithaf edilen kitabın orijinal adı "Yalanlara, Budalalıklara ve Korkaklıklara Karşı Dört Buçuk Yıllık Mücadele" idi. İkinci cilt ise 1926'da Berchtesgaden'de tamamlandı.

Otto Tolischus, *Kavgam*'ın muhtevasını "yüzde on otobiyografi, yüzde doksan dogmatik fikirler ve yüzde yüz propaganda" olarak tasvir ediyor. Gerçekten doğru bir tahlil. Böyle-

sine kaba, uzun, kötü yazılmış, çelişkilerle dolu ve kendini tekrarlayıp duran bir kitabın gayet kültürlü bir milletin heyecanlarını esir etmesi bugün inanılacak bir şey gibi görünmüyor. Fakat o zaman durum başkaydı. Ludwig Lore'ın bu husustaki yorumları hayli aydınlatıcıdır:

1933'te Alman halkının içinde bulunduğu halet-i ruhiye onu faşizm mikrobu için tehlikeli derecede müsait hale getirmişti. Almanlar eski normal hayatlarına ve millî haysiyetlerine kavuşmak için bir yol aradılar, ama bu yolun peşin hükümlerle ve kör anlayışsızlıklarla kapalı olduğunu gördüler. Büyük devletler sadece savaş tazminatı ile ilgili idi. Alman işçi partileri yarım düzine kampa bölünmüş, birbirleriyle savaş haline girmişti. Bütün bunların olduğu bir memlekette bir de yüz yıldır kuvvetli milliyetçilik cereyanı hüküm sürüyordu. Alman halkı öyle bir noktaya gelmişti ki nizam ve güvenlik, kavga ve kanla aynı anlama gelen bir siyasî hürriyetten daha çok şey ifade ediyordu. Hitler bunları anladı ve kendi gayeleri için kullandı; fevkalâde bir teşkilâtçılık ve propaganda kabiliyeti, Almanyadaki büyük sanayicilerin ona siyasî mücadelesinde malî destek temin etmeye hazır bulunmaları da kendisine yardımcı oldu. Bir defa iktidara geldikten sonra da Almanyanın otoriteye karşı doğuştan saygısı, faşist idarenin yerleşmesini kolaylaştırmıştı.

Kavgam'ın hep tekrarlanıp duran ana teması ırk, ırk saflığı, ırk üstünlüğüdür. Bununla birlikte Hitler kitabın hiç bir yerinde ırkı tarif etmiş değildir. İnsanlığın üç ırktan meydana geldiğini söylüyor. Birincileri kültür yaratıcı olanlardır ki bunlar sadece Arî veya Nordik (özellikle Alman) olanlardır; ikinciler kültür taşıyıcılarıdır (Japonlar gibi), nihayet kültür yıkıcıları vardı. Yahudiler ve zenciler bu sonraki gruba girerler. Tabiat insan fertlerini eşit yaratmadığı gibi ırkları da hiçbir zaman eşit yaratmamıştır. Bazı ırklar başkalarına doğuştan üstündür. Almanlar dünyanın en kuvvetli ırkı olarak, dünya yüzündeki aşağı ırkları idare etmelidirler. *Mein Kampf*'dan birkaç karakteristik pasaj, Hitler'in "aşağı ırklar" hakkındaki görüşlerini açıklamaya yeter:

Avusturya İmparatorluğu hakkında:

Başşehirde gördüğüm ırklar yığınınından, bu karmakarışık Çek, Polonyalı, Macar, Rutenyalı, Sırp, Hırvat ve her yerde insanlığın ebedî mantarı olan Yahudilerden irkildim.

Afrika hakkında:

... En yüksek kültür ırkının milyonlarca mensubu tamamen değersiz mevkilerde kalmaya devam ederken, insanların yarı-maymun olarak doğmuş bir insandan bir avukat çıkardıklarına inanacakları güne kadar onu eğitip dummaları çok zararlı bir deliliktir... Yüzlerce, yüzbinlerce kabiliyetli insan bugünkü proleterya batağında yaşamaya bırakılırken Hotantoların ve Zulu kâfirlerinin entellektüel meslekler için yetiştirilmeleri onları yaratan Tanrı'nın iradesine karşı bir günah sayılmalıdır.

Hind milliyetçileri bende daima hiçbir gerçekçi temele dayanmayan bir gösterişçi intibai yaratmışlardır, diyor. Polonyalıları, Çekleri, Yahudileri, Zencileri ve Asyalıları, Almanya'da doğsalar ve Almanca konuşsalar bile, Alman vatandaşlığına lâyık olmayan kimseler olarak görüyor.

Fransa'ya özel bir istihza ile bakıyor:

İrk bakımından... Fransa zencileşmekte öyle ileri gidiyor ki, artık Avrupa toprağında doğan bir Afrika devletinden bahsedebiliriz. Bugünkü Fransa'nın sömürge politikası Almanya'nın geçmişteki sömürge politikası ile kıyaslanamaz. Eğer Fransa şimdiki haliyle gelişmeye devam edecek olursa, üç yüzyıl sonra Frank kanının son kalıntıları yeni gelişmekte olan Avrupalı-Afrikalı melez devlet içinde kaybolup gidecektir.

Bununla birlikte Hitler'in ırk konusundaki peşin hükümleri asıl Yahudilere hücum ederken bir çılgınlık halini almaktadır. Meselâ:

Bütün bunlarda Yahudi düşüncesinin payı apaçık bellidir. Almanya'nın bolşevikleştirilmesi -yani Alman işçi sınıfının alın terinin dünya Yahudi bankerlerinin boyunduruğu altına girmesini mümkün kılmak için millî Yahudi entelijansiyasını yok etmek- Yahudilerin dünyayı ele geçirme emellerinin geliştirilmesi yolunda sırf bir ilk adımdan ibarettir. Tarihte sık sık görüldüğü gibi, Almanya bu büyük mücadelenin cereyan ettiği yerdir. Eğer bizim halkımız ve devletimiz bu kana susamış, servet delisi Yahudi tiranlarının kurbanı olursa, o zaman bütün dünya bu ahtapotun kolları arasında mahvolacaktır. Eğer Almanya kendini bu çemberden kurtarırsa milletlerin başındaki bu en büyük bela bütün dünya için ortadan kalkmış sayılabilir. Genel olarak, Yahudiler daima çeşitli milletlerin içinde bu milletlerin zihniyetince en etkili görünen ve en çok başarı vadeden silahlarla savaşırlar. Bizim milletimizin çok kanı dökülmüş olduğu için, bu yüzden Almanya'da Yahudilerin silahı az-çok kozmopolit, savaş aleyhtarı-ideolojik şeyler olacaktır. Kısacası, iktidarı elde etmek için... devletleri birbiri ardınca bir taş yığını haline getirip üzerinde ebedî Yahudi imparatorluğunun hâkimiyetini tesis edinceye kadar... beynelmilel temayülleri kullanacaklardır.

Arî ırkın yani Alman ırkının saflığını muhafaza etmek için aşağı ırkların karışmasıyla "piçleşme"ye müsaade edilmemelidir. Geçmişte büyük milletlerin çöküşü, Hitler'e göre, hep kan karışması ve ırk saflığının bozulması yüzünden olmuştur. Böyle bir felaketi önlemek için devlet müdahale etmelidir. "Korkaklar ve zayıflar kendi haklarının çiğnendiği iddiasıyla protesto etseler bile, devlet millet kanının saflığını ve böylece insanlığın en yüksek gelişme seviyesine ulaşmasını sağlamalıdır. Devlet evliliği ırkî utanç uçurumundan çıkarmalı ve onu insan ve maymun karışımı hilkat garibeleri yerine Tanrı'ya benzeyen insanlar yetiştirecek bir müessese olarak kutsallaştırmalıdır".

Arî ırkın bütün diğer ırklara doğuştan üstün olduğuna fanatik bir şekilde inanan Hitler, bu hâkim ırkın başka ırkları kendi menfaatları için istila etmesi, sömürmesi, ortadan kaldırması,

veya mal-mülkten mahrum etmesinin bir görev olduğunu ileri sürüyordu. Almanya kalabalıklaştığına ve daha fazla yaşama sahası aradığına göre büyük bir Nordik devlet olarak İslav ülkelerini ele geçirmesi, İslavları ortadan çıkarıp yerlerine Almanları yerleştirmesi onun hakkı idi. En yüksek ırkın bu şekilde yayılması ve Alman halklarının tek idare altında birliğe kavuşması uzun vadede bütün insanlığın yararına olacaktı. "Bu dünyada ancak yeteri kadar geniş bir toprak bir milletin yaşama hürriyetini garanti edebilir... Almanya, ya bir büyük devlet olacak yahut silinecektir".

Hitler'in hayal ettiği büyük yayılma esas itibarıyla Rus toprakları üzerinde olacaktı. Doğuya aç gözlerle bakan Hitler "Eğer ölçülemeyecek kadar geniş buğday tarlalarıyla Ukrayna ve ölçülemeyecek kadar çok ham maddesiyle Urallar Almanya'nın eline geçerse neler kazanabileceğini hesap etti. Rus halkını Bolşevik liderlerin elinden kurtarmak Almanya'nın görevi idi. "Bugün Avrupa'da toprak deyince aklımıza hemen Rusya ve onun sınırındaki uydu devletleri gelir. Burada kader bize bir işaret vermek ister gibidir. Kader Rusya'yı bolşeviklerin eline vererek, onu daha önce kuran ve bir devlet olarak varlığını garanti eden aydın zümreden mahrum bırakmıştır... Doğudaki Dev İmparatorluk düşmek üzere olan bir armut gibidir".

Hitler'e göre kuvvet istilânın haklı sebebidir.

... Bu dünyada hiçbir millet yüksek bir irade veya yüksek bir hak adına bir kilometre kare toprak bile alamaz. ... Devlet sınırları insanlar tarafından konur, insanlar tarafından değiştirilir. Bir milletin gereksiz ölçüde toprak sahibi olmakta başarı göstermesi, onun bu toprakları sonsuza kadar elinde tutmasına hak vermemiz bir sebep teşkil etmez. Bu nihayet istilâcılarının kuvvetini, milletlerin de zayıflığını gösteren bir durumdur. Böylece, hak sadece kuvvetin olmaktadır.

Hitler Almanya'daki süratli nüfus artışı problemine toprak kazanmaktan daha başka çözüm yolları da bulunabileceğini biliyordu. Bu alternatiflerden biri gebeliği önlemektir, fakat Hakim Irk teorisi dolayısıyla bu yolu reddetti. Bir başka yol, Almanya'nın savaştan önceki liderlerinin denediği gibi, sanayileşmeyi arttırmak ve yabancı pazarlara daha çok yayılmaktı, ama Hitler Almanya'nın sadece kendini beslemesini ve kendine yeterli olmasını istediği için bu çözümü de reddetti. Ayrıca, fazla sanayileşme yüzünden şehirlerde büyük bir işçi zümresi doğmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Üçüncü bir yol halen elde bulunan toprakların verim gücünü arttırmaktı, ama Hitler bunun da ancak kısmî ve geçici bir çözüm olacağını iddia etti. Ona göre yegâne çare Almanya'nın şimdiki hudutları ötesinde topraklar kazanması ve daha çok Almanın toprakla geçinmesini sağlamasıydı.

Hitler'in nüfus ve toprak konularındaki uzun vadeli hedefleri şu paragrafta özetlenmiştir:

... Bugün Avrupa'da seksen milyon Alman nüfusu var. Yüzyıl kadar bir zaman içinde bu kıtadaki Alman iki yüz elli milyon Alman olur ve bunlar dünyanın başka ülkeleri için fabrikalarda işçilik yapacakları yerde emekleriyle birbirlerinin geçimini garanti eden köylüler ve işçiler halinde yaşayacak olurlarsa ancak o zaman bizim bu dış politikamızın doğru olduğu takdir edilecektir.

Kısacası, Hitler Alman nüfusunun gelecek yüz yıl içinde üç katından fazla artacağını ve adam başına iki misli daha geniş yer kaplayacağını düşünmüştü. Çok geniş bir alana yayılan bir nüfus fikri Hitler'e aynı zamanda "askerî-coğrafi" sebeplerden dolayı da cazip geliyordu, çünkü Almanya o zaman düşmana karşı daha iyi korunabilecekti. (Mackinder- Haushofer teorisinin izleri).

Bu geniş emellerini gerçekleştirebilmek için üç metod kullanmayı uygun görüyordu: Propaganda, diplomasi ve kuvvet.

Mein Kampf'ın hiçbir yerinde yazar kendi şahsiyetini propaganda tekniklerini anlatırken olduğu kadar açıklıkla ele vermez. Hitler Nazilerin en etkili ve en muazzam silahlarından birinin propaganda olduğuna inanmaktadır. Max Lerner, Hitler için "Belki de yeni çağ tarihinde propaganda ve organizasyonun en büyük ustası" diyor ve ilave ediyor: "Onun bir eşini bulabilmek için Loyola'ya ve Cizvitlere kadar gitmek lâzımdır". Hitler propaganda sanatına ait bilgisini mükemmelleştirmek için Marksistlerin propaganda tekniklerini, Katolik Kilisesinin teşkilat ve metodlarını, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşındaki propagandalarını, Amerikan reklamcılığını ve Freud psikolojisini inceledi. Şöyle yazıyordu:

Propagandanın fonksiyonu... ayrı insanların herbirinin haklarını ölçüp tartmak değil, fakat sadece tuttuğu tarafın haklı olduğunu göstermeye çalışmaktır. Propagandanın görevi hakikatin, eğer düşman tarafındaysa, objektif bir tahlilini yapmak ve sonra onu akademik bir dürüstlikle kitlelerin önüne sermek değildir; onun görevi daima ve bıkmadan kendi hakkımıza hizmet etmektir. Savaş suçluluğu meselesini, savaş felaketinin kopmasından sadece Almanya'yı suçlamak doğru olmaz şeklinde ele almak tamamen yanlış; gerçeklere tam uymaşa bile, ki öyledir, her türlü kusuru düşmana yüklemek doğru olurdu... Propagandanın gayesi canı sıkılan genç beylere ilgi çekici bir eğlence sağlamak değil, inandırmaktır. Ve ben inandırmak derken kitlelerin inandırılmasını kasdediyorum.

Odaklaşma ve tekrar üzerinde özellikle duruyor:

Büyük halk kitlelerinin anlayışı gayet sınırlıdır, zekâları azdır, ama unutma güçleri muazzamdır. Bu gerçeklerin sonucu olarak, her türlü etkili propaganda sadece birkaç noktanın belirtilmesi halinde sınırlandırılmalı bu noktaları sloganlar halinde vermeli; tâ ki kitlenin en son üyesi bile sizin sloganınız vasıtasıyla, kendisinden ne istendiğini anlasın. Bu sloganı feda ettiğiniz ve meseleyi çok taraflı olarak anlatmaya kalktığınız anda etkiniz silinecektir, çün-

kü kalabalık verdiğiniz bilgileri ne hazmedebilir, ne da hatırdı tıtabılır. Bu şekilde sonuç zayıflar ve nihayet tamamıyla ortadan kalkar.

Hitler'in propagandaya olan inancı şu ifadesinde açıkça görülüyor: "Kurnazca ve devamlı propaganda ile insanları cennetin cehennem, cehennemin de cennet olduğuna inandırmak mümkündür". Propaganda en çok etkili olabilmesi için en dar zekâyâ göre ayarlanmış olmalı, "her zaman ve esas itibarıyla heyecanlara hitabetmeli, düşünce ile pek az ilgisi bulunmalıdır". "Bir afişin sanatla ne kadar ilgisi yoksa, propagandanın da bilimsel doğrulukla hiçbir ilgisi yoktur... Erişilmek istenen insan kitlesi ne kadar büyükse, bu kitlenin anlayış seviyesi o kadar düşük olur".

Birtakım psikolojik düzenler de propagandacı için faydalı olur. Meselâ bir kalabalığı sabahleyin belli bir fikre çevirmeye girişmemelidir. Koyu ışıklar faydalıdır ve akşam vakti insanlar yorulunca, direnme güçleri azalınca, "heyecanlarını tamamıyla teslim almak nisbeten kolaylaşır. Bir başka kudretli vasıta, kalabalıklar, Nazi rejiminde çok görüldüğü üzere, geçit merasimlerine ve ihtişamlı gösterilere katıldıkları zaman onları telkin altına almaktır. Hitlerin ifade ettiğı gibi:

... bu dev kitle gösterileri, bu yüzbinlerce kişilik geçit merasimleri küçük aciz insanlarda öyle bir mağrur inanç ateşi yakar ki, bu adamlar her ne kadar değersiz birer solucan iseler de yine büyük bir ejderin bir parçası olduklarını, bu ejderin ateş saçan nefesi altında bir gün menfur burjuva dünyasının yanıp kül olacağını ve proleter diktatörlüğünün son yüce zaferinin kutlanacağını düşünürler.

Hitler'in kitleleri nasıl aşağı gördüğü "boş kafalı koyun sürüsü", "tecessüm etmiş budalalık" gibi ifadelerinde ve insanlığın kitle halinde tembel, korkak, kadınca, hissî ve makûl dü-

şünceden mahrum bulunduğuna olan inancında tekrar tekrar görülür.

Hitler'in propaganda tekniğinde en yüksek prensip büyük yalan prensibidir. Hitler diyor ki, "yalanın büyüklüğü ona inanılmasını sağlayan başlıca faktörlerden biridir şeklindeki fikir tamamıyla doğrudur... Kitlelerin ilkel basitliği içinde büyük bir yalan ufak bir yalandan daha etkili olur, çünkü kitleler küçük işlerde daima yalan söylerler de büyük bir yalan atmaktan çok utanırlar. Bu yüzden kalabalıklar bu kadar büyük bir yalandan hiç şüpheye düşmezler, bir insanın gerçeği bu kadar saptıracak kadar ileri gideceğine inanmazlar". Kısacası, yalan ne kadar büyük olursa, kitlelerin ona inanma ihtimali de o kadar artar.

Bir başka temel propaganda ilkesi de "tek düşman" ilkesidir. Halka aynı zamanda birden çok düşman göstererek onun kafasını karıştırmamak gerekir. Tek bir düşman üzerinde durun ve halkın nefretini o düşman üzerinde yoğunlaştırın. Hitler için elbette ki dünyadaki bütün kötülüklerin anası Yahudilerdi. İster demokrasiye şiddetle çıtsın, ister Marksizme, ister Versay Muahedesine, ister Fransa'ya veya bir başka uygun hedefe, karşısında daima Almanya'yı ve Arî kültürünü şeytanî bir deha ile yıkmaya çalışan, ona karşı fitne ve fesatlar tertipleyen Yahudileri görüyordu. Bu histerik patlamalarına aşağıdaki örneği gösterebiliriz:

... Fransa şimdiye kadar ve halen en korkunç düşmandır. Bu millet gitgide daha çok zencileşiyor ve Yahudilerin dünya hâkimiyeti gayeleriyle bağlantılı olarak, Avrupa'da beyaz ırkın varlığı için devamlı bir tehlike teşkil ediyor. Zira Avrupa'nın kalbinde Rhein bölgesinin zenci kanıyla kirlenmesi halkımızın bu tarihî düşmanının sapık ve sadist intikam hırsına çok uygun düşüyor; tıpkı Yahudilerin Avrupa'nın göbeğini piçleştirmek ve beyaz ırkı aşağı ırklarla bulaştırarak onu bağımsız ve hâkim bir hayatın temellerinden mahrum etmek için yaptıkları soğukkanlı hesaplar gibi.

Hitler, propagandacının görevinin devlet kontrolundaki bir eğitim sistemiyle kolaylaşacağını söylüyor. Çok fazla kitabî bilgi yanlıştır. Beden eğitimi ve beden sağlığı birinci planda ele alınmalıdır. Karakter gelişmesi, özellikle itaatkârlık, sadakat, irade gücü, kendine hâkimiyet, fedakârlık kabiliyeti, sorumluluktan gurur duyma gibi karakter vasıflarının geliştirilmesi ondan sonra gelir. Zihin faaliyeti ise üçüncü plana atılmıştır. Kızların eğitimi analık eğitimi olmalıdır. Herkes için eğitim kavramı Hitler'e hoş gelmiyordu, çünkü o bunu liberalizmin kendi kendini mahvetmek için icat ettiği öldürücü bir zehir sayıyordu. Her sınıf, her alt-sınıf ancak bir tek tip eğitim görebilirdi. Büyük halk kitlesinin okumamışlığın sağladığı mazhariyetlerden faydalanmasını istiyordu.

Geniş halk kitlesi için eğitim "halkın kalbine ve hafızasına devamlı tekrar yoluyla kazanmış genel fikirler" halinde sınırlanmalıdır. Eğitimde her zaman rehber ilke şudur: Çocuk devlete aittir ve eğitimin tek hedefi devlet için alet ve vasıta yetiştirmektir".

Hitler'in halk eğitimi konusundaki görüşleri onun genellikle demokrasi hakkındaki kanaatinin bir parçasıdır. O her fırsatta demokratik devletin etkisizliği ve verimsizliğiyle alay etmiştir:

Bugünün Batı demokrasisi Marksizmin öncüsüdür; Marsizm demokrasiziz düşünülemez. Demokrasi, dünyayı saran bu vebayı üretecek bir mikrop kültürü temin eder. Parlamenter demokrasi, en aşırı halinde, "pislik ve ateşten meydana gelmiş bir hilkat gari-besi" yarattı ve maalesef bu yaratığın ateşi bence artık sönmüş bulunuyor... Bir şey var ki onu hiç akıldan çıkarmamalıyız: Burada da çoğunluk hiçbir zaman tek adamın yerini alamaz. Çoğunluğa uymak sadece budalalık alâmeti değil, aynı zamanda korkaklıktır. Yüz tane boş kafadan akıllı bir adam çıkaramadığınız gibi, yüz tane korkaktan da kahramanca bir karar çıkartamazsınız.

Hitler demokrasiyi "Yahudilerin aşılacak istediği aldatıcı bir teori" olarak görüyordu, yani "herkesin eşit yaratıldığı" iddiası bir Yahudi yalanı idi. Herkese oy hakkı ve diğer eşit hak doktrinleri ise "tehlikeli ve yıkıcı" idi.

Hitler demokrasinin yerine lider ilkesini koyuyordu. Kitlenin üzerinde lider olacak, kitle onun her emrine kayıtsız şartsız itaat edecekti. Herkesin üstünde ise her türlü başarı ve başarısızlığın sorumluluğunu üstlenen bir Führer vardı.

Almanya ve bütün dünya için düşündüklerini taslak halinde *Mein Kampf*'da açıklamış olan Hitler, bu kitaptaki fikirlere sadakatla bağlı kaldı, ancak bir tek önemli meselede 1939'daki Nazi-Sovyet paktı konusunda bu çizgiden saptı. Rusya ile anlaşmaya varmasının nasıl hazmedilemeyecek bir şey olduğunu görmek için *Mein Kampf*'taki şu satırları hatırlamak yetecektir:

Hiçbir zaman unutulmamalı ki, bugünkü Rusya'nın idarecileri kanlı katillerdir; bunlar insanlığın yüzkarası mahlûklardır ki, şartlar kendilerine elverdiği için koca bir devleti ellerine geçirip onu yöneten binlerce aydını kana susamışçasına boğazlamışlardır...

Hitler Almanya'da iktidara gelmeden önce niyetlerini bu kitapta açıkça yazdığı ve kitap İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından on yıl önce çıktığı halde, dünyanın devlet adamları onun uyarılarına niçin bu kadar dikkatsiz kaldılar? Bunun sebebi kısmen o günlerde hâkim olan genel bir tavizcilik, iyimser hayalcilik ve her ne pahasına olursa olsun barışçılık atmosferi idi. Bir başka faktör ise milletlerarası bir sansür hikâyesidir. Hitler kitabının bütünüyle tercümesine izin vermediği için, 1939'a kadar kitabın ancak çok özetlenmiş ve kırpılmış bir İngilizce tercümesi yapılabilmisti. O yıl, savaşın arefesinde, biri Hitler'in muvafakati ile biri de kendi başına olmak üzere iki Amerikalı yayıncı kitabın tamamını yayınladılar. 1936'da Fransızca'ya bir tercüme yapılmıştı, ama Hitler kendi yayıncısı vası-

tasıyla, telif haklarının çiğnendiği iddiasıyla, dava açtı ve yayını durdurdu. Londra'da yayınlanan bir özet baskıda ise Fransa'ya hücum eden pasajlardan pekçoğu atlanmış, savaşı haklı gösteren bir kısım tamamen çıkarılmış ve kitabın tonu yanlış, aldatıcı bir intiba verecek şekilde yumuşatılmıştı.

Bu arada Almanya'da *Mein Kampf*'ın tam nüshası milyonlarca basılıp dağıtılıyordu. Her yeni evli çiftte bir kitap hediye ediliyor, Nazi partisinin her üyesinin ve her devlet memurunun bir tane bulundurması isteniyordu. Bununla birlikte, kitabın sonraki baskılarında Hitler'in müstakbel düşmanlarını uyandırmamak için, Rusya ve Fransa'ya yapılan hücumlar çıkartılmıştır.

Mein Kampf'a bugün tekrar bakıldığında, tarihçiler Hitler'in tarihi hiç anlamadığını, antropologlar onun ırk konusundaki görüşlerinin saçma olduğunu, eğitimciler eğitim teorilerinin tamamen ortaçağdan kalma ve gerici olduğunu söyleyecekler, politikacılar onun otoriter idare görüşünü ve demokrasiyi yanlış takdim edişini protesto edecekler, edebiyat uzmanları ise Hitler'in bir paragrafın nasıl yazıldığını, bir bölümün nasıl düzenleneceğini bilmediğini iddia edeceklerdir. Weigert bütün bunları şöylece özetliyor:

Yarım tahsilli Hitler bir etkiler mozayiki halindeydi: Mak-yavelli'nin ahlâk-dışı devlet adamlığı, Wagner'in mistik milliyetçiliği ve romantizmi, Darwin'in organik tekamül doktrini, Gobineau ve Houston Stewart Chamberlain'ın son derece abartılmış ırkçılığı, Fichte ve Hegel'in Mesih kompleksleri, Treitschke ve Bernhardi'nin askerî böbürlenmeleri ve Prusyalı Junker sınıfının malî fesadı... Haushofer teori ve eylem arasında birleşme kanalı hizmetini gördü.

Bu büyük kusurlarına rağmen *Mein Kampf* yine de Hendrik Williem Van Loon'un belirttiği gibi, "Jean Jacques Rousseau'nun içi-dışı bir tabiatını ve bir Tevrat Peygamberinin şiddetli

gazabını birleştiren", "gelmiş geçmiş en olağanüstü tarihî belge"dir. Norman Cousins ona "yirminci yüzyılın en etkili kitabı" diyor; çünkü "*Mein Kampf*"daki kelime başına 125 kişi, her sahife başına 4700 kişi, her bölüm başına da 1.200.000'den fazla adam ölmüştür". Kitabın kuvveti, elbetteki, Alman halkının siyasî kutsal kitabı oluşundan ve 1933'ten İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Üçüncü Reich'in politikasına rehberlik etmiş olmasından ileri geliyordu.

Hitler'in fikirlerinin kendisiyle beraber ölmeyişi dünya için bir talihsizliktir. Almanya'da onun hâlâ bir çok hayranı vardır, komünist devletler ise onun fikirlerinden çok şey almışlar, halen de kullanmaktadırlar. Dünyanın her yerinde diktatörler, geçen dört asır boyunca Makyavelli için yaptıkları gibi, kendi kötü emelleri için *Mein Kampf*'ı birinci dereceden kaynak kitap olarak kullanmaya devam edeceklerdir.

İLİM DÜNYASI

GÖK KÜRELERİNİN DÖNÜŞLERİ ÜZERİNE

NICOLAUS COPERNICUS

"De Revolutionibus Orbium Coelestium"

İlk çağlardan beri insanlar göklerin manzarasına hayranlık ve ilgi duymuşlardır: Güneş, ay, gezegenler, yıldızlar ve bunların durup dinlenmek bilmeyen hareketleri. Güneşin doğuşu ve batışı, ayın parlaması ve kaybolması, mevsimlerin birbiri ardınca gelmesi, gezegenlerin ileri ve geri hareketleri sadece görülen birer olay olarak kalmamış, pekçok bakımlardan insanların günlük hayatlarını etkilemiştir. Şu halde pekçok efsanelerin, hatta bazı dinlerin gök olayları etrafında gelişmelerine şaşmamak gerekir.

Medeniyetler ilerledikçe, filozoflar hareket halindeki gökleri aklî bir şekilde açıklamaya çalıştılar. Astronomi sahasında eski bilgin ve düşünürlerin en ilerileri eski Yunanlılardı. Milattan önce beşinci yüzyılda Pythagoras ve dördüncü yüzyılda Aristot ile başlamak üzere bu sahada pek çok filozof çalıştı. Milattan sonra 150 yılı civarında İskenderiye'de yaşayan Claudius Ptolemy (Batlamyus) adında bir Mısırlı kendi çağının ve daha

önceki devirlerin bu konudaki klasik bilgilerini çok geniş bir teori halinde düzenledi ve sistemleştirdi. Yaklaşık 1500 yıl kadar, "Almagest" adlı kitapta ortaya atılan bu Batlamyus sistemi insanların kafalarına hâkim olmuş ve her yerde kâinatın gerçek tasviri olarak kabul edilmiştir.

Batlamyus teorisinin esasına göre dünyamız sabit, hareket-siz, durgun bir kitleden ibarettir; bu kitle kâinatın merkezinde bulunmaktadır; güneş de dahil olmak üzere bütün sabit yıldızlar ve bütün gök cisimleri onun etrafında dönerler. Dünya bir küreler sisteminin orta noktasıdır, gezegenler buna sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Yıldızlar bu sistem dışında başka bir küreye bağlıdırlar ve hepsi de her yirmidört saatte bir dönerler. Gezegenlerin girift hareketleri karşıt daireler halinde açıklanmıştır; gezegen küreleri yıldızların küresine zıt istikamette döner, fakat daha büyük bir kuvvet tarafından çekilirler. Satürn en uzak gezendir, yıldızlar âlemine en yakın olanıdır ve dolayısıyla bir dönüşü en uzun zamanda tamamlar. Merkeze en yakın olan ay ise bir dönüşü en kısa zamanda tamamlar. Rosen bu kâinat anlayışını şöyle tasvir ediyor:

Geleneksel doktrine göre, çoğu zaman doğuya doğru hareket eden gezegenler, bir durma noktasına gelinceye kadar periyodik olarak yavaşlarlar, sonra ikinci bir defa tersine dönerler ve tekrar doğuya doğru harekete başlarlar ve bu değişme çemberini sonsuza kadar tekrarlayıp dururlar.

Kâinat böylece kürelerle bağlanmış bir kapalı mekân halindedir. Bu kâinatın ötesinde hiçbir şey yoktur.

Batlamyus'un teorilerinin genel bir kabul görmesi, her ikisi de insan tabiatının bir yansıması olan şu iki faktörle iyice kolaylaşmıştı: birincisi, bu sistem tabîî görüntülere, yani eşyanın herhangi bir kimse tarafından müşahade edilebilen görünüşlerine dayanıyordu. İkincisi de, insanın benliğini tatmin ediyordu. Dünyayı kâinatın merkezi saymak, gezegenlerin onun etrafında

döndüklerine inanmak ne kadar zevk verici birşey olmalıydı. Bütün kâinat sanki insan için yaratılmış gibiydi.

Bu güzel teorik sistem Avrupa'daki büyük zihin uyanması devrine, yani Rönesansa kadar hemen hemen hiç değişmeden hüküm sürdü. Onu yıkan şey Nicolaus Copernicus'un, yani "bir din adamı, şair, ressam, hekim, iktisatçı, devlet adamı, asker ve ilim adamının" eseri olmuştur. Copernicus işte Rönesansa şeref veren "evrensel adamlar"dan biri idi.

Kopernik'in 1473-1543 arasında geçen yetmiş yıllık hayatı Avrupa tarihinin en ilgi çekici ve en maceralı dönemlerine rastlıyordu. Kolomb yeni kıtalar keşfetmiş, Magellan dünyayı dolaşmış, Vasco de Gama Hindistan'a ilk deniz yolculuğunu yapmış, Martin Luther Protestan Reformunu ortaya atmış, Mike-lanj yeni bir sanat dünyası yaratmış, Paraselsüs ve Vesalyüs modern tıbbın temellerini atmış, "o muazzam evrensel deha" Leonardo da Vinci ressam, heykeltıraş, mühendis, mimar, fizikçi, biyolog ve filozof olarak büyük şöhret yapmıştı. Dünyaya yeni bir evren sistemi getirecek olan Kopernik için ne uygun bir çağdı?

Kopernik Polonya'da eski bir Hansa Birliği şehri olan Torun'de, Vistül kıyısında doğdu. İlk yıllarında kariyeri büyük ölçüde nüfuzlu bir adam olan ve daha sonra Ermeland Piskopos Prens'i olan Lucas Watzelrode'in etkileri yönünde gelişti. Torun'daki hazırlık okulundan başlamak üzere, Kopernik'in hayatında uzun ve çok çeşitli tahsil hayatı başladı ve 1491'de Krakow Üniversitesinde devam etti. Krakow Üniversitesi Avrupa'nın belli-başlı astronomi ve matematik merkezlerinden biri olarak onun ilgisini çekmişti. Beş yıl sonra tahsiline Avrupa üniversitelerinin en eskisi ve en şöhretlilerinden biri olan Bologna Üniversitesi'nde devam etmek üzere İtalya'ya gitti. Oradaki zamanını kilise kanunu ve astronomi tahsiliyle geçirdi. Sonra Roma'ya giderek bir yıl orada matematik ve astronomi dersleri verdi. Beş yıl kadar Padua ve Ferrara'da kilise kanunu

ve tıp tahsil ederek eğitimini tamamlamış oldu. Kilise Hukuku Doktoru payesini 1503'te Ferrara'da aldı.

Bu arada amcasının etkisiyle Kopernik, Frauenburg Katedraline kanon tayin edildi ve 1506'da İtalya'dan dönüşünden sonraki hayatının geri kalan otuzyedi yılını orada geçirdi.

Kopernik'in kanon olarak birçok vazifeleri vardı: Gerek kilise adamları gerekse kilise dışından kimselere aktif hekimlik hizmeti yaptı; Polonya, Prusya ve Teuton Şövalyeleri arasında cereyan eden savaşta kendi bölgesinin askerî savunmasına yardım etti; savaştan sonraki barış görüşmelerine katıldı; para baskını ve para politikası üzerindeki reforma danışmanlık etti; kendi kilise bölgesinin uzak bölgelerini idare etti; ve boş zamanlarında resim yaptı. Eski Yunan şiirinden Latinceye tercümeler yaptı.

O tarihte astronomi Kopernik'in uğraştığı çok çeşitli işlerden sadece bir tanesini teşkil ediyordu. Fakat gitgide asıl meşgalesi haline geldi. Gençlik yıllarında zihninde doğan ve Krakow ve İtalya'daki üniversite yıllarında yoğunlaşan düşüncelerini geliştirmeye başladı. Araştırmalarını kimseye danışmaksızın ve kimsenin yardımı olmadan kendi başına, sakın bir şekilde yürütüyordu. Katedralin etrafındaki koruyucu duvarın üzerinde bulunan küçük kuleyi rasathane olarak kullanıyordu.

Elindeki astronomi aletleri kaba ve basit şeylerdi. Teleskopun icadından yaklaşık yüzyıl kadar önce çalışma yapıyordu. Ölçme işleri için elinde bir güneş saati vardı; yıldızların ve gezegenlerin yüksekliklerini bulmak için üç kenarlı iptidai bir alet kullanıyordu; bir de düşey ve yatay daireler içindeki bir küreden ibaret olan usturlap (astrolab)'ı bulunuyordu. Üstelik iklim astronomi gözlemleri için hiç müsait değildi; Baltık denizine ve nehirlerle yakınlığı yüzünden sis ve bulutla dolu bir yerdeydi. Tam mânâsıyla açık gece ve gündüzleri pek nadirdi. Yine de, Kopernik yıllar boyunca her müsait fırsatta yaptığı hesaplamalar üzerinde çalıştı.

Bu uzun incelemeleriyle isbat etmek veya çürütmeye çalıştığı devrim yaratan teori çok eski ve çok saygı duyulan Batlamyus sistemine doğrudan doğruya ters düşüyordu. Bu teori, kısaca, dünyanın sabit olmadığını, her gün kendi eksenini etrafında ve yılda bir defa da güneşin etrafında döndüğünü ileri sürüyordu. Onaltıncı yüzyılda bu görüş o derece akıl almaz birşeydi ki, Kopernik elde ettiği sonuçların hiç çürütülemeyeceğine iyice inanmadan bu teoriyi ortaya atmaya cesaret edemedi. Kopernik sisteminin dünyaya açılmasının otuz yıldan fazla gecikmesinin sebebi buydu.

Aslında bazı eski Yunan astronomları merkezinde dünyadan ziyade güneşin bulunduğu bir evrende yaşamakta olmamız ihtimalinden bahsetmişlerdi. "Eski Kopernik" diye anılan Aristarkus, milattan önce üçüncü yüzyılda güneşin doğuş ve batışını açıklamak için, dünyanın kendi eksenini etrafında günde bir defa döndüğü fikrini ortaya atmıştı. Ama bu hipotez ve buna benzer fikirleri olan öbür astronomların hipotezleri, dünyayı merkez alan bir evren telakkisi lehinde Aristo ve Batlamyus tarafından reddedildi. Kopernik eski literatürü okuyarak bu düşünceleri öğrenmişti ve böylece kendisinde meseleyi yeniden ele alma ilhamı doğmuş olabilirdi. Kopernik'e göre, Aristarkus 1800 yıl önce Batlamyus'un karmaşık sistemine kıyasla göğün hareketleri hakkında çok daha basit bir açıklama yapıyordu.

Belki daha 1510 yılında Kopernik yeni teorisinin kısa bir genel takdimini ihtiva eden "*Commentariolus*" (Küçük Kommanter) adlı bir risale yazdı. Bu risale kendi yaşadığı süre içinde yayınlanmadı, sadece birçok el yazısı kopyaları Astronomi araştırmacıları arasında dolaştı. El yazmalarından en az iki tanesi bugün elimizde mevcuttur. Kopernik bu risalesinde, Batlamyus teorisinin kendisine pek karmaşık ve akıl-dışı gelmesi ve gök olayları hakkında tatmin edici açıklamalar vermeyişi yüzünden kendi araştırmalarına başladığını söylüyor. Burada Kopernik'in vardığı sonuçlar belirtiliyor; dünyanın güneş sisteminin merke-

zi olmadığı, sadece ay yörüngesinin merkezi olduğu ve bütün gezegenlerin güneş etrafında döndükleri anlatılıyor. "Küçük İzah" bu büyük astronomun fikirlerinin gelişmesinde önemli bir safhayı temsil etmektedir.

Denilebilir ki, genç bir Alman âliminin çabaları olmasaydı, Kopernik'in üzerinde otuz yıl çalıştığı büyük eseri hiçbir zaman matbaa yüzü görmeyecekti. 1539 yazında Frauenburg'a Kopernik'i ziyaret etmek üzere, Wittenberg Üniversitesinden yirmi-beş yaşında bir matematik profesörü gelmişti. Bu adam George Joachim Rheticus'tu. Kopernik'in artan şöhretine kapılan Rheticus, onun bu şöhretinin hakikî meziyetlerini birinci elden görmek için Frauenburg'a geldi. Sadece birkaç hafta kalmayı düşünüyordu, ama Kopernik'ten çok sıcak bir kabul gördü ve iki yıldan fazla bir zaman orada kaldı. Ev sahibinin birinci dereceden bir dâhi olduğuna hemen inanmıştı. Üç ay müddetle Kopernik'in yazdıklarını inceledi ve yazarla bunların tartışmasını yaptı. Sonra Kopernik'in fikirlerini belirten uzun bir mektup yazarak bunu Nüremberg'e, kendisinin eski hocası Johann Schöner'e gönderdi. Mektup 1540'da Danzig'de neşredildi. *Narratio Prima* yani "İlk İzah" adıyla Rheticus tarafından yazılan bu mektup Polonyalı astronomun dünyayı sarsan teorilerinin ilk basılı ifadesini teşkil ediyordu. Aslında bu küçük mektup-kitap, Kopernik sisteminin sadece bir kısmını, yani dünyanın hareketleriyle ilgili kısmını, ayrıntılı olarak veriyordu. Rheticus bu "İlk İzah"tan sonra başka "İzahlar"da yazmayı düşünmüştü, bunların hiçbirisi gerçekleşmedi. Bütün risale boyunca "Dominus Doctor" dediği yazara adeta kul-köle olurcasına duyduğu hayranlığı sıcak övgülerle belirtiyordu.

Bu noktaya kadar Kopernik eserinin tamamının yayınlanmasına müsaade etmek hususunda son derece tereddüt içindeydi. Herşeyin mükemmel olmasını istiyordu, her gözlemin tekrar tekrar kontrol edilmesi gerektiğine inanıyordu; nitekim 300 yıllık kayıptan sonra ondokuzuncu yüzyıl ortasında Prag'da tekrar

bulunan orijinal elyazması üzerinde yarım düzine geniş revizyonlar yapıldığını gösteren deliller vardır. Bu tereddütlere ilave olarak, Kopernik Katolik Kilisesinin eseri tasvip etmeyeceğinden de korkuyordu. Protestanların reform hareketi ve Rönesansın entelektüel mayası ortodoks doktrinden başka ayrılmalara yol açacak fikirlere ve teorilere karşı din çevrelerini şüpheli bir tavır içine sokuyordu. İmanlı bir din adamı olan Kopernik'in ise bir rafizî (dinden sapmış) veya şehit olmaya hiç niyeti yoktu.

Yine de, *Narratio Prima* o kadar iyi kabul gördü ve Rheticus ve diğerlerinin tam neşir istekleri o kadar ağır bastı ki Kopernik nihayet dayanamadı. Müsvettelerini Rheticus'a emanet etti, o da götürüp Nüremberg'de matbaaya verecekti. Fakat bu iş bitmeden Rheticus Leipzig Üniversitesinde bir profesörlüğe tayin edildi ve basım sorumluluğu Nüremberg'de Andreas Osiander adlı bir Lutherci din adamına havale edildi.

Belli ki Osiander Kopernik'in ifade ettiği radikal fikirlerden çekinmişti. Yazardan yetki almadan, kendi ismini de koymadan, Kopernik'in Birinci Kitab'a yazdığı önsözü çıkardı. Bunun yerine kendisi bir önsöz yazdı ve kitabın sadece astronomları ilgilendiren birtakım faraziyeler ihtiva ettiğini söyledi; dünyanın hareket etmesinin mutlaka doğru veya muhtemel olması gerekmediğini, kısacası kitabın ciddiye alınmaması gerektiğini belirtti. Osiander hiç şüphesiz düşmanca eleştirilerden kaçınmak teşebbüsünde çok haklıydı. Ve Mizwa'nin işaret ettiği gibi "Belki de, farkında olmayarak, bu büyük eserin korunması yolunda tahmin ettiğinden çok daha büyük bir hizmet yaptı. Yazarın ağzından "bu eserin faraziyelerinin okuyucusuna" hitaben ustaca yazılmış bu sahte ve tehlike giderici önsöz sayesinde Katolik Kilisesi eserin inkılapçı önemini farketmedi ve 1616 yılına kadar onu Yasak Kitaplar Listesine dahil etmedi".

Baskı bitmeden önce Kopernik şiddetli bir felç geçirdi. Doğruluğu iyice bilinen bir hikâyeye göre, tarihin en dramatik anlarından birinde, Fraunberg'e Nüremberg'den bir haberci gel-

di, beraberinde Kopernik'in şaheserinin ilk baskısının ilk nüshasını getirip yazarın ellerine koyduktan birkaç saat sonra Kopernik artık ölmüştü. Tarih 24 Mayıs 1543 idi. Kitabın adı "*De Revolutionibus Orbium Coelestium*", yani, "Gök Kürelerinin Dönüşleri Üzerine" idi. Zamanın öbür ilim kitapları gibi bu da Latince yazılmıştı.

Kopernik, gayet akıllıca ve diplomatça bir düşünce ile, kitabını Papa Üçüncü Paul'a ithaf etmişti. İthaf yazısından anlaşıldığına göre, Kopernik birtakım güç durumlarla karşılaşacağını tahmin etmekteydi.

Ey Kutsal Peder, iyi biliyorum ki bazı kimseler bu kitaplarımda dünyaya hareket izafe ettiğimi işittikleri zaman, hemen böyle bir kanaatin reddedilmesi gerektiğini söyleyeceklerdir. Ben bu teorilerimden, başkalarının onlar hakkında ne düşündüğüne dikkat edecek kadar memnun değilim. Bu yüzden, yüzyıllardan beri inanıldığı şekilde dünyanın duragan olduğuna inanan kimselerin benim dünya hareket ediyor dediğim zaman ne söyleyeceklerini düşünmeye başladığımda, uzun müddet dünyanın hareketini gösterdiğim bu kitabı bastırayım mı, yoksa kendi felsefelerinin sırrını sözlü olarak akrabalarına ve dostlarına aktaran Pisagorcuların örneğini takip etmem daha mı doğru olur diye tereddüt ettim. Bu meseleyi iyice düşünürken, teorimin yeniliği ve akla açıkça uygunsuzluğu yüzünden uğrayacağım horlanmayı hesap ederek neredeyse bitmiş eseri tamamen bir tarafa atmaya kalktım.

Bununla birlikte, dostlarım böyle bir yola gitmemi engellediler ve sadece dokuz yıl değil, belki dört defa dokuz yıldır yanımda sakladığım bu kitabı basmam için beni ikna ettiler. Sayısı pek az olmayan seçkin ve pek âlim kimseler de aynı şeyi yapmamı istediler, artık birtakım endişelerim yüzünden eserimi matematikçilerin hizmetine koymakta gecikmemin doğru olmadığını söylediler...

Akıllı ve âlim insanların, kitapta öne serdiğim isbatları anlamak ve üzerinde düşünmek istedikleri takdirde, benimle mutabık kalacaklarından şüphe etmiyorum. Yine de, gerek âlimlerin, gerek âlim olmayanların benim hiç kimsenin hükmünden korkmadığını

görebilmeleri için, gecelerimin emeği olan bu yazdıklarımı, başka birisinden ziyade, ey Kutsal Peder, size ithaf etmek istedim, çünkü siz, benim yaşadığım dünyanın şu uzak köşesinde bile, en yüksek makam sahibi olarak ve bütün ilimleri ve matematiği seven biri olarak biliniyorsunuz; böylece makamınız ve hükmünüzün yüceliğine dayanarak, her ne kadar iftira yarasının ilacı yoktur diyen bir atasözü varsa da, iftiracıların saldırılarını kolayca bastırırsınız diye düşündüm. Matematikten hiç anlamayan eli-boş gevezelerin Kutsal Kitabın belli bir pasajını kendi maksatları uğrunda tahrif ederek benim eserim üzerinde hüküm verme hakkı iddia etmeleri de mümkündür. Yazdıklarımı tenkit etmeye ve onda hata bulmaya kalkışanlara hiç kulak asmayacağım ve onların verdikleri hükümleri ezbere verilmiş, gülünç şeyler sayacağım.

Kendisinin evren anlayışını da Kopernik şu kelimelerle ifade ediyor:

En uzak olanı Sabit Yıldızların Küresidir, bu kürede herşey vardır ve bu yüzden hareketsizdir; hakikatte burası evrenin çerçevesidir, bütün diğer yıldızların hareketi ve yeri ona göre belirlenir. Gerçi bazıları onun da herhangi bir şekilde hareket ettiğini düşünürler, ama biz dünyanın hareketi hakkındaki teorimiz içinde onun niçin böyle görüldüğüne dair başka bir sebep ortaya koyuyoruz. Hareket eden gök cisimleri arasında ilkönce Satürn gelir, dönüşünü otuz yılda tamamlar. Ondan sonra Jüpiter gelir, dönüşünü yirmi yılda tamamlar. Sonra Mars gelir, o da iki yılda döner. Sırada dördüncü olan bir yılda döner ki biz bunun Dünyamız olduğunu ve karşıt dairesel bir ay yörüngesine sahip bulunduğunu söylemiştik. Beşinci sıradaki Venüs dokuz ayda bir döner. Sonra Merkür, altıncı olarak, fezada seksen günde bir döner. Hepsinin ortasında Güneş bulunmaktadır. Bu en güzel tapınakta her tarafı aynı zamanda aydınlatabilen bir meşaleyi başka nereye koyabilirsiniz?.. Şu halde bu sistemli düzen altında evrende harikulâde bir simetri ile karşılaşyoruz; yörüngelerin hareket ve büyüklükleri arasında, başka hiçbir şekilde elde edilmesi mümkün olmayan belli bir ahenk münasebeti var.

De Revolutionibus'un içindekileri ana çizgilerle belirtirsek, kitabın gelişmesini de görmüş oluruz. Papa Üçüncü Paul'a ithaf yazısından ve Osiander'in sahte giriş yazısından sonra eser altı "Kitap"a veya ana bölüme ayrılıyor, herbir "Kitap" da bölümlere ayrılıyor. Birinci Kitapta Kopernik'in evren hakkındaki görüşleri, kendisinin güneş-merkezli teorisi lehindeki delil ve iddialar, bu arada diğer gezegenler gibi dünyanın da güneş etrafında döndüğü fikri ve mevsimlere ait bir tartışma vardır. Bu birinci kitabın son kısmında birçok bölümler bir trigonometri ders kitabı teşkil etmektedir ve Kopernik'in daha sonraki bölümlerde kullanacağı bu matematik dalının prensipleri anlatılmaktadır.

İkinci Kitap gök cisimlerinin matematik yoluyla ölçülen hareketlerine ayrılmıştır. Son kısmında herbir yıldızın yerlerini gösteren bir yıldızlar albümü -bazı düzeltmelerle pekçoğu Batlamyus'tan alınan bir liste- vardır.

Diğer dört kitapta dünyanın, ayın ve gezegenlerin hareketleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Her hareket anlatılırken bunların yanı sıra o kürenin takip ettiği ve Kopernik tarafından hesapları yapılan yolu gösteren geometrik şekiller de verilmektedir.

Hareket eden bir dünya teorisine karşı ileri sürülen başlıca delillerden biri Batlamyus tarafından anlatılmıştı. Ona göre dünyanın durağan olması gerekti, çünkü hareket ettiği takdirde havada uçan herhangi bir şeyin, meselâ bir bulut veya bir kuşun arkada kalması, havaya atılan bir cismin batıya doğru oldukça uzak bir yere düşmesi gerekirdi. Hepsinden kötüsü, dünya bu kadar büyük bir hızla dönseydi kısa zamanda parça parça olup uzaya dağılırdı. Galile'nin mekanikteki keşiflerinden ve Newton'un yerçekimi kanunundan önce bu eski Batlamyus iddiasını çürütmek gerçekten zordu. Kopernik bu iddialara şöyle cevap vermeye çalıştı: Dünya hareket ederken çevresindeki hava da hareket etmektedir ve bütün evren yerine dünyanın döndüğünü

kabul etmek daha mantıkî olur, çünkü dünya dönmeseydi, gece ile gündüzün meydana gelebilmesi için göğün dönmesi gerekirdi. Bu savunmayı bir felsefî spekülasyonla daha kuvvetlendirdi: Tabiat kendi kendini yıkmaz ve Tanrı bu evreni sırf kendi kendini yıksın diye yaratmış olamaz.

Kopernik'e göre Güneş pasif ve hareketsizdi, Batlamyus'un dünya hakkında düşündüğü gibi, gezegenlerin ortasında duruyordu. Güneşin tek fonksiyonu ışık ve sıcaklık sağlamaktı. Evren son derece sınırlı idi. Yıldızlar küresinin dışında, Batlamyus'un dediği gibi, uzay sona eriyordu. Sonsuz uzay kavramı 1400 yıl önce Batlamyus için olduğu gibi Kopernik için de muhtemelen bilinmiyordu. Kopernik Batlamyus'un karşıt daireler sisteminden de ayrılmadı. Yörüngelerin herbiri için ayrı bir merkez vardı, güneş bu gezegen yörüngelerinin hiçbirinin tam merkezinde değildi. İşte bu noktalar Kopernik sisteminin daha sonra gelecek astronomlar tarafından düzeltilecek olan taraflarıydı.

Kopernik sisteminin kabulü ilim adamları arasında da halk arasında da hayli yavaş oldu. Birkaç istisnası ile, o çağın astronomi konusundaki inançları bu yeni sisteme şiddetle karşı idi. Bir hikâyeye göre, *De Revolutionibus*'un basıldığı matbaa, baskı makinesini ve müsvetteleri yoketmek isteyen üniversite öğrencilerinin saldırısına uğramıştı. Matbaacılar işi bitirmek için bu saldırılara karşı barikat kurmuşlardı. Elbing'de gezici bir tiyatro ekibi Kopernik'i alaya alan bir komedi oynadı; burada Kopernik ruhunu şeytana satan bir adam olarak gösteriliyordu.

Mamafih güçlü kilise teşkilatlarının tepkisi daha ciddi idi. Kopernik'in yeni teorileri ortaçağın standart felsefî ve dinî inançlarını rahatsız etmişti. Eğer bu doktrinler doğru idiyse, insan artık evrende merkezî bir yer işgal etmezdi; insanın altındaki kaide çekiliyor, onun dünyası daha pekçok gezegenler içinde sadece bir tanesi mertebesine indiriliyordu.

Fakat kitap kısmen başka konuları da ele aldığı, kısmen de Osiander'in eklediği önsöz okuyucuyu yanılttığı için, Katolik Kilisesi Kopernik'in eserine karşı derhal harekete geçmedi. Reformcu liderlerin tepkisi daha az ölçülü idi. Martin Luther birçok vesilelerle Kopernik'i şiddetle eleştirdi. Kopernik hakkında şunları söylüyordu: "Göklerin, ayın, güneşin değil de dünyanın hareket ettiğini isbat etmek isteyen yeni astronom; sanki yürüyen bir arabada veya gemide oturan bir adam kendisinin durduğunu, yerin ve ağaçların hareket ettiğini farzedecek. Ama şimdilerde işler böyle; kim akıllı görünmek isterse kendisine ait birşey ortaya atmak zorunda olduğunu hissediyor ve onu kendisi ortaya çıkardığı için de en iyi olduğunu sanıyor. Budala bütün Astronomi ilmini başaşağı edecek. Ama Kutsal Kitabın bildirdiği gibi, Joshua'nın yerinde dur diye emrettiği şey dünya değil, güneşti". Luther'in sadık müridi Melanchton da Kopernik'ten hiç iyi söz etmiyor: "O güneşi durdurup dünyayı hareket ettirdi".

John Calvin 93. cü Kutsal İlâhî'den delil getirerek onu aynı hararetle suçladı: "Dünya da yerine yerleşmiştir, kımıldamaz" ve şu soruyu sordu: "Bir Kopernikus'un otoritesini Kutsal Ruh'un otoritesi üstüne çıkarmak kimin haddinedir?".

1615 yılına kadar Katolik Kilisesi *De Revolutionibus*'a karşı sert bir tedbir almadı, o tarihteki reaksiyonu da Kopernik teorisinin Galile ve Bruno gibi savunucularına karşılık mahiyetinde idi. Kopernik prensipleri şu şekilde reddediliyordu:

Birinci iddia, yani güneşin sabit olması ve dünya etrafında dönmeyişi aptalcadır, saçmadır, ilâhiyat bakımından yanlıştır ve dine aykırıdır, çünkü Kutsal Kitaba açıkça aykırıdır. İkinci iddia, yani dünyanın güneş etrafında dönüşü ve kendisinin merkez olmayışı ise saçmadır, felsefe ve en azından ilâhiyat açısından yanlıştır, gerçek imana aykırıdır.

Ertesi yıl, 1616'da Kopernik'in yazıları "düzeltilinceye kadar" Katolik Kilisesinin Yasak Kitaplar Listesine alındı ve aynı zamanda "Dünyanın döndüğünü kabul eden bütün yazıları" lânetlendi. Kopernik iki yüzyıldan fazla zaman bu listede kaldı. Yasak nihayet 1835'de kaldırıldı.

Galile ve Bruno'nun kaderleri başkalarını Kopernik sistemi kabul etmekten pekâlâ caydırabilecek mahiyette idi. Kopernik'in hararetli bir taraftarı olan Giordano Bruno ondan da öteye gitti ve uzayın sınırsız olduğunu, güneşin ve gezegenlerin bu türlü pekçok sistemlerden sadece bir tanesini teşkil ettiklerini savundu. Hatta, canlıların yaşadıkları başka gezegenlerin de olabileceğini, buralarda insan kadar akıllı veya ondan daha ileride varlıklar bulanabileceğini ileri sürdü. Bu şekilde dine karşı davranmasından dolayı Engizisyon Mahkemesi Bruno'yu muhakeme etti, ceza verdi ve Bruno 1600 yılı Şubat ayında direğe bağlanarak yakıldı. Büyük İtalyan Astronomu Galile'nin başına gelenler bundan ancak biraz daha trajikti. Galile 1633 yılında Engizisyon mahkemesinin işkence ve ölüm tehditleri altında diz çökerek Kopernik teorilerine olan bütün inancından vazgeçmeye zorlandı ve hayatının geri kalan yılları için hapis cezasına çarptırıldı.

Katolik ve Protestan ilâhiyatçılarının Kopernik teorisini kabul etmekteki tereddütleri felsefecilerde ve ilim adamlarında da vardı. Meselâ modern ilim metodunun kurucularından biri olan Francis Bacon dünyanın bir eksen etrafında döndüğü ve bir yöreğe üzerinde güneş etrafında dolaştığı fikrine karşı çıktı. Aristo ve Batlamyus'un Avrupa üniversitelerindeki otoritesi *De Revolutionibus*'un neşrinden çok sonraları kırılabilirdi. Gerçekten, Stebbins'in işaret ettiği gibi, "Kopernik sisteminin yavaş kabul edilmesi her memlekette görülmektedir. Amerika'da Harvard ve Yale Üniversitelerinde Batlamyus ve Kopernik sistemleri birarada okutulmaktaydı".

Yine de, yavaş yavaş ve tedricen Kopernik teorisi kaçınıl-

maz bir şekilde kabul edildi. Sonraki onyıllar içinde Giordano Bruna, Tycho Brahe, Johann Kepler, Galileo Galilei ve Isaac Newton gibi bu işe kendini adanmış ilim adamlarının devamlı araştırmaları artık çürütülmesi imkânsız bir delil ve isbat piramidi meydana getirdi. Kopernik sistemindeki kusurlar, gözlem için daha iyi aletler geliştirildikçe ve herkes kendinden öncekilerin araştırmalarına dayanarak çalıştıkça, yukarıda saydığımız isimler ve daha başkaları tarafından giderildi.

Kopernik'ten hemen sonra gelen en büyük astronom bir Danimarkalı olan Tycho Brahe idi. Tycho dünyanın güneş etrafında döndüğü fikrine katılmadı, ama kendisine Danimarka Kralı tarafından verilen fevkalâde aletler vasıtasıyla Kopernik'in yaptıklarından çok üstün gözlemler ve ölçmeler yapabilmişti. Onun toplamış olduğu bu bilgilere dayanan Almanyalı asistanı Johann Kepler, Tycho'nun ölümünden sonra, şu meşhur üç kanununu ortaya koydu: (a) Gezegenler, güneş odak noktası olmak üzere, daireler halinde değil elipsler halinde hareket ederler; (b) Dünya veya başka bir gezegen güneş etrafında elips bir yörünge takip ederken her zaman aynı hızla hareket etmez, güneşe en yakın noktada hızı en fazla olmak üzere gider; (c) Bir gezegenin güneşten uzaklığı onun güneş etrafında dönüş periyodu ile orantılıdır.

Galile teleskopu astronomide kullanan ilk gözlemci idi ve teleskopla yaptığı keşiflerin birçoğu Kopernik'in buluşlarını destekliyordu. Galile Dinamiğin, yani hareket ilminin temel prensiplerini bulunca bütün bu keşifler için ilmî bir temel bulunmuş oldu. Kopernik teorisinin geçerliliğini tam bir şekilde isbatlayan ise çekim kanununu bulan ve gezegenlerin hareketlerine ait kanunları ortaya atan Sir Isaac Newton oldu. Evrenin geri kalan sırlarından bazıları da yirminci yüzyılda Einstein'ın izafiyet teorisi ile çözülecekti.

Son yüzyıllarda ilim adamlarının yaptıkları birçok değişikliklerden sonra, şu soru sık ve meşru olarak sorulmaktadır: Ko-

pernik'in teorisi doğru mudur? Hiç şüphesiz, Kopernik kendi sistemini birçok noktalarda eksik ve zayıf bırakmıştı. Onun gök cisimlerinin tam daireler çizerek hareket ettikleri hakkındaki görüşünün yanlış olduğu anlaşılmıştır; bu cisimler elips çizerek dönmektedirler. Kopernik evrenin gayet belirli sınırları olduğunu düşünmüştü, bu fikir de güneş sistemlerinin sonsuz sayıda olduğu konusundaki modern görüşe aykırıdır. Yine diğer bazı ayrıntılarda Kopernik'in dört yüzyıldan daha önce ifade etmiş olduğu prensipler bugünkü bilgimize uymamaktadır. Ama teo-
rinin özünde -yani güneşin bizim gezegen sistemimizin merke-
zi olduğu fikri- Kopernik temel hakikatı keşfetmiş ve modern
astronomi ilmi için bir temel atmıştır.

Kopernik'in ilim tarihindeki yeri değişmez bir şekilde be-
lirlenmiştir. Onun kendi çağdaşları ve sonraki bütün ilmî dü-
şünce üzerindeki etkisi kendisine fevkalâde saygıdeğer ve oto-
riter bir mevki sağlamış bulunuyor. Goethe'nin yazdığı gibi:

Bütün keşifler ve fikirler arasında hiçbiri insan zihni üzerinde Ko-
pernik'inki kadar büyük etki yapmamıştır. Evrenin merkezi olmak
gibi muazzam bir imtiyazdan mahrum kalması istenseydi, dünya-
nın yuvarlak ve kendi başına bir varlık olarak bilinme imkânı pek
azalardı. Belki de insanlık bundan daha büyük bir fedakârlık iste-
ğiyle hiç karşılaşmamıştı -zira bunu kabul etmekle pekçok şey
toz-duman içinde kaybolup gitti-. Ne oldu cennetimize, hani ma-
sumluk, kanaatkârlık ve şiir dolu dünyamız? Duyu organlarımıza
olan güvenimiz, şairane dinî inançlarımız nerede? Kopernik'in
çağdaşları bütün bunların gitmesini istemedi ve kendini kabul
edenlerden o güne kadar hiç bilinmeyen, hatta hayal bile edilme-
yen derecede bir düşünce büyüklüğü ve fikir hürriyeti isteyen, bu
konularda onlara yetki veren bir doktrine karşı her türlü direnişi
gösterdiler diye şaşmamak gerekir.

Nihayet, yaşayan şu üç büyük Amerikan âliminin hüküm-
lerine bakalım. Vannevar Bush: "Kopernik'in şaheserinin ya-

yınlanması... insan düşüncesinin her safhasına tesir edecek kadar önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu eser ilmî düşüncenin insan zihnini hürriyete kavuşturması ve onun gelecekte cahillik ve müsamahasızlıkla yapacağı mücadele için görüşüne açıklık getirmesindeki etkisini gösteren çok büyük bir örnektir, diyor. Nobel mükâfatı kazanan Harold C. Urey ise şunları söylüyor: "Nicolaus Copernicus'un eserini tasvir etmekte bütün üstünlük sıfatları yetersiz kalır. O bin yıldır ayakta duran bir güneş sistemi anlayışından ayrıldı ve gezegenlerin güneşle ilgisi konusunda yepyeni bir anlayış getirdi. Bunu yaparken yepyeni bir ilmî düşünce metodu verdi ve insan hayatının bütün safhaları üzerinde düşüncemizi değiştirdi".

Son olarak seçkin astronom Harlan True Stetson'ın kanaatini nakledeyim:

Dünya tarihinde ilmin ilerlemesine katkısı olmuş gerçek âlimlerin listesini gözden geçirerek bunlar arasında az bir kısmına fevkalâde yüksek bir yer vermek daima sıkıntılı bir iştir. Ama benden böyle üç isim isteselerdi hiç tereddüt etmeden Kopernikus, Newton ve Darwin'in adlarını verebilirdim. Bu üçü, kendilerini terakkinin zaferinden ayrı düşünölemeyecek hale getiren bir takım ortak özelliklere sahiptirler. Bu özellikler tahayyül gücü, cesur bir deha ve kelimenin tam mânâsıyla bir orijinalliktir. Bu üçü arasında, her husus hesaba katılırsa, en büyüğünün Kopernikus olduğuna inanıyorum, çünkü o modern astronominin temellerini atmıştır; bu temeller olmasaydı Newton çekim kanununu ortaya çıkaramazdı. Kopernikus alışılmış düşünce tarzına karşı inkılapçı bir düşüncenin kapılarını açtı ve tekâmül teorisi ancak ondan sonra bizim zihnimizde bir yer kazanabildi.

GÖKLERDE İNKILAP

SIR ISAAC NEWTON

"Principia Mathematica"

İnsanlığın gidişini derinden etkileyen bütün kitaplar arasında ancak pek azı Sir Isaac Newton'ın *Principia Mathematica* adlı kitabı kadar şöhret kazanmış ve fakat ancak pek az kişi tarafından okunmuştur. Asıl adı *Philosophia Naturalis Principia Mathematica* (Tabiat Felsefesinin Matematik İlkeleri) olan bu eser kasıtlı olarak en çetrefil ve teknik Latince ile yazılmış, baştanbaşa karmaşık geometrik şekillerle doldurulmuş, böylece hitap ettiği kitle çok bilgili astronom, matematikçi ve fizikçilerle sınırlı kalmıştır.

Newton'ın biyografisini yazanlardan meşhur birinin ifadesine göre *Principia* onyedinci yüzyılın son çeyreğinde yayınlandığı zaman o çağda bunu anlayan insanların sayısı dört veya beşten fazla değildi; bir başkası ise aynı sayıyı cömertçe ona veya onikiye çıkartmaktadır. Yazarın kendi de onun "zor bir kitap" olduğunu kabul etmiş, ama bunun için mazeret aramamıştı, çünkü öyle olmasını düşünmüş, matematik uzmanı olmayanlara hiçbir taviz vermemişti.

Yine de çağının önemli ilim adamları Newton'u gelmiş geçmiş en büyük kafalardan biri olarak kabul ettiler. Parlak bir

Fransız astronomu olan Laplace, Principia için insan zihninin yarattığı bütün eserlerin üstünde bir eser diye niteledi. Tanınmış matematikçi Lagrange Newton'ın gelmiş geçmiş en büyük dahi olduğunu iddia etti. Modern Matematik-Fiziğin öncülerinden olan Boltzmann ise onu teorik fizikte yazılmış ilk ve en büyük eser saydı. Amerika'nın sayılı astronomlarından W.W. Campbell "Bana kalırsa, geçmişte fizikî ilimlerin en büyük dramı olan Sir Isaac Newton astro-fiziğin de öncüsüdür" diyor. Geçen iki buçuk yüzyılın diğer büyük âlimlerinin kanaatleri de bu türlü yüksek sıfatlarla doludur. Fizik ve matematik uzmanı olmayan kimseler ister istemez bu hükümlere inanacak ve sonuçlara da bakarak aynı hükme varacaktır.

Newton Copernicus'un ölümünden hemen hemen tam bir asır sonra ve Galile'nin öldüğü yılda doğdu. Astronomi âleminin bu iki devi, Johannes Kepler ile birlikte, Newton'un inşa etmeye devam ettiği temelleri atmışlardı.

Newton çok büyük matematikçilerin bulunduğu bir çağda âdeta bir matematik sihirbazı idi. Marvin'in işaret etmiş olduğu gibi, "Onsekizinci yüzyıl nasıl kimyanın, ondokuzuncu yıl da biyolojinin parladığı yüzyıl olmuşsa, onyedinci yüzyıl matematiğin parlama çağı idi; onyedinci yüzyılın son dört yılı içinde matematikte tarihin hiçbir döneminde görülmemiş büyük adımlar atılmıştır". Newton başlıca fizikî ilimleri -matematik, kimya, fizik ve astronomi- kendinde toplamıştı, çünkü onyedinci yüzyılda, aşırı ihtisaslaşma çağı gelmeden önce, bir ilim adamı bütün sahaları kavrayabiliyordu.

1642 yılının Kristmas günü doğan Newton hayatının ilk yıllarında Oliver Cromwell'in "Commonwealth" hükümetinin çıkışını ve düşüşünü, Londra'yı baştanbaşa kül eden büyük yangını ve şehrin nüfusunun üçte birini silip süpüren Büyük Veba'yı gördü. Woolsthorpe'daki küçük kır evinde geçirilen onsekiz yıldan sonra Cambridge Üniversitesi'ne gönderildi. Orada talihi iyi gitti ve sonradan kendisinin "entellektüel babası" diye

anılacak olan Matematik Profesörü Isaac Barrow gibi kabiliyetli ve ilham verici bir hocanın rehberliğine kavuştu. Barrow onun gelişen dehasını tanıdı, teşvik etti ve uyandırdı. Daha kollede öğrenci iken Newton Binom teoremini keşfetti.

Veba dolayısıyla Cambridge 1665'de kapatılınca Newton memleketine döndü. Sonraki iki yıl içinde dünyadan kopuk bir şekilde kendini ilmi tecrübeler ve düşünceye verdi. Bu çalışmaların neticeleri hayret verici olmuştu. Newton daha yirmi beş yaşına varmadan kendisine gelmiş geçmiş en yüksek ilim adamları arasında bir mevki kazandıran üç keşif yaptı. Birincisi diferansiyel hesaptı, bu hesap değişen yahut "akışkan" niceliklerle uğraştığı için Newton ona "akışkanlar hesabı" adını verdi. Bu hesap bütün akma, hareket ve dalga problemleriyle ilgili idi ve her çeşit harekete ait fizik problemlerinin çözümünde esastı. "Sanki matematik hazinelerinin saklandığı deponun kilitlerini açıyor, matematik dünyasını Newton ve ondan sonrakilerin ayaklarına seriyordu".

Newton'ın ikinci büyük keşfi ışığın birleşimine ait kanundu, buradan hareket ederek rengin ve beyaz ışığın mahiyetini tahlil etmeye çalıştı. Güneşin beyaz ışığının gökkuşağındaki bütün renklere ait ışık huzmelerinin bir birleşimi olduğunu gösterdi. Şu halde renk dediğimiz şey ışığın bir özelliği idi ve beyaz ışığın meydana gelmesi -Newton'ın prizma ile yaptığı tecrübelerde gösterdiği gibi- tayfdaki renklerin karışımı ile mümkün oluyordu. Newton bu keşiften elde ettiği bilgi ile işe yarar ilk yansıtıcı teleskopu yapabilecek hale geldi.

Onun üçüncü keşfi daha da değerli idi: İlim adamlarının zihnini modern çağın bütün teorik keşiflerinden daha çok karıştırdığı söylenen evrensel çekim kanunu. Pek meşhur bir anekdota göre, Newton'ın bir ağaçtan elma düşerken görmesi üzerine kafasında parlayan sezgi şimşegi bu kanunun bulunmasına yol açmıştı. Dünyanın kendi yüzeyine yakın cisimleri çektiği fikrinde özellikle yeni olan hiçbir taraf yoktu. Newton'ın bura-

ya soktuğu asıl yenilik çekim kanununun her yerde mevcut olduğunu kavraması -en az dünyada olduğu kadar gök cisimlerinde de bulunan bir kuvvet- ve bu teorinin matematik isbatını ortaya koymasıydı.

İşin garibi, Newton hesap, renk ve çekim konularındaki bu çok önemli üç keşfini yaptığı zaman, bunlara dair hiçbir şey yayınlamadı. Son derece sessiz, hatta kapalı bir tabiatı vardı; etrafın dikkatini çekmek ve tartışma konusu olmaktan marazî derecede nefret ederdi. Bu yüzden tecrübelerinin sonuçlarını ortaya çıkarmama eğilimindeydi. Daha sonraları ne yayınlamışsa hepsi de dostlarının baskılarıyla olmuştur ve hemen her yayından sonra da onlara uyduğu için üzüntü duymuştur. Yayın yapmak onun eserlerinin meslektaşları tarafından eleştirilmesine ve tartışılmasına yol açıyordu, Newton gibi hassas tabiatlı bir adam ise böyle şeylerden tamamen nefret eder, üzüntü duyardı.

Veba yıllarında çekildiği zoraki inzivadan sonra Newton yine Cambridge'e döndü, oradan bir Master derecesi aldı ve Trinity Koleji'ne katıldı. Bundan kısa bir zaman sonra onun eski hocası Barrow çekildi ve Newton yirmi sekiz yaşında matematik profesörü oldu. Sonraki yirmi yedi yıl içinde hep bu mevkide kaldı. Hocalığının on veya yirmi yılı içinde Newton'dan pek ses çıkmadı. O sırada ışık üzerindeki araştırmalarına devam ettiği ve beyaz ışığın birleşimine ait keşfini bir makale halinde yayınladığı biliniyor. Bundan hemen sonra kendini bir tartışmanın ortasında buldu; birincisi, ışık konusunda vardığı sonuçlar o sırada geçerli sayılan görüşe aykırı idi, ikincisi de, bu makalesinde kendisinin ilim felsefesine ait bir ifade bulunuyordu. Bu ifadesinde ilmin esas fonksiyonunun özenle tertiplenmiş tecrübeler yapmak, tecrübelerde gözlenen şeyleri kaydetmek ve alınan sonuçları matematik kanunlar halinde belirtmek olduğunu söylüyordu. Newton'ın bizzat ifade ettiği gibi, "eşyanın özelliklerinin araştırılmasında uygun metod tecrübelerden sonuç çıkarılmasıdır". Bu prensipler zamanımızın ilmi

araştırma metoduna tamamen uygun olmakla birlikte, Newton'un zamanında bunlar hiçbir zaman tam olarak kabul edilmiş değildi. Hayal gücüne, akıl yoluyla düşünmeye ve eşyanın dış görünüşüne dayanan, çoğu eski filozoflardan intikal etmiş inançlar tecrübî delillere tercih ediliyordu.

Yazdığı makaleye Huygens ve Hooke gibi tanınmış ilim adamlarından gelen hücumlar Newton'ı çok öfkелendirdi ve ileride de böyle sinirini bozmamak için bir daha yayın yapmama kararını almasına yol açtı. Şöyle diyordu: "Işığa ait teoremin yayınlanmasıyla ortaya çıkan tartışmalarda öyle hırpalandım ki, böylesine huzurlu ve sakin bir hayatı bozacak kadar tedbirsiz davrandığım için kendimi suçladım". Bizzat ilme karşı bile şiddetli bir isteksizlik belirtiyor, ona karşı eski "sevgisini kaybettiğini" söylüyordu. Daha sonraları en büyük eseri *Principia*'yı yazması için "şiddetli baskılar, ısrarlar ve istirhamlar"la karşılaşacaktı.

1684'te, Picard'ın yaptığı hesaplarla, dünyanın tam çevresi kesin olarak ilk defa bulunmuştu. Bu Fransız astronomunun verdiği bilgileri ve rakamları kullanan Newton çekim prensibini uyguladı ve ayı dünyanın, gezegenleri de güneşin etrafında dolaştıran kuvvetin çekim kuvveti olduğunu isbat etti. Çekim kuvveti çekilen cisimlerin kitlesi ile doğru orantılı, aradaki mesafenin karesi ile ters orantılı idi. Newton gezegenlerin elips şeklinde bir yol takip etmelerini de bununla açıkladı. Çekim gücü ayı ve gezegenleri yollarında tutuyor, onların hareketlerinin santrifüj kuvvetini dengeliyordu.

Newton yine tabiatın en büyük sırrı hakkındaki bu büyük keşfini ortaya çıkarmaktan kaçındı. O sırada başka ilim adamları da aynı probleme çözüm bulmaya çalışıyorlardı. Birçok astronomlar gezegenlerin güneşe çekim kuvvetiyle bağlı bulunduğu fikrini ileri sürmüşlerdi. Bunlar arasında Newton'ın en şiddetli ve en ısrarlı tenkitçisi Robert Hooke da vardı. Ama bu teoristlerin hiçbiri de iddialarını matematik yoluyla isbat edemediler. Newton o günlere kadar matematikte oldukça ün sağ-

lamış bulunuyordu. Astronom Edmund Halley onun yardımını istemek için Cambridge'e kendisini ziyarete geldi. Halley kendi problemini ona anlattığı zaman gördü ki aynı problemi Newton iki yıl önce çözmüştü. Ayrıca, çekim kuvveti altında hareket eden cisimlerin hareketine ait kanunları da çıkarmıştı. Ama buluşları yayınlamaya hiç niyeti yoktu.

Halley onun bu başarısının önemini derhal kavradı ve inatçı Newton'u bu keşfin geliştirilmesi ve kullanılması konusunda ikna edebilmek için bütün gücünü kullandı. Bir taraftan Halley'in şiddetli arzusu, bir taraftan kendisinin canlanan ilgisi ile, Newton şaheserini, yani *Principia'yı* yazmaya başladı. Langer'in deyişiyle bu eser "mekanist felsefenin hakikî kaynağı, bugüne kadar yazılmış en orijinal eserlerden biri" idi.

Principia'nın yabana atılmayacak özelliklerinden biri de on sekiz ayda yazılmış olmasıdır; bu müddet zarfında Newton kendini öyle işe vermişti ki çok defa yemek yemiyor, pek az uyuyordu. Böyle âbide çapında bir zihin başarısı ancak en yoğun ve devamlı bir çalışma sonunda meydana getirilebilirdi. Kitabın yazılması Newton'ı hem beden hem kafa bakımından bitkin bıraktı.

Yazma sırasında Newton'ın zihni devam edegelen tartışmalar dolayısıyla da bozulmuştu. Özellikle Hooke gezegenlerin hareketlerinin ters kareli bir çekim kanunu ile izah edilmesinin kendi buluşu olduğunu iddia ediyordu. *Principia'nın* üçte ikisini henüz bitirmiş olan Newton tamamen haksız saydığı bu iddiadan dolayı o kadar kırılmıştı ki, eserinin üçüncü ve en önemli bölümünü kitaba koymamaya kalktı. Yine Halley nüfuzunu kullandı ve onu kitabın ilk plânlandığı şekilde bitirilmesine ikna etti.

Edmund Halley'in *Principia* işinde baştan sona oynadığı rol son derece takdire şayandır. O sadece Newton'u bu eseri yazmaya ikna etmekle kalmadı, kitabın basılması için *Royal Society* ile bir anlaşma da sağladı. Üstelik kitabın baskı safha-

sında işin başında bulunmak için kendi işlerini tamamen bir yana bıraktı. Nihayetle Royal Society kitabın basılmasını finanse etmek için verdiği sözden vazgeçince de yine Halley araya girdi ve ailesini geçindirmek durumunda bulunan mütevazı gelirli bir adam olduğu halde, bütün masrafı kendi cebinden ödedi.

Bütün engeller yenilince, *Principia* 1687'de tanesi on veya on iki şilin olan küçük bir kitap halinde baskıdan çıktı. Başlık sayfası o sırada Royal Society'nin Başkanı olan Samuel Pepys'in yayın iznini taşıyordu. Bununla birlikte, bir yorumcunun işaret ettiği gibi, "bu âlim günlük yazarının eserden bir tek cümleyi bile anladığı şüpheli idi".

Principia'nın teknik olmayan bir dille özetlenmesi mümkün olsa bile çok zor bir iştir, ama bazı önemli noktalara işaret edilebilir. Kitap bütün olarak cisimlerin hareketlerinin matematik yoluyla açıklanmasına, özellikle güneş sistemine evrensel çekim kanununun ve Dinamiğin uygulanmasına ayrılmıştır. Önce Newton'ın şahsen keşfettiği ve eser boyunca hesaplamalarda kullandığı diferansiyel hesabın izahına bir bölüm ayrılmıştır. Bunun arkasından zaman ve mekân kavramlarının tarifleri, hareket kanunlarının Newton'a göre ifadeleri ve bunlara ait uygulama resimleri gelir. Onun ifade ettiği temel prensibe göre her madde parçası bir başka madde parçası tarafından, aralarındaki mesafenin karesiyle ters orantılı bir kuvvetle çekilir. Burada birbiriyle sürtüşen cisimler meselesine ait kanunlar da verilmiştir. Herşey klasik geometri şekilleriyle ifade edilmektedir.

Principia'nın ilk kitabı serbest mekânda cisimlerin hareketi ile ilgilidir; ikincide ise meselâ su gibi "dirençli bir ortamdaki hareket" ele alınır. Daha sonraki bölümde sıvıların hareketine ait karmaşık problemler incelenmiş ve çözülmüş, sesin hızını tayin etmeye yarayan metodlar tartışılmış ve dalga hareketleri matematik olarak tasvir edilmiştir. Bugünkü matematiko-fizik, hidrostatik ve hidrodinamik ilimlerinin temeli burada atılmış bulunmaktadır.

İkinci kitapta Newton o sırada moda olan Dekartçı dünya sistemini çürüttü. Descartes'ın teorisine göre gök cisimlerinin hareketleri girdaplara bağlı idi. Bütün mekân ince bir sıvı ile doluydu ve bazı noktalarda bu sıvı girdaplar yapıyordu. Meselâ güneş sisteminin böyle on dört tane girdabı vardı, bunların en geniş de güneşi ihtiva ediyordu. Gezegenler şiddetle dönen su içindeki çerçöp gibi hareket ediyordu. Descartes çekim olayını işte bu girdaplarla izah ediyordu. Newton tecrübe ve matematik olarak gösterdi ki "Girdap Teorisi astronomik olgularla tamamen ihtilâf halindedir ve gök hareketlerini açıklamaktan çok uzaktır".

"Dünyanın Sistemi" adlı üçüncü kitapta Newton çekim kanununun astronomideki sonuçlarını ele alırken en büyük çehre-siyle görünmektedir:

Bundan önceki kitaplarda felsefe (ilim) prensiplerini ortaya koydum; bunlar felsefî değil matematik prensiplerdir... Bu prensipler birtakım hareketlere ve kuvvetlere ait kanunları ve durumlarını bildirir. Bu prensipleri muhtelif yerlerde örneklerle gösterdim... ve onlarla birlikte... daha genel mahiyetteki bazı şeyleri.. cisimlerin yoğunluğu ve direnci, tamamen boş mekânlar, ışık ve sesin hareketi gibi şeyler anlatıldı. Şimdi aynı prensiplere dayanarak Dünyanın Sisteminin çerçevesini göstermek kalıyor.

Eserini niçin herkesin anlayacağı şekilde yazmadığını açıklayan Newton şunları söylüyor:

Bu konu üzerinde üçüncü kitabı pekçok kimse tarafından okunabilmesi için popüler bir tarzda tertitledim, ama sonra, prensipleri lâıykıyla anlamamış olanların neticelerinin önemini kavrayamayacaklarını, yıllardır alışmış oldukları peşin hükümleri de bir tarafa bırakmayacaklarını düşünerek, bu meseleler üzerinde doğabilecek anlaşmazlıklara mani olmak için, bu kitabın esasını ancak daha önceki kitaplarda anlatılan prensipleri iyice öğrenmiş olanların

anlayabilecekleri Önergeler (Matematik ifadelerle) haline indirmeyi tercih ettim; herkesin o kitaplardaki her Önergemi önceden incelemesini de tavsiye etmem, çünkü iyi matematik bilen okuyucular için bile bu iş çok uzun zaman alır.

Bu yüzden, *Principia*'nın üslubu "yüksek mertebeli bir rahibin tumturaklı ifadesiyle yazılmış bir buzul uzaklığı" diye tasvir edilmiştir.

Newton başta dünyadaki ve gökteki olaylar arasında bir fark bulunmadığını söyleyerek eski düşüncelerden tamamen ayrılıyor. Onun iddiasına göre "insanın ve hayvanın nefes alması, Avrupa'da ve Amerika'da taşların düşmesi, mutfak ateşinin ışığı ile güneş ışığı, ışığın dünyaya ve diğer gezegenlere yansması hep aynı tip olaydır, tabiatla benzer sebepler benzer neticeleri doğurur". Böylece, öbür gezegenlerin mükemmel, ancak dünyanın kusurlu olduğu şeklindeki eski inanış bir tarafa atılmıştır. Şimdi herşey aynı rasyonel kanunlarla idare ediliyor, MacMurray'in dediği gibi "daha önce esrar ve kargaşalığın hüküm sürdüğü yerlere nizam ve düzen geliyor"du.

Üçüncü kitapta ele alınan başlıca konuların sadece bir listesi insanı etkilemektedir. Burada gezegenlerin ve gezegenler etrafındaki uyduların hareketleri tesbit edilmiş; güneşin ve gezegenlerin kütlelerini ölçme metodları gösterilmiş; dünyanın yoğunluğu, ekinoks noktalarının ileri hareketi, med hareketleri, kuyruklu yıldızların yörüngeleri, ayın hareketi ve diğer ilgili meseleler tartışılmış ve çözülmüştür.

"Karışıklıklar" (bir gök cisminin hareketinde bir başkasının etkisiyle meydana gelen düzensizlik) teorisiyle Newton ayın hem dünya hem de güneş tarafından çekildiğini, bu yüzden ayın yörüngesinin güneşten gelen çekici kuvvetle bozulduğunu, mamafih dünyanın daha büyük bir çekim gücü sağladığını isbat etti. Aynı şekilde gezegenler de bu şekilde bozulmalara maruzdur. Güneş, eski inanışın aksine, evrenin sabit merkezi değildir;

o gezegenleri çektiği gibi gezegenler de onu çeker ve güneş aynı şekilde hareket eder. Daha sonraki yüzyıllarda bu teorisinin uygulanması Neptün ve Plüton gezegenlerinin keşfine yol açmıştır.

Newton çeşitli gezegenlerin ve güneşin kütlelerini onları dünyanın kütlesine nisbet ederek tesbit etti. Dünya yoğunluğunu suyun yoğunluğunun beş ilâ altı katı kadar (bugün ilim adamlarının 5.5 olarak verdikleri rakam) olarak tahmin etti ve buna dayanarak güneşin ve uydulu gezegenlerin kütlelerini hesapladı. Adam Smith bu başarıyı "insan aklının ve tecrübesinin ötesinde bir iş" diye görmüştür.

Bundan sonra dünyanın tam bir küre olmayışı, kendi etrafında dönüşü dolayısıyla kutuplarda düzleştiğini açıkladı, bu düzleşmenin miktarını hesapladı. Kutuplardaki düzleşme, Ekvatordaki ufak kubbeleşme yüzünden çekim kuvvetinin kutuplarda Ekvatordakinden daha az olması gerektiği neticesini çıkardı; bu durum ekinoks noktalarının ileri hareketini, dünya ekseninin konik hareketini izah ediyordu. Üstelik, gezegenin biçimini inceleyerek o gezegende günün ve gecenin uzunluğunu hesaplamak da mümkündü.

Evrensel çekim kanununun bir başka uygulaması, Newton'ın med olayını açıklamasıdır. Ay dolunay olduğu zaman dünyanın suları azamî çekime maruz kalır ve med olayı görülür. Güneş de med olayını etkiler, güneş ile ay bir hizada oldukları zaman med en yüksek derecededir.

Yine herkesin ilgisini çeken ve Newton'ın ışık tuttuğu bir konu kuyrukluyıldızlardır. Newton'ın teorisine göre kuyruklu yıldızlar güneşin çekim gücü altında hareket ederler ve tamamlanması yıllar süren inanılmaz büyüklükte elips yollar katederler. Böylece vaktiyle batıl inanış sahiplerinin felaket habercisi diye baktıkları kuyruklu yıldızlar güzel ve zararsız birer gök olayı olarak gerçek yerlerini aldılar. Edmund Halley, onun kuy-

ruklu yıldız teorisini kullanarak, meşhur Halley Kuyruklu Yıldızının her yetmiş beş senede yeniden görüleceğini doğru olarak tahmin etti. Bir kuyruklu yıldız bir defa görüldükten sonra onun ileride çizeceği yol doğru bir şekilde tayin edilebilmektedir.

Newton'ın insanı en hayrete düşüren keşiflerinden biri de bir gezegenden güneş ışığının yansmasıyla gelen ışık miktarına dayanarak, sabit bir yıldızın uzaklığını ölçme metodudur.

Principia evrendeki olayların nasıl olduğunu anlatıyor, bunların niçin olduklarına dair hiçbir açıklama teşebbüsü yapmıyordu. Sonraları Newton, kendisinin tamamıyla mekanist bir şema çizdiğini, nihaî sebepler veya bir Yüce Yaratıcı konusuna hiç girmediklerini söyleyenlere cevap olmak üzere, kitabın ikinci baskısına bir iman ikrarı ilave etti:

Güneş, gezegenler ve kuyruklu yıldızlardan meydana gelen bu en güzel sistem ancak akıllı ve kudretli Varlığın düşüncesi ve otoritesine göre meydana gelebilirdi... Bir körün nasıl renklerden haberi olmazsa, bizim de herşeyi bilen Tanrı'nın eşyayı idrak etme ve anlama tarzı hakkında hiçbir fikrimiz yoktur.

Newton'ın inancına göre ilmin fonksiyonu bilgi toplamaktı ve bilgimiz ne kadar artarsa Sebep hakkında daha fazla anlayış kazandırırdık; insan tabiatının hakikî ve kesin ilmî kanunlarını hiçbir zaman keşfedemese de.

Principia parlak bir başarının ürünü idi elbette. Ama Newton'ın en hararetli hayranları bile onun bir boşlukta yazılmadığını söylemektedirler. Cohen'in ifadesiyle:

Newton'ın ulaştığı büyük sentez kendisinden öncekilerin çalışmalarına dayanıyordu. Ondan hemen önceki tarihlerde Descartes ve Ferma'nın analitik geometrisi, Oughtred, Harriot ve Wallis'in cebiri, Kepler'in hareket kanunu, Galile'nin düşme kanunları ortaya çıkmıştı. Galile'nin hızların bileşimine ait kanunu da biliniyordu - bir hareketin herbiri öbürlerinden bağımsız bileşiklere ayrılabil-

ceğini (meselâ bir merminin hareketi serbest düşen bir cisimdeki gibi yeknesak bir ileri hızla aşağı doğru gitgide artan bir hızdan meydana gelmektedir) gösteren kanun. Bu saydıklarımız büyük Newton sentezi sırasında mevcut olan ve o sentezi bekleyen unsurlardan sadece birkaç tanesidir. Ama işin içine bir üstad elinin dokunması için Newton'un dehasına ihtiyaç vardı! Newton geldi ve bu düzenli evrenin matematik kanunlarıyla nasıl idare edildiğini tamamen gösterdi.

Açıkça belli ki dünya, Jeans'ın ifade ettiği gibi, "bütün bilgileri sistemleştirecek, sentez haline getirecek ve genişletecek birine ihtiyaç duyuyordu ve böyle bir adamı Newton gibi mükemmelliğin zirvesinde birinin şahsında bulundu".

Newton'ın kendisi de "Dünyanın Sistemi"nin, evrenin mekanizması hakkında ileri sürdüğü görüşlerin Kopernik'le başlayan ve Tycho Brahe, Kepler, Galile ile ileri doğru devam ettirilen çalışmalara dayandığını kabul ediyordu. "Ben başkalarından daha fazla şey görüp keşfetmişsem bu devlerin omuzlarında durmam sayesinde olmuştur" diyordu.

Gerçekten, Newton'ın hayatını sıkıntıya sokan şiddetli tartışmaların sebebi muhtemelen o zamana hâkim olan düşünce mayası idi. Ortalık yeni teorilerle doluydu, nice kabiliyetli âlim teoriler kuruyordu. İki kişinin hemen hemen aynı zamanda ve birbirinden haberleri olmaksızın aynı şeyi keşfetmeleri şaşıla-cak birşey değildir. İşte Newton'ın biri Leibnitz diğeri Hooke ile ilgili ihtilâfında tam bu tür bir olaya rastlıyoruz. Aslında Leibnitz diferansiyel hesabı Hooke da evrensel çekim kanununu Newton'dan daha sonra bulmuşlardı, ama Newton eserini yayınlamayı ihmal ettiği için bu buluşlar dünyaya ilk defa onlar eliyle duyuruldu.

Principia ilk yayınlandığı zaman İngiltere'de ve İskoçya'da Avrupa'dakinden daha çok sempati ile karşılandı, ama etkisi her yerde yavaş hissediliyordu. Newton'ın daha baştan tahmin

ettiği gibi, kitabın anlaşılması büyük bir matematik kabiliyeti gerektiriyordu. Yine de, onun ne kadar fevkalâde bir eser olduğu Newton'ın getirdiği yenilikler hakkında pek az bir anlayış sahibi olan kimselerce bile kabul edildi. Yavaş yavaş, her ülkedeki âlimler Newton'ın sistemini benimsediler ve onsekizinci yüzyıla varıncaya kadar artık bu sistem ilim âleminde iyice yerleşti.

Principia'nın yayınından sonra Newton daha kırk yıl yaşamış olmakla birlikte, ilmî araştırmaya karşı bütün aktif ilgisini kaybetmişti. Bu süre içinde pekçok lütuflara nail oldu: Mint'in Müdürlüğüne tayin edildi, Kraliçe Anne tarafından kendisine şövalyelik verildi, 1703'den ölüm tarihi olan 1727'ye kadar Royal Society'ye başkan seçildi, eserinin ikinci ve üçüncü baskılarını gördü ve genellikle en yüksek derecede saygı ve takdir gördü.

Yirminci yüzyıldaki ilmî buluşlar, Newton'ın eserindeki eksikleri, özellikle astronomi sahasında göstermiş veya bunları değiştirmiş bulunuyor. Meselâ Einstein'ın İzafiyet Teorisi Newton'ın aksine, zaman ve mekânın mutlak olmadığını iddia etmektedir. Yine de, ilim ve teknolojinin çeşitli otoritelerince işaret edildiği gibi, bir gökdelenin bünyesi, bir demiryolu köprüsünün emniyeti, bir otobüsün hareketi, bir uçağın uçuşu, bir geminin okyanusu aşması, zamanın ölçülmesi ve bizim çağdaş medeniyetimizin diğer bütün delilleri hâlâ esas itibarıyla Newton'ın kanunlarına dayanmaktadır. Sir James Jeans'ın yazdığı gibi, Newton prensipleri "sadece modern ilimdeki fevkalâde ince usullere kıyasla yetersiz sayılabilir. Bir astronom kendi "Gök Almanâğı"nı hazırlamak istediği veya gezegenlerin hareketlerini incelediği zaman hemen tamamen Newton'ın verdiği şemayı kullanır. Bir köprü, gemi veya bir lokomotif inşa eden mühendis Newton'ın şeması kusurlu bulunmasaydı nasıl hareket edecekse yine aynı şekilde çalışır. Telefon yapan veya kuvvet-istasyonu şeması yapan bir elektrik mühendisi için de du-

rum aynıdır. Günlük hayatta kullanılan ilim prensipleri hâlâ Newton'ındır; ve bu ilmin Newton'ın onu doğru yöne sokan berrak ve keskin kafasına ne kadar çok borçlu bulunduğunu tahmin etmek imkânsızdır. Newton prensipleri o kadar inandırıcı ve o kadar sağlam bir şekilde yerleşmiş bulunuyor ki, onun metodlarını anlayan hiç kimse bunların doğruluğundan şüphe etmez.

Einstein'ın Newton hakkındaki şu saygılı ifadesi, bunların birbirine zıt felsefeleri temsil ettiğini söyleyenlere tam bir cevap teşkil ediyor: "Tabiat onun için açık bir kitaptı ve o bu kitabın yazılarını yorulmadan okuyabildi. Hem tecrübeciyi, hem teoristi, hem makinisti ve en az bunlar kadar, ifade sanatkârını kendi şahsında birleştirdi".

Newton'ın hayatının sonuna doğru kendi kariyeri hakkında yaptığı değerlendirme onun mütevazî karakterinin bir işareti olmuştu: "Dünyanın beni nasıl göreceğini bilmiyorum, ama ben kendimi deniz kenarındaki bir çocuktan farksız görüyorum: Önünde büyük bir hakikat okyanusu olduğu gibi meçhul yatar-ken, arada sırada her zamankinden daha yumuşak bir taş veya daha güzel bir kabuk aramakla uğraşan bir çocuk".

İLMÎ TIBBIN ŞAFAĞI
WILLIAM HARVEY
"De Motu Cordis"

Biyoloji ilmi ve biyoloji araştırmaları onyedinci yüzyıl başlarında Kopernik-öncesi Astronomiden biraz daha ileri durumdaydı. Hekimler ve tıp okulları hâlâ ikinci yüzyılda yaşamış büyük Anadolulu hekim Galen'in (Calinus) kalp, arterler, damarlar ve kan hakkındaki anatomik ve fizyolojik teorilerini uyguluyor ve okutuyorlardı.

Bin yıldan daha uzun bir zaman içinde insanın kan dolaşımı ve kalbin fonksiyonları hakkındaki bilgisine hiçbir önemli şey eklenmedi. Aristo kanın karaciğerde teşekkül ettiğini, oradan kalbe gittiğini, kalpten de damarlarla vücuda yayıldığını öğretmişti. O kalbin aynı zamanda vücut ısısının kaynağı ve zekânın beşiği olduğuna inanıyordu. İskenderiye Ekolünden Erasistratus ana damarların gayet hassas bir çeşit hava veya ruh taşıdığını iddia etmişti. Gerçi Galen arterlerin hava değil kan taşıdığını söyleyerek bu inancı düzeltti, ama onun zamanından sonra yüzyıllarca, hekimler kan sisteminde kalbe canlılık veren bir çeşit ruhun bulunduğuna inandılar.

Ancak en cesur ilim adamları eskilere ve eskilerden gelen şeylere karşı çıkabiliyorlardı. Galen'in yazdıkları âdeta ilâhî bir

kaynaktan gelmiş gibi kabul ediliyor, üzerlerinde hiçbir şüphe ve tartışma açılmıyordu. Galen de kan sisteminin merkezinin karaciğer olduğuna inanmıştı. Hazmedilmiş gıdalar karaciğere gidiyor, orada kana çevriliyor ve içine "tabîî ruhlar" katılıyor-du. Kan vücutta atar ve toplar damarlar vasıtasıyla, tıpkı yavaş bir med-cezir hareketi gibi, ileri-geri hareket ediyordu. Kalbin bir tarafında arterdeki kan öbür tarafındaki damar kanı ile, çok ince kılcal borular vasıtasıyla, birbirine karışıyordu.

Kan hakkındaki tabîî bilgilere, yüzyıllar içinde, pekçok batıl itikatlar da karışmıştı. Kan vücudun diğer kısımlarından daha çok kutsal bir niteliğe sahip görülüyordu; nitekim dinî fedakârlık olaylarında kan kullanılıyor, Tanrılara kurban sunulan yerlere kan akıtılıyordu.

Yine de, 1600 yılına gelinceye kadar her tarafta değişik görüşler ortaya çıkmaya başladı. Avrupa'da Rönesans hareketi sadece edebiyatta bir canlanma getirmekle kalmamış, tabiat ilimlerini süratle etkileyen bir zihnî uyanış da yaratmıştı. Bu çağ Galile'nin, Kepler'in, Harvey'in, Bacon'ın ve Descartes'ın çağı idi. Elli yıl kadar önce İtalya'da "Modern Anatominin Kurucusu" Andreas Vesalius, Galen'in bahsettiği kılcal boruların gerçekte mevcut olmadığını, kalbin iki bölümü arasında doğrudan doğruya bir bağlantının bulunmadığını isbat etmişti. Hemen hemen aynı yıllarda Suetus (ki daha sonra John Calvin tarafından direğe bağlatılarak yakılmıştır) kanın akciğer yoluyla dolaştığını ifade etmiş, ama kalbin bir pompa âleti olarak çalıştığını görmemişti. Akciğer yoluyla dolaşım fikri Roma'da Anatomici Profesörlüğü yapan Realdo Colombo tarafından da ifade edildi. Bu başka önemli bağlantıyı ise 1603'de Padualı Fabricius sağladı; Fabricius damarların süapları bulunduğunu keşfetti. Bununla birlikte keşfettiği şeylerin fonksiyonunu yanlış anlamış, bunların sadece kanın vücuttaki uç kısımlara akışını yavaşlatmaya yaradığını zannetmişti.

Böylece, bu adamlar ve daha başka birkaç cesur kişi orta-

çağ boyunca tıbbın ilerlemesine engel olan eski dogma üzerine şüphe düşürmeyi başardılar. Ama hiçbiri de bütün gerçeği keşfedemedi. Herbiri kan dolaşımı ve kalbin fonksiyonlarına ait sırların çözülmesi yolunda önemli katkılarda bulundu, ama hepsi de ancak kısmî, eksik çözümler getirdi. Bu sahada düzenli, sistemli ve ilmî prensiplerin keşfedilmesi ve formüle edilmesi işi İngiliz hekimi William Harvey'in parlak ve keskin zekâsına kalmıştı.

İlimdeki Rönesans İngiltere'ye kıta Avrupasından, özellikle İtalya'dan, daha sonra geldi. Ama Harvey'in doğduğu yıl olan 1578 tarihinde İngiltere en ihtişamlı dönemlerinden birine giriyordu. Gelecek yüzyıl içinde Kraliçe Elizabeth hükümdar olacak, İspanyol Armadasının yenilmesiyle İngiliz deniz gücünün hâkimiyeti kurulacak, İngiliz kâşifleri yeni ülkeler bulacaklar ve Shakespeare, Donne, Spenser, Dryden, Milton, Johnson, Bacon edebiyat dünyasını zenginleştireceklerdi.

Tıp tahsili için Harvey'in İtalya'ya gitmesi gerekti. Padua'daki meşhur üniversite Rönesans'ın beşiği diye anılmış ve nesiller boyunca Avrupa'nın tıp merkezi olmuştu. Harvey Cambridge'den mezun olduktan sonra orada dört yıl geçirdi, özellikle damarlardaki süpapları keşfeden meşhur hoca Fabricius'un rehberliğinde çalıştı. Çeşitli hayvanlar üzerinde kadavra çalışması ve tecrübeler yapmayı öğrendi ve belki de hayatı boyunca hep kan dolaşımı konusuna duyduğu ilgi ilk defa Fabricius'un teorileri karşısında doğdu.

1602'de İngiltere'ye dönen Harvey hekim, hoca ve yazar olarak elli yıl sürecek bir meslek hayatına başladı. Kraliçe Elizabeth'in özel hekiminin kızı ile evlendi ve ondan sonra Kraliyet Hekimler Koleji'ne hoca oldu, St. Bartholomew Hastanesine hekim tayin edildi, Birinci James ve Birinci Charles'ın hekimliğini yaptı.

Harvey hayatı boyunca hekimlik yapmaktan çok tıp araştırması ve tecrübeleri yapmaya derin bir ilgi duydu. 1616'da Tıp

Koleji'nde (Fakülte) kan dolaşımı üzerinde dersler vermeye başlamıştı. Onun hemen hemen okunması imkânsız şekilde İngilizce ve Lâtince karışımı el yazısı ders notları hâlen elimizdedir. Notlar onun bazı tecrübelerini anlatıyor ve o tarihe kadar kendisinin kan dolaşımı hakkındaki meşhur teorisinin geçerliğine iyice inanmış olduğunu gösteriyor. "Kanın hareketi", diyor, "daima bir daire halindedir ve kalbin çarpışlarıyla meydana gelir".

Harvey bulduğu sonuçları yayınlamaya hazır oluncaya kadar on iki yıl geçti. Böyle önemli bir buluşu dünyaya açıklamakta niçin bu kadar gecikmişti? Çeşitli sebepler sayabiliriz. Sir William Osler'in kanaatine göre "belki de insanların peşin hükümlerinden çekinerek eserini tam otuz yıl hücrelerinde saklı tutan Kopernik gibi hareket etmişti". Harvey'in kendi ifadesine göre, kanın genel dolaşımı hakkındaki teorisi "o kadar yeni ve işitilmemiş niteliktedir ki, sadece bazılarının hasedi yüzünden kendi başıma geleceklerden korkmuyorum, bütün insanlığın bana düşman olması ihtimali karşısında titriyorum; çünkü âdet ve gelenekler insanlığın ikinci tabiatı haline gelmiş, bu konudaki eski doktrin ise klasik çağdan beri iyice kökleşmiş ve herkesi etkilemiş bulunuyor".

Harvey hemen matbaaya koşacak kadar hafif bir kimse de değildi, çünkü ona göre "budalaca şeyler yazıp duranların sayısı yaz ortasındaki sinek sürülerinden daha az değildir ve bunlar kaba, sathî eserleriyle bizi toza-dumana boğarlar".

Ama nihayet, yıllar süren ilave tecrübelerden ve gözlemlerden sonra Harvey artık zamanın uygun olduğuna karar verdi. 1628'de Almanya'nın Frankfurt şehrinde yetmiş iki sahifelik ufak bir kitap çıktı; bu sahanın pekçok yetkilisi tarafından tıp tarihindeki o güne kadar en önemli eser olduğu söylenen kitap o zamanın ilim dili olarak kullanılan Lâtince'de yazılmıştı. Tam adı "*Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus*" (Hayvanlarda Kalbin ve Kanın Hareketleri Üze-

rinde Anatomik Uygulama) idi. Kitabın niçin Almanya'da yayınlandığı iyice bilinmiyor; belki de Frankfurt'ta yapılan yıllık Kitap Fuarı eserin Avrupalı ilim adamları arasında daha çabuk yayılmasını sağlayacaktı. Kitaptaki birçok baskı hatalarının başlıca sebebi de, hiç şüphesiz, Harvey'in gayet kötü el yazısı idi.

De Motu Cordis'te iki ithaf vardı. Birinci Charles'a yazılmasında bir kralın kendi krallığı içindeki yeri vücuttaki kalbe benzetiliyordu. Bunun hemen arkasından *Royal College*'in başkanı Doktor Argent'a ve "onun en değerli meslektaşları olan diğer doktor ve hekimlere" bir hitap yazısı vardı. Harvey burada hakikatin hangi kaynaktan gelirse gelsin kabul edilmesi gerektiğini ve hakikatin klasik çağdan daha kıymetli olduğunu ifade ediyor, "İtiraf ederim ki ben Anatomiyi öğrenirken de öğretirken de kitaplara değil kesitlere dayandım; filozofların tavırlarına değil tabiatın yapısına baktım". İşte bu cümlede Harvey modern ilim metodolojisinin tertip ve esprisini yakalamış bulunuyordu.

Kitabın asıl muhtevasını teşkil eden bir giriş ve on yedi kısa bölüm kalbin hareketi ve kanın vücuttaki daire biçiminde dolaşımını açık, bağlantılı bir şekilde izah etmektedir. Giriş kısmında Galen'in, Realdo Colombo'nun ve diğer eski yazarların teorileri gözden geçirilerek hataları gösteriliyor.

Harvey kitabın ilk bölümünde kendisinin bu araştırmalar sırasında karşılaştığı bazı problemlerden bahsediyor:

İlk defa, kalbin hareketleri ve fonksiyonlarını keşfedebilmek için canlı vücudundan kesitler alıp bakmayı kafama koyduğum ve bunları başkalarının yazılarından değil gerçek incelemelerden bulmaya çalıştığım zaman, önümdeki işin o kadar yorucu ve o kadar güçlüklerle dolu olduğunu gördüm ki, neredeyse ben de, Fracastorius gibi, kalbin hareketlerini ancak Tanrı'nın bilebileceğini söyleyecektim. İşin başında ne kasılmanın ne gevşemenin zama-

nını kestirebiliyordum, ne de kasılma ve gevşemenin ne zaman ve nerede olduğunu doğru bir şekilde anlayabiliyordum. Çünkü hareket çok hızlı idi, hayvanların çoğunda göz açıp kapayıncaya kadar meydana geliyor, şimşek çakar gibi gidip geliyordu.

Harvey neticede kalp hareketlerinin sıcak kanlı hayvanlardan ziyade kara kurbağaları, kurbağalar, yılanlar, ufak balıklar, yengeçler, karidesler, sümüklüböcekler ve midyeler gibi soğukkanlı hayvanlarda daha kolay incelenebileceğine inandı. Soğuk kanlı hayvanlarda kalp hareketlerinin "daha yavaş ve daha az" olduğunu gördü. Aynı olaylar ölmek üzere olan sıcak kanlı hayvanlarda da kolayca gözlenebilirdi, çünkü kalbin hareketi yavaşlıyordu.

Yaptığı tecrübeler sonunda, kalp kasılmasının kanı dışarı ittiğini gördü; kalp kasılınca arterler kanı almak için gevşiyorlardı. Bir çeşit pompa hizmeti gören kalp adalesi kanın devamlı dolaşımını sağlıyordu. Arterlere itilen kan "bir eldivene hava üflenmiş gibi" nabız atışına yol açıyordu. Eski med ve cezir hareketi inanışının aksine, hareket hep aynı yönde oluyordu. Harvey kanın kalbin sol tarafından arterler vasıtasıyla vücudun en uç bölgelerine kadar gittiğini, sonra toplardamarlar vasıtasıyla kalbin sağ tarafına geldiğini gösterdi. Dolaşımın yönünü ise atar ve toplar damarları çeşitli noktalarda bağlayarak tayin etti. Hemen gördü ki atardamarların taşıdığı aynı kan toplardamarlarla geri dönüyor, tam bir dolaşım yapıyordu.

Harvey bu olayın manzarasını şöyle anlatıyor:

Bu iki hareket, yani kalp kanıncıklarının ve kulakçıklarının hareketi birbiri ardınca meydana gelir, ama öyle ki aralarında bir çeşit ahenk ve ritm vardır; her iki hareket o tarzda vuku bulur ki, özellikle kalp hareketlerinin çok süratli olduğu sıcakkanlı hayvanlarda, bir tek hareket gibi görünür. Bu makinede nasıl bir çark öbürüne hareket verdiği halde bütün çarklar aynı anda hareket ediyormuş gibi görünüyorsa, bunun da ondan hiç farkı yoktur. Ateşli si-

lahlarda da aynı mekanizma vardır; tetiğe dukunulduğu zaman çakmak düşer, namlu dibine çarpar, kıvılcım çıkartır, kıvılcım barutun içine düşünce barut ateş alır, böylece alev büyür, namluya girer, patlamaya yol açar, mermiyi iter ve hedefe ulaşır. Bütün bu işler çok hızlı bir şekilde cereyan ettiği için göz açıp kapayıncaya kadar meydana gelir.

Kanın dolaşım halinde hareket ettiği fikri belki de Harvey'e eski filozoflardan, mesela Aristo'dan daire biçimindeki hareketin mükemmel olduğunu, bütün hareketlerin en asilinin daire hareketi olduğunu düşünüyordu. Harvey'in çağdaşı Giordano Bruno da dairenin "evrendeki bütün hayat ve hareketlerin temel sembolü ve örneği" olduğu fikrine varmıştı. Harvey'in kendi kitabında şöyle ifadeler kullanması dikkate değer: "bir daire içinde gibi hareket" veya "kanın hareketine daire hareketi diyebiliriz".

Harvey'in dolaşım konusundaki düşüncesi bütün olarak gayet doğru idi, ama bir eksik noktası vardı. Kan sol kalpten atardamarlara ve toplardamarlardan da sağ kalbe nasıl gidiyordu? Mamafih o, "toplardamarlarla atardamarlar arasındaki bağlantıyı bunların deliklerini inceleyerek bulmakta hiçbir başarı kazanamadım" diyordu. Mikroskobu olmadığı için kan hücrelerinin atardamardan toplardamara geçtiği kılcal yolları göremiyordu; bununla birlikte böyle kanallar bulunması gerektiğine inanıyordu. Harvey'in çözemediği bu düğüm, kendisinin ölümünden birkaç yıl sonra, Bologna'da Marcello Malpighi adında bir anatomi profesörü tarafından çözüldü. Yeni icat edilmiş bir mikroskop altında kurbağanın akciğerini inceleyen Malpighi, tam Harvey'in tahmin ettiği gibi, atardamarlarla toplardamarlar arasındaki kılcal damarlar ağını gördü. Böylece kan dolaşımının isbatında son adım da tamamlanmış oluyordu.

Şüphecileri inandırabilmek için kan dolaşımı hakkında daha başka deliller de gösterdi. Bunlardan biri ilim adamlarının

"kantitatif metod" dedikleri isbat yolu idi. Harvey bir saat içinde kalbin 4000 defa çarptığını ve vücuttaki topyekûn kan miktarından daha fazlasını pompaladığını gösterdi. Eğer kalbin bir tek günde pompalayıp vücuda gönderdiği kan ölçülecek olursa bu miktar bir günde alınan ve sindirilen gıda miktarını çok aşar -böylece Galen'in klasik teorisi çürütülmüş olur-. "Kısacası" diyor Harvey, "bu kan ancak vücutta dolaşmış ve geri dönmüş olabilir".

Dolaşım ile ilgili ek deliller de vücutta zehirlerin etkisinden bulunabilir:

Bulaşıcı hastalıklarda, zehirli yaralarda, yılanların ve kuduz köpeklerin ısırıklarında, çiçekte ve buna benzer durumlarda görüyoruz ki temas noktası çok defa zarar görmemiş veya iyileştirilmiş olduğu halde hastalık bütün vücuda yayılabilmektedir... Hiç şüphesiz başlangıçta belli bir noktada toplanan zehir kalbe geri dönen kanla taşınmakta, oradan da bütün vücuda yayılmaktadır... Bu durum deriye uygulanan bazı ilaçların hemen hemen ağızdan alınanlar kadar etkili oluşunun sebebini izah eder.

Harvey'in tecrübe maksadıyla hayvanları kullanması bir yenilikti. İnanıyordu ki "Eğer anatomi uzmanları insan vücudundan alınan parçalar kadar hayvan kesitleriyle de uğuraşsalar, onları şimdiye kadar şüphe içinde şaşırtan meseleler, benim kanaatimce, onları her türlü güçlükten kurtarabilirdi". Harvey, haklı olarak, mukayeseli anatomi ilminin kurucularından biri sayılabilir. Meselâ koyun, köpek, geyik, domuz, kuş, yumurta içindeki civciv, yılan, balık, yılan balığı, kurbağa, kara kurbağası, sümüklüböcek, karides, yengeç, ıstakoz, solucan, sünger, arı, eşek arısı, yaban arısı ve çeşitli sineklerle yaptığı tecrübelerden bahsediyor.

Hemen bütün hayvanlarda, Aristo'nun iddia ettiği gibi sadece kanı bulunan büyük hayvanlarda değil, sümüklüböceklerde, karidesler-

de, yengeçlerde ve diğer birçok kansız küçük hayvanlarda da bir kalp bulunduğunu gördüm. Eşek arıları ve sineklerde bile büyüteçle bakınca kuyruk denilen üst kısımda çarpan bir kalp gördüm ve başkalarına da gösterdim. Bu kansız hayvanlarda kalp yavaş çarpıyor, ölmekte olan yüksek hayvanlardaki gibi tembelce kasılıp gevşiyor. Bunu sümüklüböcekte kolayca görebiliyoruz; sümüklüböceğin kalbi sağ taraftaki salya çıkarırken açılıp kapanan deliğin dibinde bulunmaktadır... Thames nehrinde yaşayan ufak bir ahtapot cinsi var ki bunun bütün vücudu şeffaftır. Bu yaratığı suya koyunca çok defa dostlarıma kalbinin hareketlerini büyük bir açıklıkla gösterdim.

Büyük keşiflerinin yanında, Harvey'in ilme ve tıp araştırmalarına yaptığı en büyük katkı bu sahaya tecrübe veya laboratuvar metodlarını sokmuş olmasıdır. Üç yüz yıldan fazla zamandan beri fizyoloji ve tıbbın dayandığı temeli o attı. İşin esası, Harvey'in bizzat ifade ettiği gibi, "Tabiatın sırlarını tecrübe yoluyla araştırmak ve incelemek"ti. Tıp ilmi Harvey'in doğumundan önce binlerce yıla varan bir maziye sahip bulunuyordu. Hekimler insanlığa musallat olan başlıca hastalıkları doğru bir şekilde tanımayı ve anlatmayı öğrenmişlerdi. Gözlem metodu önemli olmakla birlikte kendi başına yeterli değildi ve sık sık hatalı sonuçlara yol açıyordu. İşte Harvey ile kendinden öncekiler arasındaki asıl fark burada ortaya çıktı. Sathî gözlemlerin ötesine giden, batıl itikatlara veya eski teorilere pek az kulak veren Harvey hipotezler kurdu ve bunları tecrübeler yaparak denedi. Bir biyoloji problemine ilmî tecrübe yoluyla çözüm bulmayı benimseyen ilk ilim adamı o idi. 1628'den sonra gelen bütün önemli âlimler aynı yolu takip ettiler.

Harvey'in keşifleri kendi zamanında bazı direnmelerle karşılandı. Kitabın herhangi bir edebî değeri yoktu; ne kadar derin etkiler taşıdığını belki Harvey bile tam idrak etmiş değildi. Muhafazakârlıktan ve peşin hükümlerden ileri gelen birtakım itirazlar yapıldı. John Aubrey'in yazdığına göre, çağdaşlarından

Walter Winchell "kan dolaşımı hakkındaki kitabının yayınlanmasından sonra Harvey'in itibarını büyük ölçüde kaybettiğinden bahsettiğini işitmişti; cahil kimseler onun kafadan çatlak olduğuna inanıyorlardı, hekimlerin hepsi de aleyhinde idiler".

Zamanın aydınlarından birinin tavrını görmek için de, Sir William Temple'in Copernicus ve Harvey'in eserlerinden bahsederken yazdıklarına bakalım:

Bunların ikisinin de modern buluşlar mı, yoksa eskilerden çıkarılmış sonuçlar mı olduğu tartışmalı bir konudur; doğru olup olmadıkları da belli değildir. Gerçi bunlar karşı görüşlere nazaran akla daha yakın geliyor, ama duyu organlarımızın idraklerine pek uymuyor; halbuki insanları tatmin edecek bir görüş hem aklımıza hem duyularımıza uygun düşmelidir. Ama bu teorileri doğru farzetsek bile, her iki büyük keşif de ne Astronominin neticelerinde ne fiziğin uygulamalarında herhangi bir değişiklik getirmiş değildir. Bu yüzden belki sahiplerine büyük şeref kazandırmış olsalar bile dünyanın işine pek az yaramışlardır.

Harvey tenkitçilere çoğunlukla kulak asmadı. Fakat Paris Tıp Fakültesi'nin devamlı düşmanlığı onu nihayet sükûnetini bozmaya zorladı. Paris Tıp Okulu'ndaki Anatomi Profesörü John Riolan, fakülte hocalarını Harvey'in teorisini okutmamaları için ikna etmiştir. Harvey onun itirazlarına cevap olmak üzere Riolan'a karşı, kan dolaşımı üzerine iki Anatomik Tartışma (Anatomical Disquisitions) yazdı. Bunlar 1649'da, yani *De Motu Cordis*'ten yirmi bir yıl sonra küçük bir kitap halinde yayınlandı. Burada Harvey kendi eserine şiddetle çatanlara ayrıntılı cevaplar veriyor.

Tartışmalar'ın ikincisinde şöyle dert yanıyor:

Kan dolaşımının doğum gününden bu yana bir gün, hatta bir saat geçmiyor ki benim bu keşfimin lehinde veya aleyhinde birşeyler işitmeyeyim. Bazıları onu zayıf fakat gün ışığına çıkmaya lâyık

olmayan bir çocuk gibi görüyorlar; bazıları ise onu yine bir bebek saymakla birlikte iyi bakılmaya ve sevmeye lâyık bulunduğunu düşünüyorlar. Bunların karşısında bir de kitabı çok övenler var. Bir taraf benim bütün karşı iddiaları çürütecek şekilde, kan dolaşımını tecrübeler, gözlemler ve gözle inceleme yoluyla tamamen izah ettiğimi söylüyor; bazıları ise yeterli sayıda delil ve isbat taşımadığını, bütün itirazları henüz ortadan kaldıramadığını iddia ediyorlar. Bir de benim canlı yaratıkları kesip biçme aşkı ile tuttuğumu, kurbağalar, yılanlar, sinekler ve diğer aşağı hayvanları sahneye getirdiğimi söyleyerek alay edenler var... Ama ben hakikati araştıran bir kimsenin, bir filozofun kötü ile kötü olmasını doğru bulmuyorum. İnanıyorum ki bu türlü cahillikleri inandırıcı ve doğru müşahedelerle karşılayacak olursam daha iyi akıllica bir iş yapmış olurum.

Bereket versin, Harvey kendi teorisinin onu yargılayabilecek seviyedeki kimseler arasında kabul edildiğini görecektir. Ölümlerinden üç yıl önce, 1654 yılında, Kraliyet Tıp Koleji'ne başkan seçilmiş olması onun kendi meslektaşları arasındaki yüksek mevkiinin bir işaretidir.

Harvey'in mezartaşındaki Lâtince kitabe de kendi çağındaki kanaati gösterir:

Şerefli ismi karşısında bütün akademilerin saygı ile ayağa kalktığı William Harvey, binlerce yıldan sonra ilk defa kanın günlük hareketlerini keşfederek bütün dünyaya sağlık, kendisine ise ölümsüzlük kazandırdı; hayvanların kökü ve üremesi konusunu yanlış düşüncelerden kurtaran tek adamdı. İngiliz Adaları hükümdarları haşmetmeab James ve Charles hazretlerinin başhekimleri ve dostları, Londra Tıp Koleji'nin fevkalâde güzide Anatomi ve Cerrahi Profesörü olan bu adama insanlık edindiği bilgileri, tıp ilmi de varlığını borçludur. O tıp ilminin gelişmesi için meşhur bir kütüphane kurmuş, onu kendi malı olan kitaplar ve eşya ile techiz edip zenginleştirmiştir. Gözlem, tedavi ve keşif yolunda büyük başarılarından, kendi adına gerek yurt içinde gerek dışarıda nice heykeller

diktirdikten sonra, bütün ömrünü bir tıp hocası ve tıp adamı olarak geçiren bu adam nihayet hayatının sekseninci yılında, 3 Temmuz 1657 yılında, çok yaşlı ve şöhretli, çocuksuz olarak öldü.

Gerçi kalbin fizyoloji, kan damarları ve akciğerler üzerinde çok geniş bir bilgi yığını elde edilmiştir; ama Harvey'in kan dolaşımına ait keşfinin *esas*'ına pek az şey eklenmiş bulunuyor. Bugün kalbin yapısı, sağlık ve hastalık hallerindeki çalışması, karmaşık hareketleri ve kanın fonksiyonları üzerinde Harvey zamanında hayal bile edilemeyecek kadar çok şey bilinmektedir.

Yine de, Kilzour'un belirttiği gibi:

Harvey'in tıp ve cerrahiye doğrudan doğruya katkıları ölçülemeyecek kadar büyüktür. Hasar görmüş veya hasta kan damarlarının tamiri konusundaki bütün çalışmaların, yüksek tansiyon ve koroner hastalığında cerrahi tedavinin, meşhur "mavi bebek" ameliyatının, ilk temeli Harvey'in yaptığı keşiftir. Fakat ona en çok borçlu olan saha genel fizyolojidir. Çünkü vücudun kendi kendini düzenleyen iç çevresi hakkındaki bugünkü anlayışımızın gerisinde kan dolaşımı kavramı yatmaktadır. İnsan vücudunun dinamiğinde en önemli rolü oynayan şey, Harvey'in büyük bir sezgi ile dolaşımını keşfettiği sıvıdır.

Harvey'in tıbbın ilerlemesine yaptığı katkıyı belki de zamanımızın büyük bir tıp otoritesinden daha veciz bir şekilde kimse belirtememiştir. Londra'da Kraliyet Hekimler Koleji'nde 1906 senesindeki yıllık Harvey Konuşmasında Sir William Osler *De Motu Cordis* hakkında şunları söylemiştir:

... o modern anlayışın eski geleneklerden ayrılışını göstermektedir. İnsanlar artık dikkatli gözlem ve sıhhatli tasvirlerle yetinmeyeceklerdi; artık güzel tertiplenmiş, "fakat cehalet için genel bir sığınak hizmeti gören" teoriler kimseyi tatmin etmeyecekti; bura-

da ilk defa olarak büyük bir psikolojik probleme tecrübî yoldan yaklaşıldı, bu yaklaşımı yapan adam modern ilim anlayışına sahipti, delilleri tartar ve onların ötesine gitmez, sonuçların gözlemlerden kendi kendine fakat sağlam bir şekilde ortaya çıkmasını tercih ederdi. İnsanların sadece işiterek bilgi edindikleri işitme çağının arkasından sadece görmekle yetinilen bir göz çağı gelmişti. En sonunda el çağı geldi: düşünen, tertipleyen, plânlayan el; zihnin bir vasıtası olan el şimdi dünyaya tecrübî tıbbın başlangıcını teşkil eden yetmiş iki sahifelik mütevazi bir monograf sunuyordu.

EN UYGUNUN YAŞAMASI
CHARLES DARWIN
"Türlerin Kökeni"

Garip bir tesadüfle, 1809 yılı belki tarihte hiçbir başka yılda görülmemiş şekilde büyük önderlerin doğumuna şahit oldu. Bu adamların herbiri kendi mesleklerinin otoritesi oldular. Bunlardan ikisi, "Biyolojinin Newton'u" denilen Charles Darwin ile "Büyük Kurtarıcı" sayılan Abraham Lincoln aynı günde ve hemen hemen aynı saatta doğdular. Bu yıl içinde dünyaya gelen diğer önemli şahsiyetler arasında Gladstone, Tennyson, Edgar Allan Poe, Oliver Wendell Holmes, Elizabeth Barnett Browning ve Felix Mendelssohn da vardı.

Bu meşhur isimlerden ve gerçekte ondokuzuncu yüzyılda doğmuş milyonlarca kişiden hiçbiri, belki Karl Marx istisna olabilir, esas düşünce yönlerini değiştirmekte ve insanla ilgili yeni bir bakış kazandırmakta Charles Darwin kadar etkili olmamıştır. Darwinizm artık insanların zihninde Marksizm, Maltusianizm, Makyavelizm gibi iyice yerleşmiş bir kavramdır.

Gerçi Darwin teorisinin temel prensipleri bugünün ilim dünyasında tamamen kabul edilmiştir, ama bunlar etrafındaki şiddetli tartışmalar bir asra yakın sürüp gelmiştir. 1920'lerde ABD'nin Tennessee eyaletinde Fundamentalistlerle Modernist-

ler arasında kopan ve Scopes'un meşhur "Maymun davası" ile doruğuna varan kavgalar daha 1859'da başlayan bir savaşın en çok işitilen örnekleridir. Ancak son zamanlarda taraflar arasında bir çeşit mütareke işaretleri görülmektedir.

Darwin delikanlılık çağında iken ileride dünya çapında bir âlim olacağına dair pek umut vermiyordu. Seçkim âlimler ve meslek adamları yetiştirmiş bir aileden geliyordu, ama babası bile onun dikkate değer bir adam olacağından şüpheli olduğunu söylemişti. Zengin ve soylu çocuklarının gittiği lisede genç Charles oradaki sıkı klasik öğretiminden ve ölü diller okumaktan bıktı. Okulun müdürü zamanını kimya tecrübeleri yaparak, böcek ve mineral toplayarak geçirmesi yüzünden ona ihtar da bulundu. Liseden sonra Charles babasının yolunu takip ederek, 16 yaşında iken Edinburgh Üniversitesi'ne tıp tahsiline gönderildi. Orada iki yıl kaldıktan sonra tıp mesleğinin kendisine göre olmadığına karar verdi. Anglikan Papazı olarak yetişmek üzere Cambridge'e nakletti.

Formel tahsil bakımından Darwin Cambridge'deki üç yılının boşa geçtiğini söylüyor. Fakat orada iki önemli hoca ile sıkı dostluk kurmak ve onlardan etkilenmek bahtiyarlığına kavuştu. Botanik profesörü Henslow ve jeoloji profesörü Sedgwick ile gezilerde, böcek toplamada, tabiat tarihi gözlemleri yapmakta çok vakit geçirdi.

Beagle gemisinin güney yarımküredeki yoğun araştırma seferine natüralist olarak katılmak üzere Sedgwick'den bir davet aldı. Sonraki yıllarda Darwin geriye dönüp baktığında bu seyahati "hayatımda o zamana kadar en önemli olay" diye nitelemiştir. Gerçekten bu seyahat onun bütün kariyerini tayin etmişti. Bir din adamı olma fikri *Beagle*'da "tabii bir ölümle öldü".

Sonraki beş yıl içinde, 1831'den 1836'ya kadar, *Beagle* dünyayı dolaşırken hemen her kıtaya ve büyük adaya uğradı. Darwin orada jeolog, botanikçi, zoolog ve genel ilim adamı

olarak hizmet etti, ki bu çalışma onun daha sonraki araştırma ve yazı hayatı için mükemmel bir hazırlık teşkil etti. Gittiği her yerde gerek canlı gerek fosil halinde denizde ve karada yaşayan bitki ve hayvanlardan zengin bir kolleksiyon yaptı. Natüralist gözü ile kara ve denizin bütün hayvan ve bitkilerini araştırdı: Arjantin'in pampaları, And dağlarının kuru yamaçları, Şili ve Avustralya'nın tuz gölleri ve çölleri, Brezilya'nın, Terre del Fuego'nun ve Tahiti'nin kesif ormanları, ormanı kalmamış Cape Verde adaları, Güney Amerika sahil ve dağlarının jeolojik teşekkülü, adalardaki ve kıtadaki faal ve ölü volkanlar, mercan kayaları, Patagonya'nın fosil memelileri, Peru'da nesli tükenmiş insan kalıntıları ve Terre del Fuego ve Patagonya'nın ilkel yerlileri.

Gittiği bütün bölgelerden hiçbirisi Darwin'i Güney Amerika'nın batı sahiline 500 mil uzaktaki Galapagos Adaları kadar etkilemedi. Bu insansız adalarda, çıplak volkanik yerlerde dünyanın başka yerlerinde ancak fosilleri bulunan dev kaplumbağalar, her yerde çoktan nesli tükenmiş dev kertenkeleler, muazzam yengeçler ve deniz aslanları gördü. Buradaki kuşların civar kıtadakilere benzediğine, fakat onların aynı olmadıklarına dikkat etti. Ayrıca, çeşitli kuş türleri adadan adaya değişiklikler gösteriyordu.

Galapagos Adalarındaki garip görüntüler daha önce Güney Amerika'da kaydedilmiş olan olaylarla birleştirilince, Darwin'in zihninde şekillenmeye başlayan tekâmül fikirleri kuvvetlendi. Kendi anlattığına göre:

Arjantin'de şimdiki sert derili hayvanlarınkine benzeyen zırhla kaplı büyük fosil hayvanlar keşfettiğim zaman çok etkilenmiştim. İkinci olarak, yakın akraba hayvanların Kıta üzerinde güneye doğru ilerledikçe birbirinin yerini alış tarzı ve üçüncü olarak da Galapagos Adalarının ürünlerinin pek çoğunun Güney Amerika karakteri taşıması, özellikle bunların takımadadaki herbir adada birbirinden hafifçe farklı olmaları dikkatimi çekti. Adaların hiçbirisi jeolojik bakımdan pek eski görünmüyordu.

Darwin artık bundan sonra Kutsal Kitapta her türün bütün olarak yaratıldığını ve yüzyıllardır değişmeden geldiklerini söyleyen "Yaratılış" bölümünde anlatılanlara inanmadı.

İngiltere'ye döner dönmez tekâmül konusunda notlar tutmaya, türlerin değişmeleri üzerinde vakalar toplamaya, kısacası "*Türlerin Kökeni*" adlı kitabının hazırlıklarını yapmaya başladı. Kurduğu teorinin ilk müsvettesi 1842'de otuz beş sahife halinde yazılmış, 1844'de ise 230 sahife halinde genişletilmişti. Başlangıçta asıl mesele türlerin ortaya çıkışını ve kayboluşunu izah etmektir. Türler niçin ortaya çıktı, zamanla değişmelere uğradı, pekçok dallara ayrıldı ve çok defa sahneden tamamen silindi?

Darwin bir tesadüf eseri olarak Malthus'un "Nüfus Meselesi Üzerine Deneme" adlı eserini okuduğu zaman bu sırrın anahtarını bulmuştu. Malthus insanlığın artış hızının hastalık, kazalar, savaş ve kıtlık gibi bir takım "pozitif kontrol" vasıtalarıyla geciktirildiğini gösteriyordu. Darwin buna benzer faktörlerin bitki ve hayvan nüfusundaki çoğalmayı da kontrol ettiğini düşündü.

Hayvanların ve bitkilerin davranışları üzerindeki uzun müşahedelerim sonunda, her yerde bir varlık mücadelesi bulunduğu fikrini kabul etmeye hazırdım. Bu şartlar altında durumu uygun türler kendilerini koruyacak, şartlara uyamayanlar ise mahvolacaktı. Bunun sonucunda ise yeni türler ortaya çıkacaktı. Nihayet işte bu noktada üzerinde çalışabileceğim bir teori yakalamıştım.

İşte bu *Türlerin Kökeni* kitabının temel taşı olan Darwin'in meşhur "tabiî elenme", "varlık için savaş" veya "en uyumlu olanın yaşaması" doktrini doğmuş oluyordu.

Darwin yirmi yıl boyunca bu teorilerini destekleyecek notlar tutmakla meşgul oldu. Çok geniş bir literatür taradı: dizi halinde süreli yayınlar, sehayat eserleri, spor, bitki yetiştirme,

hayvan besleme üzerine kitaplar ve genel tabiat tarihi kitapları. "Okuduğum ve notlar çıkardığım bütün kitapların listesini, bu arada bütün dergi ve kongre zabıtlarını gördüğüm zaman, çalışkanlığım karşısında şaşırdım" diye yazıyor. Hayvan ve bitki yetiştirme uzmanlarıyla konuştu, kendilerinde faydalı bilgi bulabilecek olan herkese soru listeleri gönderdi. Birçok evcil kuş türlerinin iskeletlerini hazırladı, bunların kemiklerinin yaşını ve ağırlığını yabanî kuşlarınkıyla karşılaştırdı. Evcil güvercinlerden başlayarak bunlarla çok yoğun üreme tecrübeleri yaptı. Deniz suyunda dolaşan meyve ve tohumlarla tecrübe yaptı, tohumların nakledilmesiyle ilgili başka meseleleri inceledi. *Beagle* seferinde elde ettiği bütün botanik, zooloji, jeoloji ve paleontoloji bilgisini bu problemin çözümü için kullandı. Bu malumat yığınının bir de kendi fikirlerini katarak inkılap yapan teorileri üzerinde zihnini devamlı meşgul tuttu.

Tabiî elenme ilkesine "sun'î elenme" ile ilgili bir araştırmadan kuvvetli destek geldiğini gördü. Hayvan ve bitkiler arasından insan kendisine en elverişli olanları -at, köpek, kedi, buğday, çavdar, bahçe çiçekleri vs.- seçmiş ve yetiştirmişti. Ehlî hayvanlar, ürünler ve çiçekler bu arada o kadar değişmelere uğramıştı ki, bunların yabanî atalarıyla aralarındaki ilişki güçlkle bulunabilirdi. Yeni türler seçilme yoluyla ortaya çıkıyordu. Yetiştirici istediği özelliklere sahip hayvan ve bitkileri alıyor, sadece bunları nesiller boyu besleyip yetiştiriyor ve nihayet evvelkilerinden farklı türler elde ediyor. Meselâ kısa bacaklı köpek, İskoç çoban köpeği, av köpeği, kurt köpeği gibi birbirine benzemeyen köpekler hep kurt türünden gelmişlerdir.

Eğer tekâmül sun'î seçimle meydana getirilebilirse, tabiatın da aynı şekilde, tabiî seçilme yoluyla bir tekâmül yaratması mümkün olmaz mı? Darwin böyle düşündü. Mamafih tabiatı yetiştiricinin yerini varlık için kavga alıyordu. Darwin bütün canlılar arasında çok sayıda telefata olması gerektiğini müşahade etti. Doğanın ancak çok az bir kısmı yaşayabiliyordu. Ba-

zı türler başkaları için yem oluyorlar. Savaş durmaksızın devam ediyor ve şiddetli, acımasız bir rekabet yaşamaya ehil olmayan hayvan ve bitkileri saf dışı ediyor. Türlerdeki çeşitlilik yaşamak için gerekli şartlara uymak üzere meydana geliyor.

Darwin kendi teorilerini o kadar sağlam delillerle temellendirmek istiyordu ki, kitabının yayınlanmasını 1850'lere kadar geciktirdi. O zaman yakın dostlarının ısrarı ile birkaç cilt halinde çıkacak abidevî bir eserin hazırlanmasına girişti. Fakat işin aşağı-yukarı yarısı bitmişti ki bir şimşek çaktı. Darwin Malay adalarında tabiat tarihi araştırmaları yapan bir dostundan, Alfred Russell Wallace adlı ilim adamından bir mektup aldı. Wallace bu mektupta kendisinin de türlerin kökeni üzerinde düşündüğünü, Darwin gibi kendisinin de Malthus'un eserinden ilham aldığını bildiriyordu. Mektup zarfının içinde "Türlerin orijinal tipten devamlı bir şekilde uzaklaşma temayülü üzerine deneme" başlıklı bir de makale vardı. Burada anlatılanlar Darwin teorisinin tam ifadesi idi, zira Darwin şöyle diyor: "Eğer Wallace benim 1842'de yazdığım kısa müsveteyi eline geçirmiş olsaydı bundan daha güzel bir kısa özet yapamazdı. Kullandığı tabirler bile şimdi benim kitabımın bölüm başlıkları oldu".

Darwin bir çıkmazdaydı. Belli ki her ikisi de birbirinden tamamen habersiz olarak aynı sonuçlara varmışlardı; Darwin bu konuyu yıllarca araştırmış ve düşünmüş, Wallace ise ani bir sezgi ile bulmuştu, ama sonuç aynı idi. Nihayet her ikisinin de bu konudaki tebliğlerinin Linné Derneğinin ilk toplantısına sunulması kararlaştırıldı. Böylece, tabiî elenme yoluyla tekâmül teorisinin ilk genel ilanı 1 Temmuz 1858'de yapılmış oluyordu. Kısa zaman sonra her iki tebliğ de Derneğin *Dergi'sinde* yayınlandı.

Wallace olayıyla etkilenen Darwin yazmaya giriştiği büyük eseri bırakarak kendi tabiriyle bir "Özet" yazmaya başladı. 1859 yılı sonuna doğru, ilim tarihinde kilometre taşı olacak olan kitap Londra'da John Murray tarafından yayınlandı. İlk

baskısı 1200 adet yapılmıştı, bunların hepsi de ilk gün satıldı. Arkadan başka baskılar geldi ve Darwin 1882'den ölümüne kadar sadece İngiltere'de 24.000 nüsha satıldı ve kitap hemen hemen her medenî dile çevrildi. Orijinal baskı *Tabiî Elenme Yoluyla Türlerin Ortaya Çıkışı, yahut Hayat İçin Kavgada Elverişli Soyların Yaşamaları* başlığını taşıyordu. Zamanla bu uzun isim *Türlerin Kökeni* haline geldi.

Darwin'in teorisinin esasları bu kitabın ilk dört bölümünde ele alınmıştır. Sonraki dört bölümde teoriye yapılması muhtemel itirazlar görüşülmektedir. Bunların ardından jeoloji, bitki ve hayvanların coğrafi dağılımı, türlerin sınıflanması, morfoloji ve embriyoloji ile ilgili olaylara ayrılmış birçok bölümler gelmektedir. Son bölümde bütün teori özetlenmektedir.

Türlerin Kökeni önce ehlî hayvan ve bitkilerde insanların kontrolü neticesinde meydana gelmiş değişimleri anlatıyor. "Sun'î elenme" yoluyla meydana gelen değişimler tabiattaki değişimler veya "tabiî elenme" ile karşılaştırılıyor. Çıkan netice şudur: nerede hayat varsa orada daima değişme vardır. Birbirinin tam aynı iki canlı bile yoktur.

Değişmeye bir de varlık için mücadele katılıyor. Bütün canlı organizmalarının üreme kabiliyetinin onların yaşama kapasitelerinin ne kadar ilerisinde bulunduğunu göstermek üzere çok dikkati çekici misaller verilmiştir. Meselâ fil gibi en yavaş yetişen hayvanlar bile kısa zamanda dünyayı dolduracak üreme kabiliyetine sahiptirler. Darwin şöyle diyor: "Eğer doğan her fil olgun yaşa kadar yaşasa ve tabiî bir şekilde üreseydi, 740-750 yıl kadar sonra ilk çiftin neslinden gelme ondokuz milyon canlı fil bulunurdu." Bu ve diğer misallere bakarak denebilir ki, "yaşamaları mümkün olandan daha fazla sayıda üreme yapıldığına göre, doğan canlılar hayatta kalmak için mücadeleye girecekler, ya herbiri kendi türünden olanla, ya değişik türlerin mensuplarıyla, yahut hayatın fizikî şartlarıyla kavgaya girecektir". Her bitki, balık, kuş ve insan nesli dahil olmak üzere her hay-

van daima doğacak veya kalabalık bir dünyaya uyabilecek sayıdan daha fazla tohum üretir. Bu kaidenin hiçbir istisnası yoktur. Artış hızı geometriktir.

Türlerin birbirine bağımlılığı da şekillerle gösterilmiştir. Darwin bir cins yoncanın ve bazı çiçeklerin döllenmesi için arıların tohum taşımasının şart olduğunu gördü:

Herhangi bir mıntıkadaki arıların sayısı, büyük ölçüde, orada arı kovanlarının ve yuvalarını tahrip eden tarla farelerinin sayısına bağlıdır... Farelerin sayısı ise, herkesin bildiği gibi, kedilerin sayısına, miktarına bağlıdır... Şu halde pekâlâ diyebiliriz ki bir mıntıkada kedi cinsinden bir hayvanın fazla miktarda mevcudiyeti, önce farelerin sonra arıların müdahalesiyle, o mıntıkada belli birtakım çiçeklerin ne kadar bulunacağını tayin eder.

Türlerin Kökeni tabiî elenme ilkesinin nüfus artışını nasıl kontrol altında tuttuğunu göstererek devam ediyor. Bir türün bazı üyeleri başkalarından daha kuvvetli, daha hızlı koşucu, daha zeki, hastalıklara daha bağışıklı, yahut iklimin zorluklarına katlanmaya daha müsait olurlar. Bunlar yaşar ve ürerken, zayıf üyeler yok olur. Bir beyaz tavşan Kuzey Kutup bölgelerinde yaşayabilir, buna karşılık daha bol olan kahverengi tavşanlar tilki ve kurtlar tarafından yok edilirler. Uzun boyunlu zürafalar kuraklık yıllarında uzun boyunlarıyla ağaçların tepelerindeki yiyecekleri alabildikleri için hayatta kalmışlar, kısa-boyunlu zürafalar ise yok olmuşlardır. Elverişli hayat şartları, en uygun olanın yaşamasını garanti eder. Nice milyon sene içinde bu şartlar esas itibarıyla yeni olan türlerin doğuşuna yol açmıştır.

Diş, pençe ve yırtıcı kuş pençesinin hep aynı kanunlara göre meydana geldiği Darwin tarafından çok iyi gösterilmektedir:

Tabiatın yüzünün sevinçle parladığını görür, her yerin yiyeceklerle dolu olduğunu düşünürüz. Çevremizde avare bir şekilde öten kuşların çoğunlukla böcekler ve tohumlarla beslendiklerini ve böyle-

ce tabiatı devamlı bir şekilde tahrip ettiklerini görmez veya unutturuz. Bu şarkıcıların, onların yumurtalarının veya yuvalarının çok defa başka kuşlar ve avcı hayvanlar tarafından mahvedildiğini unutturuz. Şimdi yiyeceğimiz çok olsa da her yılın bütün mevsimlerinde böyle bir bolluğun bulunmadığını her zaman aklımızda tutmalıyız.

Darwin, tabiî elenmenin önemli bir tarafının da cinsî elenme olduğuna işaret etmektedir. "Genellikle en kuvvetli erkekler, tabiattaki yerlerine en iyi uymuş olanlar, en fazla nesil bırakırlar... Boyunsuz bir geyiğin veya mahmuzsuz bir horozun çok fazla nesil bırakma şansı pek azdır". Kuşlar arasında "yarışma çoğunlukla daha barışçı bir karakterdedir", değişik türlerin erkekleri güzel öterek, yakışıklı tüyler göstererek veya tuhaf davranışlar yaparak dişiye kendilerine çekmeye çalışırlar.

İklim de tabiî elenme olayında önemli bir faktördür, çünkü "aşırı soğuk ve kurak mevsimler bütün kontrol vasıtaları arasında en etkilisi olarak görünmektedir... İklimin tesiri ilk bakışta varlık kavgasından çok ayrı birşey gibi görünür, ama iklim esas itibarıyla yiyecek miktarını azaltacak etki yaptığı ölçüde fertler arasında en şiddetli mücadelelere yol açar. Aynı cins yiyeceklerle geçinen canlılar ister aynı ister farklı cinsten olsunlar, birbiriyle kıyasıya mücadele ederler". Sıcağa ve soğuğa tahammül eden ve yiyecek elde etmeye en çok kabiliyeti bulunan kuvvetli canlıların yaşama ihtimali de o derece çoktur.

Darwin şöyle yazıyor:

Tabiî elenme olayı bütün dünyada her gün ve her saatte en ufak değişimleri takip eder; kötüler elenir, bütün iyi olanlar korunur ve geliştirilir. Tabiî elenme mekanizması sessiz ve duygusuz bir şekilde, *nerede ve ne zaman fırsat çıkarsa*, her canlı varlığın kendi organik ve fizikî hayat şartlarına uygun olarak gelişmesine çalışır. Biz devam edegelmekte olan değişimleri ancak aradan çağlar geçtikten sonra farkedebiliriz, o zaman da çok eski jeolojik çağlar hakkında bilgimiz o kadar kıttır ki sadece bugün gördüğümüz canlı türlerinin eskilerden farklı olduklarını görebiliriz.

Darwin eserinin son bölümünde tabiî elenme mekanizmasının kudretinin sınırsız olduğunu ima ediyor ve "Muhtemelen, dünyaya gelmiş olan bütün canlı varlıkların, hayatın ilk defa ortaya çıkmış olduğu bir tek ilkel canlıdan türediğini analogi yoluyla çıkarabiliriz" diyor. Ona göre bütün karmaşık canlılar kendi varlıklarını tabiat kanunlarına borçludurlar. Tabiî elenme olayının sonuçları bize birçok fikirler ilham etmektedir.

Böylece tabiattaki savaştan, açlık ve ölümlerden, şimdiye kadar görebildiğimiz en yüksek canlılar, yani yüksek hayvanlar ortaya çıkmıştır. Bu hayat görüşünde bir büyüklük ve yücelik vardır; hayatın pekçok kuvvetleri başlangıçta Yaratıcı tarafından birkaç canlı veya bir canlıya verilmiş, sonra da bu dünya gezegeni sabit çekim kanunlarına göre döndükçe böyle basit bir başlangıçtan en güzel, en harika canlı yaratıklar tekâmül etmiş, halen de etmektedir.

Türlerin Kökeni'nde sonsuz tekâmül teorisi bu şekilde ifade edilmiştir. Mamafih Darwin, çok yaygın olan inancın aksine, tekâmül teorisini kendi bulmuş değildir. Tekâmül fikri Aristo ve Lucretius'dan daha eskidir. Buffon, Goethe, Erasmus, Darwin (kendisinin dedesi), Lamarck ve Herbert Spencer bu doktrini savunmuşlardı. Charles Darwin'in katkısı özellikle şu iki bakımdan önemlidir: Birincisi, tekâmül *olgasunu* o güne kadar gösterilenlerden çok daha fazla delil toplayarak tartışmasız bir şekilde isbatlamıştı. İkincisi tekâmülün *metodu* olarak bir tabiî elenme teorisi kurmuştu.

Darwin'in kendi zamanında bu teoriye gelen tepkiler "İçi hayvanlarla dolu bir ahıra yıldırım düşmesi gibi bir yangın olayı"na benzetilmişti. Eğer bu inkılap yapan yeni teori doğru ise artık Kutsal Kitabın yaradılış hakkında söyledikleri kabul edilemezdi. Kilise Darwin teorisini din için tehlikeli gördü ve derhal bir itiraz fırtınası estirdi. Gerçi Darwin kendi teorisinin insan

nesline uygulanması işinden dikkatle kaçınmıştı, ama onun insanların maymundan geldiklerini söylediği iddiası yayıldı.

Darwin'in itibarını onu gülünç hale sokarak kırmaya çalışanlar oldu. *Quarterly Review*'de çıkan bir makalede onu "son derece çürük tahmin ve iddialarını yutturmaya çalışan acayip bir adam" diye gösterdiler, "Tabiatı el alıştı ilme karşı son derece saygısızca" dediler. *Spectator* onun teorisini beğenmemişti, çünkü bu teori "nihaî sebepleri tamamen bir yana atıyor ve böylece taraftarlarında maneviyat bozucu bir anlayışa yol açıyor"du; üstelik, Darwin yanlış bir ilkeyi savunmak için bir yığın vak'a toplamakla itham edildi ve "iplik iplik hava kabarcıklarından sicim yapılamaz" dendi. Bir eleştirici şöyle soruyordu: "Acaba bütün elverişli şalgam çeşitlerinin ileride insan olacaklarını söyleyebilir miyiz?", İngiltere'de Engizisyon mahkemesi bulunmadığı için, *Athenaum*'da çıkan bir eleştiride Darwin "Divinity Hall'un, Kolej, Konferans Salonu'nun ve Müzenin merhametine havale" ediliyordu. Darwin buna şöyle cevap verdi: "Beni hiçbir şekilde yakamayacak, ama odun toplayacak ve ibislere beni nasıl yakalayacaklarını anlatacak".

Darwin'in kendi üniversitesinde Whewell, *Türlerin Kökeni* adlı kitaptan bir nüshanın Cambridge'deki Trinity Koleji kütüphanesine konmasına müsaade etmedi.

Darwin meslektaşlarından hem kuvvetli destek, hem şiddetli itiraz gördü. Aşırı muhafazakâr görüşü İngiltere'de Owen ve Amerika'da Agassiz temsil ediyorlardı; her ikisi de Darwin'in fikirlerinin ilmî sapıklık olduğunu iddia ettiler ve kısa zamanda unutulacağını söylediler. Astronom Sir John Herschel yeni teoriyi "Karmakarışık bir kanun" diye niteledi. Darwin'in Cambridge'deki eski jeoloji hocası Sedgwick teorisinin "Yanlış ve gayet zararlı" olduğunu iddia etti ve Darwin'e yazdığı bir mektupta "Böğürleri ağrıyana kadar" güldüğünü, bu kitabın "Piskopos Wilkins'in aya gitmek üzere icat ettiği lokomotif kadar acayip bir mekanizma" olduğunu söyledi.

Ama Darwin yiğit taraftarlardan da memnun değildi. Bunların ön safında jeolog Charles Lyell, biyolog Thomas Huxley, botanikçi Joseph Hooker, meşhur Amerikan botanikçisi Asa Gray vardı. Darwin bunlardan en çok Huxley'e dayandı; Huxley'i kendisinin "umumî vekili" diye adlandırıyor, Huxley de "Darwin'in bekçisi" olduğunu söylüyordu. Darwin bir tartışmacı değildi, teorilerini savunmak için ortaya çıkmadı. Savunma işini bu hususta kabiliyetli ve saldırgan olan Huxley üzerine almıştı.

Darwin'in eseri üzerindeki şiddetli tartışmada iki büyük rolden birini Huxley oynadı. Bu işi için sahne *British Association*'un Oxford'da 1860'daki bir toplantısında hazırlanmıştı. Darwin teorisi orada görüşme konusu idi. Karşı tarafın ağır topu Oxford'dan Piskopos Wilberforce idi. Piskopos, Darwin teorisini ezdiğine inandığı kuvvetli bir nutkun sonuna gelince orada oturan Huxley'e döndü ve "Profesör Huxley'e şunu sormak isterim, acaba kendileri mi, acaba büyük babası mı, yoksa büyük annesi yoluyla mı maymundan gelmektedir?" Huxley yanındaki bir arkadaşına "Tanrı O'nu ellerime verdi" (İncil) diye bağırdı. Cevap vermek üzere kalkarak şunları söylediği anlatılır:

Bir insanın dedesinin maymun olmasından dolayı utanması için hiçbir sebep yoktur. Eğer benim hatırlamaktan utanç duyacağım bir ceddım olsaydı bu herhalde huzursuz ve dağınık kafalı, kendi sahasındaki başarısından tatmin olmayıp hiç bilgisi olmadığı ilmi meselelere burnunu sokan, bu meseleleri gayesiz bir hitabet ustalığıyla iyice karıştırmaktan ve konu dışı çıkışlarla, dinî dogmalara mahirane bir şekilde başvurmakla dinleyicinin dikkatini dağıtmaktan başka işe yaramayan biri olurdu.

İşte bu olay, Darwinizm konusunda kilise ile ilim arasında gelecek yıllarda iyice kızışacak olan sayısız çatışmalardan ilki- ni teşkil ediyordu.

Darwin'ın yaşı ilerledikçe din konusundaki görüşleri de değişti. Gençliğinde özel yaradılış fikrini hiç tartışmasız kabul ediyordu. *Life and Letters* adlı kitabında "İnsan uzak gelecekte şimdikinden çok daha mükemmel bir varlık olacaktır" diyordu.

Sonra şu fikirleri de ilave ediyordu:

Tanrı'nın varlığı hakkında hislere değil akla bağlı bir başka nokta da, çok önemli bir konu olarak beni etkiliyor. Bu muazzam ve harikulâde evreni, çok geriye ve çok ileriye bakabilme kabiliyeti bulunan insan da dahil olmak üzere, kör tesadüf veya zaruretin eseri olarak görmek çok güç, hatta imkânsızdır. Böyle düşününce bir dereceye kadar insaninkine benzeyen zihin sahibi bir İlk Sebep aramak zorunda kalıyorum; bu bakımdan Theist sayılabilecek bir insanım. Hatırladığıma göre, *Türlerin Kökeni*'ni yazdığım zaman bu inanç bende çok kuvvetliydi. O tarihten beri yavaş yavaş ve birçok dalgalanmalarla, zayıfladı. Ama o zaman da şu şüphe ortaya çıkıyor: Fakat, benim tamamıyla inandığıma göre, en aşağı hayvanlarınkı kadar basit bir zihinden çıkmış olan bir akla, böyle büyük bir sonuç çıkardığı zaman, güvenilebilir mi?

Darwin bu noktada çaresizlik içinde ellerini açıyor ve şunları söyleyerek sözünü bitiriyor:

Böyle karmaşık meselelere en ufak bir ışık tuttuğumu dahi iddia edemem. Her şeyin başlangıcındaki sır bizim için çözülemez bir halde duruyor; şahsen ben bir agnostik olarak kalmaktan memnunum..

Türlerin Kökeni'nden sonra Darwin'in işlek kaleminden bir sürü kitap daha çıktı. Bunlar daha özel konularla ilgiliydi, ama özde hepsi de *Türlerin Kökeni* adlı kitapta enine boyuna ele alınmış olan tabiî elenme yoluyla tekâmül teorisini işlemek, geliştirmek ve temellendirmek üzere kaleme alınmıştı. Önce iki ufak cilt halinde "*On the Various Contivances by Which Orc-*

hids Are Fertilized by Insects" (Orkidelerin Böcekler Tarafından Döllenmesinin Çeşitli Şekilleri) ve *"The Movements and Habits of Cimbing Plants"* (Tırmanıcı Bitkilerin Hareketleri ve Alışkanlıkları) adlı kitaplar çıktı. Sonra iki büyük eser geldi: *The Variation of Animals and Plants Under Domestication* (Ehlileştirme Halinde Hayvan ve Bitki Türlerindeki Değişmeler) ve *The Descent of Man and Selection In Relation to Sex* (İnsanın Ataları ve Cinsiyetiyle İlgili Evlenme).

Daha sonraki kitaplar insan ve hayvanlardaki heyecan ifadeleri, böcek yiyen bitkiler, türler arası döllenmenin etkileri, bitkilerdeki hareketin kuvveti ve sebze toprağının teşekkülü ile ilgilidir.

Türlerin Kökeni'nde Darwin insanın başlangıcı ile ilgili herhangi bir tartışmadan bile kaçındı, çünkü tekâmülün bu safhası üzerinde durduğu takdirde bitmiş teorisi reddedilebilirdi. Fakat *"İnsanın Ataları"* adlı kitabında insan soyunun da daha aşağı türlerin tekâmülü sonunda meydana geldiğini göstermek üzere pekçok delil ileri sürülmüştür.

Bugün Darwin'e baktığımızda onun bütün büyük ilim sahaları üzerinde derin tesirler bıraktığı ve bu teorilerin devam ettiği görülür. Canlıların tekâmülü doktrini biyologlar, jeologlar, kimyacılar, fizikçiler, antropologlar, psikologlar, eğitimciler ve sosyologlar, hatta tarihçiler, siyaset ilimcileri ve filozoflar tarafından kabul edilmiştir. Charles Elwood şöyle diyor:

Darwin'in eserinin hemen her türlü bilgi sahasına, özellikle biyolojik, psikolojik ve sosyal ilimlere yaptığı muazzam tesir üzerinde düşündüğümüz zaman ister istemez şu neticeye varırız ki... Darwin ondokuzuncu yüzyılda sadece İngiltere'nin değil bütün dünyanın yetiştirdiği en verimli düşünür olarak en yüksek şeref payesine hak kazanmıştır. Onun doktrininin sosyal sahadaki önemi ise daha yeni yeni anlaşılmaya başlanmıştır.

West ise *Türlerin Kökeni*'nden bahsederken şunları yazıyor: "Ortaya çıkan netice gerçekten çok büyüktü. Hemen hemen sadece yeni bir dinamik yaklaşım prensibi ortaya atmak suretiyle Darwin astronomiden tarihe, paleontolojiden psikolojiye, embriyoloji'den dine kadar bütün araştırma sahalarında inkılap yaptı".

Öbür yandan, Darwin teorisinin kendisi tarafından hiç şüphesiz tasvip edilmeyecek olan birtakım uygulamaları da olmuştur. Bunların bir örneği, faşizmin birtakım ırkları ortadan kaldırmak maksadıyla tabîi elenme veya en uygun olanın yaşaması fikrini kullanmasıdır. Bunun gibi, milletler arasındaki savaşlar da zayıfı eleyip kuvvetliyi devam ettirmenin bir vasıtası olarak savunulmuştur. Darwinizm Marksistler tarafından da sınıf mücadelesine uygulanarak iyice çarpıtılmıştır. Bu arada insafsız büyük şirketler daha ufak şirketleri ortadan kaldırmalarını aynı şeylere dayanarak haklı göstermişlerdir.

Darwin fevkalâde keskin bir gözlemci ve deneyci olduğu için, onun eseri bugüne kadar elde edilen bilgiler karşısında bütünlüğünü büyük ölçüde korudu, teorileri yeni bilgilerle değişikliklere uğramakla birlikte, Darwin bugün genetik, paleontoloji ve daha birçok sahalarda geçerli olan fikirlerin babası sayılır.

Darwin'in ilim tarihindeki yerini ustaca özetleyen birisi de bir başka büyük biyolog, Darwin'in mesai arkadaşı, savunucusu ve dostu olan Huxley'un torunu Julian Huxley olmuştur:

Darwin'in eseri... canlılar dünyasını tabiat kanunları sahasına soktu. Artık her hayvan veya bitki türünün özel olarak yaratıldığını düşünmeye, onların gıda elde etmek veya düşmanlarından kaçmak üzere kullandıkları mahirane yolların tabiat-üstü bir kuvvet tarafından tertiplendiğini veya tekâmül olayının arkasında şuurlu bir gayenin bulunduğunu farzetmeye ne zaruret ne de imkân vardı. Eğer tabîi eleme fikri doğru ise, o takdirde hayvanlar, bitkiler

ve bizzat insan bugünkü hallerine tabî sebeplerle, tıpkı bir dağı şekillendiren veya dünya ile diğer gezegenlerin güneş etrafında elips çizerek dolaşmalarına yol açan sebepler gibi kör ve otomatik kuvvetlerle gelmişlerdir. Kör bir varlık kavgası, kör bir soyaçekim olayı otomatik olarak en iyi intibak eden tiplerin seçilmesine ve türün ileri doğru muntazam bir şekilde tekâmül etmesine yol açmaktadır...

Darwin'in eseri bugünkü medeniyetimiz içinde insanın yerini daha berrak bir ışık altında görmemizi mümkün kılmıştır. İnsan daha ileri gelişmelere kabiliyeti bulunmayan bitmiş, durmuş bir varlık değildir. Arkasında uzun bir tarih vardır ve bu tarih bir düşüşün değil, yükselişin tarihidir. Ve insan önünde daha ileri bir tekâmül imkânına sahip bulunuyor. Üstelik, tekâmülün ışığında daha sabırlı olmayı öğreniyoruz. Birkaç bin yıllık bilinen tarih insanın dünyadaki milyonlarca yıllık tarihine ve hayatın milyar yıllık ilerleyişine kıyasla hiçbir şeydir. Astronomlar bize önümüzdeki tekâmülü yeni zirvelere doğru devam ettireceğimiz bir milyar yıl daha bulunduğunu söylediklerine göre, sabırlı olabiliriz.

ŞUURDIŞININ PSİKOLOĞU
SIGMUND FREUD
"Rüyaların Yorumu"

Bütün ilim adamları arasında Psikolojinin en esrarlı ve karanlık, ilmî araştırmaya en az yatkın olanı olduğu hakkında genel bir kanaat vardır. Eşyanın tabiatı gereği olarak kaypaklık ve tahmin imkânsızlığı kaçınılmazdır, çünkü psikolog tâbi hadiselerin en esrarlısı ile uğraşmaktadır: İnsan zihni fizik veya kimyada bir teori laboratuvar teknikleri ile gerçeklik testine tâbi tutulabilir, ama bir psikoloji teorisinin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu göstermek imkânsız olabilir. İşte bu yüzden Sigmund Freud ve psikanaliz üzerinde altmış yılı aşkın zamandır şiddetli bir tartışma fırtınası kopmaktadır.

İsbat edilebilsin edilemesin, Freud'un teorileri modern düşünce üzerinde rakipsiz bir etki yapmış bulunuyor. Einstein bile çağdaşlarının düşüncelerini uyarmakta veya onların hayatlarına nüfuz etmekte Freud kadar etkili olmamıştır. Freud insan zihninin bilinmeyen bölgelerini araştırırken, şimdi artık günlük hayatımızın bir parçası haline gelmiş olan fikirler ve terimler ortaya attı. Hemen bir bilgi sahası -edebiyat, sanat, din, antropoloji, eğitim, hukuk, sosyoloji, kriminoloji, tarih, biyografi ve

insan ve cemiyeti inceleyen bütün diğer sahalar- onun teorilerinin tesirlerini almıştır.

Ama bu teorilerde tatlı ve ışıklı şeyler pek azdır. Nüktedan bir eleştiricinin belirttiği gibi:

Freud'un teorileri yayıldıkça, psikolog olmayan kimseler onu düşünce tarihinin en büyük iç' karartıcısı olarak gördüler: insanın nüktelerini ve zarif zevklerini karanlık ve esrarlı istek-bastırmaları haline çeviren, sevginin temelinde nefret, iyiliğin özünde kötülük, yakınlarla duyulan sevgide fücür, cömertlikte suçluluk duygusu bulan, insanın babasına karşı nefretini normal bir insanlık mirası olarak gösteren bir adam.

Yine de, Freud sayesinde insanlar bugün kendilerini çok değişik bir açıdan görmektedirler. Şuurumuz üzerindeki şuur dışı etkiler, nevrozların cinsiyetle ilgili temellere dayanması, çocuktaki cinsi duyguların varlığı ve önemi, rüyaların fonksiyonu, Ödipus Kompleksi, bastırma, direnme, transfer gibi Freudcu kavramlar artık her yerde kullanılır hale gelmiştir. İnsanların dil sürçmeleri, isimleri unutmaları, randevularını hatırlayamamaları gibi kusurlar Freudcu açıdan bakıldığı takdirde yeni bir mânâ kazanmaktadır. Freud'un kendi doktrinlerini yaymak için yenmesi gereken peşin hükümlerin Kopernik ve Darwin'in karşılaştıklarından daha şiddetli oluşuna şaşmamalıdır.

Freud, Moravia'daki Freiburg şehrinde doğduğu zaman *Türlerin Kökeni* henüz çıkmamıştı. Yıl 1856 idi. Karl Marx gibi Freud'un ataları arasında da birçok hahamlar vardı; ama Freud, Marx'ın aksine, "Ben bir Yahudi olarak kaldım" diyor. Dört yaşında iken Viyana'ya getirildi ve hemen bütün yetişkinlik çağını orada yaşadı. Bir yün tüccarı olan babasına, kendisinin başlıca biyografi yazarı olan Ernest Jones'un belirttiğine göre, "Hayatın belirsiz olayları hakkındaki kurnazca şüphecililiğini, bir Yahudi hikâyesi anlatarak ondan çıkan hisseye işaret etme

alışkanlığını, din konularındaki inançsızlığını" borçlu idi. Freud'un annesi doksan beş yaşına kadar sıcak, canlı bir şahsiyet olarak yaşadı. Sigmund onun ilk doğan ve hepsinden çok sevdiği oğlu idi. Freud daha sonra şunları yazacaktı: "Annesinin hiç tartışmasız en sevgili oğlu olan bir adam hayatta daima bir fatih duygusu taşır, yani çoğu kere gerçek başarıya yol açan bir başarı güvenine sahip olur".

İlk yıllarda Freud Darwin'in teorilerine sıkı sıkıya bağlı idi, çünkü bu teorilerin "dünyayı anlamamızda fevkalâde ilerlemeler ümidini" veriyordu. Hekim olmaya karar veren Freud tıp tahsili yapmak üzere Viyana Üniversitesine girdi, 1881'de oradan doktor çıktı. Genel Hastanede hekim olarak çalışırken nöroloji ve beyin anatomisi araştırmalarına devam etti. Birkaç yıl sonra onu ileride dünya çapında meşhur kılacak olan talih dönümü geldi. Bir gezici bursla o zamanlar meşhur bir adam olan Fransız patolog ve nörolog Jean Charcot'nun yanında çalışmaya gitti. Orada ilk defa Charcot'nun histeri ve histerinin hipnotik tedavisi üzerindeki çalışmalarıyla doğrudan doğruya temasa geldi. Charcot, Freud'u tatmin edecek şekilde, "histeri olayının gerçekliğini, insanlarda da sık sık vuku bulduğunu, hipnotik telkin yoluyla histerik felç olayının yaratılabileceğini" ve bu felçlerin dış görünüş bakımından gerçek felç ve kasılmalara çok benzediğini isbat etmişti.

Freud Viyana'ya döndüğü zaman, sinir hastalıklarının hipnoz metodlarıyla tedavisine meslektaşlarını bir türlü inandıramadı. Beyin anatomisi laboratuvarından atılmak suretiyle, bu radikal fikirlerinden dolayı ceza da gördü. Artık o yalnız bir adamdı, akademik hayattan çekilmiş ve ilim cemiyetlerinin toplantılarına devam etmekten de vazgeçmişti. Özel olarak hekimlik yaptığı sıralarda yıllarca hipnoz uygulanmasına devam etti, ama yavaş yavaş bu işi bıraktı, çünkü ancak pek az kimse hipnoza çok müsait oluyor ve hipnoz bazan şahsiyet üzerinde kötü tesirler yapabiliyordu. Freud bunun yerine "serbest çağrışım"

denen ve o tarihten beri standart bir psikanaliz tekniği olan uygulamayı geliştirdi.

Freud, hiç şüphesiz, modern psikiyatrinin kurucusudur. Onun zamanına kadar psikiyatri, şizofreni ve manik-depresif psikoz gibi mutlaka hastahane tedaviyi gerektiren delilik semptomlarıyla uğraşıyordu. Freud kendisinin nörotiklerdeki bastırma ve çatışmaların tedavisi ile ilgili çalışmaları sonunda şu neticeye varmıştı ki böyle çatışmalar sadece nörotik şahıslara mahsus değildi, pekâlâ intibaklı şahıslarda da vardı. Ayrıca nevrozlar bildiğimiz mânâda hastalık değil, birer psikolojik ruh hali idi. Asıl mesele bu çok yaygın zihin bozukluklarının nasıl tedavi edileceği idi. Pekçok Viyanalı hasta üzerindeki tecrübeleri ve müşahadeleri sonunda, yüzyılımızın başlangıcına doğru, psikanalizin temellerini attı.

Freud zamanımızın en verimli yazarlarından biriydi ve onun kaleminden çıkan yeni kavramlar ve psikolojik yenilikler tek bir kitapta veya makalede bulunamayacak kadar çoktur. Kendisine göre, en beğendiği kitabı olan ve 1900'de yayınlanmış bulunan *"Rüyaların Yorumu"* onun hemen bütün temel gözlemlerini ve fikirlerini ihtiva etmektedir. Daha önce 1895'de çıkan *"Histeri Üzerinde Araştırmalar"* adlı eserinde cinsî bozuklukların "Hem nevrozların hem de psikozların oluşmasında esas faktör" olduğuna işaret etmişti. Bu düşünce psikanalitik teorinin esaslarından biridir. Bundan sonraki birkaç yıl içinde Freud direnme, transfer, çocukluk çağında cinsiyet, nahoş hatıralarla hayaller (hülyalar) arasındaki ilişki, savunma mekanizmaları ve bastırma gibi kavramlar üzerinde çalıştı. Bu kavramların hepsi de kendisinindir.

Psikanalizin temel doktrinlerinin kısa bir özeti onun ne kadar karmaşık bir sistem olduğunu gösterecektir. Herşeyden önce, psikiyatri ile psikanaliz aynı şeyler değildir. Psikanaliz psikiyatrinin bir bölümü sayılabilir, ancak tedavisi en güç şahsiyet bozukluklarında uygulanır. Yakınlarda çıkan bir rapora göre,

Amerika Birleşik Devletlerinde 4.000 diplomalı psikiyatrden sadece 300 tanesi psikanalisttir.

Freud hastalarının tedavisi konusuyla ancak dolaylı olarak ilgilenmiştir. İntibaksız kimselerin durumu ona göre çağdaş dünyanın iktisadî, sosyal ve kültürel bozukluklarının eseri idi. Onun gayesi hastalığı kaynağında kurutmaktı.

Pekçok eleştirici Freud'un şöhretinin bu kadar sürmesinin asıl sebebi olarak onun şuurlaltı zihin hayatını keşfetmesi ve araştırmasını gösterirler. İnsan zihnini dokuzda sekizi suyun altında olan bir buzdağına benzeten Freud, zihnin esas itibarıyla şuur dışında gizlenmiş bulunduğunu iddia etti. Zihin yüzeyinin altında insanın sadece başkalarından değil, aynı zamanda kendisinden saklı tuttuğu istekler, duygular ve gayeler bulunmaktadır. Freudcu psikolojide şuur dışı herşeye hâkimdir, şuurlu faaliyet onu tabîî bir mevkie düşürmüştür. Biz şuur dışının derin ve meçhul bölgelerine ışık tutarak insanın iç tabiatını öğreniyoruz. Düşüncemizin çoğu, Freud'a göre, şuur dışı düşüncedir, ancak arada sırada şuura çıkar. Nevrozların kaynağı işte bu şuursuz zihindir, çünkü insan hoşla gitmeyen hatıralarını ve engellenmiş arzularını oraya kapatmak ister, ama bu gayret ancak onların ileride başına bela olmasına yol açar.

Freud bir insandaki zihin faaliyetinin üç seviyede cereyan ettiğini söyler. Bu seviyeler İd, Ego ve Süperego'dur. Bunların en önemlisi İd'dir. "İd'in sahası bizim şahsiyetimizin karanlık ulaşılabilen kısmıdır; onun hakkında ancak rüyaları ve nörotik arazların teşekkülünü incelemek suretiyle birazcık bilgi edinmiş bulunuruz". İd insanın ta hayvan olduğu çağdan kalan ve hem hayvanî hem cinsî mahiyette olan ilkel içgüdüler ve ilcaların merkezidir. Bu kısım "soydan gelen, yani doğuştan mevcut bulunan ve insanın yapısında sabit olan herşeyi ihtiva eder". İd kör ve kabadır, tek gayesi arzu ve zevklerin doyurulmasıdır, bunların sonuçlarına hiç bakmaz. Thomas Mann'ın ifadesiyle, "İyi veya kötü hiçbir değer tanımaz, ahlâk da dinlemez".

Yeni doğmuş çocuk İd'in şahıs halinde görünüşüdür. Çocuk büyüdükçe bu İd'den yavaş yavaş bir Ego doğar. Ego tamamen haz prensibi yerine gerçeklik prensibine göre idare edilir. Ego insanın etrafındaki dünyadan haberdardır, cemiyetin kurallarıyla çatışmaktan kurtulmak için İd'den gelen kanunsuz isteklerin engellenmesi gerektiğini bilir. Freud'un ifade ettiği gibi, Ego "İd'in sınırsız istekleri ile dış dünyanın kontrol güçleri arasında" bir aracıdır. Yani Ego İd'in isteklerini sansür eder, o istekleri gerçeklere uydurmaya çalışır, cezadan kaçınmanın hatta hayatta kalmanın bu türlü bastırmalarla mümkün olabileceğini görür. Fakat Ego ile İd arasındaki çatışmalardan nevrozlar doğar ve ferdî şahsiyeti önemli ölçüde etkiler.

Nihayet, zihin hayatının üçüncü elemanı olan Süperego da geniş anlamda vicdan diye tarif edilebilir. Freud'un Amerika'da önde gelen müridlerinden olan A.A. Brill diyor ki:

Süperego insanın erişebildiği en yüksek zihnî tekâmül seviyesidir; çocuğa anne-babası veya onlar yerine geçen kimselerin telkin ettiği bütün yasakların, bütün davranışların kurallarının bir tortusundan ibarettir. *Vicdan* duygusu da tamamen süperego'nun gelişmesine bağlıdır.

İd gibi süperego da şuur dışıdır ve bunların ikisi devamlı bir çatışma (ihtilâf) halindedir; ego aralarında bir hakem gibidir. Ahlâkî ideallerin ve kuralların yuvası süperegodur.

İd, ego ve süperego makul bir ahenk içinde oldukları zaman insan uyumlu ve mutludur. Eğer ego İd'in kuralları çiğnemesine müsaade ederse o zaman süperego insanda endişe, suçluluk duygusu ve diğer vicdan huzursuzlukları yaratır.

Freud bu İd ile yakından ilişkili bir başka kavram daha ortaya attı: *Libido* teorisi. Ona göre, İd'in bütün istekleri Libido denen ve esas itibarıyla cinsî nitelikte olan bir çeşit "psişik enerji" ile yüklüdür. Libido teorisine "psikanalizin özü" denil-

miştir. İnsanın bütün kültür eserleri, sanat, hukuk, din vs. Libidonun gösterileri sayılmaktadır. Libidonun bir cinsî enerji olduğu söylenirken buradaki "cinsî" kelimesi çok geniş anlamda kullanılmaktadır. Çocuklarda bu enerji parmak emme, biberondan süt emme, kaka yapma gibi faaliyetleri de içine alır. Daha sonraki yıllarda Libido evlenme yoluyla başka bir şahsa aktarılabilir, cinsî sapıklık şeklini alabilir, yahut sanat, edebiyat, müzik eserleri yaratma -deplesman denilen olay- şeklinde kendini ifade edebilir. Freud'a göre cinsî içgüdü yaratıcı faaliyetin en büyük kaynağıdır.

Freud belki de bütün psikanalitik teorilerin en tartışmalı olanında, libidonun çocukta anne ve babasına karşı cinsî duygular oluşturduğunu iddia eder. İlk cinsî zevkini annesinin memesini emerken almaya başlamış olan çocuk annesine karşı bir sevgi bağı geliştirir. Büyürken, fakat yine de ilk çocukluk yıllarında, erkek çocuk annesine karşı kuvvetli cinsî duygular besler ve babasını bir rakip görerek nefret eder. Kız çocuk ise annesi ile sıkı ilişkiden ayrılarak babasına aşık olabilir, annesi onun için bir rekabet ve hoşnutsuzluk objesi haline gelebilir. Erkek çocukta bu hale, eski Yunan Mitolojisinde babasını öldürerek annesiyle evlenen Oedipus'un adı verilerek *Oedipus kompleksi* denilmiştir. Freud bu kompleksin bize kıskançlık yüzünden kendi babalarını öldüren ilkel atalarımızdan miras kaldığını söyler. Normal bir şahıs olgunlaştıkça Oedipus kompleksini geriye atar, ama zayıf şahsiyetler anne veya babalarına bağılılıklarından kurtulmayı hiç başaramayabilirler, böylece de nevroz halleri gösterirler.

Freud gerçekten "nevrozların hepsi de cinsî fonksiyondaki bozukluklardır" demiştir. Üstelik başarısız evliliklerin veya yetişkinler arasındaki talihsiz aşkların kabahatı nevrozlarda değildir, bütün bunların kökü ilk çocukluk yıllarındaki cinsî komplekslere dayanır. *Totem ve Tabu* adlı kitabında teorisini saha antropolojisi'ne uygulayan Freud, ilkel insandaki dinî inanışla-

rın da anne ve baba komplekslerinden doğduğu sonucuna varıyor. Ona göre din, baba kompleksinin bir ifadesinden ibarettir. Kendisine tedavi için gelen yüzlerce kişi üzerindeki ayrıntılı analizlerden sonra, Freud cinsî içgüdüyü ve cinsî arzuları nevrozların temel sebebi olmak yanında şahsiyetin şekillenmesinde de en önemli faktör saymıştır. Bu görüş, ileride işaret edeceğimiz gibi, başka bazı büyük psikanalistler tarafından reddedilmiştir.

İnsan topluma uymak üzere isteklerinin pekçoğunu baskı altında tutmak zorunda kaldığı için farkında olmayarak birçok "bastırılmış istekler" biriktirir. Normal insanın şuuru "karanlık şuur dışı kuvvetler" in bastırıldıktan sonra tekrar ortaya çıkmalarına engel olur. Fakat nörotik şahıslar böyle sansürler yüzünden zaman zaman derin duygusal bozukluklar geçirebilirler. Freud, psikanalizin görevi "bastırılmış arzuları ortaya çıkarmak ve daha önce reddedilmiş olan şeylerin kabul veya reddedilmesine yol açacak hükümler verdirmektir" diyor. Baskı altında tutulmuş şeylerin acı verici mahiyette olması yüzünden, hasta genellikle bunların ortaya çıkmasına engel olmaya çalışır. Freud bu gayretlere "direnme" adını veriyor; hekimin hedefi bu direnmeleri kırmak olmalıdır.

Freud'un bu bastırmalar ve direnmelerle meşgul olmak için icat ettiği teknik şimdi bizim "serbest çağrışım" diye bildiğimiz metoddur: Loş bir odada, psikanalizcinin divanına uzanmış hastanın aklına ne gelirse serbestçe söylemesi. Hasta "düşüncelerine hiçbir şuurlu yön vermeksizin, aklına ne gelirse olduğu gibi söyleme"ye teşvik edilir. Freud bu serbest çağrışım metodunun nevroz tedavisinde tek etkili metod olduğunu ve "kendisinden bekleneni, yani direnmelerle zihinde tutulan bastırılmış düşünceleri şuura çıkarmayı başardığını" iddia etmiştir. Onun hastalara yaptığı muameleyi anlatan Brill'in dediği gibi, "hastaları her türlü şuurlu düşüncüyü terketmeye, kendilerini tam bir sükunet ve rahatlık içinde bırakmaya, zihinlerine kendiliğinden

gelen düşünceleri takip etmeye ve herşeyi kendisine söylemeye ikna etti. Bu şekilde en sonunda hastalık arazının çıkışına yol açan *serbest çağrışımları* ortaya çıkarabilirdi". Belki aylar süren bir psikanalitik tedaviden sonra hastanın şuur dışından şuura çıkarmış olduğu unutulmuş düşünceler genellikle acı verici, hoş gitmeyen, korkutucu veya mazisinde hatırlanması hoşnutsuzluk yaratacak herhangi bir kötü hatıralardır.

Böyle bir usulde ister istemez hatıra yığını içinde bir sürü ilgisiz, faydasız, karmakarışık şeyler de vardır. Şu halde herşey eleştiricilerin işaret ettikleri gibi, çok değişik şekillerde yorumlanabilecek olan bu malzemeyi uygun bir şekilde yorumlama kabiliyetine bağlıdır. Bu yüzden psikanalistin zekâsı ve mahareti son derece önemlidir.

Hastaların psikanaliz yoluyla tedavisinde Freud kendisinin "hiç akla gelmedik önemde bir faktör" dediği birşey keşfetti: Analizci ile hasta arasında kuvvetli bir duygu bağının kurulmuş olması. Bu olaya transfer denir.

Hasta, kendi analistine gerçeklerin ışığında bakarak onu bir rehber ve yardımcı olarak görmekten tatmin olmaz... Tersine, psikanalizciyi kendi çocukluğunun veya geçmişinin önemli bir şahsiyetinin dönüşü -dirilişi- olarak görür ve dolayısıyla o şahsa göstermiş olduğu duygu ve tepkileri psikanalizciye aktarır.

Transfer "tutkulu, tamamıyla bedenî hazlara bağlı bir aşk ile şiddetli nefret ve düşmanlık duygularının olduğu gibi boşaltılması gibi iki aşırı uç arasında çeşitli şekiller alabilir". Bu durumda analizci "kural olarak, hastanın ebeveyninden biri veya öbürü yani annesi veya babası yerine konur". Freud transfer olayına "analitik tedavinin en iyi vasıtası" gözüyle bakmış, ama "yine de onunla uğraşmak psikanaliz tekniğinin en önemli olduğu kadar en zor kısmıdır da" demiştir. "Bu mesele", diyor, "hastayı ilk çocukluk yıllarından kaynaklanan duygusal tepkileri yeniden yaşatmakta olduğuna inandırmakla çözülür".

Freud'un iç çatışmalara ve heyecanlara nüfuz etmek üzere geliştirdiği bir başka verimli vasıta da rüyaların tahlilidir. Freud burada da öncü durumdadır. Onun zamanından önce rüyaların hiçbir mânâ ve gayesi bulunmadığı kabul edilirdi. Freud'un *Rüyaların Yorumu* adlı eseri rüya olayının ilmî olarak incelenmesinde yapılmış bir teşebbüstür. Kitabın yayınlanmasından otuzbir yıl sonra Freud onun "bugünkü kanaatime göre bile, yapmak bahtiyarlığına kavuştuğum bütün keşiflerin en kıymetlisi" olduğunu belirtmiştir. Ona göre "rüyanın baskı altına alınmış bir arzunun kılık değiştirerek tatmin olması olduğunu iddia etmekte haklıyız". Her rüya iç dünyamızdaki bir dramı temsil eder. "Rüyalar daima bir iç çatışmanın eseridir" ve "rüya uykunun bekçisidir". Onun fonsiyonu uykuyu bozmaktan ziyade uykuya yardım etmek, tatmin edilemeyen isteklerden doğan gerginlikleri boşaltmaktır.

Freudcu görüş açısından, rüyalar alemine insanın şuurdışı, yani İd hâkimdir. Rüyalar psikanalist için çok önemlidir, çünkü bunlar onu hastanın şuuraltına götürür. Şuurdışı veya şuuraltında Ego ve Süperegö tarafından baskı altına alınmış bütün ilkel istekler ve duygusal arzular bulunmaktadır. Hayvanî (bedenî) arzular şuurun hemen altında daima hazırdır, rüyalarda ortaya çıkma fırsatı bulurlar. Ama uykuda iken bile Ego ile Süperegö birer sansürcü olarak beklemektedir. Bu yüzden rüyaların anlamı daima açık ve berrak değildir, bunlar semboller halinde ifadesini bulur ve uzman kimselerin yorumunu gerektirir. Rüyada görülen şeyler birer sembol olarak belki çocukların basit rüyaları dışında, oldukları gibi alınmamalıdır. *Rüyaların Yorumu* adlı eser Freud'un psikanalize göre yorumladığı birçok rüya örnekleri ihtiva etmektedir.

Yanlış telaffuzlar, dil sürçmeleri, zihin dalgınlığı yüzünden başa gelen acayip şeyler de şuurdışı veya şuuraltının nasıl çalıştığını gösteren örneklerdir. Freud, "Psikanaliz rüya tahlillerinden faydalandığı gibi, aynı şekilde insanların yaptığı pekçok

küçük sürçme ve hatlardan -yani sempatik eylem denen şeylerden- de faydalanır" diyor. Bu konu Freud'un 1904'te yayınlanan *Günlük Hayatın Psiko-patolojisi* adlı eserinde ele alınmıştır. Freud bu kitabında "Bu olaylar tesadüfe bağlı, kazara yapılmış şeyler değildir... Bunların bir anlamı vardır ve bunlar yorumlanabilir; bunlara bakarak sıkıştırılmış veya baskı altına alınmış istek ve niyetlerin varlığından bahsedebiliriz" demektedir. Bir ismin unutulması o ismi taşıyan şahsın sevimliliği anlamına gelebilir. Bir adam tarifedeki karışıklıklardan dolayı treni kaçırmışsa, o trene yetişmek istememiş olabilir. Evinin anahtarını kaybeden veya unutan bir koca evinde mutlu değildir, oraya dönmek istemeyebilir. Böyle hataların incelenmesi psikanalisti şuuraltı düşüncenin dolambaçlı yollarına götürebilir.

Nükte ve fıkra yoluyla da aynı şekilde iç gerginlikler boşaltılabilir. Freud bunlara "modern insanın bugüne kadar geliştirdiği en iyi emniyet sübabı" diyor, çünkü biz nükte ve fıkra yoluyla, nazik ve kibar bir toplumun baskı altında tutmamızı istediği şeylerden geçici bir zaman için kurtulmuş olmaktadır.

Freud belki de önsezileri, gittikçe artan hayal kırıklıkları veya aşırı kötümserliği dolayısıyla, hayatının sonuna doğru "ölüm içgüdü" ile uğraşmaya başladı. Sonunda bu kavramı cinsî içgüdü ile hemen hemen aynı önemde gördü. Bütün canlı varlıklarda, içten çıkmış oldukları cansız hale dönmeye zorlayan bir içgüdü bulunduğunu iddia etti. Bu görüşe göre insan yaşama hırsı yani cinsî içgüdü ile buna karşı bir kuvvet, yani yokolma isteği, ölüm içgüdü arasında devamlı çatışma halinde. Sonunda tabîî ölüm içgüdü mücadeleyi kazanır. Savaş sebep olan yine bu içgüdüdür; ırk ve sınıflara karşı peşin hükümlü hareket, cinayet davalarından, boğa güreşi ve linç olaylarından zevk almak gibi sadizm örnekleri hep ölüm içgüdüne bağlıdır.

Freud teorisinin ana dalları özetle şunlardır. Bugünün psikiyatrları Freud lehinde ve Freud aleyhinde olmak üzere iki ve-

ya daha çok kampa ayrılmışlardır. Freud'un kendi müridleri bile geçen elli yıl içinde Freud teorisinin bütününe kabul etmeyip birtakım değişiklikler getirmiş bulunuyorlar. Onun ilk takipçilerinden Alfred Adler, Freud'un cinsî içgüdülere çok fazla önem vermesini eleştirerek ondan ayrıldı. Freud'a karşı, insan davranışının zenbereği olarak "insanın kendi üstünlüğünü isbat etme" arzusunu kabul etti. Onun ortaya attığı "aşağılık kompleksi" fikri insanı bir faaliyet sahasında kendini göstermeye zorlar. Bir başka meşhur ayrılıkçı da, yine cinsiyetin rolünü küçültmeye çalışan Zürih'li Karl Jung oldu. Jung bütün insanları iki ana psikolojik tipe ayırdı: dışa-dönükler ve içe-dönükler. Her insan bu iki tipin bir karışımıdır. Freud'un aksine, Jung şahsiyetin gelişmesinde irsiyetin önemi üzerinde durdu. Genel olarak eleştiricileri onun çocukluk nevrozlarının önemine, insanın katı ve ilkel içgüdülerle idare edildiğine, Libido veya cinsî enerjinin şahsiyet gelişmesinde merkezî bir yer aldığına olan inancı gibi konularda kendisinden ayrılmışlardır. Bazıları serbest çağrışım metodunun şuur dışını incelemede şaşmaz bir teknik olduğu konusunda da Freud'u kabul etmemişler, özellikle bu metodun verdiği bilgi yığınının yorumlanmasındaki güçlüklerle dikkati çekmişlerdir.

Yine de, bir psikiyatrin müşahade ettiği gibi,

Geçen altmış yıl içindeki değişmeler ve gelişmeler Freud'un mevkiini veya önemini hiçbir şekilde küçültmüş değildir. O bize şuur dışı dünyayı açtı. Kendimizi anlamamızın bize ne kadar yardımcı olduğunu ve bu anlayışa nasıl varacağımızı gösterdi. Fikirlerinin ve kavramlarının çoğu, yeni bilgiler ışığında, kendisinden sonra gelenler tarafından değiştirilmek zorundaydı. Denebilir ki bu yeniler psikiyatri için bir "Yeni Ahid" (İncil) yazıyorlardı. Ama Sigmund Freud "Eski Ahid"i (Tevrat) yazdı. Onun eseri temel olarak kalmaya devam edecektir.

Bugün deliliğe karşı bakış tarzımızda Freud'un rolü çok bü-

yüktür. "Nörotik ve psikotiklerin de tıpkı bizim gibi insanlar oldukları, ancak bizden daha nörotik ve daha psikotik oldukları" görüşü gitgide yaygınlaşıyor. Alexander Reid Martin şu noktayı özellikle belirtiyor: "Bütün psikiyatri ve psikoterapi hastaneleri, bilerek veya bilmeyerek, Freudcu psikolojinin unsurlarını ve temel prensiplerini kullanmaktadır. Vaktiyle meçhul, yasak, acayip, gayesiz ve maksatsız bilinen bir dünya Freud vasıtasıyla aydınlanmış ve anlam kazanmış, sadece tıbbın değil sosyal ilimlerin de ilgisini çekmiş, onlarca tanınmıştır.

Freud düşüncesinin edebiyat ve sanat üzerindeki etkileri de dikkati çekecek ölçüdedir. Roman, şiir, tiyatro ve diğer edebiyat türlerinde son yıllarda Freudcu motifler hâkim olmuştur. Bernard de Voto'nun kanaatine göre "hiçbir ilim adamı edebiyat üzerinde bu kadar kuvvetli ve yaygın bir etki yapmamıştır". Freud'un resim, heykel ve genel sanat dünyasındaki tesiri bundan daha az değildir.

Freud'un dehasının çok yönlü katkılarını özetlemek zordur, çünkü onun ilgileri çok geniş, buluşları ise çok tartışma konusu olmuştur. Böyle bir özetleme yapmaya kalkan İngiliz yazarı Robert Hamilton şu sonuca varıyor:

Freud psikolojiyi harita üzerine yerleştirdi. O büyük bir öncü idi, başarısı da daha ziyade orijinal fikirlerine ve edebî üslubuna bağlı olmuştur. İnkârcı karakterine rağmen onunkine daha ilgi çekici ve orijinal, edebiyat dışında onunki kadar çekici üsluplu başka bir sistem görülmuş değildir. Freud herkesi psikolojik düşünceye sevketti, ki bu çağımızın başlıca ihtiyacı idi. İnsanları kendilerine insanlığın refah ve saadeti için çok önemli olan sorular sormaya zorladı. Ondokuzuncu yüzyılın kısır akademik psikolojisinin tezi- ne karşı, kasvetli olumsuzlukları ile psikanalizi bir antitez olarak getirdi.

Şöhretli bir Amerikan psikiyatri Fredric Wertham meseleyi başka bir görüş açısından ele alıyor:

Açıkça belirtmeliyiz ki, müşahede ettiği hastalar hakkındaki bir sürü yeni klinik bilgiler yanında, Freud şahsiyetin ve zihin patolojisinin incelenmesine üç önemli değişiklik getirmiştir: Bunlardan birincisi psikolojik prosesler diye birşeyden bahsetmek ve bunları tabiat ilimlerinin mantığına göre ele almaktır. Bunun mümkün olması ancak Freud'un şuur dışı hakkında gerçekçi bir anlayış ve şuur dışısının araştırılması için pratik metodlar getirmesi sayesinde olmuştur. İkinci büyük katkı psikopatolojiye yeni bir boyut sokmasıdır: çocukluk. Freud'dan önce psikiyatride her hasta Adem babamız gibi, yani hiç çocukluk geçirmemiş gibi ele alınırdı. Üçüncü değişiklik cinsî içgüdünün insanın gelişmesi ile birlikte anlaşılması gerektiği fikridir. Bu noktadaki gerçek keşfi çocuklarda bir cinsî hayatın bulunduğunu göstermekten ziyade, cinsî içgüdünün bir çocukluk devresi bulunduğunu göstermesi olmuştur.

Londra'da Royal Society için hazırladığı bir konuşmasında A. G. Tansley de buna benzer bir hüküm vermektedir:

Freud'un tamamen meçhul bir sahayı, o güne kadar hiç kimsenin nüfuz edemediği bir zihin bölgesini, araştırdığını hatırlarsak onun vardığı neticelerin inkılapçı karakterini anlayabiliriz. Onun araştırdığı zihin sahasının dışa vuran belirtileri eskiden açıklanması imkânsız veya bozuk sapıtmalar olarak görülür veya en şiddetli yasaklarla ilgili buldukları için ihmal edilir, görmezlikten gelinirdi. Böyle bir sahanın varlığı bile kabul edilmezdi. Freud zihinde şuur dışı bir sahanın bulunduğunu hesaba katmak ve sonra onları araştırmak zorunda kaldı, çünkü şuurlu zihin olayları zincirinde apaçık kesikliklere rastlamıştı.

Nihayet, Winfred Overholser şunları belirtiyor: "Muhakkak ki yüz yıl içinde Freud da düşünceye yeni ufuklar açan bir adam olarak Copernicus ve Newton'la bir arada anılacaktır. Zamanımızda hiç kimse insan zihninin çalışması konusuna Freud kadar ışık tutmuş değildir".

Freud'un uzun hayatının son yılları gurbette geçti. Avusturya'nın Naziler tarafından işgalinden sonra 1938'de Viyana'yı terketmek zorunda kalmıştı. İngiltere ona iltica hakkı tanıdı, ama Freud'un yakalandığı ağız kanseri 1939 Eylülünde, yani gelişinden bir yıl geçtikten sonra, ölümüne sebep oldu.

ATOM ÇAĞININ VAFTİZ BABASI
ALBERT EINSTEIN
"Özel ve Genel İzafiyet Teorileri"

Albert Einstein kendi hayatı sırasında destan kahramanı derecesinde şöhret kazanmayı başaran nadir şahsiyetlerden biridir. Onun fikirleri meslekten olmayan kimselere ne kadar anlaşılmaz görünüyorsa, bu insanlar ona daha çok merakla baktılar, onu daha çok uzak bir zirveden konuşmuş gibi gördüler. Bertrand Russel'in gayet ustaca belirttiğı gibi, "Herkes Einstein'ın hayret verici birşey yaptığını biliyor, ama onun gerçekten ne yaptığını pekaz kimse biliyor". Einstein'ın evren konusundaki teorilerini tam mânâsıyla anlayabilecek bütün dünyada ancak bir düzine adam bulunabileceğı fikri, doğru olmamakla birlikte, milyonlarca olmasa bile binlerce insanı teşvik ve tahrik ediyor, onların bu büyük matematik sihirbazının söylediklerini anlamaya kalkışmalarına yol açıyor.

Einstein'ın anlaşılmasındaki zorluk onun çalışma sahasının son derece karmaşık olmasından ileri gelmektedir. T.E. Bridges, ismini vermediğı bir İngiliz âliminin durumu şöyle özetlediğini söylüyor:

Bu (Einstein'ın) doktrin fizikî olaylarla matematik olaylar arasındaki ilişkilerle ilgilidir ve bu yüzden ancak matematik terimlerle açıklanabilir. Oldukça ileri bir cebir bilgisi bulunmayan kimselere bu teoriyi başka bir biçimde anlatabilme imkânı yoktur.

George W. Gray de buna benzer bir görüş belirtmektedir:

İzafiyet teorisi kurucusu tarafından matematik diliyle takdim edildiği ve başka bir şekilde tam doğru olarak ifade edilemeyeceğine göre, onu günlük dile aktarmak için yapılacak her teşebbüs kusurlu olacaktır. Bu tıpkı Beethoven'ın Beşinci Senfoni'sinin saksa-fonla çalınmasına benzer.

Yine de, belki Einstein'ın evreninin bazı görüşleri matematik sembollere başvurmaksızın anlatılabilir. Ve bu dünya çok şaşırtıcı, yüzyıllar içinde yerleşmiş fikirleri alt-üst edici, "herkesin hazmedemeyeceği bir kuş eti"dir. Meselâ şöyle inanılmaz anlayışları kabul etmemiz istenir: mekân iğridir, iki nokta arasındaki en kısa yol bir doğru çizgi değildir, evrenin sonu vardır ama sınırlı değildir, paralel çizgiler en sonunda birleşir, ışık dalgaları iğridir, zaman izafidir ve her yerde aynı şekilde doğru olarak ölçülemez, uzunluk ölçüleri süratle birlikte değişir, evrenin şekli küre değil, silindirdir, hareket halindeki bir cismin hacmi küçüldüğü halde kitlesi artar ve bizim bildiğimiz üç boyuta -en, boy, genişlik- bir de dördüncü boyut, zaman boyutu eklenmiştir.

Einstein'ın ilme katkıları sayısız olmakla birlikte onun asıl şöhreti izafiyet teorisi konusundadır. Bu teori, Banesh Hoffman'ın kanaatine göre "sahibini gelmiş geçmiş gerçekten büyük âlimler arasına, Isaac Newton ve Arşimed'in sırasına koyacak bir abide niteliğindedir. Şaşırtıcı paradoksları ve göz kamaştırıcı başarısı ile herkesin zihninde kıvılcımlar yaratmıştır".

Einstein inkılabı onun 1905'te *Annalen der Physik* adlı Al-

man dergisinde "Hareket Eden Cisimlerin Elektrodinamiği" gibi sade bir başlık altında otuz sayfalık bir makalesinin yayınlanmasıyla başladı. O zamanlar Einstein sadece yirmialtı yaşında idi. İsviçre Patent Dairesinde küçük bir memur olarak çalışıyordu. 1879'da Bavaria'da Ulm şehrinde orta sınıf bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak doğmuştu. Öğrencilik yıllarında matematik dışında parlak bir tarafı görülmedi, matematikte ise baştanberi deha alâmetleri gösteriyordu. Aile geliri elvermediği için onbeş yaşında iken kendi kendini geçindirmek üzere evinden ayrılmak zorunda kaldı. İsviçre'ye göçtü, orada Zürich'teki Politeknik Akademisi'nde eğitimine devam etti, bir öğrenci arkadaşıyla evlendi ve İsviçre vatandaşı oldu. Çok istediği halde üniversite profesörü olamayınca, geçinebilmek için Patent Dairesinde bir iş buldu ve orada icatçıların müracaatlarını yeniden yazmak ve bunlar hakkında başlangıç raporları vermekle uğraştı. Boş zamanlarında filozofların, âlimlerin ve matematikçilerin eserleri üzerinde yoğun incelemeler yapıyordu. Kısa bir zaman sonra ilme yaptığı ve çok geniş çaplı etkiler yaratacak olan bir yığın orijinal katkıya başlamaya hazırды.

Einstein 1905'teki makalesinde Özel İzafiyet Teorisini ortaya atmış, zaman, mekân, madde ve enerji hakkındaki anlayışlara meydan okumuştı. Teorinin temelleri iki temel faraziye halinde ortaya konuyordu. Birincisi izafiyet ilkesi idi: Bütün hareket izafidir. Bunun en çok görülen bir örneği hareket halindeki bir tren veya gemidir. Pencereleri kapalı bir tren kompartımanında oturan bir insan eğer fazla sallanma yoksa, trenin hızı veya yönü hakkında hiçbir fikir edinemez, hatta trenin yürüyüp yürümediğini bile bilemez. Yine pencere delikleri kapalı bir gemide bulunan insan aynı duruma düşer. Biz hareketi ancak izafî olarak, yani başka nesnelere göre anlayabiliriz. Daha geniş bir seviyede düşünürsek, mukayese yapacak başka gök cisimleri bulunmasaydı biz dünyanın ileri doğru hareketini bile farketmeyecektik.

Einstein'ın ikinci büyük hipotezi, ışık hızının ışık kaynağındaki hareketten bağımsız olduğudur. Işığın saniyede 186.000 mil (300.000 Km-sn.) olan hızı, evrenin her yerinde, zaman, yön veya yere bakılmaksızın, daima aynıdır. Işık meselâ trenin içinde, dışında ne kadar süratle hareket ediyorsa aynı süratle hareket eder. Hiçbir kuvvet onu daha hızlı veya daha yavaş götüremez. Üstelik, hiçbir şey ışığın hızını geçmez, ancak elektronlar bu hıza oldukça yaklaşır. Bütün tabiatla mahiyeti değişmeyen, sabit olan tek şey ışıktır.

Michelson ve Morley adlarındaki iki Amerikalı âlimin 1887'de yaptıkları meşhur bir tecrübe Einstein'ın ışık teorisi için temel teşkil etti. Bu ilim adamları ışığın hızını mutlak bir kesinlikle ölçebilmek için dâhiyane bir alet yaptılar. Herbiri bir mil uzunluğundaki iki boru birbiriyle dik açı teşkil edecek şekilde yerleştirildi. Bu borulardan biri dünyanın güneş etrafındaki hareketi yönünü, öbürü ise dünyanın hareketinin aksi yönünü gösteriyordu. Her borunun sonuna bir ayna yerleştirilmiş ve her iki boruya da tam aynı anda birer ışık gönderilmişti. Eğer o zamanlar geçerli sayılan teori doğru idiyse, yani cisimlerin işgal etmediği bütün mekân görünmez bir eter (esir) ile dolu idiyse, o takdirde bu ışıklardan biri akıntıya karşı yüzen bir kimseye, öbürü ise akıntı yönünde yüzen birine benzeyecekti. Fakat ilim adamlarını şaşırtan bir netice çıktı ve iki ışık huzmesi (ışın) birlikte, tam aynı anda geri döndü. Tecrübe başarısız sayıldı.

Einstein'ın 1905 makalesi Michelson'ı, Morley'i ve meslektaşlarını şaşırtan soruya cevap veriyordu. Einstein mekânı dolduran bir eterin varlığını reddetti, borularla yapılan tecrübenin ışık hızını doğru bir şekilde ölçtüğünü iddia etti. Einstein'ın oradan çıkardığı esas sonuç şu idi: Işık hangi şartlarda ölçülürse ölçülsün daima aynı hızla hareket eder ve dünyanın güneşe göre hareketi ışığın hızına hiçbir etki yapmaz.

Newton'un görüşlerinden ayrılan Einstein, mutlak hareket

diye birşeyin olmadığını iddia etti. Bir cismin mekânda mutlak hareketi diye birşey mânâsızdı. Her cismin hareketi bir başkasına göredir. Dünyada veya evrende hiçbir yerde tam anlamıyla durgun birşey yoktur. Bizim bu duraksız evrenimizde sabit olan şey harekettir, yani en ufak atomlardan en büyük galaksilere kadar herşey hareket halindedir. Meselâ dünya güneşin etrafında saniyede yirmi mil (ca. 32.000 m-sn.) hızla hareket etmektedir. Herşeyin hareket halinde olduğu ve sabit bir referans noktasının bulunmadığı bir evrende hız, uzunluk, hacim, kitle, zaman gibi kavramları kıyaslamak için sabit ölçüler mevcut değildir, ancak bunlar nisbî hareketlerle ölçülebilir. Sadece ışık izafî değildir, ışığın hızı Michelson-Morley tecrübesinde gösterildiği gibi, ışık kaynağına veya gözlemcinin mevkiine bağlı olarak değişmez.

Hiç şüphesiz, Einstein'ın fikirleri arasında kavranması en zor olanı ve geleneksel inançları en çok alt-üst eden zamanın izafî oluşudur. Einstein'a göre bir gözlemciye göre farklı yerlerde aynı zamanda meydana gelen olaylar birinci gözlemciye nisbetle hareket halinde olan ikinci bir gözlemci için aynı anda olmaz. Mesela yerde sabit duran bir gözlemciye göre aynı anda vukubulan iki olay bir trende veya uçakta bulunan için aynı anda olmuş değildir. Zaman gözlemcinin bulunduğu mevkî ve hızına göre değişir, mutlak bir zaman yoktur. Bu teoriyi evrene uygularsak, uzak bir yıldızdaki bir olay, meselâ bir patlama, dünyadan bakan adama yıldızdakiyle aynı zamanda görünmez. Tersine, ışık saniyede 340 km. süratle hareket etmekle birlikte, uzak bir yıldızdaki bir olay dünyaya görüntülerinin gelmesinden yıllar önce meydana gelmiş olabilir. Bugün görülen yıldız aslında uzun zaman önce orada mevcut olan yıldızdır. Belki de o biz kendisini gördüğümüz zaman artık ortada yoktur.

Eğer bir insanın ışık hızından daha yüksek bir hız kazanması mümkün olsaydı, izafiyet teorisine göre, bu adam mazisinin arkasından yetişir ve doğumu gelecekte meydana gelirdi.

Her hareketli gezegen başka yerlerdeki zaman plânından farklı olan ve hepsinin kendine mahsus bulunan zaman sistemine sahiptir. Bizim gezegenimizdeki bir gün dünyanın kendi etrafında bir kere dönme süresinden ibarettir. Jüpiter'in güneş etrafında dönüşü dünyanın dönüşünden daha fazla zaman aldığı için, Jüpiter'deki bir yıl dünyanın bir yılından daha uzundur. Hız arttıkça zaman yavaşlar. Biz her fizikî varlığın üç boyutu olduğunu düşünmeye alışmışız, ama zaman da mekânın bir boyutudur ve mekân zamanın bir boyutudur. Ne zaman ne de mekân birbiri olmaksızın mevcut olabilir, bunlar birbirine bağlı şeylerdir. Her yerde ve zamanda hareket ve değişme olduğuna göre, biz dördüncüsü zaman olan dört boyutlu bir evrende yaşıyoruz.

Böylece Einstein'ın teorisinin iki temel hareket noktası, yarım yüzyıl önce sunulduğu şekliyle, bütün hareketlerinin izafî oluşu ve ışığın evrende değişmeyen tek nicelik olmasıdır.

Einstein hareketin izafiliği prensibini geliştirirken bir başka yerleşik inancı daha sarstı. Önceleri uzunluk ve kitle akla gelebilecek her hal ve şartla sabit sayılırdı. Einstein bir objenin kitle veya ağırlığı ile uzunluğunun (boyunun) onun hareket etme hızına bağlı bulunduğunu söyledi. Meselâ ışık hızının beşte dördü bir hızla hareket eden bin kadem (288 m.) uzunluğunda bir tren düşünelim. Bu trenin geçişini durduğu yerden gözleyen bir kimseye trenin uzunluğu ancak 172.8 m. görünecek, trendeki bir yolcu için ise yine 288 m. uzunluğunu muhafaza edecektir. Aynı şekilde, mekân içinde hareket eden herhangi bir cisim hızlandıkça küçülür. Meselâ bir yardalık bir çubuk 161.000 mil hızla göğe fırlatılırsa yarım yardaya iner. Dünyanın kendi eksenini etrafındaki dönüşü onun çapını üç inç (7.2 cm.) kadar azaltır.

Kitle de değişebilir. Bir cismin hızı arttıkça kitlesi büyür. Tecrübeler göstermiştir ki ışık hızının yüzde seksen altısı kadar hız kazanan madde partikülleri, sakın hallerindeki ağırlıklarının iki mislini kazanırlar. Bu olgunun atom enerjisinin oluşumu bakımından çok büyük önemi vardır.

Einstein'ın 1905'deki orijinal makalesi Özel İzafiget Teori-si diye bilinir, çünkü bu teoninin sonuçları düz bir çizgi boyunca vukubulan yeknesak hareketlerle sınırlı bir geçerliğe sahiptir, başka türlü hareketlerle ilgili değildir. Bizim evrenimizdeki yıldızlar, gezegenler ve gök cisimleri ancak pek nadir olarak böyle düz çizgi boyunca yeknesak hareket yaparlar. Şu halde onlarda görülen tipteki hareketleri izah etmeyen bir teori, evrenimizi eksik olarak açıklamış olur. Einstein bu yüzden ikinci adım olarak Genel İzafiget Teorisini ortaya attı; bu teori on yıllık yoğun uygulamalardan sonra belirlendi. Genel Teoride Einstein yıldızların, kuyruklu yıldızların, gök taşlarının, galaksilerin ve bu geniş evren içinde dolaşan diğer cisimlerin hareketlerini idare eden esrarengiz kuvveti araştırdı.

1915'de yayınlanan Genel İzafiget Teorisinde Einstein yeni bir çekim kanunu anlayışı ileri sürdü. Sir İsaac Newton zamanından beri herkesçe kabul edilen çekim ve ışıkla ilgili fikirlerde temelli değişiklikler yaptı. Newton çekim olayını bir "kuvvet" olarak görüyordu. Halbuki Einstein bir gezegenin veya başka bir gök cisminin etrafındaki mekânın tıpkı mıknatıs etrafındaki magnetik alan gibi bir çekim alanı olduğunu isbat etti. Güneş veya yıldızlar gibi çok büyük cisimlerin etrafında muazzam çekim sahaları vardır. Dünyanın ay tarafından çekilmesi böylece açıklanmış oluyor. Genel teori aynı zamanda güneşe en yakın olan Merkür gezegeninin düzensiz hareketlerini de açıklamış oldu; Merkür'ün hareketleri astronomları yüzyıllarca merak içinde bırakmış, Newton'ın çekim kanunu ile de tatmin edici şekilde açıklanamamıştı. Einstein'a göre, büyük çekim sahaları o kadar kuvvetlidir ki, ışık huzmelerini bile kırabilirler. 1919'da, Genel İzafiget Teorisinin ortaya atılışından birkaç yıl sonra, güneşin tam tutulmasından alınan fotoğraflarla açıkça bu fikrin doğruluğunu isbatladı; güneşin çekim sahasından geçen ışık huzmeleri düz çizgi halinde değil eğrilerek hareket ediyorlardı.

Einstein bu noktadan hareket ederek, mekânın da eğri olduğunu söyledi. Dönen gezegenler, güneşin varlığının etkisiyle, tıpkı denize akan bir ırmağın arazideki kıvrımları takip etmesi gibi, mümkün olan en kısa yolu takip etmektedirler, çünkü en kolay ve tabîî yol budur. Dünyadaki duruma bakarsak, okyanusu geçen bir gemi veya uçak düz değil eğri bir çizgi, yani bir dairenin yayını takip ederek ilerler. Şu halde iki nokta arasındaki en kısa mesafe doğru çizgi değil eğri çizgidir. Bir gezegenin veya ışık huzmesinin hareketi de aynı kurala göre cereyan eder.

Eğer Einstein'ın eğri mekân fikri kabul edilirse, bundan çıkacak mantikî netice mekânın sonsuz olmayışıdır. Meselâ bir yıldızdan çıkan bir ışık huzmesi, yüz milyonlarca yıl sonra, nihayet yine çıktığı yere döner; tıpkı dünyayı dolaşan bir gezgin gibi. Evren mekân boyunca sonsuza kadar genişlemez; belirli sınır konulamamakla birlikte evren sınırlıdır.

Einstein'ın bütün büyük ilmî keşifleri ve buluşları arasında bugünün dünyası üzerinde en derin ve direkt etkisi olanı atom teorisine yaptığı katkıdır. 1905 yılında *Annalen der Physik*'te izafiyet üzerine ilk makalesinin yayınlanmasından kısa zaman sonra aynı dergide teorisinin bazı neticelerini gösteren kısa bir makalesi daha çıktı. Bu makale "Bir Cismin Ataleti Onun Enerjisine mi Bağlıdır?" başlığını taşıyordu. Einstein burada atom enerjisini kullanmanın -hiç değilse ilke olarak- mümkün olduğunu söyledi. Bu muazzam kuvvetin serbest kalması kendisinin ortaya attığı ve tarihin en meşhur eşitliği olan şu formüle göre mümkün olabilirdi: $E = mc^2$. Bu demektir ki, enerji, kitle ile ışık hızının karesinin çarpımına eşittir. Eğer yarım kiloluk bir maddenin bütün enerjisi kullanılabilse, yedi milyon ton dinamite eşit bir patlama gücü elde edilebilir. Bir yorumcunun belirttiği gibi, Einstein'ın bu fomülü olmasaydı "tecrübeciler hâlâ uranyum atomunun parçalanması konusu üzerinde uğraşıp duracaklardı, ama onun enerji veya bomba olarak önemini herhalde kavrayamayacaklardı".

Einstein bu meşhur formülle gösterdi ki enerji ile kitle aynı şeylerdir, sadece durumları değişiktir. Kitle aslında yoğunlaşmış enerji demektir. Barnett'in parlak bir değerlendirme yazısında belirttiği gibi, bu formül fiziğin çok eski sırlarından birçoğuna cevap teşkil etmektedir. Radyum ve Uranyum gibi radyoaktif cevherlerin nasıl olup da son derece yüksek hızlı partiküller çıkarabildiği ve milyonlarca yıl böyle gittikleri Einstein'ın formülüyle izah ediliyor. Bu formül güneşin ve yıldızların milyarlarca yıldır nasıl ışık ve sıcaklık yaydıklarını izah ediyor; aksi halde güneş bildiğimiz patlama olaylarıyla gücünü kaybedecek olsaydı dünyamız milyonlarca yıl önce donmuş bir karanlık içinde ölüp giderdi. Yine bu formül atom çekirdeklerinde saklı bulunan enerjinin büyüklüğünü açığa çıkarıyor, bir şehri mahvetmek için bir bombaya kaç gram uranyum konmasının yeteceği hakkında tahmin veriyor.

Einstein'ın formülü 1939'a kadar bir teori olarak kaldı. O tarihte Einstein artık Amerika'ya yerleşmiş bulunuyordu ve kısa bir zaman sonra Amerikan vatandaşı olacaktı, çünkü Naziler tarafından Avrupa'yı terketmek zorunda bırakılmıştı. Almanların uranyum ithal ettiklerini ve bir atom bombası yapmak için araştırmalar yaptıklarını öğrenince, Amerikan Cumhurbaşkanı Roosevelt'e gizli bir mektup yazdı:

E. Fermi ve L. Szilard'ın müsvette halinde bana intikal eden son araştırmalarına göre, tahmin ediyorum ki, uranyum elementi yakın gelecekte yeni ve önemli bir enerji kaynağı haline dönüştürülebilir... Bu yeni hadise bombalar yapımına da yol açacaktır ve düşünülebilir ki... bu tipte tek bir bomba, bir gemi ile taşınır ve bir limanda patlatılırsa, bütün limanı etraftaki bir kısım arazi ile birlikte ortadan kaldırabilir.

Einstein'ın bu mektubunun hemen yarattığı sonuç, Mantatten Atom Bombası Projesinin başlatılması olmuştur. Beş yıl kadar sonra New Meksiko'daki Almagordo Rezervasyon'unda ilk

atom bombası patlatıldı, hemen ardından da Hiroşima üzerine atılan bir bombanın sebep olduğu dehşetli tahribat Japonya ile savaşın çabucak sona ermesinde baş rolü oynadı.

Gerçi atom bombası Einstein'ın teorilerinin bütün pratik uygulamaları arasında en göze çarpanı idi, ama onun şöhretinde başka bir başarısı daha rol oynadı. 1905'deki Özel İzafiyet Teorisiyle hemen hemen aynı zamanda bir de Foto-elektrik Kanunu geliştirdi ve bununla foto-elektrik denen esrarengiz olayı açıkladı, böylece televizyon, sesli sinema ve çeşitli kullanılışlarıyla "elektrik gözü"nün doğuşuna yol açtı. Bu keşfiyle kendisine 1922'de Nobel fizik armağanı verildi.

Einstein hayatının son yıllarında Birleştirilmiş Saha Teorisi dediği teori üzerinde hiç yorulmaksızın çalıştı, tabiattaki ahengi ve bir örnekliliği göstermeye çalıştı. Onun fikrine göre, atom zerresi için geçerli olan fizik kanunları muazzam gök cisimleri için geçerli olmalıydı. Birleştirilmiş Saha Teorisi bütün fizikî olayları bir tek şema halinde birleştirecekti. Çekim, elektrik, mıknatısiyet ve atom enerjisi hepsi de bir tek teori içine alınacak olan kuvvetlerdi. Bir nesil boyu süren araştırmalardan sonra 1950'de Einstein böyle bir teoriyi dünyaya ilan etti. Teorinin evreni bize açacak olan anahtara sahip bulunduğunu, en ufak atom zerreciğinden yıldızlarla dolu geniş semaya kadar herşeyi bir tek kavramda birleştirdiğini söyledi. Matematik güçlükler dolayısıyla bu teori fizikteki bilinen olgulara bakılarak tahkik edilmiş değildi. Einstein yine de Birleştirilmiş Saha Teorisinin ileride "enerjinin atomik karakteri"ni izah edeceğine ve gayet düzenli bir evrenin varlığını isbat edeceğine olan inancını hiç kaybetmedi.

Einstein'a uzun yıllar süren yoğun zihnî çalışmasında ilhamveren, ona rehberlik eden felsefe ve bu çalışmanın mükâfatı onun 1933'de Glasgow Üniversitesi'nde Genel İzafiyet Teorisinin doğuşu ile ilgili bir konferansında şöyle anlatılmaktadır:

Nihaî sonuçlar son derece basit görünmektedir; her akıllı üniversite talebesi bunları fazla zorluk çekmeden anlayabilir. Ama insanın sezdiği halde ifade edemediği bir hakikat için yıllarca karanlıkta çalışması; açık bir görüş ve anlayış kazanıncaya kadar duyduğu şiddetli arzu ve şüphe ile inanç arasında gidip gelmeler, bunları ancak yaşayan insan bilebilir.

Başka bir vesile ile kendi tabiatının derin manevî tarafını şöyle ifade etmiştir:

Duyabileceğimiz en güzel ve en derin heyecan mistik heyecandır. Bütün hakikî ilim bundan çıkar. Mistik heyecanı tanımayan, tabiat karşısında artık hayrete düşmeyen ve huşu içinde kalmayan kimsenin ölüden farkı yoktur. Bizim anlayamadığımız, göremediğimiz şeyin gerçekten mevcut olduğunu, ancak onun bizim pek sınırlı yeteneklerimizce en ilkel örnekleriyle anlayabildiğimiz en yüce akıl ve en parlak güzellik halinde kendini gösterdiğini bilmek -işte hakikî dindarlığın temelinde bu bilgi ve bu duygu vardır.

Sayılsız ilim adamı Einstein'a büyük saygılarını belirtmiştir. Onun ilmî kariyeri hakkındaki son iki yazıdan aldığımız şu iktibaslar Einstein'ın ilim âlemindeki biricik yerini göstermektedir. Paul Ohser şunları söylüyor:

Etki, Albert Einstein'ın çalışması için zayıf bir kelime olur. Onun ortaya attığı teoriler inkılap yapmıştır. Atom çağı o teorilerle doğdu ve şimdi insanlığı nereye götürdüğünü bilmiyoruz. Ama biliyoruz ki karşımızda yüzyılımızın en büyük âlimi ve filozofu vardır; o bizim gözümüzde âdeta bir aziz (evliya) olmuş, kazandığı başarı bizim insan düşüncesine olan imanımızın bir delili, insanın ebedî arayışının yıldızlara ulaşmasının bir sembolü haline gelmiştir.

Bir başka âlim, Banesh Hoffman da şu sonuca varıyor:

Einstein'ın ilmî fikirlerinin önemi sadece onun büyük başarısında aranmamalıdır. Bu fikirlerin psikolojik etkisi de aynı derecede kuvvetli olmuştur. İlim tarihinin kritik bir döneminde Einstein bize çok eskiden beri kabul edilmiş olan fikirlerin hiç de kutsal olmadığını gösterdi. Herşeyden çok bu etkidir ki Bohr ve Broglie gibi adamların düşünce ufuklarını açtı ve onlara kuvantum sahasında büyük buluşlar ilham etti. Nereye bakarsak bakalım, yirminci yüzyılın fiziği Einstein'ın dehasının silinmez damgasını taşımaktadır.